

GRIPLA

Ráðgjafar

FRANÇOIS-XAVIER DILLMANN, MATTHEW JAMES DRISCOLL,
JÜRGE GLAUSER, STEFANIE GROPPER, TATJANA N. JACKSON,
KARL G. JOHANSSON, MARIANNE E. KALINKE,
STEPHEN A. MITCHELL, JUDY QUINN,
ANDREW WAWN

Gripla er alþjóðlegur vettvangur fyrir rannsóknir á sviði íslenskra og norrænna fræða. Birtar eru útgáfur á stuttum textum, greinar og ritgerðir og stuttar fræðilegar athugasemdir. Greinar skulu að jafnaði skrifaðar á íslensku en einnig eru birtar greinar á öðrum norrænum málum, ensku, þýsku og frönsku. Leiðbeiningar um frágang handrita er að finna á heimasíðu Árnastofnunar: arnastofnun.is/page/arnastofnun_timarit_gripla_leidb. Allt efni sem birtast á er lesið yfir af sérfræðingum. Greinum og útgáfum (öðrum en stuttum athugasemdum o. þ. h.) skal fylgja útdráttur á ensku. Greinum á öðrum málum en íslensku skal einnig fylgja útdráttur á íslensku. Hverju bindi Griplu fylgir handritaskrá.

GRIPLA

RITSTJÓRAR

JÓHANNA KATRÍN FRÍÐRIKSDÓTTIR

OG VIÐAR PÁLSSON

XXIV

REYKJAVÍK

STOFNUN ÁRNA MAGNÚSSONAR Í ÍSLENSKUM FRÆÐUM

2013

STOFNUN ÁRNA MAGNÚSSONAR Í ÍSLENSKUM FRÆÐUM
RIT 87

Prófarkalestur
HÖFUNDAR OG RITSTJÓRAR

Aðstoð við prófarkalestur
ANDREW WAWN

© Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum
Öll réttindi áskilin

Umbrot
SVERRIR SVEINSSON

Prentun og bókkband
LITLAPRENT EHF.

Prentþjónusta og dreifing
HÁSKÓLAÚTGÁFAN

Handritaskrá
Sameiginleg handritaskrá Griplu 23 (2012) og 24 (2013) fylgir hinu síðara hefti

Meginmál þessarar bókar er sett með 10,5 punkta Andron Mega Corpus lettri
á 13,4 punkta fæti og bókin er prentuð á 115 gr. Munken Pure 13 pappír

PRINTED IN ICELAND

ISSN 1018-5011
ISBN 978 9935 230 27 0

EFNI

Russell Poole: Scholars and Skalds: The Northwards Diffusion of Carolingian Poetic Fashions	7
Stephen Pelle: Twelfth-Century Sources for Old Norse Homilies: New Evidence from AM 655 XXVII 4to	45
Kirsten Wolf: Two Exemplar	77
Þorgeir Sigurðsson, Guðvarður Már Gunnlaugsson og Haukur Þorgeirsson: Ofan í sortann: <i>Egils saga í Möðruvallabók</i>	91
Margrét Eggertsdóttir og Veturliði G. Óskarsson: „Betra er að gjöra sér hjálpvænlegar en hryggvar innbyrtingar“	121
Arngrímur Vídalín: „Er þat illt, at þú vilt elska tröll þat“	173
Katelin Parsons: Grýla in Sléttuhlíð	211
Silvia Hufnagel: The Farmer, Scribe and Lay Historian Gunnlaugur Jónsson from Skuggabjörg and his Scribal Network	235
Veturliði G. Óskarsson: Um sögnina <i>Finnvitka</i> í <i>Flateyjarbók</i>	269

SAMTÍNINGUR

Regina Jucknies: Ein Fragment der <i>Ólafs Saga Tryggvasonar</i> (Aus dem <i>Hallfreðar Þáttr</i> in der Kölner Islandsammlung)	281
Gunnar Skarphéðinsson: Skammar eru skips rár	289
Handritaskrá	295

RUSSELL POOLE

SCHOLARS AND SKALDS

The Northwards Diffusion of Carolingian Poetic Fashions

‘We might have to commit ourselves in a measure to the possibility of Latin influence on classic skaldic art, though most connoisseurs of it, I fear, would not want to commit themselves thus even a little.’¹

IN THESE WORDS Frederic Amory issued a challenge, albeit one phrased with diplomatic caution, to reconsider nativist assumptions. The present essay aims to combine his comparativist insights on the development of tmesis with new ideas on the development of skaldic ekphrasis canvassed in recent articles by Margaret Clunies Ross and Signe Horn Fuglesang.² I propose to synthesise and supplement their propositions on possible Carolingian influence in the evolution of skaldic poetry. I shall do so in three ways: by outlining Frankish-Danish political and cultural contacts in the late eighth century and through the ninth century; by undertaking a fuller study of ekphrasis and its closely related sister-genre titulus in

- 1 Frederic Amory, ‘Tmesis in MLat., ON, and OIr. Poetry: An unwritten *notatio norrœna*’, *Arkiv for nordisk filologi* 94 (1979): 48. With this essay I take the opportunity to salute the memory of a true ‘Pacificus Salomon’ and generous friend. I am grateful to Lesley Abrams, Carolyne Larrington, Heather O’Donoghue, Eric Stanley, and other participants for their comments on a version of this essay read at an Old Norse in Oxford Research Seminar in November 2010. All errors in the present version of the article are due to me alone. Thanks are also due to the Social Sciences and Humanities Research Council Canada and to Western University (formerly The University of Western Ontario), which provided funding toward the research presented in this essay.
- 2 Margaret Clunies Ross, ‘Stylistic and Generic Definers of the Old Norse Skaldic Ekphrasis’, *Viking and Medieval Scandinavia* 3 (2007): 161–92; Signe Horn Fuglesang, ‘Ekphrasis and Surviving Imagery in Viking Scandinavia’, *Viking and Medieval Scandinavia* 3 (2007): 193–224; for scholarly adoption of the non-native term ‘ekphrasis’, cf. Clunies Ross, ‘Stylistic and Generic Definers’, 161, n. 3.

Carolingian poetics; and by tracing the development of tmesis more fully in both poetic corpora.

Scandinavian-Frankish Relations

I start with a brief account of the two polities, i.e., the Danish and Frankish realms. Denmark at this period can be inferred to have exhibited a mixture of regional and central power.³ Prior to the mid tenth century, kingship seems to have been a matter of blood right and could be vested in several persons at once, no single one of whom seems to have been perceived, so far as our sources show, as having a better claim than the others.⁴ A centralising force is also manifest; indicative are the establishment and progressive renewals of the large royal compound at Gamle Lejre,⁵ the construction of the Danevirke, the founding of Ribe and other emporia and the canal works on Samsø.⁶ To this list might be added the consolidation of a royal centre at Sliasthorp, the focus of recent archaeological investigations by Anders Dobat.⁷ Some kings in Denmark, whatever the limits on their sway at home, managed to exert an international presence. Ongendus and Sigifridus are described in Frankish sources as kings who claimed to represent the ‘Danes’ or ‘Normans’ in negotiations with foreign leaders.⁸ Likewise, some kings took on the role of keeping the peace and protecting foreign traders in the cosmopolitan emporia of Scandinavia – not merely Haithabu/Hedeby and Ribe in southern Jutland but also Birka in Sweden

3 Søren M. Sindbæk, ‘The Lands of *Denemearce*: Cultural Differences and Social Networks of the Viking Age in South Scandinavia’, *Viking and Medieval Scandinavia* 4 (2008): 171, 196.

4 K. L. Maund, ‘“A Turmoil of Warring Princes”: Political Leadership in Ninth-Century Denmark’, *Haskins Society Journal* 6 (1994): 32, 41, 46.

5 John D. Niles et al., *Beowulf and Lejre*, Medieval and Renaissance Texts and Studies, vol. 323 (Tempe, AZ: Arizona Center for Medieval and Renaissance Studies, 2007), 2.

6 Inge Skovgaard-Petersen, ‘The Making of the Danish Kingdom’, in *The Cambridge History of Scandinavia*, vol. 1, *Prehistory to 1520*, ed. Knut Helle (Cambridge: Cambridge University Press, 2003), 172–5; cf. Bjørn Myhre, ‘The Iron Age’, in *The Cambridge History of Scandinavia*, 1:86–7.

7 Full reporting is pending. Informal publications include Victoria James, ‘Digging for Europe’, *Geographical: Magazine of the Royal Geographical Society* 85.3 (2013): 34–8.

8 Skovgaard-Petersen, ‘The Making of the Danish Kingdom’, 172–73. Normalised forms of the Latin versions of the names seen in the annals and chronicles will mostly be used in this discussion, in the absence of secure attestations of the corresponding contemporary Danish forms.

and Kaupang in Norway. Some again appear to have exercised a degree of overlordship over local rulers in western and northern Norway,⁹ sometimes through dynastic alliances.¹⁰

The Frankish Kingdom or Carolingian Empire, for its part, can be thought of as having three concentric layers. Its core or heartlands formed an area bounded by the Rhine and the Seine for the most part. Encircling them were the *regna* of more or less subject peoples. Outside these again lay the marches, inhabited by peoples over whom control was looser or at times non-existent. These marches included an area by the Eider bordering with Denmark.¹¹

The Franks first took the measure of Danish power in a sustained fashion about the year 800, in the course of conquering and converting the Saxons.¹² Legates of the Franks showed their respect for their Danish counterparts by meeting with them in a much more intensive fashion than they did with the representatives of other peoples.¹³ The first recorded Scandinavian incursion on the mainland of Western Europe, in 810, revealed the essential vulnerability of the Carolingian heartlands, thanks to ready access through Frisia.¹⁴ The Franks recognised the futility of initiating outright counter-attacks against the Danes.¹⁵ Even under Charlemagne, negotiation recommended itself as the more productive strategy.¹⁶ Charlemagne's successor, Louis the Pious, sponsored the evan-

9 Niels Lund, 'The Danish Empire and the End of the Viking Age', in *The Oxford Illustrated History of the Vikings*, ed. Peter Sawyer (Oxford: Oxford University Press, 1997), 156.

10 Per Sveaas Andersen, *Samlingen av Norge og kristningen av landet 800–1130* (Bergen: Universitetsforlaget, 1997), 92–6.

11 Thomas F.X. Noble, 'Louis the Pious and the Frontiers of the Frankish Realm', in *Charlemagne's Heir: New Perspectives on the Reign of Louis the Pious (814–840)*, ed. Peter Godman and Roger Collins (Oxford: Clarendon Press, 1990), 335.

12 Peter Foote and David Wilson, *The Viking Achievement: The Society and Culture of Early Medieval Scandinavia* (London: Sidgwick & Jackson, 1980), 1; Janet L. Nelson, 'The Frankish Empire', in *The Oxford Illustrated History of the Vikings*, 20. For a brief evaluation of the Frankish primary sources to be used in the ensuing paragraphs, see Maund, 'A Turmoil of Warring Princes', 30–2.

13 Rosamund McKitterick, *Charlemagne: The Formation of a European Identity* (Cambridge: Cambridge University Press, 2008), 129.

14 Nelson, 'The Frankish Empire', 23–4.

15 Timothy Reuter, 'The End of Carolingian Military Expansion', in *Charlemagne's Heir*, 404–5.

16 F.L. Ganshof, *The Carolingians and the Frankish Monarchy*, trans. Janet Sondheimer, *Studies in Carolingian History* (London: Longman: 1971), 171; Noble, 'Louis the Pious', 339–42.

gelisation of the Danes (as also of other Scandinavians within the extended Danish sphere of influence), settling Danes in Frisia to protect against attacks by Vikings and playing one Danish king off against another, perhaps hoping to turn Denmark into something like a Frankish protectorate.¹⁷ Later Frankish kings, such as Lothars I and II, Charles the Bald and Charles the Fat, persisted with these strategies. On occasion non-military strategies were pursued by the Danes as well. Members of the various Danish royal dynasties came to look to the Carolingians for support when there were disputes or expulsions at home. It was also sought when Danish royal control had to be re-established in *Westarfold* (Vestfold in Norway) in 813.¹⁸ The outcome, as far as our evidence reaches before Danish history fades into obscurity toward the end of the ninth century,¹⁹ was an intermittently lively scene of Frankish-Danish diplomacy.²⁰

In the early stages of contact matters were typically, by Danish choice, resolved by negotiations held on-site at the border, but visits by Danish legates at one or other imperial seat in the heartland also occurred from the first.²¹ In 782, envoys from Sigifridus appeared at Charlemagne's court, apparently to negotiate a transfer of the defeated Saxon chieftain Widukind.²² Following the final conquest of Saxony in 804, Godofridus,²³ reportedly another king of the Danes,²⁴ promised to come in person to negotiate with Charlemagne, although in the event he instead sent envoys.²⁵ In 809 Godofridus, having destroyed the Slavonic port of Reric the previous year,

17 Martin Brooke, 'The Prose and Verse Hagiography of Walahfrid Strabo', in *Charlemagne's Heir*, 561.

18 Ganshof, *The Carolingians*, 166; Lund, 'The Danish Empire', 156; Joanna Story, *Carolingian Connections: Anglo-Saxon England and Carolingian Francia, c. 750–870*, Studies in Early Medieval Britain (Aldershot: Ashgate, 2003), 136–7.

19 Skovgaard-Petersen, 'The Making of the Danish Kingdom', 174.

20 Ganshof, *The Carolingians*, 173.

21 Ganshof, *The Carolingians*, 178; Else Roesdahl, *The Vikings*, trans. Susan M. Margeson and Kirsten Williams, 2nd ed. (London: Penguin, 1998), 195–6.

22 Nelson, 'The Frankish Empire', 20.

23 The spellings Godifridus and Godafridus, also found, are normalised to Godofridus in reference to this and other bearers of the name in this essay.

24 For the actual limitations of his power and the possibility of his co-rulership with Sigifridus, see Maund, 'A Turmoil of Warring Princes', 32, 34.

25 *Carolingian Chronicles: Royal Frankish Annals and Nithard's Histories*, trans. Bernhard Walter Scholz with Barbara Rogers (Ann Arbor, MI: University of Michigan Press, 1970), 83–4.

requested a meeting with Charlemagne; this was granted, and a group of Danish magnates attended at a location north of the Elbe called *Badenflot*.²⁶ After Godofridus's death in 810, the next Danish king to pursue these contacts, Hemmingus, sent envoys bearing gifts to the emperor at Aachen and concluded a peace treaty in 811.²⁷ When Hemmingus himself died in 812, Herioldus and Reginfridus, claimants of kingship in Denmark, sent an embassy asking for peace and the release of their brother, a younger Hemmingus;²⁸ a meeting was held on the border between sixteen Danish magnates and the representatives of the empire, and Hemmingus was handed over.²⁹

Herioldus (also known as Harioldus and Heroldus in Frankish sources and as Haraldr klakk in the much later Icelandic sources) was to become a key player whose diplomatic engagement took him repeatedly to the Carolingian heartland. Expelled from Denmark by the sons of Godofridus in 814, he sought refuge and protection with Louis the Pious.³⁰ Three years later, facing persistent aggression from Herioldus, the sons of Godofridus themselves sent an embassy to the emperor, asking for peace – unsuccessfully in the event.³¹ In 822 separate embassies from Nordmannia, representing respectively Herioldus and two surviving sons of Godofridus, all three of them now linked in an evidently fragile joint kingship,³² participated in a highly cosmopolitan assembly at the imperial residence at Frankfurt.³³ In the following year Herioldus came from 'Nordmannia', asking for help against the sons of Godofridus, who threatened to expel him once again. The Frankish counts Theotharius and Hruodmundus were despatched to the sons of Godofridus in order to investigate and inform the emperor. They returned in company with archbishop Ebbo of Rheims, who had gone to Denmark to preach at the emperor's behest.³⁴ In 825 Louis held a

26 Maund, "A Turmoil of Warring Princes", 34.

27 *Carolingian Chronicles*, 92–4.

28 *Annales Regni Francorum*, in *Quellen zur karolingischen Reichsgeschichte*, ed. Reinhold Rau, 3 vols., *Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters* (Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1955), 1:100; cf. *Carolingian Chronicles*, 95.

29 Maund, "A Turmoil of Warring Princes", 36.

30 *Annales Regni Francorum*, 106; *Carolingian Chronicles*, 99.

31 *Annales Regni Francorum*, 110–12; *Carolingian Chronicles*, 102.

32 Maund, "A Turmoil of Warring Princes", 37.

33 *Annales Regni Francorum*, 130; *Carolingian Chronicles*, 112.

34 *Annales Regni Francorum*, 134–6; *Carolingian Chronicles*, 114.

general assembly of his people at Aachen and among the various embassies were envoys from the sons of Godofridus seeking peace with the emperor.³⁵

This combination of ecclesiastical and political involvement with the Danes took a decisive turn in the year 826, when Herioldus, his wife and a great number of his entourage were baptised at St. Alban's in Mainz, with Louis himself acting as sponsor, and received at the emperor's assembly in Ingelheim, an imperial villa a short distance from Mainz. The emperor presented Herioldus with many gifts, most notably the Frisian county Hriustri/Rüstringen.³⁶ Present at the same well-attended assembly were such luminaries as the envoy of the Holy Apostolic See and the Abbot of Mount Olivet, along with envoys of the sons of Godofridus, who hoped to make a further bid for peace and alliance with Louis.³⁷ In the short term, according to Rimbert's *Vita Anskarii*,³⁸ this meeting led to Herioldus's provision of hospitality and support for Anskar, at Louis's request. The Danish king's contribution to the mission included the recruiting of boys, some from Herioldus's household, to receive a religious education and continued until the final expulsion of Herioldus from power in 827 at the hands of the sons of Godofridus.

In the following decade one of Godofridus's sons, Horik/Oricus (with variant name forms in the annals), held the status of 'the king of the Danes' where the Franks were concerned and had many diplomatic contacts with them.³⁹ In an embassy of 839 Oricus sent his *nepos* ['nephew'] in the company of an especially trusted adviser and confidant. They brought gifts of precious objects distinctive of their country, with the aim of consolidating the alliance and lodging complaints about troublesome behaviour from the Frisians. They were cordially received and gifts were bestowed on them.⁴⁰ In 841 Lothar I, the currently recognised emperor, presented Herioldus

35 *Carolingian Chronicles*, 118.

36 *Annales Regni Francorum*, 144; *Carolingian Chronicles*, 119. Cf. Adam of Bremen liber I, c. 17, in Adam of Bremen, *History of the Archbishops of Hamburg-Bremen*, trans. F.J. Tschann (New York: Columbia University Press, 2002), 21–2.

37 *Annales Regni Francorum*, 144; *Carolingian Chronicles*, 119.

38 On the claims of this work to reliability, see Maund, "A Turmoil of Warring Princes", 31.

39 Nelson, 'The Frankish Empire', 23.

40 *Annales Bertiniani*, in *Quellen zur karolingischen Reichsgeschichte*, 2:48; Nelson, 'The Frankish Empire', 47.

the younger (probably a nephew of the Herioldus mentioned earlier) with Walcheren and the neighbouring regions as a benefice, the object of this magnificent gift being to secure his services and deter him from raiding.⁴¹

In 850 Rorik, another Danish aspirant, becomes the final major Scandinavian player whose contacts with the empire can be documented in this kind of detail. Initially he challenged Lothar I by joining forces with Godofridus II to raid Frisia and seize Dorestad. Lothar of necessity accepted Rorik's fealty and accorded him a benefice comprising Dorestad and other counties, in return for which Rorik agreed to pay Lothar the customary taxes and to resist Danish incursions.⁴² This was yet another massive gift, or concession, on the Frankish side, since Dorestad at that time still rated as one of Northern Europe's greatest trading centres and an important link to Hedeby and Birka.⁴³ Meanwhile, also in 850, Godofridus II ravaged the lands of Charles the Bald; subsequently he was received into Charles's kingdom and was granted land.⁴⁴ Although Rorik remained subject to Lothar I, he enjoyed a certain measure of political independence, even before his conversion to Christianity, and is referred to from 857 as a king in his own right in contemporary sources.⁴⁵ According to the *Vita Anskarii*, he developed a strong bond with Anskar, whom he treated as one of his counsellors, culminating in his conversion.⁴⁶ When the northern part of the central Frankish realm was divided between the East and West Frankish kingdoms in 870, Charles immediately entered into negotiations with him at Nijmegen.⁴⁷ In 872 he held further talks, at which Rorik was now joined by his nephew Rodulfus, possibly the holder of co-leader status

41 Roesdahl, *The Vikings*, 197 and 200–1.

42 *Annales Fuldenses*, in *Quellen zur karolingischen Reichsgeschichte*, 3:38–40; Roesdahl, *The Vikings*, 200–1.

43 Roesdahl, *The Vikings*, 197. See also Annemarieke Willemsen, 'Dorestad Discussed: Connections and Conclusions', in *Dorestad in an International Framework: New Research on Centres of Trade and Coinage in Carolingian times*, ed. Annemarieke Willemsen and Hanneke Kik (Turnhout: Brill, 2012), 177.

44 Maund, 'A Turmoil of Warring Princes', 39.

45 Simon Coupland, 'From Poachers to Gamekeepers: Scandinavian Warlords and Carolingian Kings', *Early Medieval Europe* 7.1 (1998): 98–9.

46 Paul Edward Dutton, ed., *Carolingian Civilization: A Reader*, Readings in Medieval Civilizations and Cultures, vol. 1 (Peterborough, ON: Broadview Press, 2004), 428.

47 *Annales Bertiniani*, 206; Roesdahl, *The Vikings*, 200.

at this time.⁴⁸ The three men came together again in October of the same year at Maastricht; Charles received Rorik graciously, while dismissing Rodulfus on suspicion of treachery and exorbitant demands.⁴⁹ We last hear of Rorik in the following year, 873, when he visited Louis the German in Aachen and, after taking hostages from the king, swore him fealty.⁵⁰ In Simon Coupland's assessment, Rorik stands out as the most powerful and influential of all the Danes drawn into the Carolingian milieu in the ninth century. He was unique in being a fidelis of all three royal brothers, Charles the Bald, Lothar I and Louis the German, in addition to Lothar II. The Franks regarded him as 'one of us' rather than 'one of them'.⁵¹

As a coda, we can note that Godofridus II seems to have kept up his dynasty's links with the Carolingian kings. In 882 he accepted baptism and received a grant in Frisia along with other honours formerly belonging to Rorik. He was also given as a wife Gisla, the illegitimate daughter of Lothar II.⁵²

These processes of political trafficking brought Danish kings and members of their entourage into contact – in some cases sustained, in others intermittent – with the prestige centres of a society far more opulent and splendid than their own. The imperial circle had by now evolved its pattern of residency away from that of a peripatetic warrior-court toward more settled abode at a select number of élite centres. Charlemagne's three favourite palaces were those at Aachen, Ingelheim and Nijmegen; according to Einhard, the splendid palace at Ingelheim ranked first among them, and it continued in frequent use under Louis the Pious for assemblies and receptions of envoys. The palace at Frankfurt appears to have been another showplace for both Charlemagne and Louis the Pious. These residences were richly decorated with mosaics, paintings, frescoes and painted stucco in ancient Roman style; indeed Aachen was celebrated as a new Rome.⁵³

48 Maund, "A Turmoil of Warring Princes", 43.

49 *Annales Bertiniani*, 222–6; *The Annals of St-Bertin*, trans. Janet L. Nelson (Manchester: Manchester University Press, 1991), 177–80.

50 Coupland, 'From Poachers', 98–9.

51 Coupland, 'From Poachers', 101.

52 Maund, "A Turmoil of Warring Princes", 44.

53 Peter Godman, *Poets and Emperors: Frankish Politics and Carolingian Poetry* (Oxford: Clarendon Press, 1987), 85; Mary Garrison, 'The Emergence of Carolingian Latin Literature and the Court of Charlemagne', in *Carolingian Culture: Emulation and Innovation*, ed. Rosamond McKitterick (Cambridge: Cambridge University Press, 1994), 130.

Altogether, in the words of George Henderson, Carolingian architecture emphasised power and splendour in an essentially political statement.⁵⁴ As we have seen, Danish kings and their entourages and envoys were visitors on various occasions at all four of these centres, as also at Maastricht, a major ecclesiastical centre. When foreign embassies were received, they would present lavish gifts sent by their master, to which reciprocal gifts from the emperor were made as the ambassadors departed.⁵⁵ According to Hincmar of Rheims, the most important occasions of gift-giving were coordinated by the queen herself.⁵⁶ Such occasions guaranteed that portable, high-prestige artifacts would make their way from Empire to various regions of Denmark and perhaps onward into Norway.

Literature at the Carolingian Court

Complementary to the visual splendour of these architectural settings, Charlemagne set about creating a literary circle to rival those that had guaranteed the fame of the most eminent rulers and emperors of the past.⁵⁷ He attracted literati from the major European centres of culture outside Francia, along with distinguished representatives of insular learning.⁵⁸ These recruits would have thought of themselves primarily as ambassadors (*missi*), grammarians, theologians, advisers to the king – not as poets – but nevertheless they undertook the production of copious new texts in quantitative Latin verse, extending to an unprecedented range of forms and genres.⁵⁹ This renewed pursuit of literature and learning was to endure right through the ninth century.⁶⁰

These poems were, at least in part, in requisition for communication,

54 George Henderson, 'Emulation and Invention in Carolingian Art', in *Carolingian Culture*, 248.

55 Ganshof, *The Carolingians*, 163, 176, and 178.

56 Dutton, *Carolingian Civilization*, 525, translating Hincmar of Rheims, *Hincmarus de ordine palatii*, ed. and trans. Thomas Gross and Rudolf Schieffer, 2nd ed., *Monumenta Germaniae Historica: Fontes iuris Germani antiqui in usum scholarum separatim editi*, vol. 3 (Hanover, 1980).

57 Peter Godman, *Poetry of the Carolingian Renaissance* (London: Duckworth, 1985), 4; Story, *Carolingian Connections*, 3–4.

58 Godman, *Poetry*, 6.

59 Garrison, 'The Emergence', 112–13.

60 Godman, *Poetry*, 1.

celebration, entertainment and display at court occasions.⁶¹ Praise-poems about imperial victories, for example, were evidently performed at tribute-giving ceremonies and other great assemblies, probably not long after the events they recount.⁶² Theodulf's panegyric on Charlemagne's victory over the Avars, composed in exile, describes such an occasion, albeit imaginary, with mention of the arrival of envoys, the holding of a council and the recital of prayers in the *aula*.⁶³ Among the poems testifying to this aspect of court culture, the extant instance of greatest relevance to this paper is *In honorem Hludowici imperatoris* by Ermoldus Nigellus, a monk who flourished in the 820s but about whom little is otherwise known. Ermoldus describes in luxuriant detail how the emperor, the empress Judith and Lothar, wearing ornate vestments embroidered in gold and gems, stand as godparents to the Danish royal family at the 826 ceremony⁶⁴ and how, after the baptism, the imperial couple bestow upon their new godchildren gifts of golden clothing.⁶⁵ Clearly registered is the amazement of the Danes at the splendour that surrounds them.⁶⁶ The poem itself may originate in various topical recitations at assemblies. Datable to between 826 and 828⁶⁷ and covering the life and exploits of Louis the Pious from 781 to 826,⁶⁸ it appears to be the product of revising and suturing together a series of originally discrete poems. Peter Godman observes that 'the interest of this declamatory poetry lies in the rapid succession of encomia and descriptions with which it attempts to dazzle its audience ... Episodic and digressive, they jolt from one purple passage to the next.'⁶⁹

Conspicuous among the genres cultivated by the Carolingian literati

61 Garrison, 'The Emergence', 114.

62 Godman, *Poetry*, 174–7; Garrison, 'The Emergence', 135–6.

63 Anton Scharer, 'Charlemagne's Daughters', in *Early Medieval Studies in Memory of Patrick Wormald*, ed. Stephen Baxter et al., *Studies in Early Medieval Britain* (Farnham: Ashgate, 2009), 272–3. For the text, see *Poetae Latini Aevi Carolini Cardini*, vol. 1, ed. Ernst Dümmler, *Monumenta Germaniae Historica: Poetae*, vol. 1 (Berlin, 1881), 1:483–9.

64 Godman, *Poets and Emperors*, 123.

65 Elizabeth Ward, 'Caesar's Wife: The Career of the Empress Judith', in *Charlemagne's Heir*, 216–17.

66 Godman, *Poets and Emperors*, 124.

67 Godman, *Poets and Emperors*, 108.

68 *Poetae Latini Aevi Carolini Cardini*, vol. 2, ed. Ernst Dümmler, *Monumenta Germaniae Historica: Poetae*, vol. 2 (Berlin, 1884), 2:5–79.

69 Godman, *Poetry*, 74.

were ekphrasis and titulus. The two types are closely related, as noted by both Clunies Ross⁷⁰ and Fuglesang⁷¹ – being respectively a full description of the scenes depicted in a work of visual art and a capsule commentary (almost a caption) on a monument. Of these the latter at least is obviously intended for public consumption. Theodulf (750/60–821), bishop of Orleans, is a notable early exponent of both types. Incorporated into the mosaic of the Ark of the Covenant that he designed for his oratory at Germigny-des-Prés is the following titulus:

Oraclum scm et cerubin hic aspice spectans
Et testamenti en micat arca dei
Haec cernens precibusque studens pulsare
Tonantem Theodulfum votis iungito quaeso tuis.

‘Gaze upon the holy propitiatorium and cherubim, beholder,
And lo! the Ark of God’s covenant glitters.
Perceiving these things, and prepared to beset the Thunderer with
prayers,
Add, I beg you, Theodulf’s name to your invocations.’⁷²

Theodulf devoted full-scale ekphrases to two pictures that apparently adorned his villa, showing respectively the Seven Liberal Arts and the *Mappa Mundi*,⁷³ two topics that nicely pay tribute to Charlemagne’s *renovatio* of learning. Two less formal ekphrases, sections within a satirical and admonitory poem on the duties of *missi*, describe a vase and a rug brought by suppliants who hope to bribe a judge.⁷⁴ The ekphrases are put in the mouth of the would-be presenters. The images on the vase depict episodes from the myth of Hercules:

70 Clunies Ross, ‘Stylistic and Generic Definers’, 182.

71 Fuglesang, ‘Ekphrasis and Surviving Imagery’, 194, 217.

72 Text and translation (the latter modified) from Ann Freeman and Paul Meyvaert, ‘The Meaning of Theodulf’s Apse Mosaic at Germigny-des-Prés’, *Gesta* 40.2 (2001): 125; cf. Dutton, *Carolingian Civilization*, 99–100.

73 *Poetae Latini Aevi Carolini*, 1:544–8; Freeman and Meyvaert, ‘The Meaning of Theodulf’s Apse Mosaic’, 135.

74 *Poetae Latini Aevi Carolini*, 1:498–9, lines 179–220. Cf. Godman, *Poetry*, 162–3; Dutton, *Carolingian Civilization*, 100–2.

Quo furor Hercules Vulcanidis ossa retundit,
 Ille fero patrios ructat ab ore focos;
 Quoque genu stomachum seu calcibus ilia rumpit,
 Fumifluum clava guttur et ora quatit...

‘There Hercules’ fury batters the bones of Vulcan’s son,
 He belches his father’s fires from his savage mouth;
 There too Hercules smashes his stomach with a knee and his guts
 with his heels,
 Shatters his smoke-spouting throat and face with his club...’

Quo Alcides, Calidonque amnis, Nessusque biformis
 Certant pro specie, Deianira, tua.
 Inlita Nesseo feralis sanguine vestis
 Cernitur et miseri fata pavenda Lichae.
 Perdit et Anteus dura inter brachia vitam,
 Qui solito sterni more vetatur humo.

‘There Alceus, the river of Calydon, and the centaur Nessus
 Fight over your beauty, Deianira.
 The deadly shirt smeared with the blood of Nessus
 Can be made out, along with the terrible fate of wretched Lichas.
 Likewise Antaeus loses his life in the powerful arms of Hercules,
 For he is not permitted to be thrown to the ground in the usual
 fashion.’⁷⁵

This is followed up by the other would-be presenter’s description of the images of a calf, cow, heifer and bull on the fine rug he has brought. Both these objects could perfectly well have existed. The vase might have been of Late Antique Roman type⁷⁶ and the stories of Hercules were certainly a favourite in Carolingian secular and ecclesiastical culture.⁷⁷ The rug for its part, allegedly conveyed to the suppliant by an Arabic middleman and

⁷⁵ Lines 185–8, 197–202: translation mine; cf. Dutton, *Carolingian Civilization*, 101–2.

⁷⁶ Dutton, *Carolingian Civilization*, 101.

⁷⁷ Lawrence Nees, *A Tainted Mantle: Hercules and the Classical Tradition at the Carolingian Court*, Middle Ages Series (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1991).

featuring figurative motifs, could have been Persian from the era of the Sassanid dynasty (224–641 C.E.).⁷⁸

Ermoldus devotes part of Book IV of his *In honorem Hludowici* to an orderly, succinct ekphrastic run-through of the frescoes that adorned the royal church and hall at Ingelheim. First he mentions the biblical stories featured in the church, with Old Testament episodes on the left and New Testament ones on the right (lines 187–244), and then the secular stories in the hall, with ancient history on the left and modern history on the right (lines 245–82). This example of ekphrasis is especially interesting because it fairly closely precedes the section of the Book that covers the baptism of King Herioldus and his queen in 826.

Only a short time later, in 829 or thereabouts, Walahfrid Strabo made ekphrasis the opening gambit in his highly complex poem entitled *De imagine Tetrici* 'On the statue of Theodoric'.⁷⁹ This was the famous equestrian statue of Theodoric the Great which Charlemagne appropriated from Ravenna and placed at his palace at Aachen. Having comprehensively, and no doubt controversially, subjected it to scorn, Walahfrid moves on to contrast Louis, a new Moses leading his people to freedom, with Charlemagne, whose values are by implication as damnable as those of Theodoric.⁸⁰ The ekphrasis takes in such motifs as the spear and shield and golden adornments of the main human figure, the nudity and black skin of the ancillary figures, the rigid breast and running gait of the horse and the stone and lead of the plinth.⁸¹ Walahfrid's work, like Theodulf's ekphrases on the vase and rug, indicates that the ekphrastic mode was sufficiently familiar to serve a variety of polemical purposes.

As a final example from perhaps a decade later I shall mention the

78 Mildred Jackson O'Brien, *The Rug and Carpet Book* (New York: M. Barrows, 1946), 7.

79 Carmen XXIII in *Poetae Latini Aevi Carolini*, 2:370–78; Michael Herren, 'The "De imagine Tetrici" of Walahfrid Strabo: Edition and Translation', *Journal of Medieval Latin* 1 (1991): 118–39, also Michael Herren, 'Walahfrid Strabo's "De Imagine Tetrici": An Interpretation', in *Latin Culture and Medieval Germanic Europe*, ed. Richard North and Tette Hofstra, *Germania Latina*, vol. 1 (Groningen: E. Forsten, 1992), 25–41.

80 Janet L. Nelson, 'Carolingian Royal Funerals', in *Rituals of Power: From Late Antiquity to the Early Middle Ages*, ed. Frans Theuws and Janet L. Nelson, *The Transformation of the Roman World*, vol. 8 (Leiden: Brill, 2000), 156.

81 Agnellus of Ravenna, *The Book of Pontiffs of the Church of Ravenna*, trans. Deborah Mauskopf Deliyannis, *Medieval Texts in Translation* (Washington, DC: The Catholic University of America Press, 2009), 78–9.

First Bible of Charles the Bald (the so-called Vivian Bible). Prepared for presentation to Charles by the canons of St Martin of Tours, it contains a series of miniatures accompanied by *tituli*. The poet, identified by Dutton and Kessler with Audradus Modicus, praises both the images per se and the personages they depict:

Psalmificus David resplendet et ordo peritus
Eius opus canere musica ab arte bene.

‘The psalm maker David shines brilliantly, and the company is
Well trained in the art of music to sing his work.’⁸²

Rex micat aethereus condigne sive prophetae
Hic, euangelicae quattuor atque tubae.

‘The heavenly king gleams worthily, and the prophets [also shine]
Here, and the four evangelical heralds.’⁸³

Altogether, Carolingian illustrators, in such splendid presentation volumes as this Bible, the Utrecht Psalter and the Drogo Sacramentary, cultivated a characteristic partnering of words and images where the two media interact closely and subtly.⁸⁴ The images are characteristically vivid and suggestive of movement, as if to complement a narrative.⁸⁵

Against this Carolingian cultivation of verbal and visual media, it is striking, as scholars such as Margaret Clunies Ross and Signe Horn Fuglesang have remarked, that ekphrasis seems to have flourished among what are conventionally reckoned to be the earliest skalds. Prime examples of this short efflorescence are the fragments of the *Ragnarsdrápa* of Bragi Boddason and the *Haustlong* of Þjóðólfr ór Hvini. In both cases internal evidence indicates that the poets’ respective patrons rewarded them with decorated shields for their services and that the poets then reciprocated

82 Paul Edward Dutton, *The Poetry and Paintings of the First Bible of Charles the Bald*, Recentiores (Ann Arbor, MI: University of Michigan Press, 1997), 114–15.

83 Dutton, *The Poetry and Paintings*, 116–17.

84 Henderson, ‘Emulation’, 259–69; cf. Dutton, *The Poetry and Paintings*, 89–90.

85 Celia Chazelle, ‘Archbishops Ebo and Hincmar of Reims and the Utrecht Psalter’, *Speculum* 72 (1997): 1055.

with a gift of poetry that praised both the gift of the shield and, indirectly, its giver⁸⁶ on a public occasion where the object itself was on display.⁸⁷ A third ekphrasis is the partially extant *Húsdrápa* of Úlfr Uggason, which praises a hall and its internal decorations. To judge from *Laxdæla saga*, this poem was recited as a reciprocal gift at a wedding feast where the magnificent chieftain Óláfr pá had lavished hospitality upon the poet and others.⁸⁸

The dating of these poems is a matter of inference rather than secure documentation. Both versions of *Skáldatal*, a late twelfth-century or early thirteenth-century compilation,⁸⁹ place Bragi and his purported patrons Ragnarr loðbrók, Eysteinn beli and Björn at Haugi almost at the beginning of their lists. The Ragnarr reference (though not, be it noted, the loðbrók part) is apparently corroborated by the title *Ragnarsdrápa*, which has the authority of Snorri Sturluson.⁹⁰ The limited linguistic evidence may be compatible with a ninth-century dating for *Ragnarsdrápa*,⁹¹ if we assume that certain phonological changes proceeded at a quicker pace in Denmark and Norway than in Sweden. Eysteinn beli is named in *Ragnarssona þáttr* as an under-king of Ragnarr loðbrók in the Upp-Svíaveldi region.⁹² Björn at Haugi for his part was probably a Norwegian magnate flourishing in the last third of the ninth century, although many scholars have identified him with the Swedish king Björn (Lat. Bernus), from the first third of that century.⁹³ In addition, both *Egils saga Skallagrímssonar* and *Landnámabók*

86 Clunies Ross, 'Stylistic and Generic Definers', 173, 176.

87 Clunies Ross, 'Stylistic and Generic Definers', 178; cf. John Hines, 'Ekphrasis as Speech-Act: *Ragnarsdrápa* 1–7', *Viking and Medieval Scandinavia* 3 (2007): 228.

88 E.O.G. Turville-Petre, *Scaldic Poetry* (Oxford: Clarendon Press, 1976), 67–8.

89 Guðrún Nordal, *Tools of Literacy: The Role of Skaldic Verse in the Icelandic Textual Culture of the Twelfth and Thirteenth Centuries* (Toronto: University of Toronto Press, 2001), 121.

90 *Edda: Skáldskaparmál*, ed. Anthony Faulkes, 2 vols. (London: Viking Society for Northern Research, 1998), 1:50–1 and 1:72–3; *Edda*, trans. Anthony Faulkes (London: Penguin, 1987), 106 and 123.

91 Finnur Jónsson, 'Om skjaldepoesien og de ældste skjalde', *Arkiv for nordisk filologi* 6 (1890): 150–1; contrast Sophus E. Bugge, 'Om Ægtheden af Bragi den gamles Vers', in *Bidrag til den ældste skaldedigtnings historie* (Oslo, 1894), 1–107; Alexander Bugge, 'Skaldedigtingen og Norges ældste historie', [*Nordisk*] *Historisk Tidsskrift* 21 (1910): 178; cf. Jan De Vries, *Altnordische Literaturgeschichte*, 2nd rev. ed., 2 vols. (Heidelberg: De Gruyter, 1964–7), 1:125.

92 *Danakonunga sögur*, ed. Bjarni Guðnason, Íslenzk fornrit, vol. 35 (Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag, 1982), 79.

93 Cf. Jón Jóhannesson, 'Björn at Haugi', in *Afmælisrit helgað Einari Arnórssyni hæstaréttardómara sextugum 24. febrúar 1940*, ed. Guðbrandur Jónsson (Reykjavík: Ísafoldarprentsmiðja,

refer to Bragi as an ancestor of tenth-century Norwegians and Icelanders, which might place him as a native of the south-west of Norway.⁹⁴ Certain loanwords in the Bragi corpus, such as *lung* ('ship') from Irish, *penningr* ('penny') and perhaps *sumbl* ('feast') from English, and *rósta* ('noise, battle') from French,⁹⁵ fit well with the notion of a poet following itinerantly in the train of a Scandinavian leader in the middle third of the ninth century, or, alternatively, quick to adopt lexis from some predecessor who had done so.

Haustlong purportedly was prompted by a shield given to the poet, Þjóðólfr ór Hvini (i.e., from Kvinesdal, Vest-Agder), by a certain Þorleifr. This benefactor has widely been identified with Þorleifr inn spaki,⁹⁶ who lived in the first third of the tenth century, but such an identification causes difficulties for the dating of the other Þjóðólfr ór Hvini attribution, *Ynglingatal*, which is most naturally placed in the late ninth century,⁹⁷ and so should be abandoned in favour of some earlier bearer of this popular name. We could then see Þjóðólfr as possibly a younger contemporary of Bragi.⁹⁸ Vest-Agder appears to have still had Danish affiliations in the late ninth century,⁹⁹ though Þjóðólfr evidently enjoyed high social status and close friendship with Haraldr hárfagri.¹⁰⁰

Úlfr Uggason flourished, to judge from the implicit internal chronology of *Njáls saga* and *Laxdæla saga*, in the late tenth century,¹⁰¹ and was an Icelander. *Húsdrápa* can be seen as continuing, albeit in an altogether humbler ambiance, Carolingian descriptions of pictures in notable buildings.

1940), 135–40, trans. E.O.G. Turville-Petre, *Saga-Book* 17 (1966–9): 293–301; Turville-Petre, *Scaldic Poetry*, xxi–xxiii.

94 Finnur Jónsson, *Den oldnorske og oldislandske litteraturs historie*, 3 vols. (Copenhagen: G.E.C. Gads forlag, 1920–4), 1:415.

95 De Vries, *Altnordische Literaturgeschichte*, 1:127.

96 Cf. Turville-Petre, *Scaldic Poetry*, 8.

97 'Þjóðólfr ór Hvini: *Ynglingatal*', ed. Edith Marold, in Diana Whaley, ed., *Poetry from the Kings' Sagas*, vol. 1: *From Mythical Times to c. 1035*, Skaldic Poetry of the Scandinavian Middle Ages, vol. 1 (Turnhout: Brepols, 2012), 6. Cf. De Vries, *Altnordische Literaturgeschichte*, 1:133–4; C.D. Sapp, 'Dating *Ynglingatal*. Chronological Metrical Developments in *kviðuhátttr*', *Skandinavistik* 30.2 (2000): 85.

98 Finnur Jónsson, *Den oldnorske og oldislandske litteraturs historie*, 1:432; Hans Kuhn, *Das Dróttkvætt* (Heidelberg: C. Winter, 1983), 279.

99 Claus Krag, 'The Early Unification of Norway', in *The Cambridge History of Scandinavia*, 1:187.

100 Finnur Jónsson, *Den oldnorske og oldislandske litteraturs historie*, 1:432–3.

101 Turville-Petre, *Scaldic Poetry*, 68.

The poem featured a refrain with the following words: *hlaut innan svá minnum* ('it [the hall] was allotted memorable stories in this way').¹⁰² From Ermoldus we can compare:

His est aula Dei picturis arte referta,
Pleniter artificii rite polita manu.¹⁰³

'The hall of God is crammed with these skilfully executed pictures,
fully embellished by dextrous hand in ceremonial fashion.'

Skaldic ekphrasis appears to have enjoyed only an attenuated existence after Úlfr's time.¹⁰⁴ By contrast, skaldic tmesis was much longer-lived, with attestations all the way from the late ninth century to the twelfth. Amory has shown that of the various figures of language traditionally designated by the term tmesis, only those attested in Mediaeval Latin (and, secondarily, Old French) work on the same pattern as those in Old Norse/Icelandic. In both corpora it is typically parts of the noun that are separated by intervening linguistic material and only rarely other parts of speech. The noun concerned is either a compound or at the least a combination of syllables that could be interpreted as a compound. Other traditions of tmesis, for instance that of Old Irish, which typically operates on the verb, work on quite different principles.¹⁰⁵

The following is a list of characteristic examples of tmesis in Carolingian verse (arranged in approximate order of dating); it is designed to be representative but not exhaustive:

102 Turville-Petre, *Scaldic Poetry*, 69.

103 Ermold le Noir, *Poème sur Louis le Pieux et Épîtres au Roi Pépin*, ed. and trans. Edmond Faral (Paris: Société d'Édition "Les Belles Lettres", 1964), 162–3, ll. 2124–5.

104 Clunies Ross, 'Stylistic and Generic Definers', 166–7.

105 Daniel Melia, 'A Poetic Klein Bottle', in *Celtic Language, Celtic Culture: A Festschrift for Eric Hamp*, ed. A.T.E. Matonis and Daniel F. Melia (Van Nuys, CA: Ford & Bailie, 1990), 187–98; Daniel Melia, 'On the Form and Function of the "Old Irish" Verse in the Thesaurus Palaeohibernicus', in *Heroic Poets and Poetic Heroes in Celtic Tradition*, ed. Joseph Falaky Nagy and Leslie Ellen Jones (Dublin: Four Courts Press, 2005), 285; Amory, 'Tmesis', 44.

Dicuil, Irish monk, eighth century, *De grammatica*, line 17: *Prisci- canit pueris haec -ani cuncta libellus* 'The book of Prisci- recited to the boys -anus all these things' (i.e., Priscianus).¹⁰⁶

Alcuin (735–804), Northumbrian scholar and Abbot of Tours, *Carmen XXXII*, line 3: *Te cupiens apel- peregrinis -lare camenis* 'Desiring to ad- in foreign -dress you poems' ('apellare').¹⁰⁷

Alcuin, *Epitaphium* [*Ælberhti*], line 1: *Pontificalis apex, meritis archi- que -sacerdos* 'Pinnacle of priesthood, for his merits arch- and -bishop'.¹⁰⁸ Here the enclitic *que* would normally be attached to *meritis*.

Peter the Grammarian, also known as Peter of Pisa (744–799), deacon, *Carmen XLI Versus Petri in laude regis*, line 10: *Hic domuit Lango- properans ad proelia -bardos* 'He subdued the Lango- as he rushed off to battles -bardi' ('Langobardos').¹⁰⁹

Anonymous early ninth-century titulus: *Gloria magnificus de Lango- maxime -bardis* 'Glory, the noble [Grimoaldus] of the Lango- exceedingly -bards'.¹¹⁰

Theodulf, *Carmen XLIII Ad Gislam*, line 29: *Suave- que, Gisla, tuo feliciter utere -rico* 'And Suava- Gisla, happily enjoy your -ricus' (i.e., her husband Suavaricus).¹¹¹

Bernowinus, early ninth century, *Carmen XXXII*, line 10: *Ianu- decimo migravit -arii Dida Kalendas* 'of Janu- on the tenth migrated -ary Dida Kalends' (i.e., on the tenth day before the Kalends of January).¹¹²

Hibernicus exul (unidentified Irish exile-poet), epitaph to Charlemagne dated 814, line 9: *Febro- migravit quinto -arii ex orbe kalendis* 'of Febru- migrated on the fifth -ary Kalends from the world' (i.e., on the fifth day before the Kalends of February).¹¹³

Ermoldus Nigellus, *In honorem Hlodowici IV*, 13: *Nort- quoque Francisco*

106 *Poetae Latini Aevi Carolini*, 2:667.

107 *Poetae Latini Aevi Carolini*, 1:249; Amory, 'Tmesis', 47. Cf. Godman, *Poetry*, 122. Translations of this and the following examples are mine and are designed to highlight the tmesis.

108 *Poetae Latini Aevi Carolini*, 1:206.

109 *Poetae Latini Aevi Carolini*, 1:74; Amory, 'Tmesis', 47.

110 *Poetae Latini Aevi Carolini*, 1:430.

111 *Poetae Latini Aevi Carolini*, 1:541.

112 *Poetae Latini Aevi Carolini*, 1:425.

113 *Poetae Latini Aevi Carolini*, 1:408.

dicuntur nomine -manni, 'North- thus they are called by a Frankish name -men' ('Nortmanni').¹¹⁴

Ermoldus Nigellus, *In honorem Hlodowici IV*, 179: *Engilin- ipse pius placido tunc tramite -heim / Advolat induperans* 'To Ingel- the pious emperor himself then hastens on a peaceful byway -heim' ('Engilinheim').¹¹⁵

Ermoldus Nigellus, *Ad Pippinum Regem II*, 221–2: *Er- modulata tibi conscrip- sit carmina -moldus, / Nominis ut famuli sis memor, alme, tui* 'Er- composed melodious songs for you -moldus, so that, dear man, you may be mindful of the name of your servant' ('Ermoldus').¹¹⁶

Walahfrid Strabo (ca. 808–849), monk, *Carmen XVI Ad Altgerum monachum Elahwangensem*, line 13: *Marcwardum, Cotan- en dignum precor omnia -bertum* 'Lo, I entreat everything of the worthy Marcwardus, Cotabertus'.¹¹⁷

Walahfrid Strabo, Appendix, *Carmen VI Vita Sancti Galli confessoris*, line 24: *Brunni- secunda mali Zezabel cognominis -hilda* 'Brunni- the second of the evil cognomen Jezebel -hilda' (i.e., Brunnihilda).¹¹⁸

Walahfrid Strabo, Appendix, *Carmen VI Vita Sancti Galli confessoris*, line 202: *Hilti- cuius erat nomen baptis- mate -boldus* 'Hilti- whose name by baptism was -boldus' (i.e., Hiltiboldus).¹¹⁹

Walahfrid Strabo, Appendix, *Carmen VI Vita Sancti Galli confessoris*, line 702: *Discipulus quidam Magno- cum cerneret -aldus* 'a certain pupil Magno- when he saw -aldus' (i.e., Magnoaldus).¹²⁰

Walahfrid Strabo, Appendix, *Carmen VI Vita Sancti Galli confessoris*, line 1104: *O Magno- levita sacer dilectus et -alde* 'Oh Magno- sacred and chosen Levite -aldus'.¹²¹

Walahfrid Strabo, Appendix, *Carmen VI Vita Sancti Galli confessoris*, line 1429: *Constanti- ecclesiae dilectis moribus -ensis* 'Constanti- of the church with refined morality -ensis' (i.e., Constantiensis, of Konstanz).¹²²

114 *Poetae Latini Aevi Carolini*, 2:59; Ermold le Noir, *Poème*, 145; Amory, 'Tmesis', 47.

115 *Poetae Latini Aevi Carolini*, 2:63; Ermold, *Poème*, 157; Amory, 'Tmesis', 47.

116 *Poetae Latini Aevi Carolini*, 2:91; Ermold, *Poème*, 233; Amory, 'Tmesis', 47.

117 *Poetae Latini Aevi Carolini*, 2:361.

118 *Poetae Latini Aevi Carolini*, 2:429.

119 *Poetae Latini Aevi Carolini*, 2:434.

120 *Poetae Latini Aevi Carolini*, 2:447.

121 *Poetae Latini Aevi Carolini*, 2:456.

122 *Poetae Latini Aevi Carolini*, 2:464.

Angelomus, deacon, ninth century, *Angelomus in iv libros regum*, line 36: 'Ange- deus -lomi,' dic, 'miserere tui' "Ange- God -lomus," say, may have mercy on you' (i.e., 'Angelomus, may God have mercy on you').¹²³

Anonymous, ninth century, titulus added to a book, line 1: *Cassio- libripotens titulaverat ordine -dorus* 'Cassio- able in authorship had written *tituli* in order -dorus'.¹²⁴

Johannes Scottus (ca. 815–877), theologian, *Carmen VIII iii*, line 19: *Hic theo- fert palmam cunctis perpulchra -logia* 'Here Theo- most fair bears the palm over all things -logy'.¹²⁵

Sedulius Scottus (flourished 840–860), teacher, *Carmina II xxxvi*, line 3: *Rot- bone, sint nobis per te solacia -berte* 'Rot- may there be consolations for us through you, good -bertus'.¹²⁶

Anonymous Irish monk, perhaps contemporary with Sedulius Scottus, *Carmen III*, line 32: *Clausis marga- suis candida -rita thoris* 'white pearls in her enclosed cells'.¹²⁷

Ermentarius, latter half of ninth century, titulus added to a book, line 12: *Ermen- enim vester -tarius ista cupit* 'Ermen- because your -tarius wishes these things'.¹²⁸

Heiricus (841–876), Benedictine theologian, *Vita S. Germani V*, line 277: *Dicentes Medio- facti de nomine -lanum, / Quod, cum prima novis struerent fundamina muris, / Lanea sus media perhibetur parte reperta* 'Saying Mi- from the fame of the event -lan that when they laid the first footings for new walls a woolly sow is said to have been found beneath the middle section'.¹²⁹

Erchanberhtus, latter half of ninth century, *Versus Ercanberhti*, line 4: *Ercan- qui hunc scriptor -berhtus sudore peregi* 'I, Ercan- who as writer this -berhtus completed with sweat'.¹³⁰

123 *Poetae Latini Aevi Carolini*, 2:677.

124 *Poetae Latini Aevi Carolini: Supplementa*, vol. 4.3, ed. Karl Strecker, *Monumenta Germaniae Historica: Poetae*, vol. 4 (Berlin, 1923), 1064.

125 *Poetae Latini Aevi Carolini*, vol. 3, ed. Ludwig Traube, *Monumenta Germaniae Historica: Poetae*, vol. 3 (Berlin 1896), 550.

126 *Poetae Latini Aevi Carolini*, 3:201.

127 *Poetae Latini Aevi Carolini*, 4.3:1126.

128 *Poetae Latini Aevi Carolini*, 4.3:1065.

129 *Poetae Latini Aevi Carolini*, 3:495.

130 *Poetae Latini Aevi Carolini*, 4.3:1062.

Abbo, later ninth century, *Bella Parisiacae urbis* II, line 472: *Consilioque fugae Burgun- adiere -diones* ‘And the Burgun- were present -dians with advice to flee’.¹³¹

Samson, epitaph (date obscure): *Super tumulum Atanagildi Abatas: Occulit abbatis magni haec urna fabilas / Quem Athana- prisca vocitabant secula -gildum* ‘On the tomb of Abbot Atanagildus: This urn conceals the ashes (*favillas*) of the great abbot whom Athana- ages of old called -gildus’ (‘Athana-gildus’).¹³²

Tmesis in Skaldic Poetry

Although the overall incidence of tmesis in Carolingian poetry is low, remarkably Ermoldus Nigellus uses it twice in Book IV of his *In honorem Hladowici*. The first example occurs in line 13, as Louis is initiating his conversion of the Danes, the second in line 179, immediately following Ebbo’s good news that Herioldus has accepted Christianity and immediately before the ekphrastic description of Ingelheim. It seems equally remarkable that examples of tmesis should crop up in verses ascribed to the two earliest skalds to produce ekphrases, Bragi and Þjóðólfr ór Hvini. The highest-incidence type of tmesis in Carolingian tradition, as shown by the above list, is the splitting up of proper names, and this equally is an early and productive type in the Scandinavian tradition. The first attestation is from Þjóðólfr’s *Haustlång*:

Urðut brattrá barða
byggvendr at þat hryggvir;
þá vas Ið- með jötnum
-unnr nýkomin sunnan.¹³³

131 *Poetae Latini Aevi Carolini*, vol. 4.1, ed. Paul von Winterfeld, *Monumenta Germaniae Historica: Poetae*, vol. 4 (Berlin, 1899), 111; cf. *Viking Attacks on Paris: The Bella parisiacae urbis of Abbo of Saint-Germain-des-Prés*, ed. and trans. Nirmal Dass, *Dallas Medieval Texts and Translations*, vol. 7 (Paris: Peeters, 2007), 90–1; Amory, ‘Tmesis’, 47.

132 *Poetae Latini Aevi Carolini*, 3:146, and cf. 3:143 on the dating; Amory, ‘Tmesis’, 47.

133 *Haustlång*, 10.1–4, in *Den norsk-islandske skaldedigtning*, ed. Finnur Jónsson, 4 vols. (Copenhagen: Gyldendal, 1912–15), 3 (B.1):16; E.A. Kock, *Notationes norrænæ: anteckningar till edda och skaldediktning* (Lund: Gleerup, 1923–44), §304; Finnur Jónsson, ‘Kenningers led-omstilling og tmesis’, *Arkiv for nordisk filologi* 49 (1933): 10; Anne Holts-

‘The giants [denizens of the steep cliffs] were not rueful at that; then was Ið- amongst the giants -unn newly arrived from the south.’

There is no reason to suppose that Þjóðólfr’s audience would have had difficulty understanding tmesis of the familiar mythological name Iðunn.¹³⁴ Another equally transparent example of tmesis of a personal name (Hákon) is attributed to the tenth-century Gunnhildr konungamóðir:

Há- reið á bak báru
borðhesti -kon vestan,
skorungr léta brim bíta
borð, es gramr hefr Fjorðu.¹³⁵

‘Há- on the back of the wave with the ship [plank-horse] -kon rode from the west; the champion did not allow the prow to graze on the surf, when he holds the Fjords.’

Against prevailing scholarship, Kock would emend to *Hár- ... konr* ‘high (i.e., eminent) man’ in order to avoid tmesis, which systematically fell foul of his assumptions regarding commonsense in skaldic interpretation. A side-benefit would allegedly be to enhance the *hending* (which would become *hár:bár-*),¹³⁶ but, as Olsen observes, this is unnecessary since *há r:bár-* in itself constitutes a recognised type of *hending*.¹³⁷

The above two examples are reminiscent of Ermoldus’s rendering of his own name as *Er- -moldus* (cited above). Place names are also subjected

mark, ‘Myten om Idu og Tjatse i Tjodolfs Haustlǫng’, *Arkiv for nordisk filologi* 64 (1950): 10; Turville-Petre, *Scaldic Poetry*, 11; *Edda: Skáldskaparmál*, 1:32; contrast Felix Genzmer, ‘Zwei angebliche Fälle der Wortspaltung’, *Arkiv for nordisk filologi* 44 (1928): 305–6.

¹³⁴ De Vries, *Altnordische Literaturgeschichte*, 1:119.

¹³⁵ ‘Gunnhildr konungamóðir: *lausavísa*’, ed. R.D. Fulk, in Whaley, *Poetry from the Kings’ Sagas*, vol. 1, 151. Cf. Finnur Jónsson, *Den norsk-islandske skjaldedigtning*, 1 (A.1):61, and 3 (B.1):54; Finnur Jónsson, ‘Kenningers led-omstilling’, 10–11; *Ágrip af Nórøgskonunga sǫgum: Fagrskinna, Nórøgskonunga tal*, ed. Bjarni Einarsson, Íslenzk fornrit, vol. 29 (Reykjavík: Hið íslenzka fornritafélag, 1984), 75.

¹³⁶ Kock, *Notationes norrœnæ*, §249.

¹³⁷ Magnus Olsen, ‘Har dronning Gunnhild diktet om Hákon den Gode?’, *Avhandlingar: Det Norske videnskaps-akademi i Oslo: Historisk-Filosofisk klasse*, vol. 1 (Oslo: Dybwad, 1944), 4; cf. ‘Gunnhildr konungamóðir: *lausavísa*’, 151.

to tmesis, on the same pattern as Ermoldus's division of *Englinheim*. An instance is Hallfreðr Óttarsson's tmesis of *Heiðaby*:¹³⁸

Bøðserkjar hjó birki
barklaust í Danmørku
hleypimaðr fyr Heiða-
hlunnviggja -bý sunnan.¹³⁹

'The sea-warrior [running tree of roller-horses] cut down the
armour-stripped army [bark-less birchwood of the war-shirt] in
Denmark to the south of Hedeby.'

Tmesis of the place-name Myrkviðr is seen in a stanza by the late tenth-century poet Einarr skálaglamm:

Ok við frost at freista
fémildr konungr vildi
myrk- Hlóðynjar -markar
mörðalfs, þess's kom norðan.¹⁴⁰

'And in the winter the generous king wished to test the warrior
of Norway [the land of the dark forest], who had come from the
north.'

¹³⁸ Kari Ellen Gade, *The Structure of Old Norse dróttkvætt Poetry*, *Islandica*, vol. 49 (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1995), 214.

¹³⁹ *Óláfsdrápa* v. 2: 'Hallfreðr vandræðaskáld Óttarsson: *Óláfsdrápa*', ed. Diana Whaley, in Whaley, *Poetry from the Kings' Sagas* 1, 393–4. Cf. *Óláfsdrápa* v. 5: Finnur Jónsson, *Den norsk-islandske skjaldedigtning*, 3 (B.1):149; *Heimskringla*, ed. Bjarni Aðalbarnarson, 3 vols., Íslenzk fornrit, vols. 26–28 (Reykjavík: Hið íslenzka fornritafélag, 1941–51), 1:263.

¹⁴⁰ *Vellekla* 26.1–4: 'Einarr skálaglamm Helgason: *Vellekla*', ed. Edith Marold, in *Poetry from the Kings' Sagas*, 1:315–16. Cf. *Vellekla* 27 in *Den norsk-islandske skjaldedigtning*, 3 (B.1):122; Finnur Jónsson, 'Kenningers led-omstilling', 13; Bjarni Aðalbarnarson, *Heimskringla*, 1:256; Konstantin Reichardt, 'A Contribution to the Interpretation of Skaldic Poetry: Tmesis', in *Old Norse Literature and Mythology: A Symposium*, ed. Edgar C. Polomé (Austin: University of Texas Press, 1969), 210–11; contrast Kock, *Notationes norræne*, §406.

Except for Kock¹⁴¹ all editors analyse *myrk ... markar* as tmesis.¹⁴² Marold construes as follows: *Hlóðynjar myrkmarkar* ‘of the Hlóðyn = Jorð (jorð ‘earth’) of the dark forest <= Myrkviðr> [JUTLAND]’; she identifies the referent of the compound as ‘the Myrkviðr “Dark Forest” that lies between Jutland and Holstein’, while noting that ON Myrkviðr has multiple attestations and evidently refers to a number of different forests that lie on various borders.¹⁴³

From the tenth century we see another line of development where the application of tmesis to proper names extends itself to compounds of other kinds. The *Þórsdrápa* of Eilífr Goðrúnarson, a skald who lived in the latter half of the tenth century, contains examples of this sub-type.

Pylk granstrauma Grímnis;
gall- mantælendr halla
-ópnis ilja gaupnum
Endils á mó spendu.¹⁴⁴

‘I declaim a poem [Grímnir’s moustache-streams]. Þórr [the entrapper of the eagle’s [shrill-crier’s] hall’s king’s [giant’s] concubine] made his feet [sole-palms] span the heath.’¹⁴⁵

This example is uncertain, since *gallópnir*, the heiti for ‘eagle’, is somewhat insecurely attested, but the alternative solutions so far proposed¹⁴⁶ are considerably more complicated than the assumption of tmesis. Tmesis of a polysyllabic common noun has its Carolingian counterparts in *Ianu- decimo migravit -arii Dida Kalendas, Febro- migravit quinto -arii ex orbe kalendis*

¹⁴¹ Kock, *Notationes norræne*, §406.

¹⁴² Cf. Konstantin Reichardt, *Studien zu den Skalden des 9. und 10. Jahrhunderts* (Leipzig: Mayer & Müller, 1928), 9, 93 n. 20, 207–8.

¹⁴³ For two possible eleventh-century imitations of this tmesis see Reichardt, ‘A Contribution’, 210–12.

¹⁴⁴ Eilífr Goðrúnarson, *Þórsdrápa* 3,5–8: Finnur Jónsson, *Den norsk-islandske skjaldedigtning*, 1 (A.1):148–9; 3 (B.1):140; Kock, *Notationes norræne*, §1080; Finnur Jónsson, ‘Kenningers led-omstilling’, 14; Konstantin Reichardt, ‘Die Thórsdrápa des Eilífr Guðrúnarson: Textinterpretation’, *Publications of the Modern Languages Association* 63 (1948): 343; *Edda: Skáldskaparmál*, 1:26.

¹⁴⁵ *Edda*, 83, with modifications.

¹⁴⁶ Cf. Genzmer, ‘Zwei angebliche Fälle’, 307–10.

and *Clausis marga- suis candida -rita thoris* cited above. In the same poem we observe a characteristic skaldic configuration where the tmetetic elements begin and end the *dróttkvætt* line. This pattern is firmly established in the three attestations from Ermoldus, as also in the additional examples from Theodulf, Walahfrid Strabo and Sedulius Scottus cited above. Clearly Eilífr was fond of it, since two undoubted instances appear in *Þórsdrápa*, with a third possible instance proposed for *Þórsdrápa* 12.1-4.¹⁴⁷ The unequivocal instances are as follows:

Harðvaxnar lét herðar
Hall-lands of sik falla
(gatat maðr) njótr inn neytri
njarð- (ráð fyr sér) -gjarðar.¹⁴⁸

‘The doughty user of the power-girdle allowed the rocks [shoulders of the boulder-land] to fall on himself; the man knew of no help for it.’

Komat tvíviðar tívi,
tollur karms, sás harmi
brautar liðs of beitti
bekk- fall jötuns -rekka.¹⁴⁹

‘No lack of support befell the double wood-stave [bow-tree, warrior], the god of the wagon, who inflicted grief on the giant’s bench-fellows.’¹⁵⁰

¹⁴⁷ *Den norsk-islandske skjaldedigtning*, 3 (B.1):142; Kock, *Notationes norræne*, §458; Reichardt, *Studien zu den Skalden*, 210; Reichardt, ‘Die Thórsdrápa’, 367–8; and Reichardt, ‘A Contribution’, 213–14; *Edda: Skáldskaparmál*, 1:28.

¹⁴⁸ *Þórsdrápa* 7.1–4: Finnur Jónsson, ‘Kenningers led-omstilling’, 15; Reichardt, *Studien zu den Skalden*, 207–8; Reichardt, ‘Die Thórsdrápa’, 351–2; Reichardt, ‘A Contribution’, 212–13; contrast *Den norsk-islandske skjaldedigtning*, 3 (B.1):141; Kock, *Notationes norræne*, §449; *Edda: Skáldskaparmál*, 1:27.

¹⁴⁹ *Þórsdrápa* 19.5–8: Reichardt, ‘Die Thórsdrápa’, 387–8; Reichardt, ‘A Contribution’, 214–15; *Edda: Skáldskaparmál*, 1:29; contrast *Den norsk-islandske skjaldedigtning*, 3 (B.1):143.

¹⁵⁰ *Edda*, 85, with modifications.

A further elaboration, using two different tmetec types within a single *helmingr*, may be exemplified by a verse ascribed to Eyvindr skáldaspillir, from the later tenth century:

Fengum feldarstinga
fjorð- ok galt við -hjorðu,
þanns álhimins- útan
oss -lendingar sendu.¹⁵¹

‘I received last year a cloak-pin, which Ice- [the channel-sky’s]-landers sent to me from across the sea, and I spent it on fish [fjord-livestock].’

In the second tmesis, the phrase *álhimins lendingar* (‘inhabitants of the channel-sky’) contains an *ofljóst* for ‘Icelanders’, the ‘sky’ of the ‘channel’ being resolvable as ‘ice’.¹⁵² The first tmesis is not entirely secure, since a different interpretation of *fjorð*, avoiding the tmesis, is possible, though not favoured by most scholars.¹⁵³

Another type of tmesis involves the separation of kenning elements that would logically belong together in a nonce compound. The first of the poets to use it is Bragi. This is the unique example of tmesis in the Bragi canon, and it is evidently not from *Ragnarsdrápa*, but a separate expression of thanks to a generous patron.

Þann áttak vin verstan
vazt- rødd en mér baztan
Ála -undirkúlu
óniðraðan þriðja.¹⁵⁴

‘I had him as a third not demeaned friend, worst to gold [the fishing-ground- voice of Áli -under-globe] but best to me.’¹⁵⁵

151 ‘Eyvindr skáldaspillir: *lausavísur*’, ed. Russell Poole, in *Poetry from the Kings’ Sagas*, 1:234–5. Cf. *Den norsk-islandske skjaldedigtning*, 3 (B.1):65.

152 Reichardt, ‘A Contribution’, 201–2.

153 *Heimskringla*, 1:223–4.

154 Fragment 6: *Den norsk-islandske skjaldedigtning*, 3 (B.1):5; *Edda: Skáldskaparmál*, 1:44.

155 *Edda*, 99, with modifications.

Snorri's commentary vouches by implication for the presence of tmesis: *Hann kallaði stein vazta undirkúlu – steinninn – en jötun Ála steinsins, en gull rǫdd jötuns* ('he called "stone" the "under-globe of fishing grounds" – the stone – and "giant" the "Áli of the stone", and "gold" the "voice of the giant"').¹⁵⁶ In other words, the element *vazt-*, from *vǫzt* ('fishing ground'), is to be taken as first half of a nonce compound *vazt-undirkúla* ('fishing-ground under-globe, seabed-globe').¹⁵⁷

The same type is exemplified once in *Haustlǫng*:

Ok lómhugaðr lagði
leik- blaðs -reginn fjaðrar
ern at øglis barni
arnsúg faðir Mǫrnar.¹⁵⁸

'And with deceitful mind the giant [Mǫrn's father], feather-blade play-deity, directed a storm-wind against Loki [the hawk's offspring].'¹⁵⁹

In Anthony Faulkes's analysis, the kenning for Þjazi, *leikblaðs fjaðrar reginn*, 'god (or dwarf) of the play-blade of the feather', is to be taken as equivalent to *fjaðrar blaðs leikreginn*, 'god (or dwarf) of the play of the feather-blade'. Thus Þjazi is the 'god, i.e., causer, of the feather's playing blade', meaning that he beats or flaps his wings.¹⁶⁰ This type is often referred to as the 'inverted kenning', because in it the nonce-compounds characteristic of kennings are treated tmetically.¹⁶¹ It proliferated greatly in subsequent skaldic poetry.

A final type of tmesis to be mentioned involves the insertion of a preposition between the parts of a compound. It is attested in *Haustlǫng*:

156 *Edda: Skáldskaparmál*, 1:45, with modifications.

157 *Edda: Skáldskaparmál*, 2:432, with modifications.

158 *Haustlǫng* 12.5–8: *Den norsk-islandske skjaldedigtning*, 3 (B.1):16; *Edda: Skáldskaparmál*, 1:33.

159 *Edda*, 88, with modifications.

160 *Edda: Skáldskaparmál*, 2:345, following Kock, *Notationes norræna*, §138.

161 Amory, 'Tmesis', 47, and references there given.

Segjondum fló sagna
 snótar ulfr at móti
 í gemlis ham gömlum
 glammi ó- fyr -skömmu.¹⁶²

‘Þjazi [the wolf, i.e., predator, of the lady] flew noisily to meet the Æsir [the commanders of the crew] no short time ago [“un- ago -shortly”] in an ancient eagle’s form.”¹⁶³

The manuscript evidence is complex¹⁶⁴ but the direct testimony of one manuscript along with the variants in the others presupposes an original ‘ó fyr’, which has been the subject of misunderstandings and paraphrases of various kinds in the paradosis. Venturing into emendation, with Kock, is unnecessary. This type is as uncommon in Carolingian poetry as in skaldic, but Alcuin’s *Pontificalis apex, meritis archi- que -sacerdos*, with insertion of enclitic *que*, bears a general resemblance.

The above discussion has demonstrated that the skaldic practice of tmesis can be traced back to early attestations that are congruent with late eighth-century and ninth-century Carolingian usage. Amory draws a tentative conclusion: ‘It is just possible that the first recorded occurrence of onomastic tmesis in skaldic poetry, i.e., Þjóðólfr’s *Íð- með jǫtnum -uðr...*, was a Latinate stylism ... Word-splitting and syntactic hyperbaton of the noun phrase were favorite compositional techniques of the Carolingian poetæ and the skalds alike.’¹⁶⁵ Despite De Vries’s cautions against assumptions of influence from Latin texts,¹⁶⁶ Amory’s case deserves entertaining, and the more so because, as we have seen, some very early examples of tmesis in skaldic poetry are associated with ekphrasis, another feature that is firmly established in Carolingian poetics.

Given these formalistic and genre commonalities, it seems altogether less likely that tmesis originated independently in the two poetic corpora as

162 *Haustlǫng*, 2.1–4: *Den norsk-islandske skjaldedigtning*, 3 (B.1):14; Finnur Jónsson, ‘Kenningers led-omstilling’, 10; Reichardt, ‘A Contribution’, 202–3; contrast Kock, *Notationes norræne*, §1810.

163 Snorri Sturluson, *Edda*, 86, with modifications.

164 *Den norsk-islandske skjaldedigtning*, 1 (A.1):16.

165 Amory, ‘Tmesis’, 47–8.

166 De Vries, *Altnordische Literaturgeschichte*, 1:119.

a makeshift expedient for inserting metrically recalcitrant proper names.¹⁶⁷ It should be noted that not all such names are actually recalcitrant – indeed the Carolingian poets occasionally use tmetric and non-tmetric forms in the same poem, as if to further display the device: thus Ermoldus writes *Ebo sacer dudum Nortmannica regna peragrans* ‘Bishop Ebbo traversing the Nordic kingdoms just previously’ in Book IV line 147, as if to vary the tmetric form in line 13.¹⁶⁸ Also, although the requirements of Latin quantitative verse and skaldic *dróttkvætt* are alike very strict, in practice the poets could avail themselves of a wide variety of expedients towards correctness of metre – among them in both traditions a plenitude of poetic synonyms and considerable freedom of word and phrase order.

Carolingian Influence on Skaldic Poetry: Possible Conduits

Ekphrasis and tmesis: through what agency could these artistic features have been adopted into native Scandinavian poetry from imperial exemplars? It is highly probable that the Danes, as the people that most sustainably consorted with Empire, would have functioned as the intermediary for any Scandinavian adoption and adaptation of current European artistic fashions. Norway, particularly Vestfold, Vest-Agder and other areas controlled partially or wholly by Danish kings and their Norwegian agents, may have experienced similar cultural influences during the ninth century.¹⁶⁹ We see hints of a parallel development in the plastic arts, whereby plant ornamentation was adapted from Carolingian sources into Scandinavian artifacts towards the end of the ninth century.¹⁷⁰ Carolingian coins were emulated, either for local coinage or for brooches and pendants,¹⁷¹ the latter evidently as a fashion statement.¹⁷²

167 Though cf. Gade, *The Structure*, 215.

168 *Poetae Latini Aevi Carolini*, 2:62.

169 Clunies Ross, ‘Stylistic and Generic Definers’, 163–4; cf. Fuglesang, ‘Ekphrasis and Surviving Imagery’, 211–12.

170 David Wilson and Ole Klindt-Jensen, *Viking Art*, 2nd ed. (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1980), 93.

171 James Graham-Campbell, *The Viking World*, 3rd ed. (London: Frances Lincoln, 2001), 116.

172 Ildar H. Garipzanov, ‘Carolingian Coins in Ninth-Century Scandinavia: A Norwegian Perspective’, *Viking and Medieval Scandinavia* 1 (2005): 55–6.

If this was the agency of transfer, the mechanisms remain to be articulated. While there are no records of poets, as such, accompanying Danish rulers to the Carolingian prestige centres, we can reasonably postulate that various members of the Danish kings' entourages would have had skills as interpreters, go-betweens, negotiators, mediators and counselors across language or dialect boundaries, even though we have scant knowledge of these functionaries now. Extrapolating backwards from later medieval practice in Denmark, Søren M. Sindbæk posits a highly mobile 'elite collective', who clustered round the various Danish kings and whose class culture would have been determined by international fashion rather than the local norm.¹⁷³ A place in this elite, if it existed at the earlier stage, would fittingly have been accorded to the holders of the office of *þulr*, who seem to have been competent in counsel, general knowledge and savoir-faire alongside poetic composition. We happen to possess an attestation of the *þulr* from the right period in the shape of a late eighth-century rune-stone originally located at Snoldelev in Sjælland: *kunuAltstain sunaR ruHalts þulaR asalHauku(m)* 'the stone of Gunnvaldr, son of Hróaldr, þulr on Salhaugum'.¹⁷⁴ More legendarily, the Old English poem *Beowulf* shows the hall 'Heorot', seat of the Danish king Hroðgar, as boasting a *þyle* called Unferð; the same seat is named Lethrae/Hleiðrar in Saxo's *Gesta Danorum* and in *Hrólfs saga kraka* and can be identified with modern Danish Lejre and thus with an outstanding 'central place' in early medieval Denmark.¹⁷⁵

We should also not neglect the possibility that the Danish leaders might themselves have practised poetry, as seen in the case of the legendary Hroðgar and more securely documented for later Scandinavian tradition by Haraldr harðráði and Rognvaldr Kali, the latter of these a self-styled *þulr*.¹⁷⁶ Such a leader would be the obvious person to absorb

¹⁷³ Sindbæk, 'The Lands of *Denemearce*', 200.

¹⁷⁴ Lis Jacobsen and Erik Moltke, eds., *Danmarks Runeindskrifter*, 3 vols. (Copenhagen: Munksgaard, 1942), 729–30, n. 248; Erik Moltke, *Runes and their Origin: Denmark and Elsewhere* (Copenhagen: National Museum of Denmark, 1985), 158 and 183.

¹⁷⁵ Stefan Brink, 'Political and Social Structures in Early Scandinavia: A Settlement-Historical Pre-Study of the Central Place', *Tor: Journal of Archaeology* 28 (1996): 245.

¹⁷⁶ For further discussion of these points see Russell Poole, 'Pulir as Tradition-Bearers and Prototype Saga-Tellers', in *Creating the Medieval Saga: Versions, Variability and Editorial Interpretations of Old Norse Saga Literature*, eds. Judy Quinn and Emily Lethbridge, Viking Collection, vol. 18 (Odense: University Press of Southern Denmark, 2010), 237–59.

artistic impulses at first hand while participating in imperial receptions and to reproduce and transmit them or instigate other poets to do so. The Latin poetry actually declaimed at the court need not have been so involuted as the worked-up versions available to us now. Moreover, the salient features of *tnesis* and *ekphrasis* would tend to be conspicuous whatever one's Latinity. The *tnetic* splitting of a familiar proper name would be readily discernible, while *ekphrasis* might be signalled by the performer's gestures towards the artifact itself, displayed in all its splendour. Paul the Deacon spoke contemptuously in a poem of 783 of Sigifridus, who had abjured his ancestral religion but still had no knowledge of Latin,¹⁷⁷ but more sustained contact in later decades, such as enjoyed by Herioldus and Rorik on both the diplomatic and the religious fronts, might have led to greater familiarity. There would have been every incentive to make one's way in the official language of both Empire and Christianity, or at the least to have personnel in attendance who could.

Clunies Ross, in her important paper, has laid emphasis upon Herioldus's visit and Ermoldus's *ekphrastic* panegyric as a key point of contact that might have fostered the composition of *ekphrastic* poetry on the part of the skalds.¹⁷⁸ To this we can add the suggestion, in light of the broader evidence outlined in the present paper concerning contact at prestige centres and the incidence of *ekphrasis* and *tnesis*, that this moment of transfer at Ingelheim could have been prepared for by previous contacts and reinforced by subsequent contacts.

Tnesis is most characteristically in Carolingian usage a linguistic play upon naming. *Ekphrasis* and *titulus* lend themselves to the commemoration of gifting and dedication. Naming, gifting, dedication – these are central moments of interpellation and transaction where, if anywhere, cultural transfer from Empire to the northern kingdoms might have occurred.

177 Godman, *Poets and Emperors*, 54. For the text, see *Poetae Latini Aevi Carolini*, 1:50–1, especially lines 17–20.

178 Clunies Ross, 'Stylistic and Generic Definers', 163.

BIBLIOGRAPHY

PRIMARY SOURCES

- The Annals of St-Bertin*, translated by Janet L. Nelson. Manchester: Manchester University Press, 1991.
- Adam of Bremen. *History of the Archbishops of Hamburg-Bremen*, translated by F.J. Tschan. New York: Columbia University Press, 2002.
- Agnellus of Ravenna. *The Book of Pontiffs of the Church of Ravenna*, translated by Deborah Mauskopf Deliyannis. Medieval Texts in Translation. Washington, D.C.: The Catholic University of America Press, 2009.
- Ágrip af Nóregskonunga sǫgum, *Fagrskinna: Nóregs konunga tal*, edited by Bjarni Einarsson. Íslenzk fornrit. Vol. 29. Reykjavík: Hið íslenzka fornritafélag, 1984.
- Carolingian Chronicles: Royal Frankish Annals and Nithard's Histories*, translated by Bernhard Walter Scholz with Barbara Rogers. Ann Arbor, MI: University of Michigan Press, 1970.
- Danakonunga sǫgur*, edited by Bjarni Guðnason. Íslenzk fornrit. Vol. 35. Reykjavík: Hið íslenzka fornritafélag, 1982.
- Edda: Skáldskaparmál*, edited by Anthony Faulkes. 2 vols. London: Viking Society for Northern Research, 1998.
- Edda*, translated by Anthony Faulkes. London: Dent, 1987.
- Ermold le Noir. *Poème sur Louis le Pieux et Épîtres au Roi Pépin*, edited and translated by Edmond Faral. Les Classiques de l'histoire de France au Moyen Age. Vol. 14. Paris: Société d'Édition "Les Belles Lettres", 1964.
- Heimskringla*, edited by Bjarni Aðalbjarnarson. Íslenzk fornrit. Vols. 26–28. Reykjavík: Hið íslenzka fornritafélag, 1941–51.
- Hincmar of Rheims. *Hincmarus de ordine palatii*, edited and translated by Thomas Gross and Rudolf Schieffer. 2nd ed. Monumenta Germaniae Historica: Fontes iuris Germani antiqui in usum scholarum separatim editi. Vol. 3. Hanover, 1980.
- Den norsk-islandske skjaldedigtning*, edited by Finnur Jónsson. 4 vols. (A1–2, B1–2). Copenhagen: Gyldendal, 1912–15.
- Poetae Latini Aevi Carolini*. Vols. 1–2, edited by Ernst Dümmler. Monumenta Germaniae Historica: Poetae. Vols. 1–2. Berlin, 1881–84.
- Poetae Latini Aevi Carolini*. Vol. 3, edited by Ludwig Traube. Monumenta Germaniae Historica: Poetae, vol. 3. Berlin, 1906.
- Poetae Latini Aevi Carolini*. Vol. 4.1, edited by Paul von Winterfeld. Monumenta Germaniae Historica: Poetae, vol. 4. Berlin, 1899.
- Poetae Latini Aevi Carolini: Supplementa*. Vol. 4.3, edited by Karl Strecker. Monumenta Germaniae Historica: Poetae, vol. 4. Berlin, 1923.

- Quellen zur karolingischen Reichsgeschichte*, edited by Reinhold Rau. 3 vols. Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1955–60.
- Viking Attacks on Paris: The Bella parisiacae urbis of Abbo of Saint-Germain-des-Prés*, edited and translated by Nirmal Dass. Dallas Medieval Texts and Translations. Vol. 7. Paris: Peeters, 2007.
- Whaley, Diana, ed. *Poetry from the Kings' Sagas*, vol. 1: *From Mythical Times to c. 1035*. Skaldic Poetry of the Scandinavian Middle Ages. Vol. 1. Turnhout: Brepols, 2012.

SECONDARY SOURCES

- Amory, Frederic. 'Tmesis in MLat., ON, and OIr. Poetry: An unwritten *notatio norræna*'. *Arkiv for nordisk filologi* 94 (1979): 42–9.
- Andersen, Per Sveaas. *Samlingen av Norge og kristningen av landet 800–1130*. Handbok i Norges historie. Vol. 2. Bergen: Universitetsforlaget, 1997.
- Andersson, Theodore M. 'Skalds and Troubadours'. *Mediaeval Scandinavia* 2 (1969): 7–41.
- Bø, Olav. 'Hjaðningavíg'. In *Kulturbistorisk leksikon for nordisk middelalder*, edited by Magnús Már Lárusson et al., 6:605–6. 22 vols. Copenhagen: Rosenkilde og Bagger, 1956–78.
- Brink, Stefan. 'Political and Social Structures in Early Scandinavia: A Settlement-Historical Pre-Study of the Central Place'. *Tor: Journal of Archaeology* 28 (1996): 215–81.
- Brooke, Martin. 'The Prose and Verse Hagiography of Walahfrid Strabo'. In Peter Godman and Roger Collins, eds. *Charlemagne's Heir: New Perspectives on the Reign of Louis the Pious (814–840)*, 551–64. Oxford: Clarendon Press, 1990.
- Bugge, Alexander. 'Skaldedigtningen og Norges ældste historie'. [*Nordisk*] *Historisk Tidsskrift* 21 (1910): 177–96.
- Bugge, Sophus E. *Bidrag til den ældste skaldedigtningens historie*. Oslo: H. Aschehoug, 1894.
- Chazelle, Celia. 'Archbishops Ebo and Hincmar of Reims and the Utrecht Psalter'. *Speculum* 72 (1997): 1055–77.
- Clunies Ross, Margaret. 'Stylistic and Generic Definers of the Old Norse Skaldic Ekphrasis'. *Viking and Medieval Scandinavia* 3 (2007): 161–92.
- Coupland, Simon. 'From Poachers to Gamekeepers: Scandinavian Warlords and Carolingian Kings'. *Early Medieval Europe* 7.1 (1998): 85–114.
- Dutton, Paul Edward, ed. *Carolingian Civilization: A Reader*. Readings in Medieval Civilizations and Cultures. Vol. 1. Peterborough, ON: Broadview Press, 2004.
- . *The Poetry and Paintings of the First Bible of Charles the Bald*. Recentiores. Ann Arbor, MI: University of Michigan Press, 1997.

- Finnur Jónsson. 'Kenningers led-omstilling og tmesis'. *Arkiv for nordisk filologi* 49 (1933): 1–32.
- . 'Om skjaldepoesien og de ældste skjalde'. *Arkiv for nordisk filologi* 6 (1890): 121–55.
- . *Den oldnorske og oldislandske litteraturs historie*. 2nd ed. 3 vols. Copenhagen: G.E.C. Gads forlag: 1920–24.
- Foote, Peter, and David Wilson. *The Viking Achievement: The Society and Culture of Early Medieval Scandinavia*. London: Sidgwick & Jackson, 1980.
- Freeman, Ann, and Paul Meyvaert. 'The Meaning of Theodulf's Apse Mosaic at Germigny-des-Prés'. *Gesta* 40.2 (2001): 125–39.
- Fuglesang, Signe Horn. 'Ekphrasis and Surviving Imagery in Viking Scandinavia'. *Viking and Medieval Scandinavia* 3 (2007): 193–224.
- Gade, Kari Ellen. *The Structure of Old Norse dróttkvætt Poetry*. Islandica. Vol. 49. Ithaca, NY: Cornell University Press, 1995.
- Ganshof, F.L. *The Carolingians and the Frankish Monarchy*, translated by Janet Sondheimer. Studies in Carolingian History. London: Longman, 1971.
- Garipzanov, Ildar H. 'Carolingian Coins in Ninth-Century Scandinavia: A Norwegian Perspective'. *Viking and Medieval Scandinavia* 1 (2005): 43–70.
- Garrison, Mary. 'The Emergence of Carolingian Latin Literature and the Court of Charlemagne'. In *Carolingian Culture: Emulation and Innovation*, edited by Rosamond McKitterick, 111–40. Cambridge: Cambridge University Press, 1994.
- Godman, Peter. *Poetry of the Carolingian Renaissance*. London: Duckworth, 1985.
- . *Poets and Emperors: Frankish Politics and Carolingian Poetry*. Oxford: Clarendon Press, 1987.
- Graham-Campbell, James. *The Viking World*. 3rd ed. London: Frances Lincoln, 2001.
- Guðrún Nordal. *Tools of Literacy: The Role of Skaldic Verse in the Icelandic Textual Culture of the Twelfth and Thirteenth Centuries*. Toronto: University of Toronto Press, 2001.
- Henderson, George. 'Emulation and Invention in Carolingian Art'. In *Carolingian Culture: Emulation and Innovation*, edited by Rosamond McKitterick, 248–73. Cambridge: Cambridge University Press, 1994.
- Herren, Michael. 'The "De imagine Tetrici" of Walahfrid Strabo: Edition and Translation'. *Journal of Medieval Latin* 1 (1991): 118–39.
- . 'Walahfrid Strabo's "De Imagine Tetrici": An Interpretation'. In *Latin Culture and Medieval Germanic Europe*, edited by Richard North and Tette Hofstra, 25–41. Germania Latina. Vol. 1. Groningen: E. Forsten, 1992.
- Hines, John. 'Ekphrasis as Speech-Act: *Ragnarsdrápa* 1–7'. *Viking and Medieval Scandinavia* 3 (2007): 225–44.
- Holtmark, Anne. 'Myten om Idun og Tjatse i Tjodolfs Haustlǫng'. *Arkiv for nordisk filologi* 64 (1950): 1–73.

- Jacobsen, Lis, and Erik Moltke, eds. *Danmarks Runeindskrifter*. 3 vols. Copenhagen: Munksgaard, 1942.
- James, Victoria. 'Digging for Europe'. *Geographical: Magazine of the Royal Geographical Society* 85.3 (2013): 34–8.
- Jón Jóhannesson. 'Björn at Haugi'. In *Afmælisrit helgað Einari Arnórssyni hæstaréttardómara sextugum 24. febrúar 1940*, edited by Guðbrandur Jónsson, 135–40. Reykjavík: Ísafoldarprentsmiðja, 1940. Translated by E.O.G. Turville-Petre in *Saga-Book* 17 (1966–9): 293–301.
- Kock, E. A. *Notationes norræna: anteckningar till edda och skaldediktning*. Lund: Gleerup, 1923–44.
- Krag, Claus. 'The Early Unification of Norway'. In Knut Helle, ed. *The Cambridge History of Scandinavia*. Vol. 1, *Prehistory to 1520*, 184–201. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- Kuhn, Hans. *Das Dróttkvætt*. Heidelberg: C. Winter, 1983.
- Lund, Niels. 'The Danish Empire and the End of the Viking Age'. In *The Oxford Illustrated History of the Vikings*, edited by Peter Sawyer, 156–81. Oxford: Oxford University Press, 1997.
- Maund, K.L. "'A Turmoil of Warring Princes': Political Leadership in Ninth-Century Denmark'. *Haskins Society Journal* 6 (1994): 29–47.
- McKitterick, Rosamund. *Charlemagne: The Formation of a European Identity*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.
- Melia, Daniel F. 'A Poetic Klein Bottle'. In *Celtic Language, Celtic Culture: A Festschrift for Eric Hamp*, edited by A.T.E. Matonis and Daniel F. Melia, 187–98. Van Nuys, CA: Ford & Bailie, 1990.
- . 'On the Form and Function of the "Old Irish" Verse in the Thesaurus Palaeohibernicus'. In *Heroic Poets and Poetic Heroes in Celtic Tradition: A Festschrift for Patrick K. Ford*, edited by Joseph Falaky Nagy and Leslie Ellen Jones, 283–90. Dublin: Four Courts Press, 2005.
- Moltke, Erik. *Runes and their Origin: Denmark and Elsewhere*. Copenhagen: National Museum of Denmark, 1985.
- Myhre, Bjørn. 'The Iron Age'. In Knut Helle, ed. *The Cambridge History of Scandinavia*. Vol. 1, *Prehistory to 1520*, 60–93. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- Nees, Lawrence. *A Tainted Mantle: Hercules and the Classical Tradition at the Carolingian Court*. Middle Ages Series. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1991.
- Nelson, Janet L. 'The Frankish Empire'. In *The Oxford Illustrated History of the Vikings*, edited by Peter Sawyer, 19–47. Oxford: Oxford University Press, 1997.
- . 'Carolingian Royal Funerals'. In *Rituals of Power: From Late Antiquity to the Early Middle Ages*, edited by Frans Theuws and Janet L. Nelson, 131–84. *The Transformation of the Roman World*. Vol. 8. Leiden: Brill, 2000.

- Niles, John D., et al. *Beowulf and Lejre*. Medieval and Renaissance Texts and Studies. Vol. 323. Tempe, AZ: Arizona Center for Medieval and Renaissance Studies, 2007.
- Noble, Thomas F.X. 'Louis the Pious and the Frontiers of the Frankish Realm'. In Peter Godman and Roger Collins, eds. *Charlemagne's Heir: New Perspectives on the Reign of Louis the Pious (814–840)*, 333–48. Oxford: Clarendon Press, 1990.
- O'Brien, Mildred Jackson. *The Rug and Carpet Book*. New York: M. Barrows, 1946.
- Olsen, Magnus. 'Har dronning Gunnhild diktet om Håkon den Gode?' Avhandling: Det Norske videnskaps-akademi i Oslo: Historisk-Filosofisk klasse. Vol. 1. Oslo: Dybwad, 1944.
- Poole, Russell. 'Ekphrasis: Its "Prolonged Echoes" in Scandinavia'. *Viking and Medieval Scandinavia* 3 (2007): 245–67.
- . 'Pulir as Tradition-Bearers and Prototype Saga-Tellers'. In *Creating the Medieval Saga: Versions, Variability and Editorial Interpretations of Old Norse Saga Literature*, edited by Judy Quinn and Emily Lethbridge, 237–59. Viking Collection. Vol. 18. Odense: University Press of Southern Denmark, 2010.
- . "'Non enim possum plorare nec lamenta fundere": Sonatorrek in a Tenth-Century Context'. In *Laments for the Lost: Medieval Mourning and Elegy*, edited by Jane Tolmie and Jane Toswell, 173–200. Medieval texts and cultures of Northern Europe. Vol. 19. Turnhout: Brepols, 2010.
- Reichardt, Konstantin. 'A Contribution to the Interpretation of Skaldic Poetry: Tmesis'. In *Old Norse Literature and Mythology: A Symposium*, edited by Edgar C. Polomé, 200–26. Austin: University of Texas Press, 1969.
- . 'Die Thórsdrápa des Eilífr Guðrúnarson: Textinterpretation'. *Publications of the Modern Languages Association* 63 (1948): 329–91.
- . 'Skaldisches'. In *Festgabe für L.L. Hammerich: Aus Anlass seines siebenzigsten Geburtstags*, 245–54. Copenhagen: Naturmetodens sproginstitut, 1962.
- . *Studien zu den Skalden des 9. und 10. Jahrhunderts*. Leipzig: Mayer & Müller, 1928.
- Reuter, Timothy. 'The End of Carolingian Military Expansion'. In Peter Godman and Roger Collins, eds. *Charlemagne's Heir: New Perspectives on the Reign of Louis the Pious (814–840)*, 391–408. Oxford: Clarendon Press, 1990.
- Roesdahl, Else. *The Vikings*, translated by Susan M. Margeson and Kirsten Williams. 2nd ed. London: Penguin, 1998.
- Sapp, C.D. 'Dating *Ynglingatal*. Chronological Metrical Developments in *kviðu-hátt*'. *Skandinavistik* 30.2 (2000): 85–98.
- Scharer, Anton. 'Charlemagne's Daughters'. In *Early Medieval Studies in Memory of Patrick Wormald*, edited by Stephen Baxter et al., 269–82. Studies in Early Medieval Britain. Farnham: Ashgate, 2009.
- Sindbæk, Søren M. 'The Lands of *Denemearce*: Cultural Differences and Social

- Networks of the Viking Age in South Scandinavia'. *Viking and Medieval Scandinavia* 4 (2008): 169–208.
- Skovgaard-Petersen, Inge. 'The Making of the Danish Kingdom'. In Knut Helle, ed. *The Cambridge History of Scandinavia*. Vol. 1, *Prehistory to 1520*, 168–83. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- Story, Joanna. *Carolingian Connections: Anglo-Saxon England and Carolingian Francia, c. 750–870*. Studies in Early Medieval Britain. Aldershot: Ashgate, 2003.
- Turville-Petre, E.O.G. *Scaldic Poetry*. Oxford: Clarendon Press, 1976.
- Vries, Jan De. *Altnordische Literaturgeschichte*. 2nd rev. ed. 2 vols. Berlin: De Gruyter, 1964–7.
- Ward, Elizabeth. 'Caesar's Wife: The Career of the Empress Judith'. In Peter Godman and Roger Collins, eds. *Charlemagne's Heir: New Perspectives on the Reign of Louis the Pious (814–840)*, 205–30. Oxford: Clarendon Press, 1990.
- Willemsen, Annemarieke. 'Dorestad Discussed: Connections and Conclusions'. In *Dorestad in an International Framework: New Research on Centres of Trade and Coinage in Carolingian Times*, edited by Annemarieke Willemsen and Hanneke Kik, 177–83. Turnhout: Brepols, 2012.
- Wilson, David, and Ole Klindt-Jensen. *Viking Art*. 2nd ed. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1980.

EFNISÁGRIP

Fræðimenn og skáld: dreifing stílgerða í ljóðlist Karlunga norður á bóginn

Lykilorð: ljóðlist, myndskýringar, *titulus*, stílbrögð, dróttkvæði, ljóðahæfð Karlunga, Danmörk, víkingar.

Grein þessi leiðir saman tvenn rök fyrir mögulegum áhrifum ljóðlistar Karlunga frá því seint á áttundu öld og þeirri níundu, á hinar fyrstu dróttkvæðu vísur eða fyrirrennara þeirra. Í fyrsta lagi voru þær ljóðagerðir sem kallaðar eru myndskýringar (*ekphrasis*) og áletranir (*titulus*) – tvær skyldar tegundir ljóðlistar sem lýsa hinu sjónræna með orðum – algengar við hirð Karlunga á því tímabili sem er til skoðunar, og myndskýringar finnast einnig í kvæðum eftir fyrstu skáldin sem heimildir eru um, þ.e. Braga Boddason og Þjóðólf úr Hvini. Margaret Clunies Ross og Signe Horn Fuglesang hafa nýlega fært rök fyrir Karlungaáhrifum af þeim toga á norrænu skáldin. Á hinn bóginn finnast sú stílgerð sem kallast orðklofning (*tnesis*) í skáldskap Karlunga á sama tíma og í dróttkvæðum frá tíma Braga og Þjóðólfs; Frederic Amory hefur leitt líkur að Karlungaáhrifum á þennan þátt í samningu dróttkvæða. Í þessari grein er bætt við framlag áður nefndra fræðimanna með því að sýna fram á að samskipti milli Karlunga og Dana voru nógu mikil til að mögulegt

hafi verið að bókmenntaleg áhrif hafi orðið frá þeim fyrri á þá síðarnefndu. Því eru myndskýringar, áletranir og orðklofning hér könnuð sameiginlega sem mögulegar vísbendingar um áhrif, og einnig er gefið ýtarlegra yfirlit yfir þessi stílbrögð bæði í dróttkvæðum og ljóðum, sem samin voru við hirð Karlunga.

Russell Poole

Distinguished University Professor, emeritus, The University of Western Ontario

Honorary Research Fellow, Massey University

28B Johnstone Drive

Fitzherbert

NZ-Palmerston North 4410

rpole@uwo.ca

STEPHEN PELLE

TWELFTH-CENTURY SOURCES FOR OLD NORSE HOMILIES

New Evidence from AM 655 XXVII 4to

1. Introduction

WHILE MUCH WORK remains to be done on the sources of the major, early Old Norse homily manuscripts, the general characteristics and theological background of these collections have been fairly well explored. In 1993, David McDougall summed up the results of scholarly inquiry into the sources of the Icelandic Homily Book (Stockholm, Kungliga Biblioteket, Perg. 15 4to; ca. 1200),¹ the Norwegian Homily Book (AM 619 4to; ca. 1200–1225),² and other important early manuscripts. The following is a selection of his major points:

Whole and partial sources for many of the texts in AM 619 4to and Stock. Perg. 4to no. 15 have been identified among the works of Augustine, Maximus of Turin, Fulgentius of Ruspe, Caesarius of Arles, Gregory the Great, Bede, Ambrosius Autpertus, Paschasius Radbert, Haymo of Auxerre, and Honorius Augustodunensis... Much of the source material exploited by the Scandinavian homilists was available in standard homiliaries, such as those compiled by Alan of Farfa (before 770) and Paul the Deacon (ca. 790), but the homilists doubtless made use of other sorts of collections as well. Stock. Perg. 4to no. 15, for instance, contains a close translation of a penitential sermon that circulated in the “Pembroke-type” homiliary,

1 *The Icelandic Homily Book: Perg. 15 4° in the Royal Library, Stockholm*, ed. Andrea de Leeuw van Weenen, *Icelandic Manuscripts, Series in Quarto*, vol. 3 (Reykjavik: Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, 1993). See pp. 7–15 of her introduction for a summary of the manuscript’s contents and sources.

2 *Gamla Norsk homiliebok: Cod. AM 619 4°*, ed. Gustav Indrebø (Oslo: Jacob Dybwad, 1931).

a Carolingian preacher's anthology most fully represented by the 11th-century Anglo-Saxon MS Cambridge, Pembroke College 25...³ Vernacular sermons and sermon fragments are also preserved in many other early Icelandic MSS. AM 677 4to (ca. 1200) contains ten homilies from what was probably a complete translation of Gregory the Great's forty *Homiliae in evangelia*. The miscellany of learned and theological writings in the AM 544 4to section of *Hauksbók* includes a sermon based on the Old English homily *De falsis diis* by Ælfric of Eynsham [and] a tract on the evils of sorcery partially related to the same author's *De auguriis*.⁴

Since the publication of McDougall's article, most source study on the Old Norse homilies has continued along the lines that he summarized. Important advances have been made in exploring English — especially Anglo-Saxon — influences on the Norse homiletic corpus.⁵ Though some-

- 3 On this sermon see also Joan Turville-Petre, "Translations of a Lost Penitential Homily," *Traditio* 19 (1963): 51–78; and Helen Spencer, "Vernacular and Latin Versions of a Sermon for Lent: 'A Lost Penitential Homily' Found," *Mediaeval Studies* 44 (1982): 271–305.
- 4 David McDougall, "Homilies (West Norse)," in *Medieval Scandinavia: An Encyclopedia*, ed. Phillip Pulsiano et al., Garland Encyclopedias of the Middle Ages, vol. 1 (New York: Garland, 1993), 290–91. A bibliography of source studies can be found on pp. 291–92 of the same article. For an earlier, but still useful, study, see Joan Turville-Petre, "Sources of the Vernacular Homily in England, Norway, and Iceland," *Arkiv för nordisk filologi* 75 (1960): 168–82.
- 5 The most important works in this regard are two articles by Christopher Abram: "Anglo-Saxon Influence in the Old Norwegian Homily Book," *Mediaeval Scandinavia* 14 (2004): 1–35; "Anglo-Saxon Homilies in Their Scandinavian Context," in *The Old English Homily: Precedent, Practice, and Appropriation*, ed. Aaron J. Kleist, Studies in the Early Middle Ages, vol. 17 (Turnhout: Brepols, 2007), 425–44. More recent contributions that focus on a later period of influence include two articles by Aidan Conti: "The Old Norse Afterlife of Ralph d'Escures's *Homilia de assumptione Mariae*," *Journal of English and Germanic Philology* 107 (2008): 215–38; "Gammelt og nytt i homiliebokens prekenunivers," in *Vår eldste bok: Skrift, miljø og biletribruk i den norske homilieboka*, ed. Odd Einar Haugen and Åslaug Ommundsen, Bibliotheca Nordica, vol. 3 (Oslo: Novus, 2010), 165–86. The second article is significant in that it is the first to compare the Norwegian Homily Book to English vernacular collections of its own time, rather than to significantly earlier Latin or Old English works. Conti's critical summary of scholarly attitudes toward the Norwegian Homily Book (pp. 166–67) can be justly applied to the study of the Old Norse homiletic corpus as a whole: "I det store og hele har forskerne studert Gammelnorsk homiliebok i et tilbakeskuende perspektiv. Serlig i Skandinavia har mye arbeid med kildene og følgelig med bokens intellektuelle og teologiske bakgrunn kretset rundt dens forhold til karolingiske og angelsaksiske modeller. De som studerer prekenvirksomhet og prekener i Skandinavia i høy- eller senmiddelalde-

what less work has been done on identifying new patristic sources, we can now add at least one more name, John Chrysostom, to the impressive list of early Christian authors whose works were known to the Old Norse homilists.⁶

The nature of the sources and analogues discovered to date and the fact that several of the pieces in the earliest Icelandic and Norwegian collections continued to be copied into the fifteenth and sixteenth centuries have led Thomas N. Hall to characterize the Old West Norse homiletic corpus as “conservative,” “backward-looking,” and “antiquarian.”⁷ The latest Latin author generally mentioned among major influences on the genre is the early twelfth-century homilist and encyclopedist Honorius Augustodunensis, but most of the identified Latin sources are a good deal earlier than him.⁸ Indeed, Hans Bekker-Nielsen was of the opinion that, in terms of adapting earlier authorities, “Icelandic and Norwegian churchmen seem to have stopped with confidence at the time of Charlemagne.”⁹ While the generalizations of Hall and, to a lesser extent, Bekker-Nielsen are arguably valid for the earliest homily collections, scholars would do

ren, hopper derimot gjerne over Gammelnorsk homilieboek og Islandsk homilieboek fordi de ikke ser dem som relevante for senere prekenforfatteres arbeid (særlig tiggermunkene i Nord-Europa).” A notable exception is the work of Oddmund Hjelde (*Norsk preken i det 12. århundre: studier i Gammel Norsk homilieboek* [Oslo: (s.n.), 1990], especially 94–98, 404–405), who attempts to take the works of several twelfth-century Latin authors into account in his study of the Norwegian Homily Book. See also the work of David McDougall (“Studies in the Prose Style of the Old Icelandic and Old Norwegian Homily Books” [Ph.D. diss., University College London, 1983], 686–707), who shows that the sermon “Postola mál” from the Icelandic Homily Book was partially adapted from a homily by Bruno of Segni (d. c. 1123).

- 6 Stephen Pelle, “A New Source for Part of an Old Icelandic Christmas Homily,” *Saga-Book* 36 (2012): 102–116.
- 7 Thomas N. Hall, “Old Norse-Icelandic Sermons,” in *The Sermon*, ed. Beverly Mayne Kienzle, *Typologie des sources du Moyen Âge occidental*, vols. 81–83 (Turnhout: Brepols, 2000), 669.
- 8 In addition to Hall, “Old Norse-Icelandic Sermons,” 669, see Svanhildur Óskarsdóttir, “Prose of Christian Instruction,” in *A Companion to Old Norse-Icelandic Literature and Culture*, ed. Rory McTurk, *Blackwell Companions to Literature and Culture*, vol. 31 (Oxford: Blackwell, 2005), 340. An exception, again, is Hjelde, *Norsk preken*, 404–405.
- 9 Hans Bekker-Nielsen, “The French Influence on Ecclesiastical Literature in Old Norse,” in *Les relations littéraires franco-scandinaves au Moyen Âge: Actes du Colloque de Liège, avril 1972*, Bibliothèque de la Faculté de philosophie et lettres de l’Université de Liège, vol. 208 (Paris: Société d’Édition “Les Belles Lettres,” 1975), 144. Bekker-Nielsen makes an important exception for the Victorines, who will be discussed below.

well to question the assumption that antiquarianism was the guiding principle behind the composition of all Old Norse homilies, regardless of the dates of the manuscripts in which they survive. We know, for example, that those who worked in other genres of Old Norse religious literature in the high and late Middle Ages drew heavily on contemporary European sources, and it would be surprising if Icelandic and Norwegian homilists refrained from using newer works while Biblical commentators¹⁰ and writers of penitential literature¹¹ embraced them.

The commonly-held opinion that the Old Norse homiletic corpus was chronologically homogeneous, fundamentally unchanged from the twelfth century to the mid-sixteenth, is partly based on the aforementioned presence of copies of very early texts in very late manuscripts. For instance, the so-called Stave Church Homily, the most thoroughly-studied of the Old Norse homilies, survives in four manuscripts, including the earliest extant Old Norse homily manuscript (AM 237 4a fol.; ca. 1150) and one of the latest (AM 624 4to; ca. 1500).¹² The sustained interest in such texts

10 *Stjórn* explicitly cites the *Speculum historiale* of Vincent of Beauvais and the *Historia scholastica* of Peter Comestor, as C.R. Unger recognized and discussed in the introduction to his edition (*Stjorn: Gammelnorsk bibelhistorie fra verdens skabelse til det babyloniske fangenskap* [Oslo: Feilberg og Landmark, 1862], iii–xv). For a summary and discussion of the sources of *Stjórn*, see Ian J. Kirby, *Bible Translation in Old Norse*, Université de Lausanne, Publications de la faculté des lettres, vol. 27 (Geneva: Droz, 1986), 53–54, 61–64. For a more extensive treatment of the work's sources, see Reidar Astås, *An Old Norse Biblical Compilation: Studies in Stjórn*, American University Studies, Series 7, Theology and Religion, vol. 109 (New York: Peter Lang, 1991), 18–27, 69–97. This monograph is based on the same author's *Et bibelverk fra middelalderen: Studier i Stjórn*, 2 vols. (Oslo: Novus, 1987).

11 See Ian McDougall, "Latin Sources of the Old Icelandic *Speculum Penitentis*," *Opuscula* 10 (1996): 136–85. See also Reidar Astås, "From Old Nordic to Early Modern Nordic: The Language of the Translations I: Icelandic and Norwegian Translations," in *The Nordic Languages*, ed. Oskar Bandle et al., vol. 2, Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft, vol. 22 (Berlin: De Gruyter, 2005), 1195–1201.

12 *Messuskyringar: Liturgisk symbolik frå den norsk-islandske kyrkja i millomalderen*, ed. Oluf Kolsrud (Oslo: Dybwad, 1952), 85–107. See Hall, "Old Norse-Icelandic Sermons," 676–77, 691, and 702–703. An important study of the homily is that of Gabriel Turville-Petre, "The Old Norse Homily on the Dedication," in *Nine Norse Studies*, Viking Society for Northern Research, Text Series, vol. 5 (London: Viking Society for Northern Research, 1972), 79–101. Sydney Louise Sims has called the AM 624 text of the Stave Church Homily "the clearest possible demonstration of the continuity of Old Norse homiletic prose, despite changing stylistic fashions in other genres" ("Relative Chronology and Homiletic Style in the Old Icelandic Homily Book" [Ph.D. diss., University of California, Berkeley, 1986], 84–85). For a brief discussion of other early homilies that survive in late manuscripts, see Hall, "Old Norse-Icelandic Sermons," 674–77.

over the course of several centuries is certainly significant. However, while late copies of earlier works and late texts that depend on early sources have been well studied, few of the other homilies in the younger manuscripts have been given any attention. As a result, we presently lack the evidence to evaluate the scholarly assumption that the better known, more conservative texts are truly representative of the later Old Norse homilies as a whole. The partial or full contents of about a dozen of the 33 manuscripts identified as containing Old Norse homilies remain unpublished.¹³ Many of these unedited homilies are fragmentary, and the manuscript pages on which they survive are often damaged or faded. Their mangled condition and their relatively late dates — nearly all are from 1300 or later, and many are from the fifteenth and sixteenth centuries — do not make these texts very attractive targets for many editors. However, the late homilies must be studied if we are to determine whether the Old Norse homiletic corpus remained as static in terms of sources and style throughout the Middle Ages as has often been assumed. As an introduction and invitation to further study of these overlooked texts, I here examine the major sources of two pieces from a homiletic manuscript written ca. 1300.

2. An Overview of AM 655 XXVII 4to

Kristian Kålund's catalogue describes AM 655 XXVII 4to as a collection of fragmentary Icelandic homilies from ca. 1300.¹⁴ The contents of the

13 The list in Hall, "Old Norse-Icelandic Sermons," 689–704 is the best and most complete summary of these. To this list one must add the Norwegian homiletic fragment surviving in Oslo, Riksarkivet, Nor. fragm. 101 (ca. 1200), which Hall overlooked, cf. Odd Einar Haugen and Åslaug Ommundsen, "Nye blikk på homilieboka," in *Vår eldste bok*, 17. At the same time, one could perhaps remove Hall's item 24 (Linköping, Stifts- och landsbibliotek, Link. T. 180; ca. 1450), which contains Dominican sermons in Brigittine Middle Norwegian and thus has more in common with late medieval Swedish and Danish preaching traditions than with the rest of the published Old West Norse homiletic corpus. However, the many unedited, late Old West Norse homilies must undergo further study before we can be certain that the medieval West Norse and East Norse homiletic corpora were really as unrelated to each other as scholars have assumed. For the Linköping collection, see *Svenska medeltidspostillor, delarna 6 och 7*, ed. Bertil Ejder, Samlingar utgivna av Svenska Fornskriftsällskapet, vol. 23, parts 6–7 (Uppsala: Almqvist and Wiksell, 1974).

14 Kristian Kålund, *Katalog over den Arnemagnæanske håndskriftsamling*, vol. 2 (Copenhagen: Gyldendal, 1894), 65 (item 1646); see also Hall, "Old Norse-Icelandic Sermons," 698 (item 10).

manuscript have not been published, but Hallgrímur Ámundason edited the texts and made a detailed description of the manuscript, its language, and its orthography in his 1994 B.A. thesis.¹⁵ As I can add little to his thorough discussion of the manuscript, I summarize his findings below for the benefit of those without access to his work.

Árni Magnússon noted on a slip now attached to the manuscript that he obtained AM 655 XXVII 4to “fra Magnuse Jons syne i Snoksdal.”¹⁶ The manuscript consists of 12 relatively intact leaves (Hallgrímur’s fols. 2–13) and 2 fragmentary ones (his fols. 1 and 1a), which were originally arranged in four quires. The leaves, all of which are in a rather poor state of preservation, were bound in the wrong sequence, but the original order of the texts is restored in Hallgrímur’s edition. The manuscript contains 11 texts, nearly all of which are fragmentary. The present essay is concerned mainly with items 1 and 11, which are, respectively, an enumeration of Christian virtues and a homily for the Annunciation. The remaining texts in the manuscript indicate a strong Marian focus. Items 3 (for the Assumption), 4 (an eschatological sermon), 7, 8, and 9 (apparently all for Christmas) are closely related to parts of *Mariu saga*.¹⁷ Other pieces include part of an Old Norse translation of the Gospel of Nicodemus (item 5),¹⁸ the end

15 Hallgrímur Ámundason, “AM 655 XXVII 4to: Útgáfa, stafagerð, stafsetning” (B.A. thesis, University of Iceland, 1994). I thank Hallgrímur for providing me with an electronic copy. In this copy, the different sections of the thesis are individually paginated. Therefore, when citing from the thesis in the following pages, I will clarify whether I am citing from his introduction (“Inngangur”) or the edition proper (“Útgáfa”).

16 On the life of Magnús Jónsson see Páll Eggert Ólason, *Íslenzkar æviskrár frá landnámstímum til ársloka 1940*, vol. 3 (Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 1950), 434–435.

17 According to Hallgrímur, (“AM 655 XXVII 4to,” “Inngangur,” 4), the correspondences to C.R. Unger’s edition of *Mariu saga* (*Mariu saga: Legender om jomfru Maria og hendes jartegn* [Oslo: Brøgger and Christie, 1871]) are as follows: item 3 ≈ Unger, 57, l. 9 – 58, l. 2 and 396, ll. 2–25; item 4 ≈ Unger, 52–56 and 391–95; item 7 ≈ Unger, 26, l. 8 – 28, l. 19 and 366, l. 6 – 367, l. 24; item 8 ≈ Unger, 28, l. 21 – 29, l. 9 and 367, l. 26 – 368, l. 12; item 9 ≈ Unger, 29, ll. 11–17 and 368, ll. 13–19. If these texts represent a purposeful adaptation of parts of *Mariu saga* as “sermones” (the scribe’s own term), they are, as far as I know, unique, and raise new questions about that work’s circulation and use. Some relationship with the homiletic corpus was already suggested by the discovery that at least one homily was incorporated into *Mariu saga* (Hall, “Old Norse-Icelandic Sermons,” 675). See also *Icelandic Homily Book*, 7–8; Hall, “Old Norse-Icelandic Sermons,” 678.

18 This text is not discussed in Kirsten Wolf’s important article, “The Influence of the *Evangelium Nicodemi* on Norse Literature: A Survey,” *Mediaeval Studies* 55 (1993): 219–42. Significantly, the AM 655 XXVII 4to version of the Gospel of Nicodemus seems to be the only Old West Norse text to contain the *Gesta Pilati* section of the apocryphon as well as

of a homily on Sts. Peter and Paul (item 2), the end of an All Saints' Day homily (item 6),¹⁹ and the end of a homily dealing with the importance of weeping (item 10). It is possible that these leaves and the single leaf now surviving as AM 655 XVIII 4to,²⁰ which seems to have been written by the same hand, were originally part of the same manuscript, but this cannot at present be proved.²¹

After a detailed investigation of the manuscript's language and orthography, Hallgrímur concurs with Kålund and others that AM 655 XXVII 4to was composed around 1300 or a little before. Not surprisingly, the different texts on the surviving leaves seem to vary somewhat in date of composition. The manuscript's provenance is a more complicated issue. Earlier scholars held competing opinions about whether the manuscript was Norwegian or Icelandic. Hallgrímur comes down firmly on the side of the latter, deciding that the phonological evidence (especially the usual preservation of initial *h* before *l* or *r*) indicates a provenance in Iceland.²² The possible audience of the manuscript and the institutional milieu in which it may have been composed have not yet been examined. Any useful study into such matters requires both a good edition of AM 655 XXVII 4to, which Hallgrímur has completed but not yet published, and detailed studies of the texts themselves, which remain desiderata.

the *Descensus Christi ad inferos*, and its relationship to the better known Norse version of the Gospel of Nicodemus, *Niðrstignings saga*, deserves further study.

- 19 This homily shows some influence from the popular pseudo-Bedan All Saints' Day sermon "Legimus in ecclesiasticis historiis." Compare the conclusion of the Norse homily with an excerpt from the beginning of the Latin one: "Einkum til þess at þat boetisk i þessa dags haldi ok af þváisk er mishaldit verðr á öðrum hátíðum fyrir óroekðar sakir eða óvizku eða nauðsynja" (fol. 10r, ll. 12–15; Hallgrímur Ámundason, "AM 655 XXVII 4to," "Útgáfa," 11–12 [normalized]); "[D]ecretum est ... ut quicquid humana fragilitas per ignorantiam uel negligentiam seu per occupationem rei secularis in solemnitate sanctorum minus plene peregisset in hac sancta obseruatione solueretur" (James E. Cross, "Legimus in ecclesiasticis historiis": A Sermon for All Saints, and Its Use in Old English Prose," *Traditio* 33 [1977], 106, ll. 12, 14–16). See also Stephen Pelle, "A Latin Model for an Old English Homiletic Fragment," *Philological Quarterly* 91 (2013): 496–97.
- 20 About which see Hall, "Old Norse-Icelandic Sermons," 699 (item 13). The fragment is edited both in Hallgrímur Ámundason's thesis and in Konráð Gíslason, *Um frum-parta islenzkrar tíngu í fornöld* (Copenhagen: S. Trier, 1846), lxxviii–lxxxi.
- 21 This paragraph is a highly selective summary of Hallgrímur Ámundason, "AM 655 XXVII 4to," "Inngangur," 2–5.
- 22 Hallgrímur Ámundason, "AM 655 XXVII 4to," "Inngangur," 24–27.

3. AM 655 XXVII 4to, item 1

The first text in the extant portion of AM 655 XXVII 4to is an enumeration and description of virtues, which uses the five feathers on each of the six wings of the seraphim²³ as an organizational schema and, one presumes, a mnemonic aid. The surviving part of the text begins on fol. 2r–2v, which is badly faded, and continues on 1r–1v. The latter leaf, which is also faded, was at some point torn in half lengthwise, with the result that only about half the text from the leaf survives, and nearly every clause is defective. The text lacks a title, but the introductory quality of its incipit (“*S*eraphim dicitur alas senas habere, því er þetta birtit at *angelus* hafði sex vængi. [fol. 2r, ll. 1–3]”²⁴) and the fact that a large space has been left for a rubricated initial suggest that nothing has been lost from the beginning. The text certainly ends imperfectly, since only the first three of the seraphim’s six wings are mentioned. Whether the piece can be properly called a homily is unclear. Even when complete, it was probably little more than a list of thirty virtues in six categories, which hardly seems appropriate for oral delivery. Still, most of the other surviving texts in the manuscript are either homilies or could easily be adapted for preaching, and it is possible that a preacher may have found some use for a succinct and organized summary of Christian virtues, even if only for private meditation and inspiration.

The source of item 1 of AM 655 XXVII 4to is a popular twelfth-century Latin treatise entitled *De sex alis cherubim*.²⁵ Like its Old Norse descendant, the text categorizes and lists the virtues that Christians should imitate using the wings of the seraphim (not, as one would assume from its conventional title, the cherubim) as a kind of mnemonic device and, in some

23 The origin for the belief that the seraphim have six wings is Isaiah 6:1–2: “in anno quo mortuus est rex Ozias vidi Dominum sedentem super solium excelsum et elevatum et ea quae sub eo erant implebant templum. seraphin stabant super illud sex alae uni et sex alae alteri duabus velabant faciem eius et duabus velabant pedes eius et duabus volabant.” All Biblical citations are from *Biblia sacra iuxta Vulgatam versionem*, 5th ed., ed. Robert Weber and Roger Gryson (Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 2007).

24 Hallgrímur Ámundason, “AM 655 XXVII 4to,” “Útgáfa,” 1 (normalized).

25 The text is edited in PL 210, cols. 269A–280C. The Brepols *In principio* database (accessed July 11, 2013) lists about twenty-five manuscripts, mostly from England and France, which must represent only a small fraction of the text’s circulation. The database is available online (to subscribers) at <http://apps.brepolis.net/inpr/Main.aspx>.

illustrated copies, a visual aid.²⁶ Determining the authorship of *De sex alis cherubim* has posed significant problems for scholars, many of whom, following an attribution found in some manuscripts and repeated in Migne's *Patrologia Latina*, have claimed that Alan of Lille (ca. 1130–1203) wrote the work.²⁷ Fuller, more recent investigations of the treatise's origins have thoroughly debunked this attribution, and have instead focused on the English Augustinian writer Clement of Llanthony (d. ca. 1176), to whom the work is ascribed in some early manuscripts.²⁸ Further complicating matters, an introductory discussion of the seraphim in Isaiah 6 found in some texts of the treatise, including the one printed by Migne, has been sourced to the *De arca Noe morali* of the earlier twelfth-century theologian Hugh of St. Victor, who is not a likely candidate for the authorship of the rest of the work.²⁹

Below I list the correspondences between Migne's text of *De sex alis cherubim* and the portion of AM 655 XXVII 4to, item 1 that survives on the comparatively well preserved fol. 2r–2v.³⁰ Conveniently, this part of the Old Norse text corresponds almost exactly to the Latin description of the seraph's first "wing." In citing from Hallgrímur Ámundason's edition in this article, I have normalized his diplomatic transcription of the Old

26 See, for example, Cambridge, Corpus Christi College MS 66 (s. xii/xiii), p. 100; Cambridge, Corpus Christi College MS 459 (s. xiii), fol. 109r. The images are available online (to subscribers) through the *Parker Library on the Web* project, accessed July 11, 2013, <http://parkerweb.stanford.edu>.

27 See, e.g., Bella Millett, "Ancrone Wisse and the Conditions of Confession," *English Studies* 80 (1999): 207; Suzanne Lewis, *The Art of Matthew Paris in the Chronica Majora*, California Studies in the History of Art, vol. 21 (Berkeley: University of California Press, 1987), 318. On the life and career of Alan of Lille, see L. Hödl, "Alanus ab Insulis," in *Lexikon des Mittelalters*, vol. 1 (Stuttgart: Metzler, 1980), col. 268.

28 *Alain de Lille: Textes inédits*, Marie-Thérèse d'Alverny ed., (Paris: J. Vrin, 1965), 155. See also the introduction to an English translation of the work by Steven Chase, *Angelic Spirituality: Medieval Perspectives on the Ways of Angels*, Classics in Western Spirituality (New York: Paulist Press, 2002), 121–22. On Clement of Llanthony, see G.R. Evans, "Llanthony, Clement of (d. in or after 1176)," in *Oxford Dictionary of National Biography* (Oxford: Oxford University Press, 2004–), accessed July 11, 2013, doi:10.1093/ref:odnb/5600.

29 See Chase, *Angelic Spirituality*, 121–23. Such complexities in the work's tradition have probably contributed to its not being edited since Migne. There is little reason to assume that the PL version of *De sex alis cherubim* accurately represents the manuscript tradition, or that it was particularly close to the version behind the Old Norse text, but since Migne's is the only edition widely available, I have made use of it here.

30 All citations of item 1 are from Hallgrímur Ámundason, "AM 655 XXVII 4to," "Útgáfa," 1–2.

Norse but have left the Latin unaltered (with the exception of expanding abbreviations) in order to give an accurate picture of the Latinity of the scribe and his exemplar(s). Punctuation and capitalization are my own. Old Norse text is in Roman type, Latin quotations in italics. Hallgrímur's emendations are compared with the manuscript readings in the footnotes (with the original orthography preserved), and his restorations of illegible letters appear in angle brackets. My own references and emendations are given in parentheses. Ellipses in the citations of item 1 replace passages that are either difficult to decipher due to loss of text or that have no obvious connection to the Latin. Square brackets enclose illegible letters or those lost to manuscript damage; I restore these letters in some places where the reading can be reconstructed with confidence, either from the structure of the sentence or through comparison with the source.

Prima alas angeli [*****] Fimm e⟨r⟩u raðir fjaðranna í væng[*****]³¹ røðin eða fjøðrin þessa vængs er v[eritas *], at seg⟨ja⟩ í j⟨á⟩tningunni sem hann kann sannast... (fol. 2r, ll. 7–10)

Secunda penna integritas, id est heil-leikr, þat er at h[on] sé heil ok óskerð í alla staði... (fol. 2r, ll. 13–14)

Tertia penna firmitas, id est styrkleikr, því at styrk á at vera játningin ok efanarlaus, ok ef svá er, þá takask tíu spellahlutir ór hugskotum: *cor sim[**]ns, id est* óframi, ótti, fyrirlitning prestsins, órvilnan, ofvilnan, †afvizens sanna.^{†32} óvizka, gleym-

Prima ala est confessio.... Hujus alæ penna prima est veritas, quæ omnem excludit simulationem; vera namque non ficta, non simulata debet esse confessio. (PL 210, cols. 273A–273B)

Secunda penna, integritas est, quæ decurtationem excludit, et divisionem. Integra enim debet esse confessio, non decurtata, non divisa. (PL 210, col. 273B)

Tertia penna est firmitas, quia fortis et firma debet esse confessio. Hæc firmitas, decem quæ confessionem impediunt, expellit. Quæ sunt illa? Pudor, timor, contemptus presbyteri, desperatio, præsumptio, perversitas, ignorantia, obli-

31 Hallgrímur Amundason conjectures “fyrsta,” almost certainly correctly.

32 I cannot interpret these words with any confidence. Presuming an exact correspondence to *De sex alis cherubim*, they should translate Latin “perversitas,” but I can make no sense of the phrase in this way. The words could perhaps be added to the previous item in the

ing, na(u)ðsyn—ok má hon enn³³
metask til sakvarna ef mikil kann
verða. (fol. 2v, ll. 6–12)

Quarta penna humilitas, id est lítillæti. Lítillæti skal fylgja skriptagang fyrst í brjóstinu þess er sín mein vill játa ok bæta, svá í tungunni ok orðunum, svá ok í líkamanum ok látæðinu. (fol. 2v, ll. 12–16)

Quinta penna, id est simplicitas, id est at verja eigi sakar fyrir sik eða minnka þær umfram rétt. Nú vill sjá væ(n)gr allr saman með sínum fimm fjöðrum, at skriptagangr manns sé sannr, *id est* án gildingi... (fol. 2v, ll. 16–19)

vio, negligentia et necessitas, quæ sola excusabilis est. (PL 210, cols. 273D–274A)

Quarta penna est humilitas, quæ typum superbiæ excludit. Mens humilis, lingua humilis, vultus humilis, debet esse confitentis. (PL 210, col. 274B)

Quinta penna est simplicitas. Hæc propriam infirmitatem, propriam ignorantiam, propriam accusat malitiam, nihil defendens, nihil excusans, nihil attenuans. Vera igitur, integra, firma, humilis et simplex debet esse confessio. Vera, sine simulatione.... Hæc est prima ala cum pennis suis. (PL 210, cols. 274B–274C)

If the presence of the Latin names of the seraphic virtues in the Old Norse text is strong evidence of a relationship, the nearly exact correspondences between the “tíu spellahlutir” and the “decem quæ confessionem impediunt” from the treatise provide conclusive proof.³⁴ Still, the Norse text is

list to produce “ofvilnan af vitsins sanna” (“overconfidence/presumption in the [?] of one’s intelligence”), but “sanna” remains problematic. Alternatively, Hallgrímur has suggested, via personal correspondence, that one might instead attach the words to the list’s next item, giving “afvitsins sanna óvizka” (“the unwiseness of not knowing”), although this would presume both the loss of a term translating “perversitas” and the existence of a neuter noun “afvit,” apparently unattested elsewhere.

33 For “enn” perhaps read “ein,” adapting Latin “sola.”

34 “óframi” = “pudor”; “ótti” = “timor”; “fyrirlitning prestsins” = “contemptus presbyteri”; “órvilnan” = “desperatio”; “ofvilnan” = “præsumptio”; “óvizka” = “ignorantia”; “gleyming” = “oblivio”; “na(u)ðsyn” = “necessitas”. The Latin “negligentia” was either omitted by the Icelandic author or has dropped out of the Old Norse text through a scribal error. On related lists of this sort, see Millett, “*Ancrene Wisse*”; Bella Millett, “The Pastoral Context of the Trinity and Lambeth Homilies,” in *Essays in Manuscript Geography: Vernacular Manuscripts of the English West Midlands from the Conquest to the Sixteenth Century*, ed. Wendy Scase, Medieval Texts and Cultures of Northern Europe, vol. 10 (Turnhout: Brepols, 2007), 48–50.

far from a slavish translation of *De sex alis cherubim*, and it significantly includes some Latin phrases that are absent from its source.³⁵ It is, therefore, possible that the author of the Old Norse piece was working from some intermediate text which contained the Latin words not accounted for in the original treatise, although it is just as likely that he added them himself, since he must have had a firm grasp of Latin to adapt his source in the first place.

The following pages of AM 655 XXVII 4to (now fol. 1r–1v) are, as I mentioned above, badly damaged. Any correspondences with *De sex alis cherubim* are consequently harder to identify. The following fragmentary excerpts nonetheless prove that the author of the Norse text continued to follow the same Latin source:

<i>Secunda ala satis</i> ... (fol. 1r, l. 10)	<i>De Satisfactione. Ala secunda.</i> Satisfactio est, inunctæ pœnitentiæ expletiva exsecutio, vel, peccatorum condigna correptio et correctio. (PL 210, col. 275D)
...[prima p]enna aflát synda (fol. 1r, l. 11)	Prima penna hujus alæ est peccati abrenuntiatio ... (PL 210, col. 276B)
...[secund]a ³⁶ penna un[***] (fol. 1r, l. 15)	Secunda penna est lacrymarum effusio. (PL 210, col. 276D)
...[terti]a ³⁷ penna carnis maceracio, id est meinlæt[i]... (fol. 1r, l. 19 – fol. 1v, l. 1)	Tertia penna est carnis maceratio. (PL 210, col. 276D)
<i>Quarta penna elemos</i> ⟨y⟩... (fol. 1v, l. 3)	Quarta penna est eleemosynarum largitio. (PL 210, col. 276D)

35 Note especially the incipit, “⟨S⟩eraphim dicitur alas senas habere.” Hallgrímur Ámundason (“Útgáfa,” 1) argues that “cor sim[**]ns” is a garbled form of “cor timens,” which is also unparalleled in Migne’s text of *De sex alis cherubim*. The first characters may perhaps be “con-” instead. I admit that I am unable to make much sense of the manuscript here regardless of how the third letter is read, but if the word does begin with “con-” we might understand “confitentis” or “confitentium.”

36 Only the “i” of the presumed “ii” is visible.

37 Hallgrímur partially restores to “⟨i⟩.”

- id est oratio*, biðja sér líkna[r]... (fol. 1v, l. 9) Quinta penna est orationis devotio. (PL 210, col. 276D)
- mendica id est re[*]*³⁸... (fol. 1v, l. 17) Tertia ala est carnis munditia. (PL 210, col. 276D)
- Podicicia id est sc...* þat augum er þik G... (fol. 1v, ll. 18–19) Hujus alæ penna prima est, visus pudicitia. (PL 210, col. 276D)

It is, of course, difficult to imagine the circumstances behind this Old Norse adaptation of *De sex alis cherubim* when the only witness to the adaptation survives in such a fragmentary state. Nevertheless, the apparent deterioration of the Latin quotations in the Norse text may provide some evidence of its relative date. Some of these, such as “mendica” for “munditia,” are so severely garbled that their original meanings would scarcely be recoverable without a knowledge of their source.³⁹ Such errors prove that the scribe of AM 655 XXVII 4to could not himself have been translating from *De sex alis cherubim* and suggest that this text was at least one or two copies removed from the original Old Norse adaptation of the work. Since our manuscript has been dated to ca. 1300, we can assume that *De sex alis cherubim* was probably known and used in Iceland no later than the mid-thirteenth century. Given the dates of its surviving manuscripts, many of which are from the thirteenth century,⁴⁰ *De sex alis cherubim* seems to have been at the height of its popularity around this time. Indeed, around the middle of the century Matthew Paris (ca. 1200–1259) was borrowing from the Latin treatise in his *Chronica maiora*.⁴¹ The Old Norse adaptation of *De sex alis cherubim* in AM 655 XXVII 4to, therefore, suggests a greater re-

38 Probably to be read “(h)reinlífi.”

39 See also “alas” (fol. 2r, l. 7) for “ala” and the bizarre spelling “Podicicia” (fol. 1v, l. 18) for “pudicitia.”

40 Of the four manuscripts of the text in the library of Cambridge, Corpus Christi College, for example, three (CCCC 356, 459, and 481) are securely dated to the thirteenth century. The remaining manuscript, CCCC 66, is from either the twelfth or the thirteenth century. For descriptions and images, see the *Parker Library on the Web* project, accessed July 11, 2013, <http://parkerweb.stanford.edu>.

41 *Matthæi Parisiensis, monachi Sancti Albani, Chronica maiora*, ed. Henry Richards Luard, vol. 3 (London: Longman, 1876), 134. See also Lewis, *The Art of Matthew Paris in the Chronica Maiora*, 316–19. On Paris’s life, see Simon Lloyd and Rebecca Reader, “Paris, Matthew (c. 1200–1259),” in *Oxford Dictionary of National Biography* (Oxford: Oxford University Press, 2004–), accessed July 11, 2013, doi:10.1093/ref:odnb/21268.

sponsiveness to contemporary theological trends in mainland Europe than is often credited to the authors of Old Norse homiletic literature. Further indications of this use of newer sources can be found in item 11 of the same manuscript, which I discuss below.

4. AM 655 XXVII 4to, item 11

Item 11, the last piece in AM 655 XXVII 4to, is found on fols. 12r–13v. It ends imperfectly, but its surviving portion is better preserved than many of the other texts in the manuscript. The piece is clearly a homily. It has a rubricated title designating it for the Feast of the Annunciation and consists of a phrase-by-phrase interpretation of the angel's greeting to Mary in Luke 1:28. Unlike most of the other Marian homilies in the manuscript, the text is not drawn from any known version of *Mariu saga*. The homilist's exposition is structured on a series of careful threefold divisions: the three types of peace Christ brought to the world (section a, below), the three types of grace (c–f), the three kinds of gifts that filled Mary (g), and the relationship of each of the three Persons of the Trinity to the Blessed Virgin (h). Therefore, while not based on the Biblical *distinctiones* characteristic of contemporary scholastic sermons, the homily and its high degree of organization and theological nuance do strike the reader as rather more modern than the texts one finds in the Icelandic and Norwegian Homily Books, which are generally of a more hortatory and moralizing tone.⁴² Such stylistic differences can be explained by comparing the homily to its hitherto undiscovered source, a sermon by the twelfth-century abbot Absalon of Springiersbach.

Scholars have been trying to piece together the details of Absalon's life for centuries, and several issues remain unsettled. What is certain is that he was a canon at the Abbey of Saint-Victor in Paris for several years before he was appointed abbot of the Augustinian monastery in Springiersbach, near Trier, sometime around 1193.⁴³ Beyond this, little is known for sure.

42 For interesting and highly relevant analyses of the influence of the scholastic or "thematic" sermon style on English vernacular homilies from ca. 1200, see Millett, "Pastoral Context"; Bella Millett, "The Discontinuity of English Prose: Structural Innovation in the Trinity and Lambeth Homilies," in *Text and Language in Medieval English Prose: A Festschrift for Tadao Kubouchi*, ed. Jacek Fisiak et al. (Frankfurt: Peter Lang, 2005), 129–50.

43 Dominique Poirel, "L'école de Saint-Victor au Moyen Âge: bilan d'un demi-siècle historiographique," *Bibliothèque de l'École des chartes* 156 (1998): 201–202; Gabriele Ziegler,

Opinions on the date of his death range from 1196 to 1204, and nearly every year in between seems to have its partisans.⁴⁴ Much of this confusion derives from the apparent conflation by some scholars of Absalon of Springiersbach with another Absalon, who was abbot of Saint-Victor from 1198 to 1203.⁴⁵ If, as Poirel asserts, the election of Absalon's successor as abbot of Springiersbach was occasioned by his death, he must have died in 1196.⁴⁶ If, however, he lost his position because he retired or was deposed, he may have lived until 1204, as Ziegler proposes.⁴⁷

Absalon's literary remains include a series of fifty sermons for the feast days of the liturgical year.⁴⁸ These *Sermones festuales* survive in manuscripts from both Trier and Saint-Victor, as well as in libraries as far afield as Madrid and Milan.⁴⁹ Absalon seems to have composed or revised at least some of them at Springiersbach, since he gives the German translation of a Latin term in one of them.⁵⁰ The sermons are quite learned and display an impressive familiarity with classical philosophy and literature, patristics, and the works of his predecessors at the school of Saint-Victor.⁵¹ Absalon's exegetical approach is highly allegorical and numerical, and many of his sermons are based on consecutive or nested sets of two-, three-, and fourfold divisions: "Sunt etenim tres cœli, quos Christum secundum humanam naturam ascendisse fideli devotione tenendum est..."; "Quatuor enim sunt in bove per quæ doctoribus Ecclesiæ recte comparatur..."; and so on.⁵²

Augustinus als Vorbild der Predigt des Absalon von Springiersbach (Würzburg: Augustinus-Verlag, 1998), 45–46.

44 Poirel, "L'école de Saint-Victor," 201–202; Ziegler, *Augustinus als Vorbild*, 45–46; Pierre Courcelle, "La culture antique d'Absalon de Saint-Victor," *Journal des savants* (1972): 270.

45 Courcelle ("La culture antique") makes this error, as do many earlier scholars, including Fourier Bonnard in his *Histoire de l'Abbaye royale et de l'ordre des chanoines réguliers de St-Victor de Paris*, vol. 1 (Paris: A. Savaète, 1904), 269. Poirel ("L'école de Saint-Victor") and Ziegler (*Augustinus als Vorbild*) correctly distinguish between the two, as does J. Prelog, "Absalon v. Springiersbach," in *Lexikon des Mittelalters*, 1:col. 55.

46 Poirel, "L'école de Saint-Victor," 202.

47 Ziegler, *Augustinus als Vorbild*, 46.

48 *PL* 211, cols. 11A–294D.

49 Ziegler, *Augustinus als Vorbild*, 51. See also the comments of Casimir Oudin, which Migne uses as a preface to the *Sermones festuales* in *PL* 211.

50 *PL* 211, col. 181C. See Poirel, "L'école de Saint-Victor," 202.

51 On Absalon's style see especially Courcelle, "La culture antique" and Ziegler, *Augustinus als Vorbild*.

52 *PL* 211, cols. 182D and 261A.

Three of Absalon's *Sermones festuales*, Migne's sermons 20–22, are designated for the Feast of the Annunciation. The last of these is the source of most of the surviving portion of the Old Norse Annunciation homily that is now item 11 of AM 655 XXVII 4to. The part of the Norse homily now extant in this manuscript draws selectively from the first part of *Sermo festivalis* 22, which is an exposition of the words "Ave Maria gratia plena, dominus tecum." Absalon's sermon does not continue up to the last words of the angel's greeting, "benedicta tu in mulieribus." The final part of the Old Norse homily, however, does discuss this phrase, and its author seems to have moved on to a different text for his explanation of it. This second source may have been a sermon by Peter Chrysologus (see section i, below), but unfortunately the homily ends imperfectly before providing enough evidence for a conclusive comparison.

In the table below I give the full text of the surviving portion of the Old Norse Annunciation homily from AM 655 XXVII 4to in parallel with selections from the Latin sermon of Absalon of Springiersbach.⁵³ I have divided both into nine sections, a through i, in order to facilitate comparison, and I have rearranged the order of several excerpts from the latter so that they line up more precisely with the Old Norse sentences which depend on them. Despite the Icelandic author's freedom with his source material, however, his dependence on Absalon's sermon is clear. Any necessary comments are given as footnotes.

AM 655 XXVII 4to Annunciation
Homily

Annunciatio Sancte Marie

(a) <A>ve Maria gratia plena Dominus tecum. þrennar kveðjur hittask í helgum guðspjöllum: sjálfs Krists við postola eptir (...) ⁵⁴; engils við Mariam ⁵⁵; Mariae við

Absalon of Springiersbach
– *Sermo Festivalis* 22, "In annunciatione beatae Mariae"

(a) [T]res salutationes celebres in evangelica serie invenimus. Salutat enim Christus discipulos suos cum dicit: *Pax vobis* (Luke 24:36). Salutat angelus Mariam cum di-

⁵³ All citations of item 11 are from Hallgrímur Ámundason, "AM 655 XXVII 4to," "Útgáfa," 14–16.

⁵⁴ There is no gap in the manuscript, but it seems likely from the phrasing of the passage that some words, perhaps "upprisu hans," have dropped out.

⁵⁵ Wherever Mary's name retains its Latin declension in the manuscript, I keep the Latin form. Where the name is declined as an Old Norse noun, I retain and normalize the Old Norse form. Except in Latin quotations, I consider the nominative form in *-a* to be Old Norse.

Elisabeth.⁵⁶ Þat sýnir þrennar sátt-
argerð(ar) ok samþykki þá er varð
í hingatburði Krists. Þá varð friðr
milli Guðs ok manna, millum
englanna ok manna, milli sjálfra
manna,⁵⁷ því at missætti varð meðal
Guðs ok manna af óhlýðni ok
eplaáti⁵⁸ Evu, missætti meðal engla
ok manna fyrir dróttnan djöfuls er
hann haf(ð)i á mǫnnum eptir synd-
ina, missætti ok meðal Gyðings ok
heiðingjans í trúhaldi ok siða. Þetta
missætti snerisk allt í samþykki
fyrir mey ok móður Mariam,⁵⁹ svá
sem þat hófsk fyrir allra móður
Evu. Þat sýnir ofgat ok bakferlat
nafnit Evu (i) kveðjunni engil(s)ins
við Mária, því at *Eva* ofgask er *Ave*
er sagt. (fol. 12r, l. 10 – fol. 12v, l. 6)

cit: *Ave, Maria, gratia plena* (**Luke 1:28**). Salutat Maria Elisabeth si-
cut legimus: quia ascendit Maria
*in montana cum festinatione in do-
mum Zachariæ, et salutavit Elisabeth*
(Luke 1:39–40). Hac triplici salu-
tatione triplex concordia nobis sig-
nificata est, videlicet Dei ad homi-
nem, angeli ad hominem, hominis
ad hominem. Discordabat enim
Deus ab homine propter peccatum
primæ prævaricationis. Discordabat
angelus ab homine, quia, cum con-
servi in obsequio Dei esse debu-
issent, homo se subdiderat domi-
nio diaboli. Discordabat homo ab
homine, Judæus a gentili, eo quod
iste Deum, ille vero idola coleret....
Hæc concordia, ut puto, in hoc
etiam significata est, quod nomen
primæ matris, id est Eva, mutatur
in verbum salutationis Quando
ergo nomine illo converso Mariæ
dicitur: Ave, per hoc datur intelligi
quoniam, per beatam Virginem,
et culpa in veniam, et pœna in
gloriam commutata est. (PL 211,
cols. 130D–131C)

56 The manuscript has the problematic spelling “ælisabæn”; I have adopted the Vulgate form.

57 A list of the ways in which Christ brought peace to the world was a standard element of Christmas and Easter homilies throughout the Middle Ages. See, for instance, a ca. 1400 Middle English sermon from Worcester, Cathedral Library F. 10, which states that Christ’s passion and defeat of the devil “made loue & pes be-twix God & man, betwix man & aungelis, 3e, & be-twix man & man” (*Three Middle English Sermons from the Worcester Chapter Manuscript F. 10*, ed. D.M. Grisdale [Kendal: Titus Wilson, 1939], 49).

58 “æpli ate” *scripsit* Hallgrímur; MS “æpli aten”.

59 “MaRiam” *scripsit* Hallgrímur; MS “MaRieam”.

(b) Mária þýðisk svá sem sjávar stjarna, því at svá sem stjarnan er leiðarvísir farmönnum í hafi ok kennir þeim rétta leið til hafnar, svá <er> hin helga mæR Mária ørugg leiðvísan til himneskrar hafnar ok paradísar hvíldar øllum þeim er válkask í bylgjum ok boðum⁶⁰ veraldar þessar ok til hennar vilja líta ok hennar dæmum vilja fylgja, þat er lítillætis⁶¹ vegr ok hreinlífis gata. (fol. 12v, ll. 6–13)

(c) *Gracia plena*: full af miskunn. Fyllin<g> er eigi eins háttar. Fyllin<g> er sú ein er kallask skaplig, sem þá er hús⁶² er alskipat ok fullt af mönnum. Nú þótt þat heiti fullt, þá er þat þó eigi svá fullt at eigi sé rúm í húsinu hjá mönnum. (fol. 12v, ll. 13–18)

(d) Með þvílíku móti váru Guðs miskunnar fullir sjálfir postolarnir, at með þeim var rúm hjá til sy<n>darinnar, því at þeir máttu

(b) Maria, quod interpretatur, maris stella.... Sicut enim stella hæc navigantibus in mari rectæ viæ inditium est, sic et Maria in hoc mundo tortuose viventibus, aliis rectam viam bonæ operationis, aliis rectam viam humilitatis, aliis rectam viam castitatis ostendit. (PL 211, cols. 131D–132B)

(c) Sed quid magnum, quid supereminens Virgini matri attribuitur, cum dicitur gratia plena?... [H]æc distinctio adhibenda est, quod est plenitudo æqua, est plenitudo apta, est plenitudo superfluens sive effusa.... Plenitudo vero apta est, quæ replet secundum rei congruentiam, ut cum dicitur: Civitas vel Ecclesia plena populo, non quod ibi nullus locus vacuus relinquatur, sed quia secundum congruentiam ibi existentes loco sufficiunt.... (PL 211, col. 133A–B)

(d) In cæteris sanctis plenitudo apta fuit, non quod peccare non potuerint, quia et apostoli excutere pulverem pedum jussi

60 “boðom” *scripsit* Hallgrímur; MS “boðon”.

61 “lítillætif” *scripsit* Hallgrímur; MS “lítillætifif”.

62 The replacement of the more urban terms “civitas” and “ecclesia” with “hús” is interesting, and may be an attempt to accommodate the text to the Icelandic landscape. The inspiration for Absalon’s Latin example was perhaps Lamentations 1:1: “Quomodo sedet sola civitas plena populo.”

misgera. Því var þeim boðit at s[ka]ka⁶³ fótas(au)r⁶⁴ sinn á þá menn er í mót risu kenningum þeira, en sínar syndir, þær er þeir máttu eigi forðask fyrir návistu sakir heimsins, skyldu á hina falla er þeim veittu mótgang ok mei(n)gerðir.⁶⁵ (fol. 12v, l. 18 – fol. 13r, l. 3)

(e) Fyllin(g) er sú ǫnnur er kallask jafnlig, sem þá er ker eitt eða kerald er framfullt af vatni⁶⁶ eða ǫðrum legi; þat er sem þat kallask þá fullt, því at þar eru þá ǫll rúm full. Þess háttar varð⁶⁷ Guðs miskunnar full sjálf dróttni(n)gin Már(i)a við kveðju engilsins, því at þangat til var rúm með henni til syndarinnar, en

sunt (**Matthew 10:14**), sed quoniam gratiæ plenitudinem sufficientem ad salutem acceperunt. (PL 211, col. 133C)

(e) Plenitudo æqua est, cum in re impleta nihil vacuum relinquitur, ut in mensura vini vel olei.... In beata virgine Maria plenitudo æqua fuit, quoniam spiritali gratia in tantum repleta est, quod in ea nihil vacuum, id est nullus peccandi locus remansit. Ex quo enim Christum concepit, adeo est confirmata, quod peccare non potuit. (PL 211, col. 133B–C)

63 The second two letters are unclear in the manuscript. Hallgrímur Ámundason (“AM 655 XXVII 4to,” “Útgáfa,” 15) believed that the ambiguous part of the word “er að því er best verður séð annaðhvort *a* eða *at*.” In fact, since the word translates “excute,” we should almost certainly understand “skaka” (“fca” in the original orthography).

64 As Hallgrímur (“AM 655 XXVII 4to,” “Útgáfa,” 15) notes, it is unclear how one might understand the apparent manuscript reading, “fota fcor.” The difficulty is eliminated, however, if we understand the middle two letters of the word as either an unusual form of the *a* ligature or a scribal error for it. Old Norse “fóta-sauri” would be a perfect translation of Latin “pulverem pedum.” Cleasby and Vigfússon claim that the term is attested in the *Postola sögur* (*An Icelandic-English Dictionary*, 2nd ed. [Oxford: Clarendon, 1957], s.v. “fóta-saurr”), but I admit I have been unable to track down their reference. [I have, however, been able to confirm the reading proposed here by comparing the AM 655 XXVII 4to Annunciation homily with a version of the same text in AM 624 4to, in which the second element of this word is clearly “saur” (p. 235, l. 23). On this manuscript, see the postscript at the end of this article.]

65 The Old Norse homilist helpfully provides an interpretation of Christ’s command that the apostles shake the dust from their feet upon leaving towns that do not listen to their teaching. The relevance of this command to the ability of the apostles to sin is left somewhat opaque in Absalon’s sermon.

66 The replacement of wine and oil in the Latin text with water in the Old Norse may be another sign that the Icelandic author was trying to avoid references less familiar to a Northern European audience.

67 “varð” *scripsit* Hallgrímur; MS “varað”.

ekki þaðan frá; því at þangat til mátti hon misgera, en þaðan frá mátti hon eigi misgera þótt hon he(f)ði viljat. (fol. 13r, ll. 3–12)

(f) Fylling hin þriðja kallask yfirfallandi, sem þá er mælir <er> fullr eða annat ílát af mjólvi eða þvílíku qðru⁶⁸ svá at yfir fellr á alla vega. Þar til at jafna er fylling miskunnar sú er með sjálfum Guði er, því at sú er umfram of alla mæling ok endimark, því at allir helgir menn ok svá allir vér hofum þat eitt g(ó)ðs ok gæfu, máttar ok miskunnar er vér hofum af ómældri ok yfirfallandi alla vega hans eilífri miskunn. (fol. 13r, l. 12–20)

(g) Dróttningin Mária var sannliga full miskunnar ok allrar gæzku andligrar, því at at tilkomanda helgum anda qðlaðisk hon ein á meðal allra kvenna þá tígn allrar náttúrunnar sem hin fyrsta konan Eva hafði⁶⁹ í paradísu <á>ðr hon misgerði. Full var hon ok andligra mis(ku)n(nar)gjafa,⁷⁰ því at at holdguðum í hennar kviði Guðs syni mátti hon aldregi misgera síðan,

(f) Plenitudo superfluens est, quando res quæ implet, mensuræ capacitatem excedit.... In Christo plenitudo superfluens fuit, quia ipse accepit gratiam sine mensura, ita ut de plenitudine ejus nos omnes acciperemus. (PL 211, col. 133B–C)

(g) Excellenter ergo Mariæ dictum est, gratia plena. Est autem gratia naturalium bonorum, est gratia spiritualium charismatum, et est gratia cœlestium donorum. Plena gratia fuit naturalium bonorum, quoniam Spiritu sancto ei superveniente, integritatem naturalium secundum dignitatem primæ conditionis sola inter filias Evæ accepit: Plena fuit gratia spiritalium charismatum,

68 “aðro” *scripsit* Hallgrímur; MS “arðo”.

69 “hafði” *scripsit* Hallgrímur; MS “hafðe hafði”.

70 The manuscript reading “mis(cu)ngiafa” is emended to “giafa” by Hallgrímur and is, as far as I know, unattested elsewhere. We should probably understand a form of “miskunnargjöf,” twelve attestations of which are recorded in the *Ordbog over det norrøne prosasprog* database, accessed July 11, 2013, <http://www.onp.ku.dk/webart/m/mi/54639ckron.htm>. The term would be an appropriate rendering of “charismatum,” especially if the author of the Old Norse homily were trying to preserve Absalon’s distinction between “charismatum” (“mis(ku)n(nar)gjafa”) and “donorum” (“guðgjafa”).

sem engi hefir mátt mannanna hvárki áðr né síðan. Full var hon ok himneskra guðgjafa, því at engi hefir sét, engi hefir bergt, engi hefir kennt jafnalgörliga, jafnalogliga⁷¹ hversu fagrigr, hversu dýrigr, hversu sætr Guð er í alla staði í sínum almætti.⁷² (fol. 13r, l. 21 – fol. 13v, l. 13)

(h) *Dominus tecum*. Dróttinn faðir er með þér, því at þú ert hans brúðr, getandi hans son. Dróttinn sonrinn er með þér, sá er getask mun í þínum kviði, því at þú ert hans móðir. Dróttinn heilag andi er með þér, af þess krafti er getnaðrinn sjá gerisk, því at þú ert hans unnasta. (fol. 13v, ll. 13–19)

(i) *Benedicta tu in mulieribus*, því at bōlvánaratkvæðit, þat er Eva hlaut af Guði fyrir sinn mi(s)verka ok á fell síðan alla hennar ætt... (fol. 13v, ll. 19–21)

quoniam Christo incarnato amplius peccare non potuit. Coelestium donorum gratia plena fuit, quia virtute contemplandi quodammodo patriæ donata est. (PL 211, col. 133C–D)

(h) *Dominus tecum*. Dominus Pater tecum, quia tu sponsa ejus: Dominus Filius tecum, quia tu mater ejus: Dominus Spiritus sanctus tecum, quia tu amica ejus.... Pater ergo tecum, cujus Filium conceptura: Filius tecum, quem conceptura: Spiritus sanctus tecum, de quo conceptura es. (PL 211, col. 134A)

(i) No parallel in Absalon's sermon (but cf. Peter Chrysologus, *sermo* 140, 'De annuntiatione D. Mariae Virginis': *Benedicta tu in mulieribus*. Quia in quibus Eva maledicta puniebat viscera, tunc in illis gaudet, honoratur, suspicitur Maria benedicta. [PL 52, col. 576B])

71 "ianm alaGlega" (?= "jafnalhugliga") *scripsit* Hallgrímur; MS "ianm algaGlega." Hallgrímur has suggested to me that the manuscript reading might also be emended to "ianm alglaGlega" (= "jafnalgloggiga") (e-mail message to author, July 3, 2013).

72 Cf. 1 Corinthians 2:9: "sed sicut scriptum est quod oculus non vidit nec auris audivit nec in cor hominis ascendit quae praeparavit Deus his qui diligunt illum."

While the author of the Old Norse homily clearly depended on Absalon of Springiersbach, a comparison of the two texts reveals a great deal of originality in his adaptation. In addition to the changes discussed in the footnotes above (nn. 62, 65, and 66), he frequently introduces alliterative phrases, which are perhaps the most striking element of his style. Notable instances include “mey ok móður” (fol. 12v, ll. 2–3), “himneskrar hafnar” (fol. 12v, l. 10), “bylgjum ok boðum” (fol. 12v, l. 11), “mótgang ok mei<n>gerðir” (fol. 13r, l. 3), “g<ó>ðs ok gæfu” (fol. 13r, ll. 18–19), and “mátar ok miskunnar” (fol. 13r, l. 19). None of these have any precedent in the Latin source. One cannot help but be reminded of the style of the Old English homilists, especially Wulfstan, whose two-stress prose rhythm and penchant for alliteration often achieve a similar effect: “Eac sceal apspringan wide ⁊ side sacu ⁊ clacu, hol ⁊ hete ⁊ rypera reaflac, here ⁊ hunger, bryne ⁊ blodgyte ⁊ styrnlice styrunga, stric ⁊ steorfa ⁊ fela ungelimpa.”⁷³ Similarities to the Wulfstanian style have been noticed in other Old Norse homilies, and Old English works likely influenced the genre from its beginnings,⁷⁴ but there is no reason to attribute the alliterative style in this homily to a foreign source. Such verbal ornamentation could have suggested itself to anyone with a knowledge of Old Norse poetic traditions or even of a high Latin prose style.⁷⁵

Despite his relative obscurity, it is not surprising that at least one of the works of Absalon of Springiersbach came to influence an Old Norse

73 *The Homilies of Wulfstan*, ed. Dorothy Bethurum (Oxford: Clarendon, 1957), 140, ll. 102–104.

74 See especially Abram, “Anglo-Saxon Homilies,” 438. A more recent but highly problematic study of Wulfstan’s influence on Old Norse homilies is Olav Tveito, “Wulfstan av York og norrøne homilier,” in *Vår eldste bok*, 187–215.

75 For an example of part of an Old Norse homily that can be scanned as verse, see McDougall, “Homilies,” 290. For a discussion of alliteration in the Icelandic and Norwegian Homily Books and its possible vernacular and Latin models, see David McDougall, “Studies in the Prose Style,” 26–42, 98–127. On the various types of Old Norse prose style and the influence of Latin, see Þorleifur Hauksson and Þórir Óskarsson, *Íslensk stíllfræði* (Reykjavík: Mál og menning, 1994), 169–82. For a discussion of the style of the Icelandic Homily Book, see pp. 197–209 of the same volume. On alliterative couplets in medieval Icelandic prose, see especially Þorleifur Hauksson and Þórir Óskarsson, *Íslensk stíllfræði*, 192, 201, 208, 231. On the popularity and logic of such variations in Old Norse religious prose, see also Astås, *Old Norse Biblical Compilation*, 111–12; Laura Tomassini, “Latin Influence on Old Norse Religious Prose Style: Hypothesis on the Composition and Textual Tradition of the Homily *Nativitas Sancte Marie*,” *Studi e materiali di storia delle religioni* 61 (1995): 353–54.

homilist. Absalon's connection to medieval Scandinavia can be explained by the years he spent at the Abbey of Saint-Victor. As early as 1904, Fourier Bonnard described close connections between Scandinavian clerics, particularly Norwegians, and the monastery.⁷⁶ These relationships were further explored by Hans Bekker-Nielsen, Oddmund Hjelde, and Gunnar Harðarson, who have discussed the influence of the Victorine school on Norwegian and Icelandic religious literature. The works of at least four other Victorines are known to have been used by Old Norse authors: Hugh (d. 1141), Richard (d. 1173), Adam (d. 1192), and Godfrey (d. 1194).⁷⁷ Indeed, the Victorines are the only significant exception that Bekker-Nielsen makes to his assertion that the sources of Old Norse religious literature were primarily Carolingian or earlier.⁷⁸ While, until now, there has been little direct evidence of Victorine influence on Old Norse preaching,⁷⁹ it seems that Hjelde was on the right track when he proposed that “[d]et er rimelig at også prekenen i Norge er influert av denne verdifulle åndsstrøm [i.e., of the school of Saint-Victor] i det 12. århundret.”⁸⁰

76 Bonnard, *Histoire de l'Abbaye*, 1: 55, 153, 214–15. See also Kirby, *Bible Translation*, 7, 13, 30.

77 Hans Bekker-Nielsen, “The Victorines and Their Influence on Old Norse Literature,” in *The Fifth Viking Congress: Tórshavn, July 1965*, ed. Bjarni Niclasen (Tórshavn: Føroya Landsstyri et al., 1968), 33–36; Hjelde, *Norsk preken*, 97–98 and *Kirkens budskap i sagatiden* (Oslo: Solum, 1995), 28. See also Kirby, *Bible Translation*, 62–64. The fullest recent treatment of Victorine influence in Norway and Iceland is Gunnar Harðarson, *Littérature et spiritualité en Scandinavie médiévale: la traduction norroise du De arrha animae de Hugues de Saint-Victor*, Bibliotheca Victorina, vol. 5 (Paris: Brepols, 1995), 20–37. Significantly, Gunnar (pp. 34–35) notes that Victorine Mariological ideas seem to have had a greater influence on texts written in Old Norse than on Scandinavian Latin works. For further references on Victorine influence in Scandinavia, see Astås, *Old Norse Biblical Compilation*, 163–64, n. 2. The supposed intellectual decline of the Abbey of Saint-Victor in the wake of the abbacy of Ernisius/Ervisius (deposed in 1172) caused Chatillon to label Richard “le dernier des grands victorins,” but the Old Norse adaptations of the works of Adam of Saint-Victor, Godfrey of Saint-Victor, and Absalon of Springiersbach show that the Victorines continued to exercise a notable influence, at least on Scandinavian clerics. See Jean Chatillon, “La culture de l'école de Saint-Victor au 12e siècle,” in *Entretiens sur la Renaissance du 12e siècle*, ed. Maurice de Gandillac and Édouard Jeuneau (Paris: Mouton, 1968), 169.

78 Bekker-Nielsen, “The French Influence on Ecclesiastical Literature in Old Norse,” 144.

79 Gunnar Harðarson (*Littérature et spiritualité*, 33) has said that possible signs of Victorine influence in the Icelandic and Norwegian Homily Books are not “assez concret[s] pour être incontestable[s],” but no such doubts are called for in the case of the AM 655 XXVII Annunciation homily.

80 Hjelde, *Norsk preken*, 98.

Like the use of *De sex alis cherubim* by the author of the first item in the manuscript, the fact that the last text in AM 655 XXVII 4to depends on a late twelfth-century Latin source indicates that some of the writers of the later Old Norse homilies, like those who wrote other types of religious literature in Old Norse, were attuned to contemporary theological trends. Just as *De sex alis cherubim* was being copied and used elsewhere around the same time it was adapted into Old Norse, the Annunciation sermon by Absalon of Springiersbach seems to have had a wide influence as well. Most of a sermon included in the Middle High German “Leipziger Sammlung” (preserved in a fourteenth-century manuscript but compiled from a number of twelfth- and thirteenth-century exemplars) derives from the Latin sermon.⁸¹ Material from Absalon’s text was also incorporated into the *De laudibus beatae Mariae* by French author Richard of Saint-Laurent (d. after 1245).⁸² The first book of this large and influential compendium of Marian devotional material borrows heavily from Absalon’s sermon in its discussion of the angel’s address to Mary.⁸³ The Old Norse homily certainly does not depend on *De laudibus*, since it includes material from Absalon’s sermon that Richard omits, nor does it show any close relation to the Middle High German text. However, the fact that all three works draw on the same

81 *Altdeutsche Predigten*, ed. Anton E. Schönbach, vol. 1 (Graz: Styria, 1886), 78–82. The dependence of this text on Absalon’s sermon begins on Schönbach’s p. 79, l. 18 and has never, to my knowledge, been noted or described. On the “Leipziger Sammlung,” see Volker Mertens, “Studien zu den ‘Leipziger Predigten,’” *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur* 107 (1985): 240–66.

82 The work has often been attributed to Albertus Magnus, but Henri Omont (“Richard de Saint-Laurent et le *Liber de laudibus Beatae Mariae*,” *Bibliothèque de l’École des chartes* 42 [1881]: 503–504) proved definitively that Richard of Saint-Laurent was its author.

83 Compare, for instance, the beginning of Absalon’s sermon (section a above) with the opening of book 1, cap. 1 of the *De laudibus*: “Tres salutationes celebrioris cæteris in Evangelio reperimus. Prima est Gabrielis Archangeli ad Mariam, Luc. I, 28. Secunda, Mariæ ad Elizabeth, Luc. I, 20. Tertia Christi ad Apostolos post resurrectionem, de qua agitur, Joan. XX, 19, quæ sæpius ab ipso Domino legitur repetita. Hac autem triplici salutatione triplex concordia designatur, videlicet Angeli ad hominem per primam, hominis ad hominem per secundam, Dei ad hominem per tertiam” (*Alberti Magni opera omnia*, ed. Auguste and Émile Borgnet, vol. 36 [Paris: Vives, 1898], 5). Richard seems to have known the identity of his source, since another excerpt from the sermon is accompanied by the marginal note “Abbas absalon” both in the incunable (*Opus insigne de laudibus beate Marie virginis, alias Mariale appellatum*, ed. Martin Flach [Strasbourg, 1493], fol. 10r) and in at least one early manuscript (Troyes, Bibliothèque municipale 828 [s. xiii/xiv], vol. 1, fol. 12r). The latter is described and digitized on the website of the Bibliothèque municipale of Troyes, accessed July 1, 2013, <http://patrimoine.grand-troyes.fr>.

source shows that the author of the Old Norse homily was familiar with the same texts as thirteenth-century religious writers in mainland Europe.

5. Conclusions

The evidence of AM 655 XXVII 4to therefore suggests that not all later Old Norse homilists were content with simply copying or imitating early medieval texts, and that they considered more modern texts to be at least potentially useful for the pastoral care of their audiences. If this attitude was common among preachers in later medieval Norway and Iceland, we must also view younger copies of the earliest Old Norse homilies in a different light. If Old Norse homilists preached from the sermons of authors like Absalon of Springiersbach, the fact that they also continued to preach from the older texts may not indicate antiquarian tendencies, but rather that they considered these texts to be as relevant and useful to their congregations as the newer works. However, whether there are more traces of the use of Latin works from the twelfth century and later in the Old Norse homiletic corpus remains to be seen. An investigation of these matters will require editions and studies of neglected homily manuscripts, especially those of the fifteenth and sixteenth centuries. I hope that this essay stimulates some interest in such texts, since it appears that there remains a great deal to find in them.⁸⁴

6. Postscript

After submitting the present article, I was able to identify another, complete copy of the Old Norse Annunciation homily that I discuss in section 4. This copy survives on pp. 235–238 of AM 624 4to (ca. 1500). I hope to edit this text, together with some other unpublished homiletic works from the same manuscript, in the near future. I have not yet been able to make

⁸⁴ I owe thanks to Hallgrímur Ámundason, who gave advice on a number of points and also kindly provided me with a copy of his B.A. thesis, of which I make extensive use above. I am also grateful to the Arnamagnæan Institute in Copenhagen for providing me with digital images of AM 655 XXVII 4to. David McDougall, Ian McDougall, and Andy Orchard gave useful feedback on earlier versions of this essay. Finally, I thank the organizers and participants of the 7th Annual Fiske Conference on Medieval Icelandic Studies at Cornell University, where I presented part of my research.

a detailed comparison between the AM 655 XXVII and AM 624 versions of the homily, and consequently I have not noted the readings of the latter manuscript in the discussion above (with the exception of footnote 64, where the AM 624 reading gives necessary support for an emendation). Furthermore, the concluding portion of the homily, which survives in AM 624 but not in AM 655 XXVII, does not seem to draw on Absalon's *Sermo festivalis* 22 as the rest of the homily does, and so provides little new information about the Icelandic homilist's adaptation of this source.

BIBLIOGRAPHY

PRIMARY SOURCES

- Alain de Lille: Textes inédits*, edited by Marie-Thérèse d'Alverny. Paris: J. Vrin, 1965.
- Alberti Magni opera omnia*, edited by Auguste and Émile Borgnet. 38 vols. Paris: Vives, 1890–1899.
- Altdeutsche Predigten*, edited by Anton E. Schönbach. 3 vols. Graz: Styria, 1886–1891.
- Biblia sacra iuxta Vulgatam versionem*. 5th ed. Edited by Robert Weber and Roger Gryson. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 2007.
- Gamal Norsk homiliebok: Cod. AM 619 4°*, edited by Gustav Indrebø. Oslo: Dybwad, 1931.
- Hallgrímur Ámundason. "AM 655 XXVII 4to: Útgáfa, stafagerð, stafsetning." B.A. thesis, University of Iceland, 1994.
- The Homilies of Wulfstan*, edited by Dorothy Bethurum. Oxford: Clarendon, 1957.
- The Icelandic Homily Book: Perg. 15 4° in the Royal Library, Stockholm*, edited by Andrea De Leeuw van Weenen. Icelandic Manuscripts, Series in Quarto. Vol. 3. Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, 1993.
- Mariu saga: Legender om jomfru Maria og hendes jartegn*, edited by C.R. Unger. Oslo: Brøgger og Christie, 1871.
- Matthæi Parisiensis, monachi Sancti Albani, Chronica majora*, edited by Henry Richards Luard. 7 vols. London: Longman, 1872–1883.
- Messuskyringar: Liturgisk symbolik frå den norsk-islandske kyrkja i millomalderen*, edited by Oluf Kolsrud. Oslo: Dybwad, 1952.
- Opus insigne de laudibus beate Marie virginis, alias Mariale appellatum*, edited by Martin Flach. Strasbourg, 1493.

- Stjorn: Gammelnorsk bibelhistorie fra verdens skabelse til det babyloniske fangenskap*, edited by C.R. Unger. Oslo: Feilberg og Landmark, 1862.
- Svenska medeltidspostillor, delarna 6 och 7*, edited by Bertil Ejder. Samlingar utgivna av Svenska Fornskriftsällskapet. Vol. 23. Parts 6–7. Uppsala: Almqvist and Wiksell, 1974.
- Three Middle English Sermons from the Worcester Chapter Manuscript F. 10*, edited by D.M. Grisdale. Kendal: Titus Wilson, 1939.

SECONDARY SOURCES

- Abram, Christopher. "Anglo-Saxon Homilies in Their Scandinavian Context." In *The Old English Homily: Precedent, Practice, and Appropriation*, edited by Aaron J. Kleist, 425–44. Studies in the Early Middle Ages. Vol. 17. Turnhout: Brepols, 2007.
- . "Anglo-Saxon Influence in the Old Norwegian Homily Book." *Mediaeval Scandinavia* 14 (2004): 1–35.
- Astås, Reidar. *Et bibelverk fra middelalderen: Studier i Stjórnn*. 2 vols. Oslo: Novus, 1987.
- . "From Old Nordic to Early Modern Nordic: The Language of the Translations I: Icelandic and Norwegian Translations." In *The Nordic Languages: An International Handbook of the History of the North Germanic Languages*, edited by Oskar Bandle, Kurt Braunmüller, Ernst Håkon Jahr, Allan Karker, Hans-Peter Naumann, and Ulf Teleman, 2:1195–1201. Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft. Vol. 22. 2 vols. Berlin: De Gruyter, 2005.
- . *An Old Norse Biblical Compilation: Studies in Stjórnn*. American University Studies, Series 7. Theology and Religion. Vol. 109. New York: Peter Lang, 1991.
- Bekker-Nielsen, Hans. "The French Influence on Ecclesiastical Literature in Old Norse." In *Les relations littéraires franco-scandinaves au Moyen Age: Actes du Colloque de Liège, avril 1972*, 137–47. Bibliothèque de la Faculté de philosophie et lettres de l'Université de Liège. Vol. 208. Paris: Société d'Édition "Les Belles Lettres," 1975.
- . "The Victorines and Their Influence on Old Norse Literature." In *The Fifth Viking Congress: Tórshavn, July 1965*, edited by Bjarni Niclasen, 31–36. Tórshavn: Føroya Landsstyri, Tórshavnar Býráð, Føroya Fróðskaparfelag, and Føroya Fornminnisavnn, 1968.
- Bonnard, Fourier. *Histoire de l'Abbaye royale et de l'ordre des chanoines réguliers de St-Victor de Paris*. 2 vols. Paris: A. Savaète, 1904–1908.
- Chase, Steven. *Angelic Spirituality: Medieval Perspectives on the Ways of Angels*. Classics in Western Spirituality. New York: Paulist Press, 2002.

- Chatillon, Jean. "La culture de l'école de Saint-Victor au 12e siècle." In *Entretiens sur la Renaissance du 12e siècle*, edited by Maurice de Gandillac and Édouard Jeuneau, 147–78. Paris: Mouton, 1968.
- Cleasby, Richard and Guðbrandur Vigfússon. *An Icelandic-English Dictionary*. 2nd ed. Oxford: Clarendon, 1957.
- Conti, Aidan. "Gammelt og nytt i homiliebokens prekenunivers." In *Vår eldste bok: Skrift, miljø og biletebruk i den norske homilieboka*, edited by Odd Einar Haugen and Åslaug Ommundsen, 165–86. Bibliotheca Nordica. Vol. 3. Oslo: Novus, 2010.
- . "The Old Norse Afterlife of Ralph d'Escures's *Homilia de assumptione Mariae*." *Journal of English and Germanic Philology* 107 (2008): 215–38.
- Courcelle, Pierre. "La culture antique d'Absalon de Saint-Victor." *Journal des savants* (1972): 270–91.
- Cross, James E. "'Legimus in ecclesiasticis historiis': A Sermon for All Saints, and Its Use in Old English Prose." *Traditio* 33 (1977): 101–35.
- Evans, G.R. "Llanthony, Clement of (d. in or after 1176)." In *Oxford Dictionary of National Biography*. Oxford: Oxford University Press, 2004–. Accessed July 11, 2013. doi:10.1093/ref:odnb/5600.
- Gunnar Harðarson. *Littérature et spiritualité en Scandinavie médiévale: la traduction norroise du De arria animae de Hugues de Saint-Victor*. Bibliotheca Victorina. Vol. 5. Paris: Brepols, 1995.
- Hall, Thomas N. "Old Norse-Icelandic Sermons." In *The Sermon*, edited by Beverly Mayne Kienzle, 661–709. Typologie des sources du Moyen Âge occidental. Vols. 81–83. Turnhout: Brepols, 2000.
- Haugen, Odd Einar and Åslaug Ommundsen. "Nye blikk på homilieboka." In *Vår eldste bok: Skrift, miljø og biletebruk i den norske homilieboka*, edited by Odd Einar Haugen and Åslaug Ommundsen, 9–33. Bibliotheca Nordica. Vol. 3. Oslo: Novus, 2010.
- Hjelde, Oddmund. *Kirkens budskap i sagatiden*. Oslo: Solum, 1995.
- . *Norsk preken i det 12. århundre: studier i Gammel Norsk homiliebok*. Oslo: [s.n.], 1990.
- Hödl, L. "Alanus ab Insulis." In *Lexikon des Mittelalters*. 10 vols. Stuttgart: Metzler, 1977–1999, 1:col. 268.
- Kirby, Ian J. *Bible Translation in Old Norse*. Université de Lausanne, Publications de la faculté des lettres. Vol. 27. Geneva: Droz, 1986.
- Konráð Gíslason. *Um frum-parta islenzkrar túngu í fornöld*. Copenhagen: S. Trier, 1846.
- Kålund, Kristian. *Katalog over den Arnemagnæanske håndskriftsamling*. 2 vols. Copenhagen: Gyldendal, 1889–1894.
- Lewis, Suzanne. *The Art of Matthew Paris in the Chronica Majora*. California Studies in the History of Art. Vol. 21. Berkeley: University of California Press, 1987.

- Lloyd, Simon and Rebecca Reader. "Paris, Matthew (c. 1200–1259)." In *Oxford Dictionary of National Biography*. Oxford: Oxford University Press, 2004–. Accessed July 11, 2013. doi:10.1093/ref:odnb/21268.
- McDougall, David. "Homilies (West Norse)." In *Medieval Scandinavia: An Encyclopedia*, edited by Phillip Pulsiano, Kirsten Wolf, Paul Acker, and Donald K. Fry, 290–92. Garland Encyclopedias of the Middle Ages. Vol. 1. New York: Garland, 1993.
- . "Studies in the Prose Style of the Old Icelandic and Old Norwegian Homily Books." Ph.D. diss., University College London, 1983.
- McDougall, Ian. "Latin Sources of the Old Icelandic *Speculum Penitentis*." *Opuscula* 10 (1996): 136–85.
- Mertens, Volker. "Studien zu den 'Leipziger Predigten.'" *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur* 107 (1985): 240–66.
- Millett, Bella. "Ancrene Wisse and the Conditions of Confession." *English Studies* 80 (1999): 193–214.
- . "The Discontinuity of English Prose: Structural Innovation in the Trinity and Lambeth Homilies." In *Text and Language in Medieval English Prose: A Festschrift for Tadao Kubouchi*, edited by Jacek Fisiak, John Scähill, and Akio Oizumi, 129–50. Frankfurt: Peter Lang, 2005.
- . "The Pastoral Context of the Trinity and Lambeth Homilies." In *Essays in Manuscript Geography: Vernacular Manuscripts of the English West Midlands from the Conquest to the Sixteenth Century*, edited by Wendy Scase, 43–64. Medieval Texts and Cultures of Northern Europe. Vol. 10. Turnhout: Brepols, 2007.
- Omont, Henri. "Richard de Saint-Laurent et le *Liber de laudibus Beatae Mariae*." *Bibliothèque de l'École des chartes* 42 (1881): 503–504.
- Páll Eggert Ólason. *Íslenzkar æviskrár frá landnámstímum til ársloka 1940*. 5 vols. Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 1948–52.
- Pelle, Stephen. "A Latin Model for an Old English Homiletic Fragment." *Philological Quarterly* 91 (2013): 495–508.
- . "A New Source for Part of an Old Icelandic Christmas Homily." *Saga-Book* 36 (2012): 102–116.
- Poirel, Dominique. "L'école de Saint-Victor au Moyen Âge: bilan d'un demi-siècle historiographique." *Bibliothèque de l'École des chartes* 156 (1998): 187–207.
- Prelog, J. "Absalon v. Springiersbach." In *Lexikon des Mittelalters*. 10 vols. Stuttgart: Metzler, 1977–1999, 1:col. 55.
- Sims, Sydney Louise. "Relative Chronology and Homiletic Style in the Old Icelandic Homily Book." Ph.D. diss., University of California, Berkeley, 1986.
- Spencer, Helen. "Vernacular and Latin Versions of a Sermon for Lent: 'A Lost Penitential Homily' Found." *Mediaeval Studies* 44 (1982): 271–305.
- Svanhildur Óskarsdóttir. "Prose of Christian Instruction." In *A Companion to*

- Old Norse-Icelandic Literature and Culture*, edited by Rory McTurk, 339–53. Blackwell Companions to Literature and Culture. Vol. 31. Oxford: Blackwell, 2005.
- Tomassini, Laura. “Latin Influence on Old Norse Religious Prose Style: Hypothesis on the Composition and Textual Tradition of the Homily *Nativitas Sancte Marie*.” *Studi e materiali di storia delle religioni* 61 (1995): 349–62.
- Turville-Petre, Gabriel. “The Old Norse Homily on the Dedication.” In *Nine Norse Studies*, 79–101. Viking Society for Northern Research, Text Series. Vol. 5. London: Viking Society for Northern Research, 1972. Originally published in *Mediaeval Studies* 11 (1949): 206–18.
- Turville-Petre, Joan. “Sources of the Vernacular Homily in England, Norway, and Iceland.” *Arkiv för nordisk filologi* 75 (1960): 168–82.
- . “Translations of a Lost Penitential Homily.” *Traditio* 19 (1963): 51–78.
- Tveito, Olav. “Wulfstan av York og norrøne homilier.” In *Vår eldste bok: Skrift, miljø og bilettbruk i den norske homilieboka*, edited by Odd Einar Haugen and Åslaug Ommundsen, 187–215. Bibliotheca Nordica. Vol. 3. Oslo: Novus, 2010.
- Wolf, Kirsten. “The Influence of the *Evangelium Nicodemi* on Norse Literature: A Survey.” *Mediaeval Studies* 55 (1993): 219–42. Reprinted in *The Medieval Gospel of Nicodemus: Texts, Intertexts, and Contexts in Western Europe*, edited by Zbigniew Izydorczyk, 261–86. Tempe, AZ: Medieval and Renaissance Texts and Studies, 1997.
- Ziegler, Gabriele. *Augustinus als Vorbild der Predigt des Absalon von Springersbach*. Würzburg: Augustinus-Verlag, 1998.
- Þorleifur Hauksson and Þórir Óskarsson. *Íslensk stílfræði*. Reykjavík: Mál og menning, 1994.

EFNISÁGRIP

Tólftu aldar heimildir að baki fornnorrænum hómilíum: uppsprettur AM 655 XXVII 4to

Lykilorð: Hómilíur, latneskar heimildir, *De sex alis cherubim*, boðun Maríu, Absalon Sprinckirbacensis.

Rannsóknir á efniviði og uppsprettum norrænna hómilía hafa nær allar einblínt á texta sem ritaðir voru fyrir 1200 eða varðveittir eru í eldri handritum, íslenskum og norskum. Jafnan er unnt að sýna fram á að þessir elstu textar styðist við rit kirkjuféðranna eða önnur latnesk rit ármiðalda. Hins vegar er mikið rannsóknarverk óunnið hvað varðar hómilíur sem varðveittar eru í yngri miðaldahandritum, s.s. AM 655 XXVII 4to sem talið frá um 1300; í greininni er gerð grein fyrir latneskum fyrirmyndum tveggja textahluta þess. Hinn fyrri,

óheil upptalning kristinna dyggða, sækir efni sitt í *De sex alis cherubim*, tólftu aldar ritgerð sem er að líkindum eftir Clement frá Llanthony. Hinn síðari, hómíla um boðun Maríu, er að mestu byggður á latneskri predikun hins viktorínska Absalons frá Springiersbach frá síðari hluta tólftu aldar. Áhrif þessara latnesku heimilda á íslenskar hómilíur benda til þess að íslenskir hómilíuhöfundar hafi ekki allir verið jafnihaldssamir í efnistöfum og fræðimenn hafa jafnan vera látið og að þeir hafi þvert á móti nýtt sér óhikað yngri eða samtímalega guðfræði og hómilíur.

Stephen Pelle

Post-doctoral Fellow

Pontifical Institute of Mediaeval Studies

59 Queen's Park Crescent East

CA-Toronto, ON M5S 2C4

stephen.pelle@utoronto.ca

KIRSTEN WOLF

TWO EXEMPLA

1. Introduction

AM 629 4TO IS A MISCELLANY of religious literature containing “Sagann af petre postula” (fols. 1–43), “Sagann af Johanni postula” (fols. 44–72), “Sagann af Jacobo Bröder Johanni” (fols. 73–82), “Sagann af Bartolomeo” (fols. 83–96r), “Sagann af Thomas postula” (fols. 96r–113r), “Sagann af Simon og Juda Postulum” (fols. 113r–125r), “Sagann af Andriea postula” (fols. 125v–150v), “Sagann af Matthea Postula” (fols. 150v–161v), “Sagann af philippo postula” (fols. 161v–164), “Sagann af Jacobo Postula” (fols. 165–168r), “Sagann af Mattheus Postula” (fols. 168r–), “Eitt lyted æfintijre og vtskyring, vmm Pyläti fæding, slegte, lifnad, og æfelok, So og Christi saklausann Dauda og pijnu, og þad fleijra sem þessi saga jnnehelldur” (fols. 178v–190v), “Exemplum af Sancte Sipriano þeim Gooda Manne” (fols. 190v–192r), and “Vmm aflastan Guds Nafns” (fol. 192r–v). At the end of the codex, the scribe gives the information that the manuscript was “Skrifad ad Nwpi vid Dijra Fiörd, og Endad þann | 30. Januarj. A° 1697. þixzys kxmmcr | rþm. nck”. (192v). The cryptogram is deciphered underneath in Árni Magnússon’s hand: “Ólafur Hannesson m e h.”¹ On a note accompanying the manuscript Árni Magnússon provides a copy of a letter from Páll Torfason (ca. 1637–1720), county magistrate (*sýslumaður*) in Núpur in Dýrafjörður, which tells that Páll Torfason had his son Torfi Pálsson (1673[?]-1712), who was a student of theology at the University of Copenhagen, deliver the manuscript to him in 1699.²

1 There is no information in contemporary sources about Ólafur Hannesson, a scribe whose name appears in no other manuscript in the Arnarnagaeae Collection.

2 “Pall Torfason 1699. Postula Sógurnar in charta 4to, sem eg Torfa Palssyne, syne minum, ut sende, enn hann ydur meddeillde, liet eg skrifa epter fornfálegu kvere og varla læsu, ä pappir, skrifudu af vidvæninge i vorre tid, og mun sä hinn same, sem þær skrifad hefur, ei epter gamalli skrift ritad hafa.” *Mattheus saga postula*, ed. Ólafur Halldórsson, Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, Rit, vol. 41 (Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, 1994), lxxvi; Kristian Kälund, *Katalog over Den Arnarnagaeanske Håndskriftsamling*, 2 vols. (Copenhagen: Gyldendalske Boghandel, 1889–94), 2:43.

The manuscript has received little scholarly attention, and only one of the texts, “Eitt lyted æfinntijre og vtskyring, vmm Pylāti fæding, slegte, lifnad, og æfelok, So og Christi saklausann Dauda og pijnu, og þad fleijra sem þessi saga jnnehelldur,” has been edited.³ In 1853, George Stephens noted the existence of the manuscript in connection with his edition of the tale of King Abgarus.⁴ In 1874, C.R. Unger made reference to the manuscript and commented that the legends of the apostles in AM 629 4to are derived at two or three removes from AM 630 4to,⁵ which is in turn a transcript of AM 652 4to dating to the thirteenth century and made while AM 652 4to was in a more complete state than it is now. Accordingly, it is conceivable that the exempla were originally in AM 652 4to. In 1973, Howard Martin pointed out that the version of the legend of Pontius Pilate in AM 629 4to is closely related to the Danish chapbook “En kort Beskriffvelse Om Pilati Fødsel: Herkomst, lefnet oc Endeligt Disligest om Jesu Christi U-skyldige Død oc Pijne: Oc om hans Opstandelse oc Himmelfart: Oc meget mere som denne Historie indeholder,” which was first published in 1614.⁶ And in 1994, Ólafur Halldórsson echoed Unger’s statement — as far as the text of “Sagann af Matthea Postula” in AM 629 4to is concerned — that the manuscript is derived from AM 630 4to.⁷

This article presents an edition and discussion of the two texts in AM 629 4to that have not so far received any comment or treatment, that is, the exemplum of Saints Cyprian and Justina, “Exemplum af Sancte Sipriano þeim Gooda Manne,” and the exemplum of the young boy who

3 Howard Martin, “The Legend of Pontius Pilate in Icelandic and Middle Low German: An Edition of Two Manuscripts.” (Ph.D. dissertation, University of Wisconsin-Madison, 1971), 68–84.

4 “En ældre Papirs-Codex, No. 629 in Quarto, i Arn. Magn. Saml. Indeholder Postula-Sögur efter en Papirs-Afskrift paa Island.” *Tvende Old-Engelske Digte med Oversættelser og Tillæg*, ed. George Stephens (Copenhagen: Schultz, 1853), 56.

5 “Interessant er det i saa Henseende at sammenligne 629 qv., der er en Afskrift paa anden eller tredie Haand af 630 qv.” *Postula sögur: Legendariske fortællinger om apostlernes liv deres kamp for kristendommens udbredelse samt deres martyrdød*, ed. C.R. Unger (Oslo: Bentzen, 1874), vi.

6 Howard Martin, “The Legend of Pontius Pilate,” *Amsterdamer Beiträge zur älteren Germanistik* 5 (1973): 95–118, esp. 117.

7 “Augljóst er að textinn er ættaður frá *b¹* [AM 630 4to], en talsvert er þó um frávik og nýjar villur.” *Mattheus saga postula*, lxxvi.

blasphemed God's name, "Vmm aflastan Guds Nafns."⁸ AM 629 4to is the only textual witness to both of these exempla in Icelandic translation.

2. Edition

The two exempla are edited below. Abbreviations are expanded in accordance with the normal spelling of the scribe. Expansions by means of a supralinear symbol or letter are marked in italics. Matter never present but presumed to have been inadvertently omitted is added in diagonal brackets. The punctuation follows that of the manuscript. Similarly, the edition reproduces the capitalization of letters, though it is often difficult to distinguish between capital and small letters, especially *a*, *k*, *v*, and *p*. The catchwords that guide to the next page have not been reproduced.

[190v] Exemplum af Sancte Sipriano |⁸ þeim Gooda Manne, |⁹

Sijprianus var J fyrstu ýfer meistare |¹⁰ J Necro Manta Sem Menn Kalla Suar |¹¹ ta Skoola, edur Dióffulsins Lærdóms List /: |¹²

Enn Nockur Rijkur madur *firer* Hiet og Loffadi Me |¹³ *ijstaranum* Sipriano Stoormýklum audæffum |¹⁴ til þess Hann Kynnj med Sinnj List ad *firer* Sig edur |¹⁵ Sampickia, ad Gióra þä Jomfru er Justina Hiet |¹⁶ ad Naffnj, Huoria Herra madurinn Villde få Sier |¹⁷ til eiginn Kuinnu, Enn Siprianus Skipar til og |¹⁸ Sendj eirn Diófful ad Suijkia Jömfruna og [191r] Dióffullinn Kom Thil Hennar J Mind þeirar Kuinnu sem |² Verid Haffdj fostra Hennar og Villdj Suijkia og fre |³ ista, Enn Jömfruinn *Justina þeinkte Sig fre |⁴ istada Sem og Var, og Took það first til Varnar ad |⁵ Merkia Sig med Heilógu Krossmarke, og Settj þe |⁶ tta Merke framm *firer* Sig Med Mýklum *Stódugleij |⁷ ka og Styrk Truarinnar þujad Jomfruinn Haffdj |⁸ Gudleggt frammferdj A Sier og <var> Heilóg, Nu |⁹ flüdj Dióffullinn *firer* Krossmarkinu, Kom afttur Til |¹⁰ Siprianus, og Sagdist *eckj* Sigrad Gieta Jömfruna. |¹¹

Þä Kalladj Hann enn annann Diófful Sterkara |¹² Sama Erindis, Sendandj til Jömfruarinnar, og sä |¹³ freistadj Hennar j Mind Eirnar

3 Justina] Junstina *6–7 stodugleij|ka] stodugleij|ijka

8 Ole Widding et al., "The Lives of the Saints in Old Norse Prose: A Handlist," *Mediaeval Studies* 25 (1963): 294–337, esp. 307, include in their list the exemplum of Saint Cyprian.

Kuinnu Sem Var ^{|14} Hennar Sister, Enn hann skiede So Sem Hinn firrj ^{|15} ad Jomfrúinn fieck Hann yfer Vnnid og A flotta Re ^{|16} kid firer Krossmarkid, þá Sendj Siprianus þann ^{|17} ad Var Meijstarj edur yfer Höffdinge Diófflanna ^{|18} Huor ad freistadi Hennar, og Kom j Mind Hennar mó ^{|19} dur, og Var Mióg Grátandj, Sijnandj Hennj Sijn Br ^{|20} iost Ber, og Liot margvijslega, Enn Jomfrúinn þej ^{|21} nkte Sig oft freistada Vera, og merkte Sig med **[191v]** Heilógu Krossmarke og Rak Dióffulinn á flotta /: ^{|2}

Hann Kom afttur til Ciprianus og Greinde ^{|3} Honum alltt Sem farid Hafdj, Nu Sem Ciprianus ^{|4} þetta Heirde Sagdi Hann, Nu Afnejta eg þier og ^{|5} Öllum þinum Verkum, og Truj á þann Sama, Huors ^{|6} Kross So Mijkenn Kraftt Heffur, þujad truannlegt ^{|7} er það Hann Sialffur Munj Haffa Mýkenn Kraftt ^{|8} Huors Teijkn eda Kross ad Mattugur er, þá Re ^{|9} iddist Dioffullinn, Og þegar Villdi Grijpa Cipri ^{|10} anus og Ræda Hann, Enn Hann took Sier til, ^{|11} Varnar ad Merkia Sig Med þessu Sama Kross ^{|12} marke, og þegar flúde Dióffullinn, Enn Ciprianus ^{|13} Rann Sem flíotast til Jömrur Justina, og Ka ^{|14} stadj Sier Nidur firer fætur Hennar, og Sagdi He ^{|15} nnj alltt Sem farid Hafdj, Hann Liet Sijdann ^{|16} Skirra Sig, og Vard Hinn Agiætasti Guds madur og Pij ^{|17} slar Vottur, og Verdur Hanns alluijda Gietid, ^{|18} J Heilógum Bookum, og þá hann Var Leiddur til ^{|19} af-tókustadarinnns aff Kuólurum Vard hann adspur ^{|20} dur eitt Sinn, ef hann Villdj afnejta Jesu Christj ^{|21} Naffnj, og Hialpa Sijnú Lýfe. Hann Suar **[192r]** ade og Sagdj ad það Mætte eckj Verda, þujad Jesu Ch ^{|2} risti Naffn Væri Skriffad j Sijnú Hiartta, Enn kualar ^{|3} arner Villdu þessi ord Reijna j Sannleijka, Edur ^{|4} þeim ad fulleijda, Og Sem þeir J Sundur Skäru Hanns ^{|5} Hiartta, þá fundu þeir So Sem j Krossmijnd, þar á med ^{|6} forgillttum Stóffum pricktt Naffnid JESU, og ^{|7} Huorsu Smatt Sem þeir það j Sundur pórttudu ^{|8} Vmm þuert og Endilangtt, þá fundu þeir og Säu ^{|9} A Huorium partinum Jesu Kristi Naffn i Slijku for ^{|10} mj og Mind Sem adur er Sagtt /: ^{|11}

Vmm aflastan Guds Nafns /: ^{|12}

Sancte Gregorius J Bookinne Dialogus, ^{|13} Skriffar, ad j Röma Borg Var madur nockur, Sem atte ^{|14} eirn Son, Huor 5. Vetra Værj ad Alldrj, Huorþad ^{|15} Lagdi j Vana Sinn ad Lasta Guds Nafn, og Dro ^{|16} ttinnns Vors

5 þinum] corrected, it seems, from Verkum 3 ord] + ord which is crossed out

Jesu Christo, Med Óheijrjlegrij Ordmael |¹⁷ ge, Strags Hann Kunnj Nockud ad tala, edur |¹⁸ Skilia Nockud, Enn *hans* fader Elskadj *hann* og agadi *hann* eckj |¹⁹ Nie Hirtte, Og eirn Dag *Sem* *hans* fader Hiełłtt A |²⁰ Sueijninum J fange Sijnu, þä Emiadj Sueirninn Ógur [192v] lega, Kalladi og Sagdi, Suartter menn Koma þar |² fader, og Vilia Taka mig *fra* þier, faderinn Sagdj, |³ ottast eckj Son Minn, þä Sagdj Sueirninn afttur, |⁴ Sier þu eckj Suórttu mennina fader, Sem Mig Vilia *taka* |⁵ frá þier, Og Liet Sier miøg Akaflega edur Affskap |⁶ lega, og Bar Sig Aumlega, Og faderinn Gaf þar Øngvann |⁷ Gaum ad, og Hiełłtt Sómu frammferdi, Enn barnid, |⁸ Haffdj Sómu Læte, Ad Sijdustu Eirn Tijma, |⁹ Komu þä Diofflarnar J Mind suórttu Mannanna gei |¹⁰ ngu *til* og Slitu Sueijn Barnid Vr fadmj fódursinns, og |¹¹ föru Herfilega *med* Sueijninn, Og Sem Hann Var Daudur su |¹² ndur slitu þeir Strags Lijkama Barnsins j Smástickj |¹³ J fódursins Augsijn, þar firer Seiger sä meijstarj Bekarinar |¹⁴ ad Gud skýłldi Straffa þessa Synd og Gudłóstun A suo |¹⁵ Vngu Barnj 5. Vetra gomlu, Huad Mundj *hann* þä gora vid fullalldra |¹⁶ folk *Sem* feingid hefur Nöga skinsemj, Huad elldri menn og Ingri *folk |¹⁷ ættj, Helldur ad tala *vm* Gudog *hans* Dadsemdar Verk, þui þar er Gud |¹⁸ ætjđ Nälægur Sem *hann* er þeinktur, Hugxadur edur |¹⁹ Taladur Thil Hinns Besta, Gud gefi ös |²⁰ þad. AMEn.

3. Discussion

The ultimate source of the former exemplum, “Exemplum af Sancte Sipriano þeim Gooda Manne,” is the common form of the legend or religious romance of Saints Cyprian and Justina (*BHL* 2047).⁹ According to the legend, Cyprian was a native of Antioch, who had been raised in all the impious mysteries of idolatry, astrology, and black magic. At that time, there lived in Antioch a beautiful Christian virgin named Justina. A young pagan, Agladius, fell in love with her, but since he was unable to attract her, he asked Cyprian for assistance. With the help of demons, Cyprian, who was no less infatuated with Justina than Agladius, sought to win her over,

16 Sem] + full *which is crossed out* 16 folk] f^od³

9 *Bibliotheca hagiographica latina antiquae et mediae aetatis*, Subsidia hagiographica, vol. 6 (Brussels: Société des Bollandistes, 1898–1901), 2047 [hereafter *BHL*]; E.J. Arnould, *Le Manuel des Péchés: Étude de littérature religieuse Anglo-Normande (XIIIme siècle)* (Paris: Librairie E. Droz, 1940), 160.

but she thwarted the threefold attack of demons by the sign of the cross. In despair, Cyprian made the sign of the cross himself and was freed from the toils of Satan. He subsequently converted to Christianity and became in succession deacon, priest, and eventually bishop of Antioch, while Justina took the veil and became the superior of a convent. During the Diocletian persecution, both Cyprian and Justina were captured and brought to Damascus, where they were tortured. Because of their refusal to renounce their Christian faith, they were beheaded on the banks of the river Gallus. Their bodies were brought by Christian sailors to Rome, where they were interred and later entombed.

The ultimate source of the second exemplum, “*Vmm aflastan Guds Nafns*,” is the tale of the father, who would not chastise his child, in the *Dialogues* of Gregory the Great, book 4, chapter 18.¹⁰ Gregory writes that while all baptized children who die in their infancy go to heaven, the holy place is closed to some children who have learned to speak because their parents haven’t raised them properly. He mentions a recent example of a Roman father, who out of love for his five-year-old son was lax in disciplining him. As a result, the boy blasphemed God whenever things went contrary to his wishes. During an epidemic, the boy fell ill, and in order to quiet or comfort the boy, the father held him in his arms, but the boy, seeing evil spirits coming at him, hid his face in his father’s arms and shouted that he should hold them back. When the father asked what he had seen, he answered that demons were after him to take him away, and, uttering a blasphemy, the young son died.¹¹

Both exempla, but especially the latter, were popular in the later Middle Ages and were included in Odo of Cheriton’s *Parabola*, the Anglo-Norman *Manuel des Péchés* and the Middle English adaptation of that work, the *Handlyng Synne* by Robert of Brunne, the Low German *Der große Seelentrost*, and the Swedish *Sialinna thrøst*.¹²

10 *Saint Gregory the Great: Dialogues*, trans. Odo John Zimmermann, The Fathers of the Church, vol. 39 (New York: Fathers of the Church, Inc., 1959).

11 The central motif of this exemplum is found in many tales, cf. Stith Thompson, *Motif-Index of Folk-Literature*, 6 vols., rev. ed. (Bloomington: Indiana University Press, 1955–58), D2020, Q221.1, Q221.3, Q451.12, Q552.10.

12 Frederic C. Tubach, *Index Exemplorum: A Handbook of Medieval Religious Tales*, Folklore Fellows’ Communications, vol. 204 (Helsinki: Suomalainen Tiedekatemia, 1969), nos. 57 and 2888.

Der große Seelentrost,¹³ an adaptation of Jacobus de Voragine's *Legenda Aurea*, and also the *Siælinna thrøst*,¹⁴ a translation of *Der große Seelentrost* but augmented with material drawn from a number of Swedish works, the Vulgate, Peter Comestor's *Historia Scholastica*, and other Latin sources, can be dismissed as immediate sources for the Icelandic versions of the exemplum of Saints Cyprian and Justina and the exemplum of the blaspheming boy.¹⁵

According to *Siælinna thrøst*, which gives details about Justina's parents and their conversion to Christianity, the name of Justina's suitor, who turns to Cyprian for help, is Cladius, a school master, whereas in *Der große Seelentrost* there is no mention of a suitor other than Cyprian. Moreover, in contrast to the Icelandic exemplum of Saints Cyprian and Justina, the Low German and Swedish renderings, which are much longer, do not mention that the first two demons appear in the guise of Justina's foster mother and sister, respectively. The prince of demons appears not in the image of Justina's mother, but first as a young maiden and later as a young man, and after she has foiled the demon's attacks, the demon saps her strength with fevers, does her parents harm, and causes a plague to sweep through the city of Antioch. Accordingly, all the citizens demand of her father that she be given in marriage, so that the city can be delivered from peril. But

13 *Der grosse Seelentrost: Ein niederdeutsches Erbauungsbuch des vierzehnten Jahrhunderts*, ed. Margarete Schmitt, *Niederdeutsche Studien*, vol. 5 (Cologne: Böhlau Verlag, 1959), 151–154, 192.

14 *Siælinna thrøst: Førsta delin aff the bokinne som kallas Siælinna thrøst*, ed. Samuel Henning, 3 vols., *Samlingar utgivna av svenska fornskrift-sällskapet*, 1st Series, vols. 209, 211, 217 (Uppsala: Almqvist & Wiksell, 1954–57), 3:227–233, 282–283.

15 According to Ivar Thorén, the legend of Saints Cyprian and Justina is based partly on *Der große Seelentrost* and partly on a Latin source: "De första raderna i ST – ungefär 20 – där det berättas om Justinas fader Edisius, hennes moder Cledonia och 'skolamestaren' Claudius (så i ST i st. f. Acladius), saknas i Seelentrost. De torde utgöra ett sammandrag av någon latinsk källskrift. Senare delen av sid. 307 jämte sid. 308 och 309 äro översatta från tyskan, dock med en del lån ur latinets. Sid. 310 och halva sid. 311 äro i huvudsak en översättning i sammandrag av latinets, och återstoden av sid. 311 samt sid. 312–314 återgå på såväl Seelentrost som den latinska legenden. I vilken form denne senare förelegat är svårt att med bestämdhet säga. Den i Martene-Durand: *Thesaurus novus anecdotorum* del III spalt 1621 ff meddelade versionen måsta i alla händelser ... ha stått ST:s källa synnerligen nära." Ivar Thorén, *Studier över Själens tröst: Bidrag till kännedomen som den litterära verksamheten i 1400-talets Vadstena*, *Nordiska texter och undersökningar*, vol. 14 (Stockholm: Hugo Gebers Förlag, 1942), 87. The tale of the blaspheming boy is in his view based on a Latin source: "Vid denna berättelse har sannolikt även någon latinsk källa utnyttjats." *Ibid.*, 56.

Justina refuses, and through prayers, fasts, and vigils, she drives out the pestilence. Realizing that he can make no headway, the demon changes himself into Justina in order to deceive Cyprian, but when Cyprian utters Justina's name, the demon disappears like a shadow. Cyprian, now yearning all the more for Justina, changes himself into a bird and sits by her window, but by her sign of the cross he becomes Cyprian. He tries again, but cannot get away, because he can neither fly nor jump from such a height. Justina, fearing that he may fall down and die, has him brought down by a ladder. Cyprian then summons the prince of demons and asks why he and his associates have been unable to bring Justina to ruin. The prince of demons replies that she made the sign of the cross, and Cyprian then decides to convert to Christianity. The rest of the legend in *Der große Seelentrost* and the *Sialinna thrøst* more or less follows *BHL* 2047, and there is no mention of the sign of the cross found inscribed on Cyprian's heart after his death.

The version of the exemplum of the blaspheming boy in *Der große Seelentrost* and the *Sialinna thrøst* is abbreviated in comparison with the Icelandic exemplum. Unlike the Icelandic version, the Low German and Swedish texts do not mention that the father was a Roman and that the young boy was torn to pieces by demons. While *Der große Seelentrost* mentions that the father loved his son very much, the *Sialinna thrøst* states that the boy was like his father and that the father had taught him to swear and use bad language. Finally, no reference is made in *Der große Seelentrost* and the *Sialinna thrøst* to the so-called "meijstarj Bekarinar" and his verdict.

Likely candidates as sources for the two exempla would seem to be Robert of Brunne's *Handlyng Synne* or Odo of Cheriton's *Parabolae* in light of Peter Jorgensen's statement with regard to the sources of the corpus of the Icelandic exempla: "Twenty-eight exempla are directly indebted to the *Vitæ patrum*, and another fifty or so comprise a 15th-century translation from a Middle English prose MS indebted to *Handlyng Synne*, to the *Gesta Romanorum*, and to an expanded redaction of Odo of Cheriton."¹⁶

The *Handlyng Synne* is clearly not the source of the Icelandic exempla.

16 Peter A. Jorgensen, "Exempla," in *Medieval Scandinavia: An Encyclopedia*, ed. Phillip Pulsiano et al., Garland Encyclopedias of the Middle Ages, vol. 1 (New York: Garland Publishing, 1993), 173–174, esp. 173. The *Vitæ Patrum* and the *Gesta Romanorum* do not include the two exempla.

In the exemplum of Saints Cyprian and Justina, there is, for example, no mention of riches being offered to Cyprian by Agladyus, “[a] gretē mayster and a syre,” who applies to Cyprian for the assistance of his art.¹⁷ The demons appear not in the likeness of her foster mother, sister, and mother, but in the image of her parents, and the third demon is not identified as the prince of demons. There is no mention of Cyprian making the sign of the cross himself; according to the *Handlyng Synne*, he simply decides to forsake the demon, abandon his services, and become a Christian: “when Cyprien þys vndyrstode, He forsoke hem, and bycom gode, And alle þe crafte þat he hadde haunted, And Crystendome to take he graunted.”¹⁸ The details of Cyprian’s torments are not given, and there is no mention of the sign of the cross found inscribed on his heart. In the exemplum of the blaspheming boy, it is not specified that the father was a Roman, and that the son was five years old.¹⁹ It is not related that the child was torn to pieces by demons, and there is no reference to “meijstarj Bekarinar”.

In Odo of Cheriton’s *Parabolae*, the exempla are much abridged in comparison with the Icelandic texts. The exemplum of Saints Cyprian and Justina (“De Cipriano habente demones in archa”) is in the *Parabolae* reduced to a mere outline and does not mention, for instance, Justina’s other suitor, the threefold attack of demons, and the sign of the cross inscribed on Cyprian’s heart:

Ciprianus quidam, Cart[h]aginiensis magus, in pixide retrusos habuit demones in archa, [et, quando uolebat, mittebat eos ad negocia sua peragenda. Quadam die precepit eis ut adducerent ei sanctam Iustinam, virginem quam diligebat, et non potuerunt, quoniam signaculo crucis se signauit; ob quam causam factus christianus passus est pro Domino, etuirgo].²⁰

17 Robert of Brunne’s “*Handlyng Synne*,” A. D. 1303, *With Those Parts of the Anglo-French Treatise on Which it Was Founded*, William of Wadington’s “*Manuel des Pechiez*,” ed. Frederick J. Furnivall, Early English Text Society, Original Series, vols. 119, 123 (London: K. Paul, Trench, Trübner & Co, 1901–03), 258–262, esp. 259.

18 *Ibid.*, 261.

19 *Ibid.*, 161–62.

20 Léopold Hervieux, *Les fabulistes latins depuis le siècle d’Auguste jusqu’à la fin du moyen âge*, 5 vols. (Paris: Firmin-Didot, 1893–99), 4:281.

Interestingly, however, there is an exemplum of a martyr and a tyrant (“De sancto martyre et tyranno”) in the *Parabola*, which tells of a martyr, who declares that he cheerfully undergoes torments, because the sign of the cross is in his heart, and when his tyrant has him killed, he finds the sign there:²¹

Quidam sanctus, cum iret ad martirium, requisitus a tiranno quare christiani cum hilaritate accedant ad tormenta, respondit quod signaculum crucis in cordibus eorum est impressum. Ideo non est mirum si crucifixum cum gaudio imitentur. Respondit tyrannus: Quod ore refers per inspectionem probabo; et fecit sanctum secari et cor eius scindi; in quo, ut sanctus predixerat, impressionem crucis inuenit, et uiso miraculo tyrannus factus est christianus.²²

The exemplum of the blaspheming boy (“De quodam et filio suo blasphemante”) is somewhat less abridged in the *Parabola*, but unlike the Icelandic version, Odo does not include, for example, the fact that the father was a Roman, the age of the boy, and the reference to “meijstarj Bekarinar”:

Item quidam, nimis carnaliter diligens filium suum, remisse nutriebat. Idem paruulus, mox ut ei(us) aliquid obstitisset, maiestatem Dei blasphemare consueuerat. Quadam die, cum pater suus ipsum in sinu teneret, sicut testantur qui presentes aderant, malignos spiritus ad se uenisse tremantibus oculis puer aspiciens cepit clamare: Obsta pater! Qui clamans declinabat faciem suam, ut se ab eis in sinu patris absconderet. Quod cum pater requireret quid uideret, puer respondit: Mauri homines uenerunt qui me tollere uolunt. Qui cum hoc dixisset, [diuine] maiestatis nomen protinus blasphemauit et animam reddidit. Sic factum est ut qui diu per diuinitatis pacienciam blasphemij uixerit, quandoque per diuinitatis iudicium blasphemaret et moreretur. Et sic pater ignibus gehenne filium nutriuit, quem carnaliter dilexit et corrigere neglexit.²³

21 Tubach, *Index Exemplorum*, no. 1338.

22 Hervieux, *Les fabulistes latins*, 337–38.

23 *Ibid.*, 315–316.

If the immediate source of the two Icelandic exempla is Odo of Cheriton's *Parabola*, it would have to be the expanded version of the work mentioned by Peter Jorgensen.

BIBLIOGRAPHY

MANUSCRIPTS

AM 629 4to

AM 630 4to

AM 652 4to

PRIMARY SOURCES

Bibliotheca hagiographica latina antiquae et mediae aetatis. Subsidia hagiographica. Vol. 6. Brussels: Société des Bollandistes, 1898–1901.

Danske Folkeboøger fra 16. og 17. Århundrede, edited by Jens Peter Jacobsen, Jørgen Olrik, and Robert Paulli. 14 vols. Copenhagen: Gyldendal, 1915–36.

Der grosse Seelentrost: Ein niederdeutsches Erbauungsbuch des vierzehnten Jahrhunderts, edited by Margarete Schmitt. Niederdeutsche Studien. Vol. 5. Cologne: Böhlau Verlag, 1959.

Mattheus saga postula, edited by Ólafur Halldórsson. Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, Rit. Vol. 41. Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, 1994.

Postola sögur: Legendariske fortællinger om apostlernes liv deres kamp for kristendommens udbredelse samt deres martyrdød, edited by C.R. Unger. Oslo: Bentzen, 1874.

Robert of Brunne's "Handlyng Synne," A. D. 1303, *With Those Parts of the Anglo-French Treatise on Which it Was Founded, William of Wadington's "Manuel des Pechiez,"* edited by Frederick J. Furnivall. Early English Text Society. Original Series. Vols. 119, 123. London: K. Paul, Trench, Trübner & Co, 1901–03.

Saint Gregory the Great: Dialogues. Translated by Odo John Zimmermann. The Fathers of the Church. Vol. 39. New York: Fathers of the Church, Inc., 1959.

Siælinna thrøst: Førsta delin aff the bokinne som kallas Siælinna thrøst, edited by Samuel Henning. 3 vols. Samlingar utgivna av svenska fornskrift-sällskapet. 1st Series. Vols. 209, 211, 217. Uppsala: Almqvist & Wiksell, 1954–57.

Tvende Old-Engelske Digte med Oversættelser og Tillæg, edited by George Stephens. Copenhagen: Schultz, 1853.

SECONDARY LITERATURE

- Arnould, E.J. *Le Manuel des Péchés: Étude de littérature religieuse Anglo-Normande (XIIIme siècle)*. Paris: Librairie E. Droz, 1940.
- Hervieux, Léopold. *Les fabulistes latins depuis le siècle d'Auguste jusqu'à la fin du moyen âge*. 5 vols. Paris: Firmin-Didot, 1893–99.
- Jorgensen, Peter A. "Exempla." In *Medieval Scandinavia: An Encyclopedia*, edited by Phillip Pulsiano, Kirsten Wolf, Paul Acker, and Donald K. Fry, 173–174. Garland Encyclopedias of the Middle Ages. Vol. 1. New York: Garland Publishing, 1993.
- Kålund, Kristian. *Katalog over Den Arnemagnæanske Håndskriftsamling*. 2 vols. Copenhagen: Gyldendalske Boghandel, 1889–94.
- Martin, Howard. "The Legend of Pontius Pilate in Icelandic and Middle Low German: An Edition of Two Manuscripts." Ph.D. dissertation, University of Wisconsin-Madison, 1971.
- . "The Legend of Pontius Pilate." *Amsterdamer Beiträge zur älteren Germanistik* 5 (1973): 95–118.
- Thompson, Stith. *Motif-Index of Folk-Literature*. 6 vols. Rev. ed. Bloomington: Indiana University Press, 1955–58.
- Thorén, Ivar. *Studier över Själens tröst: Bidrag till kännedomen som den litterära verksamheten i 1400-talets Vadstena*. Nordiska texter och undersökningar. Vol. 14. Stockholm: Hugo Gebers Förlag, 1942.
- Tubach, Frederic C. *Index Exemplorum: A Handbook of Medieval Religious Tales*. Folklore Fellows' Communications. Vol. 204. Helsinki: Suomalainen Tiedekatemia, 1969.
- Widding, Ole, Hans Bekker-Nielsen, and L.K. Shook. "The Lives of the Saints in Old Norse Prose: A Handlist." *Mediaeval Studies* 25 (1963): 294–337.

EFNISÁGRIP

Tvær dæmisögur

Lykilorð: Dæmisaga (*exemplum*), helgisögur, Ísland, útgáfa.

AM 629 4to er 17. aldar syrpa trúarlegra texta sem geymir sögur af postulunum, helgisögn um Pontíus Pílatus og tvær dæmisögur, “Exemplum af Sancte Sipriano þeim Gooda Manne” (190v–192r) og “Vmm aflastan Guds Nafns” (192r–v). Fræðimenn hafa lítt sinnt þessu handriti og einungis einn texti þess, sögnin um Pontíus Pílatus, hefur verið gefinn út. Í þessari grein eru tveir textar handritsins til viðbótar gefnir út og ræddir, þ.e. dæmisaga af heilögum Kyprianusi og Jústínu og dæmisaga af hinum unga manni sem lastaði drottins nafn. AM 629 4to er eitt til vitnis um íslenska þýðingu þessara dæmisagna. Erkiuppspretta hinnar fyrri er hin dæmigerða útgáfa sagnarinnar um heilagan Kyrianus og Jústínu (cf. *BHL* 2047) en hinnar síðari *Dialógar* Gregoríusar mikla (4. bók, 18. kafli). Sýnt er fram á að hið lágbýska *Der große Seelentrost*, hið sænska *Siælinna thrøst* og hið miðenska *Handlyng Synne* eftir Róbert frá Brunne eru ekki beinar fyrirmyndir íslensku gerðanna. Mögulega eiga þær rætur í lengri gerð *Parabolæ* Ódós frá Cheriton.

Kirsten Wolf
Department of Scandinavian Studies
University of Wisconsin-Madison
1370 Van Hise Hall
1220 Linden Drive
Madison, WI 53706, USA
kirstenwolf@wisc.edu

ÞORGEIR SIGURÐSSON,
GUÐVARÐUR MÁR GUNNLAUGSSON
OG HAUKUR ÞORGEIRSSON

OFAN Í SORTANN

*Egils saga í Möðruvallabók*¹

1. Inngangur

ÁRIÐ 2001 gaf Árnafélagið í Kaupmannahöfn út A-gerð *Egils sögu* sem lengi hafði verið í undirbúningi.² Á titilsíðu er sagan sögð gefin út af Bjarna Einarssyni eftir forvinnu Jóns Helgasonar en þeir voru báðir látnir þegar bókin kom út.³ Endanlegur frágangur útgáfunnar hvíldi því á herðum Michaels Chesnutts. Jón Helgason lagði fram hugmyndir á sjötta áratug 20. aldar um hvernig mætti haga útgáfu sögunnar, en hann vildi að hver hinna þriggja gerða hennar yrði gefin út fyrir sig.⁴ Gerðirnar þrjár eru kall- aðar A, B og C, og er *Möðruvallabók* (AM 132 fol.) aðalhandrit A-gerðar, en til eru nokkur eftirrit af henni. Andrea van Arkel–de Leeuw van Weenen gaf *Möðruvallabók* út í staftáknrétttri útgáfu árið 1987⁵ og eru þetta vönduðustu útgáfur á A-gerð *Egils sögu* sem nú eru fáanlegar ásamt lesútgáfu Bjarna frá árinu 2003.⁶

Möðruvallabók er að mörgu leyti vel varðveitt handrit en þó vantar í *Egils sögu* tvö blöð og a.m.k. 5 blaðsíður eru illlæsilegar og jafnvel ólæsilegar, auk síðunnar þar sem *Arinbjarnarkviða* er skrifuð (bl. 99v). Í

- 1 Við þökkum Hersteini Brynjólfssyni og Kristjáni Árnasyni góð ráð. Þorgeir tók innrauðar myndir sem birtast í greininni. Hann er aðalhöfundur greinarinnar en Guðvarður og Haukur meðhöfundar.
- 2 *Egils saga Skallagrímssonar*, 3 b., 1. b., *A-redaktionen*, útg. Bjarni Einarsson, Editiones Arnamagnæanæ, röð A, 19.–21. b. (Kaupmannahöfn: Reitzel, 2001–2006).
- 3 Bjarni lést 6. október árið 2000 en Jón 19. janúar árið 1986.
- 4 *Egils saga: A-redaktionen*, viii.
- 5 *Möðruvallabók: AM 132 fol.*, 2 b., útg. Andrea van Arkel–de Leeuw van Weenen (Leiden: E. J. Brill, 1987), 2.b., *Text*.
- 6 *Egils saga*, útg. Bjarni Einarsson (London: Viking Society for Northern Research, 2003).

Egils sögu sjálfri er bl. 69v nánast ólæsileg og næsta síða (70r) er máð og torlesin að hluta. Á bl. 69v er fremri dálkurinn sérstaklega erfiður við-ureignar og hefur engum tekist að lesa hann til fulls. Finnur Jónsson (1858–1934) gat þó lesið því sem næst allar torlæsilegu síðurnar þegar hann undirbjó útgáfu sögunnar árið 1886.⁷ Í glímunni við torráðna staði kom Finni að góðu haldi sú aðferð að væta blöðin, en eftir daga Finns hefur sú aðferð ekki tíðkast.⁸ Jón Helgason sagði:

Í sjálfri sögunni mun mega komast fram úr öllum vondum blað-síðum nema einni, 69v (FJ 60²¹–65⁹). Að vísu hefur Finnur Jónsson lesið hana alla, að undanteknum efstu línunum fremra dálks, en það gengi furðuverki næst ef hvergi skeikaði. Ástæðan til að þessi blaðsíða er svo torlesin virðist ekki einungis sú að fyrri menn hafa bleytt hana eins og þeirra var vandi, heldur er því líkast sem á hana hafi verið borinn einhver óþverri í von um að letrið skýrðist. Árangurinn hefur orðið sá að ljósagaldur sem víða annars kemur að forkunnargóðu haldi, er þarna öldungis ónýtur; stafirnir gera ekki annað en kafa ennþá dýpra ofan í sortann.⁹

Með „ljósagaldri“ átti Jón við notkun á útfjólubláu lampaljósi. Í slíku ljósi er blek handritanna dökkt en skinnið lýsist upp (ljómar) og textinn verður greinilegri en í venjulegri birtu. Útfjólublá ljómun fer ekki vel með skinnhandrit og hún er ekki lengur í almennri notkun. Árangurinn sem ná má með þessari aðferð má þó sjá af ljósmyndum sem teknar voru við útfjólublátt ljós á árum áður, meðal annars af torlesnum síðum í *Möðruvallabók*.

Jón Helgason vakti athygli á að til eru eftirrit af *Egils sögu* í *Möðruvallabók* sem voru skrifuð meðan hún var heil. Með notkun þessara eftirrita mætti fá nálega allan texta sögunnar. Jón vakti þannig vonir um að finna

7 *Egils saga Skallagrímssonar tilligemed Egils störra kvad*, útg. Finnur Jónsson, Samfund til udgivelse af gammel nordisk litteratur, 17. b. (Kaupmannahöfn: Samfund til udgivelse af gammel nordisk litteratur, 1886–88).

8 Johnny Finnssøn Lindholm, „Den bekendte vand-metode,“ í *Margarítur hristar Margréti Eggertsdóttur fimmtugri 25. nóvember 2010*, ritstj. Guðvarður Már Gunnlaugsson et al. (Reykjavík: Menningar- og minningarsjóður Mette Magnussen, 2010).

9 Jón Helgason, „Athuganir um nokkur handrit Egils sögu,“ í *Nordala: Afmæliskeðja til prófessors, dr. phil. & litt. & jur. Sigurðar Nordals ambassadors Íslands í Kaupmannahöfn sjötugs 14. september 1956*, ritstj. Halldór Halldórsson et al. (Reykjavík: Helgafell, 1956), 143.

mætti uppskrift af að minnsta kosti hluta af bl. 69v.¹⁰ Bjarni Einarsson fylgdi leiðsögn Jóns í rannsóknum sínum og segir frá niðurstöðum sínum í útgáfunni frá 2001. Í eftirritum frá 17. öld er að finna texta úr mestum hluta fremri dálks (69va) en ekki úr aftari dálki (69vb). Í eftirritin vantar einnig texta úr sömu opnu bókarinnar á efra horni næstu síðu, 70rb.

Það er merkilegt að Finnur hafi getað lesið alllangan texta í *Möðruvallabók* sem að miklum hluta var ólæsilegur þegar á 17. öld en svo virðist sem sumum fræðimönnum hafi ekki líkað að þurfa að treysta lestri Finns í blindni. Honum hefur verið vantreyst eins og nánar er lýst í þessari grein og hefur áður nefndum eftirritum jafnvel verið treyst betur, svo langt sem þau ná.

Þrátt fyrir orð Jóns er hægt að lesa slitrur af texta á neðri hluta 69va, í línunum 23–41, á myndum sem teknar voru með útfjólubláu ljósi. Þetta sést á uppskrift Bjarna Einarssonar sem sagt er frá hér aftar. Með því að nota til viðbótar myndir teknar á ýmsum bylgjulengdum, sýnilegum og innrauðum, má lesa textann á 69v að miklu leyti.

Íslensk skinnhandrit eru að jafnaði dekkri en víðast hvar annars staðar og svo virðist sem innrauðar myndir geti sums staðar leitt í ljós meiri texta á dökku skinni en sést í sýnilegu ljósi. Hér eru birtar innrauðar myndir þessu til sönnunar en með þeim gefst loks færi á að meta lestur Finns, meira en 125 árum síðar, meðal annars í samanburði við áður nefnd eftirrit. Innrauð myndataka fer fram eins og myndataka í sýnilegu ljósi og er skaðlaus handritum. Þessi grein er um tilraun til að lesa bl. 69v og torlæsilega staði á bl. 70r með notkun innrauðra ljósmynda og í henni er leitast við að sannreyna það sem áður hefur verið lesið.

Í þessari grein er fyrst umfjöllun um þá hluta textans sem best sjást á innrauðum myndum og aðrir en Finnur hafa skrifað upp að einhverju leyti. Þar á eftir kemur umfjöllun um hægri dálk á síðu 69v sem Finnur hefur einn skrifað upp, en síðan koma staðir þar sem litlar textaleifar sjást og fylla verður í eyður með ágiskunum. Til að meta texta Finns var hann bæði borinn saman við það sem lesa má á innrauðum myndum og þá texta sem notaðir hafa verið í stað hans. Uppskrift Finns kemur vel út úr þessum samanburði og kalla innrauðu myndirnar ekki á miklar leiðréttingar á henni.

Á innrauðum myndum er einnig að hluta til hægt að lesa 9 efstu línur fremra dálks á bl. 69v, sem hvorki Finnur né aðrir hafa lesið áður.

10 Jón Helgason, „Athaganir um nokkur handrit Egils sögu,“ 143–44.

2. Texti á efra horni 70r til hægri

Í útgáfu Bjarna Einarssonar frá 2001 segir að átta efstu línur í aftari dálki á bl. 70r séu að mestu ólæsilegar („nu stort set er ulæselige“).¹¹ Þetta er texti á efra og ytra horni síðunnar sem hefur máðst meira en aðrir hlutar hennar, en kveramót eru á milli bl. 69 og 70. Í eftirritum frá 17. öld er ýmist eyða á þessum stað eða texti með frávikum frá texta *Möðruvallabókar*. Hafa þá skrifarar ýmist farið eftir öðrum gerðum sögunnar eða eigin ágiskunum og má af því sjá að línur þessar hafa verið mjög torlæsilegar þegar á 17. öld eins og Bjarni hefur lýst.¹² Finnur Jónsson las þessar línur og birti þær í útgáfu sinni á sögunni 1886–88, og í áðurnefndum útgáfum Bjarna er uppskrift Finns notuð. Andrea van Arkel–de Leeuw van Weenen sleppti bl. 69v í útgáfu sinni en las hins vegar og birti uppskrift af bl. 70r, þar á meðal bróðurpartinn af umræddum línunum. Lestur hennar er eftirfarandi:

1. olf frænda ockarn kgr leit v hm ɛ fū hellðr
2. ftutt é
- 3.
4. nan ðag ep̃t
5. gat þa aulvi bb Nu flv þit ṽta. f. k̃r ṽ erend̃i
6. þ̃ è þið hoʃut ṽ mig ɛ beidduz heĩʃð haʃi þið
7. ṽit h̃ ṽ hrið m; m̃ ɛ ṽit vel fiðað en haʃit vel i
8. aʃnan ðugat heʃ m̃ t̃ yckar aller hlut vel h¹³

Á þremur stöðum er hér vikið frá uppskrift Finns: Í fimmtu línu er tvítölufornafnið *þið* skrifað ⟨þit⟩ en Finnur las „þið“, í sjöttu línu er skrifað ⟨mig⟩ en Finnur las „mik“ og í sjöundu línu stendur ⟨en haʃit⟩ í stað „Hafi þit“ hjá Finni.

Á innrauðum myndum af handritinu er þessi texti allur sýnilegur, þótt tvö smáorð í lok annarrar línu séu ógreinileg og þau því höfð innan hornklofa. Hér fyrir neðan kemur fyrst uppskrift Finns, þá lestur af innrauðri mynd og síðan uppskrift van Arkel–de Leeuw van Weenen. Finnur fylgdi stafsetningu handrits að einhverju leyti en hann leysti stafi úr böndum,

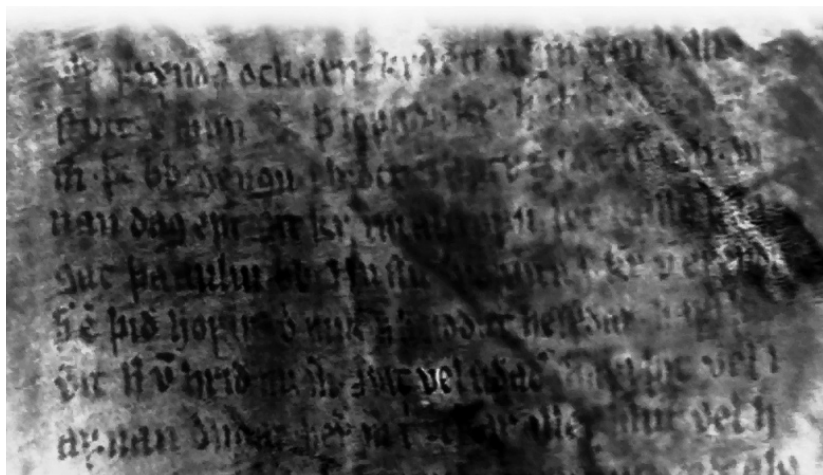
¹¹ *Egils saga*, 1:32.

¹² Bjarni Einarsson, „Um Eglutexta Möðruvallabókar í 17du aldar eftirritum,“ *Gripla* 8 (1993).

¹³ *Möðruvallabók*, 2:70r.

setti brodda á sérhljóð, greindi á milli *i* og *j* og á milli *d* og *ð*. Hann notaði einnig stóra stafi og greinarmerki eftir reglum samræmdrar stafsetningar fornrar. Við fylgjum handritinu eins og hægt er, en munur á *ð* og *d* sést afar illa og því höldum við þessum bókstöfum ekki aðgreindum og skrifum ⟨ð⟩. Handritinu er fylgt varðandi aðgreiningu á *ν* og *u* þótt oft sé munurinn naumur. Línuskil eru eins og í handritinu og línunúmer vísa til þess:

1. ólf frænda ockarn. Konungr leit við honum ok suarar helldr
 olḡ frænda ockarn. kr leit v̄ hm ⁊ fū hellð[2]
 olḡ frænda ockarn kgr leit v̄ hm ⁊ fū hellðr
2. stutt: eigi mun ek þat lofa yckr. Hér skulu þið vera með
 ftutt. è mun ek þ loḡa ýckr. h̄ flu þið [va m;]
 ftutt è
3. mér. Þeir bræðr gengu í brott ok apr̄ til sætiss síns. An
 m̄. þz bb gengu abzott ⁊ apr̄ t̄ sætiff̄ f̄inf. an
 ...
4. nan dag epter sat konungr í málstufu, lét kalla þan
 nan dag ep̄t fat kr̄ ımal̄stufu. let kalla þan
 nan dag ep̄t
5. gat þá Aului bræðr. Nú skulu þið vita, seger konungr, vm erendi
 gat þa aului bb Nu flu þið vita f. kr̄ v̄ erendi
 gat þa aului bb Nu flu þit vita. f. kr̄ v̄ erendi
6. þat, er þið hófut við mik ok beidduz heimferðar. Hafi þið
 þ è þið hoḡut v̄ mik ⁊ beiddut heĩḡdar. haḡi þið
 þ è þið hoḡut v̄ mig ⁊ beidduz heĩḡḡ haḡi þið
7. verit hér vm hríð með mér ok verit vel siðaðer. Hafi þit vel j
 v̄it h̄ v̄ hríð m; m̄. ⁊ v̄it vel f̄iðað haḡi þit vel ı
 v̄it h̄ v̄ hríð m; m̄ ⁊ v̄it vel f̄iðað en haḡit vel ı
8. afnan dugat. Hefer mér til yckar aller hluter vel h
 aḡnan dugat heḡ m̄ t̄ ýckar aller hlūt vel h
 aḡnan dugat heḡ m̄ t̄ yckar aller hlūt vel h

Mynd 1: Línur 1–8 í dálki 79rb. Innrauð mynd af efstu línunum í hægri dálki 70r. Letrið er ljósara en skinnið en hér er myndin andhverf og letrið virðist dökkt á ljósu skinni.

Tvisvar hefur van Arkel–de Leeuw van Weenen bundið orð öðruvísi en gert er í handritinu samkvæmt því sem við getum lesið af innrauðri mynd. Þetta á við um orðið *konungr* sem stendur í fyrstu línu og er bundið sem <kr> (en ekki <kr>) og *heimferðar* í sjöttu línu sem endar ekki á *ar*-bandi. Þetta eru atriði sem ekki koma fram í útgáfu Finns.

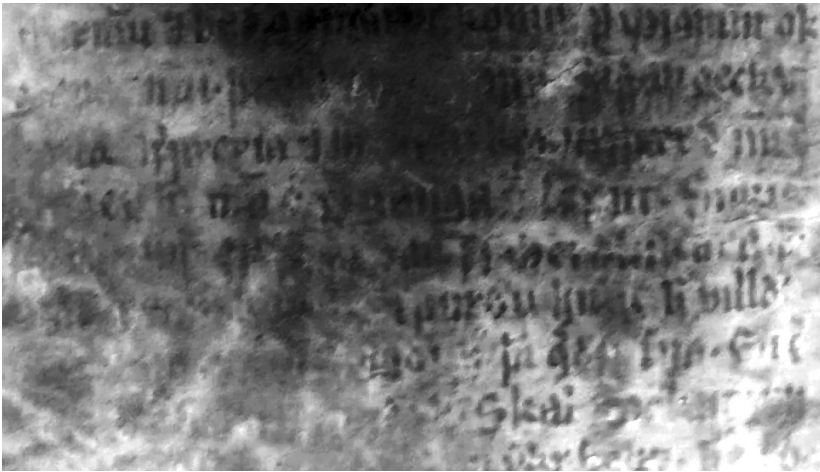
Í þau þrjú skipti — sem nefnd voru hér að framan í fimmtu, sjöttu og sjöundu línu — sem munar á texta Finns og van Arkel–de Leeuw van Weenen, sést á innrauðri mynd að texti Finns er réttur. Engu að síður má segja að lestur þeirra beggja hafi að mestu verið staðfestur. Á tveimur stöðum sést að ógreinileg orð eru skrifuð öðruvísi en Finnur las: Í þriðju línu sést <abzott> í stað „í brott“ hjá Finni og í sjöttu línu sést <beiddut> sem bæði Finnur og van Arkel–de Leeuw van Weenen skrifa „beidduz“ (sjá Mynd 1).

3. Texti á neðra horni 69v

Textinn á bl. 69v er máður vegna þess að kveramót eru á milli blaða 69 og 70. Hefur bl. 69v máðst meira en flestar aðrar blaðsíður og hið sama á við um síðu 70r þótt hún sé ekki jafn-illa farin. Við eðlilega notkun mætti

búast við meira sliti á jöðrum og hornum í hverri opnu fyrir sig en annars staðar. Það kemur því á óvart að skriftin er greinilegust á neðra horni 69v til vinstri. Nú mætti gruna Finn Jónsson eða aðra fræðimenn um að hafa borið eitthvað á bl. 69v sem máð hefði skriftina af annars staðar en á þessu horni. Önnur möguleg skýring er hins vegar sú að skrifað hafi verið ofan í stafina í þessu horni. Með samanburði á myndum á mismunandi bylgjulengdum sést að blekið á þessum stað hefur aðra ljóseiginleika en það sem er annars staðar á síðunni og rennir það stoðum undir seinni skýringuna (sjá *Mynd 2* og myndartexta). Hún fær einnig stuðning af því að í upphafi 38. línu má sjá stafinn *f* skrifaðan með tveimur lokuðum belgjum sem ekki er venjulegt annars staðar á síðunni. Stafurinn er hér skrifaður líkt og ⟨þ⟩ en ekki ⟨f⟩.

Sami maður og lagfærði (eða endurritaði) textann á umræddu horni hefur sennilega einnig skýrt einstök orð og stafi annars staðar í fremri dálkinum (sjá *Viðauka A*). Hann hefur þó ekki skýrt stafi í neðstu línu hans og ekki heldur í níu efstu línunum. Þar hefur skriftin hugsanlega verið orðin of máð og ólæsileg til að hægt væri að fara ofan í hana þegar það var reynt. Í hægri dálki eru ekki jafn-mikil ummerki eftir umræddan skrifara. Þar gæti þó hafa verið átt við textann, en í minna mæli og með

Mynd 2: Línur 33–41 í dálki 69va. Innrauð mynd, andhverf. Enginn texti sést neðst til vinstri en í sýnilegu ljósi er þar greinilegur texti. Þetta á þó ekki við um neðstu línuna.

öðru bleki (sjá mynd og myndartexta í *Viðauka B*). Finnur Jónsson er einn um að hafa lesið aftari dálkinn en mestur hluti fremri dálks, nema áður-nefndar eftstu línur 69va:1–9 og neðsta línan, var skrifaður upp á 17. öld. Bjarni Einarsson las einnig neðsta hluta fremri dálksins, þ.e. 69va:33–40 (en ekki neðstu línuna). Yngra blekið neðst á bl. 69va er nokkuð greinilegt í sýnilegu ljósi og á útfjólubláum myndum og er það líklega helsta ástæða þess að viðkomandi hluti blaðsíðunnar er auðveldari aflestrar en aðrir hlutar hennar.

Eftirfarandi má lesa úr myndum af 69va:33–41. Fyrst kemur uppskrift Finns, þá staftáknréttur texti handritsins eftir innrauðum myndum, og síðan uppskrift Bjarna. Undirstrikuð orð er hægt að lesa berum augum eða af útfjólubláum myndum en þau sjást ekki á meðfylgjandi mynd; það sýnir að þessi orð eru skrifuð með öðru bleki en hin. Milli hornklofa eru torlæsilegir stafir sem þó hafa einhvern stuðning, að minnsta kosti af lengd línunnar. Hornklofar í uppskrift Finns umlykja staði sem Finnur gat illa eða ekki lesið samkvæmt neðanmálsgreinum hans (um þessa hornklofa er höfð hliðsjón af útgáfu Bjarna frá 2001).

33. stufunni ok það ganga vt konur ok vngmenni ok
~~f~~tu~~f~~ūni ~~ε~~ það ganga vt konur ~~ε~~ vngm~~n~~i ok
 stufunni [ok] það ganga vt [konur ok ungmenni] ok
34. gamalmenni, þræla ok mansmenn. Síðan geck út
~~g~~amal[m~~n~~i]. þræla ~~ε~~ man[m~~n~~] Síðan geck v[t]
 gamal[menni ok þr]æla ok mansmenn. [Si]ðan geck
35. Sigríðr húspreyja, ok með henni konur þær, er inni voro
~~f~~igríðz h~~u~~preyia ~~ε~~ m[~~ε~~ he~~n~~]e k[on]ur þær è in~~i~~ v
 Sigríðr hus[p]r[eyia vt ok með] henne [konur] þær er inni voro
36. ok aðrer þeir menn, er vtganga var lofut. Sigríðr
~~ε~~ [aðzer þz m~~n~~ è vtganga v lofut. Sigríðz
 [ok] aðrer [þeir menn er] vtganga [var lofut. Sigríðr]
37. spurði eptir, ef þeir veri þar syner Berðlu–Kára. Þeir
~~f~~purði ept~~r~~ ~~ε~~ þz v~~i~~ þar íf. berðlu kara. Þz
 spurði eptir ef þeir væri þar [syner Berðlu] K[ara.] Þeir

38. gengu fram báðer ok spurðu, huat hon villði
 [gengu] þram báðer ɛ spurðu hu[at] h̥ villði
 [gengu] fram báðer ok sp[urðu hvat hon v]illði
39. þeim. Fylgit mér til konungs sagði hon. Þeir gerðu suá. En er
 þēi fylgit m̥ [t̥ k̥g̥f̥ f̥]agði h̥ þ̥z̥ ġðu fua. En ẽ
 [þeim.] fylgit [mer til konungs.] sagði hon. [þeir gerðu sua. en er
40. hon kom til konungs, þá spurðe hon: skalnockut vm
 [h̥ kō t̥ k̥g̥f̥] þa f̥purðe h̥ Skal [noc]kut [vm]
 hon kom til konungs] þa spurðe hon. skal [nockut] ...
41. [sættir tjóa at leita herra] með ykr Þórólfi? Konungr suarar:
 [...]; ýkr þol̥f̥i. [kr] [fv].
 ...

Í uppskrift Bjarna eru nokkur frávik frá því sem Finnur las og nefnir hann tvö þeirra í athugasemdum við texta sögunnar.¹⁴ Framarlega í línu 34 (sjá *Mynd 2*) taldi Bjarni standa „ok“ og aftast í sömu línu sá hann ekki standa „vt“ á eftir orðinu „geck“ en taldi það fremur standa á eftir orðinu „huspreyja“.¹⁵ Á *Mynd 2* sést hins vegar punktur standa á milli „gamalmenni“ og „þræla“ en ekki „ok“ (eða <ɛ>), og í enda línunnar sést einnig „vt“ á sama stað og Finnur las það.

Í lestri Bjarna eru þrjú minniháttar frávik til viðbótar frá lestri Finns. Bjarni skrifar „eptir“ í 37. línu þar sem Finnur hefur „ep̥ter“. Í handritinu sést aðeins <ept> og verður að gera ráð fyrir *er*-bandi. Í sömu línu stendur „væri“ hjá Bjarna þar sem Finnur hefur „veri“. Á þessum stað virðist aðeins standa <v̥i> í handritinu og verður aftur að gera ráð fyrir *er*-bandi. Í 35. línu stendur „henni“ hjá Finni en „henne“ hjá Bjarna. Á *Mynd 2* sést votta fyrir *e* á þessum stað og virðist uppskrift Bjarna því vera réttari um þetta atriði.

4. Texti eftirrits og uppskrift Finns í 69va:10–40

Textinn í vinstri dálki á 69v í *Möðruvallabók*, að undanskilinni neðstu línunni og efstu níu línunum, var skrifaður upp á 17. öld. Bjarni notaði uppskrift Finns í útgáfu sinni 2001 en birti lesbrigði eftirrita og er víða

¹⁴ Sama rit, 30.

¹⁵ Þessi ritháttur á orðinu með *p* er vel þekktur en litlu munar hér á útliti *p* og *f*.

munur á þeim og texta Finns. Útgáfa *Viking Society for Northern Research* í samvinnu við Stofnun Árna Magnússonar í Reykjavík 2003 á *Egils sögu* í ritstjórn Bjarna Einarssonar er ætluð enskumælandi námsmönnum og segir í formála hennar að Bjarni hafi að mestu lokið undirbúningi hennar fyrir fráfalið sitt. Í þeirri útgáfu er notaður texti úr 17. aldar handriti, AM 455 4to, en það er óbeint eftirrit *Möðruvallabókar*. Í eftirfarandi töflu er sýndur munurinn á uppskrift Finns og útgefnum texta Bjarna (BE 2003). Oddklofar eru utan um nokkur orð úr útgáfu Finns sem eru ekki í AM 455 4to (þar eru eyður):

Tafla 1: Samanburður á uppskrift Finns og 17. aldar eftirriti, línur 10 til 40 í fremri dálki.

FJ	BE 2003 (AM 455 4to)	Lína	Mat
fóru [á brott]	bjuggusk norðr,	10–11	FJ
þegar jamskjótt	jafnskjótt	11	FJ
geck á skip [sín]	gekk á skip fjögur	12	?
reru þeir inn	reru inn	12	FJ
firði [vm] Skarnssund	firðinum ok <um Skarnssund>	13	?
ok fór norðr	ok fóru norðr	14	?
eiðit til Naumudals	eiði ok til <Naumudals>	15	FJ
langskip, er	langskip þau er	15	FJ
ok geck hann	gekk hann	16	?
nærr þremr hundruðum	nær fjórum hundruðum	17	FJ
ok tjalldat	tjalldat	22	?
[ifir. Þar] kendu þeir	ok tilbúit. Kenndu þeir	22	?
skip þat	at þat var skip þat	22	FJ
látið búa	látit til búa	23	FJ
ok ætlaði	því hann ætlaði	23	FJ
landi á brott	landi í brott	23	FJ
bað menn ganga	bað menn alla ganga	24–25	FJ
þeir Þórólfr heyra þat	þeir Þórólfr heyrðu þat	31	FJ

FJ	BE 2003 (AM 455 4to)	Lína	Mat
bað ganga út	bað út ganga	33	FJ
konur	konurnar	33	FJ
er útganga var lofut	er útgöngu var leyft	36	FJ
þá spurðe hon:	spurði hon:	40	FJ

Í *Viðauka A* er mynd af vinstra dálki 69v ásamt uppskrift af því sem sést á myndinni. Spurningarmerki í töflunni hér að framan táknar að ekki sést á þeirri uppskrift hvor lesturinn er réttari. FJ táknar að texti Finns sé réttari en ekki endilega að allur textinn sjáist. Til dæmis sést orðið *fóru* greinilega í lok tíundu línu en framhaldið í næstu línu sést ekki. Í *Viðauka A* er strikað undir nokkur þeirra orða sem hafa verið skýrð síðar og sjást ekki á innrauðu myndinni en sjást á venjulegum ljósmyndum.

Í útgáfu Bjarna frá 2003 eru notuð orð úr útgáfu Finns á þremur stöðum. Þetta eru: <um Skarnssund>, <Naumudals> og <.v. skip eða .vj. ok oll stór.>.¹⁶

Orðið *Skarnssund* í 13. línu kemur ekki fyrir í öðrum gerðum sögunnar og aðeins Finnur hefur lesið það. Þetta orð sést á innrauðu myndinni sem fylgir.

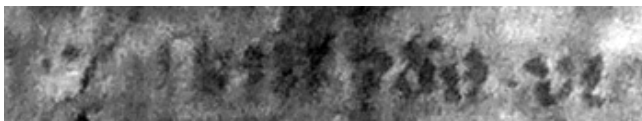
Mynd 3: <[f]kar[n]fund> í línu 13 í dálki 69va. Andhverf innrauð mynd.

Af nafninu *Naumudals* í 15. línu sést lítið en þetta nafn er í öðrum handritum *Egils sögu*, þar á meðal í γ¹⁷ og δ¹⁸. Orðið er ekki meðal þeirra sem Finnur sagðist sjá illa eða ekki og eru innan hornklofa í *Viðauka A*. Af orðunum *fimm skip eða sex og öll stór* í línunum 17–18 sést standa ... *skip eða vi ... tor* (sjá mynd). Í sögunni hefur Haraldur fjögur skip í upphafi ferðar samkvæmt 17. aldar eftirritinu og virðist vera misræmi í því að hann skuli síðan þurfa fimm eða sex stór skip undir sama lið. Ástæðan fyrir þessu gæti verið mislestur á *skip sín* (<fin>) lesið sem fjögur strik, þ.e. talan *fjórir*).

16 *Egils saga* (2003), 26.

17 „AM 162 A γ fol (Reykjavík),“ útg. Alex Speed Kjeldsen, *Opuscula* 12 (2005).

18 „AM 162 A δ fol (Reykjavík),“ útg. Alex Speed Kjeldsen, *Opuscula* 12 (2005).

Mynd 4: <[v] skip eða .vi> í línu 17 í dálki 69va (5 skip eða 6). Innrauð mynd, andhverf.

Í 17. aldar eftirritinu segir að Haraldur hafi haft nær 400 menn en lestur Finns er réttur, að Haraldur hafi haft nær þremur hundruðum (sjá mynd).

Mynd 5: <þær h.> í línu 17 í dálki 69va (þremr hundruðum). Innrauð mynd, andhverf.

Á handritamyndum sést svolítil ónákvæmni í uppskrift Finns (sjá *Viðauka A*): Á tveimur stöðum kemur fyrir orðið *drykkju* (í línnum 27 og 29) og hefur Finnur það á báðum stöðum með „kk“ en ekki „ck“ og í 32. línu er forsetningin <yfir> ranglega skrifuð sem „yfuer“.

5. Aftari dálkur á bl. 69v

Í grein Bjarna Einarssonar frá 1993 segir um textann í hægri dálki á 69v:

Í samsvarandi kafla í FJ og G[uðmundi]M[agnússyni] eru textar sem svo mjög greinir á að þeir gætu verið eftir fjarskyldum handritum. Því mun hafa valdið að þessi kaflar hefur verið jafnvel enn torlesnari en aðrir á bl. 69v, og hafa FJ og GM ýmist fyllt með getgátum sínum eða haft hliðsjón af öðrum textum.¹⁹

Í framhaldinu nefnir Bjarni handrit sem Guðmundur Magnússon notaði í útgáfu sinni árið 1809²⁰ en hann gerir hér ráð fyrir að Finnur hafi sömuleiðis stuðst við aðra texta en *Möðruvallabók*. Í *Viðauka B* er uppskrift Finns

19 Bjarni Einarsson, „Um Eglutexta Möðruvallabókar,“ 12–13.

20 *Egils-Saga, sive Egilli Skallagrimii Vita*, útg. Guðmundur Magnússon et al. (Kaupmannahöfn: Kommissionen for det Arnemagnæanske legat, 1809).

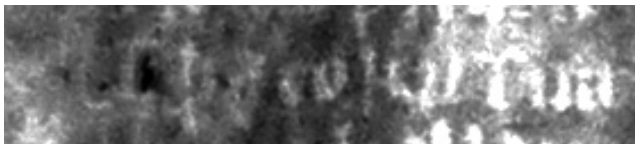
Tafla 2: Samanburður á uppskrift Finns og texta GM, línur 1 til 5 í aftari dálki.

FJ	GM	Lína	Mat
vpp gefaz ok ganga	gefazt upp	1	FJ
á valld mitt	í mitt valld	1	?
ok mun	þá skal	2	FJ
munu sæta	fkulu fæta	3	FJ
suá sem	fem	3	FJ
Síðan geck	Eptir þat geck	4	FJ
til stofunnar	til ftofu	4	?
til máls	til tals	5	FJ
Hann sagði honum	han fegir	5	FJ

ásamt staftáknréttum texta sem lesa má af mynd af handritinu. Með samanburði má nær alltaf sjá að þar sem munur er á uppskriftum Guðmundar og Finns fylgir Finnur *Möðruvallabók* en Guðmundur ekki. Til að sýna hvað átt er við með þessu er samanburður úr fyrstu fimm línun sýndur í *Töflu 2* (sjá skýringar við *Töflu 1*).

Flest frávík frá handritinu sem finna má í uppskrift Finns tengjast rithætti orða. Í níttjándu línu hefur Finnur tvisvar orðið *stokkr* með „kk“ í stað „ck“. Í sömu línu er „marger“ í stað ⟨[m]argir⟩. Í línu 24 hefur Finnur orðið *svá* í stað *síðan*. Í línu 39 er orðið ⟨ýcka[rn]⟩ skrifað með „kk“ og í sömu línu er ⟨veitið⟩ skrifað „veitit“. Í línu 40 vantar orðið *þeim* en það sést með berum augum og á það benti Bjarni í 2001-útgáfu sinni og leiðrétti í texta 2003-útgáfunnar.

Lýsingin á því þegar þeir Þórólfur brutu niður bálkinn í línun 18–20 er torskilin: „... en er þeir náðu timbrstokknum, þá tóku suá marger stokk-

Mynd 6: ⟨c[k] þa toku fua⟩ í línu 19 í dálki 69vb. Imnrauð mynd sem ekki er andhverf. Í stafnum „k“ gæti verið krot með öðru bleki.

inn einn sem á fengu halldit ... “. Skiljanlegra væri ef þeir næðu stokkum, þ.e. fleiri en einum, áður en þeir tóku einn þeirra. Um þennan texta og um texta annarra gerða sögunnar til samanburðar skrifaði Sigurður Nordal athugasemd í útgáfu sinni á sögunni. Sigurður segir meðal annars að handritið sé torlesið „svo að varla verður ábyrgzt, að ekki geti skeikað staf“.²¹ Í handritinu er orðinu „stocknum“ skipt á milli 18. og 19. línu. Í upphafi 19. línu stendur eitthvað sem óvíst er hvernig eigi að lesa en líkist „ck“ með striki í leggnum á „k“.

Hvernig sem lesa á úr þessu virðist handritið ekki skera úr um hvort hér sé eintala eða fleirtala og hefur varla gert það heldur þegar Finnur las það.

6. Eyðufyllingar Finns

Finnur segir samviskusamlega frá ýmsum stöðum á blaðsíðu 69v sem hann gat ekki lesið en fyllti með eigin tillögum um texta eins og merkt er með hornklofum í *Viðaukum A* og *B*. Oft er um að ræða orð á jöðrum textans. Hér eru nefnd þrjú dæmi um eyðufyllingar Finns sem gera má athugasemdir við.

Í upphafi þrettándu línu í fremra dálki stendur að sögn Finns: „firði um“. Orðið *um* er hér meðal þeirra orða sem Finnur sá ekki eða illa og hann hefur því varla getað séð hvort orðið *firði* er með viðskeyttum greini eða ekki. Á mynd í *Viðauka B* sést að pláss er fyrir greininn og þar sem þessi *fjörður* er með greini fimm línur ofar (sjá næsta kafla) er líklegt að hann sé það einnig hér.

Í línunum 11–13 í aftari dálki stendur samkvæmt Finni: „... Veit ek at Þórólfr mun gera oss mannskaða mikinn, ef vér skulum sækja hann þar, er hann m[un] se[ínt at vinna inni], þótt hann hafi lið minna en vér ...“. Þessi eyðufylling er í lok línu. Á innrauðri mynd sést ekki orðið *mun* og lítið af því sem þar er fyrir aftan. Með þessari eyðufyllingu verður setningin þvælin og illskiljanleg. Líklegt er að eitthvað annað hafi staðið í handritinu.

Í línunum 39–41 í hægri dálki stendur að sögn Finns: „... ok veitit honum vmbúnat sæmiligan ok suá oðrum monnum, er hér ero fallner [ok ryðit] val [allra] þeira, en látið binda sár manna ...“. Eyðan sem Finnur fyllti

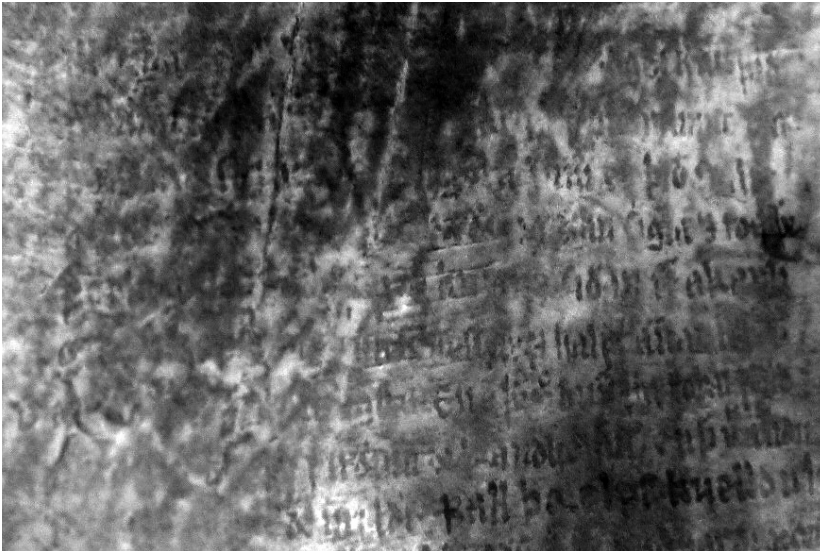
²¹ *Egils saga Skalla-Grímssonar*, útg. Sigurður Nordal, Íslenzk fornrit, 2. b. (Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag, 1933), 53.

með sögninni *að ryðja* stendur í enda næstneðstu línu en hún hefur ekki þótt eiga vel við hér. Sigurður Nordal tók upp texta úr C-gerð sögunnar í Fornritaútgáfu sinni, „veitið þeim grópt“ og setti þann texta í stað „ryðit val allra þeira“. Bjarni (2003) setti „ok grafið“ í stað „ok ryðit“ sem fylgir handritinu betur. Finnur sjálfur segir í neðanmálsgrein að á undan orðinu „þeira“ sjái hann eitthvað sem líkist <g'a> og á innrauðum myndum virðist vera of lítið rými fyrir orðið *allra*.²² Því eru litlar líkur á að hér hafi tekist að endurgera texta *Möðruvallabókar*.

Á innrauðum myndum sjást litlar textaleifar í framantöldum eyðum. Í stærstu eyðunni, fyrstu níu línunum síðunnar, sést hins vegar nokkur texti sem nú skal vikið að.

7. Texti á efra horni 69v

Finnur Jónsson las ekki fyrstu níu línurnar í fremri dálki á bl. 69v en greina má hluta af því sem þar stendur á meðfylgjandi mynd:

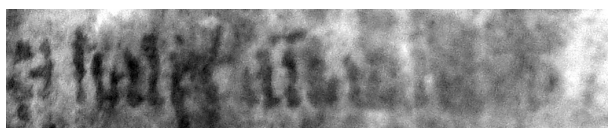

Mynd 7: Línur 1–9 í dálki 69va. Fyrstu níu línur á síðu 69v í innrauðu (andhverf mynd). Kaflafyrirsögnin *Fall Þórólfs Kveldúlfssonar* er læsileg berum augum.

22 *Egils saga tilligemed Egils störra kvad*, 65.

1. [S] g[a] g[ðɪ] h̥ a[t] þɪð
- 2.
3. g[eta fu]n̥ e[ɾ] þɪð f[ɪg]l[ɪt]
4. [b]æðɪ [noʔð]an fɪgla ɹ roa þʔ
5. [p]ock bɪu[ggu]z [f]ɪðan f[ē] akaɾ[li]
6. gɹ halɾ[t] aña[t h]
7. V [ɪ]gft[u.]En è þʔ ɸ bu[ñ þa] toku þ[ʔ l]ð
8. [ɾ]ɪrðɪnū oʔ þʔandhe[ɪmɪ]. en þ ɸ [an]ðu
9. ð[ʔ] m; lðɪ ɾall þoʔolɾf kuellðul[ɾ]f

Á myndinni fyrir neðan er textinn og *hálf t annað* í sjöttu línu sýndur greinilegar:

Mynd 8: <ɹ halɾ[t] aña[t h]> í línu 6 í dálki 69va (ok hálf t annat h).

Í *Töflu 3* eru þessi textabrot borin saman við texta í öðrum gerðum sögunnar. *Wolfenbüttelbók* er fyllsta heimildin um B-gerð sögunnar og hafa útgefendur fylgt fordæmi Finns í því að nota texta úr henni til að fylla eyðuna á síðu 69v. Fyrsta færslan í töflunni er texti sem kemur á undan eyðunni og hefur verið sleppt í lesútgáfum *Egils sögu*, væntanlega til að forðast endurtekningu á „taki Þórólf af lífi“:

Óvíst er hvaða orð standa fremst í fyrstu línu. Þess vegna eru hér aðeins skrifaðir þeir stafir sem eru ótvíræðir þó að greina megi fleiri, enda er mikil hætta á að rangir stafir yrðu fyrir valinu. Vegna þess að í fyrstu línu stendur *sagði hann*, er líklegt að orðið *konungur* standi frammar í línunni og að öllum líkindum breytist óbein ræða konungs í beina. Því má fara nærri um innihald textans í línunni.

<i>Lína í M</i>	<i>Texti Möðru- vallabókar</i>	<i>Texti Wolfenbüttel- bókar, Sigurður Nordal, 1933 (nokkur lesbrigði úr γ og δ)</i>	<i>C-gerð Egils sögu í útgáfu Michael Chesnutt, 2006</i>
41 (69r)	at þz farı tıł ɛ takı þol af lıfı (af fyrri síðu)	við konung. Hann kvaðsk þá lofa, at þeir tæki Þórólf af lífi (=Hann sagði þá at hann vill þat lofa þeim δ), at þeir tæki Þórólf af lífi,	
1	[S] g[a] ... g[ði] h	– „ok veit ek, (+ <i>segir konungr</i> δ)	köngr s(eiger) að hann vill lofa þeim það, þvíat eg veit
1–3	a[t] þıd ... g[eta fu]m	at þit munuð færa mér hofuð hans, er þit komið aptr, ok með marga dýrgripi; en þó geta þess sumir menn,“ segir konungr, (– <i>segir konungr</i> γ, δ)	að þið munuð færa mjer hofud hanz, og þar med marga dīrgripe, er þið komed aptr. enn þess gjeta til sumer menn,
3	e[r] þıd f[ıg]l[ıt] ...	„ef þit siglið norðr,	ef þið sigled norðr, til Sandness, að taka Þor(ölf) af lífe,
4	... [b]æði [noð]an fıgla ɛ roa	at þit munið bæði sigla ok róa norðan.“ (=... <i>bæði norðan sigla ok róa</i> δ)	að þið munuð bæde vilja nordan af funde Þörölf's röa og sigla.
4–5	þz [p]ock...		
5–6	... bıu[ggı]z [f]ıðan f[ē] akař[lı]g...	Nú búask þeir sem skjótast (=tíðast δ, =ákafast γ)	epter það búast þeir
6		ok hofðu tvau skip	
6	...		

<i>Lína í M</i>	<i>Texti Möðru- vallabókar</i>	<i>Texti Wolfenbüttel- bókar, Sigurður Nordal, 1933 (nokkur lesbrigði úr γ og δ)</i>	<i>C-gerð Egils sögu í útgáfu Michael Chesnutt, 2006</i>
6	.æ halʃ[t] aña[t h]...	ok hált annat hun- drað manna,	med C manna,
7	V ... gft[u.]		var það hid hraustas- ta lid,
7	En è þz ʋ bu[n̥ þa] toku þ[ʌ l]ð...	ok (=En δ) er þeir váru búnir, (+þá δ) taka þeir landnyrðing	og fóru síðan leid sína.
8	... [ʃ]rðinū	út eptir firðinum,	
8	oz þzandhe[im̥].		
8–9	en þ ʋ [an]ðvi ... ð[ʌ] m; lði	en þat er (=var δ) andviðri norðr með landi.	

Í lok línu 4 hefst setning án hliðstæðu í öðrum gerðum sögunnar. Sá texti hefst á <þz [p]ock>. Þessi texti á sér samsvörun í svari konungs við málaleitan þeirra Ölvis á blaðsíðu 70r: „þeir bræðr þockuðv konungi þann soma. er hann veitti þeim“.²³

Í 6. línu er illlæsilegur texti í A-gerðinni sem er greinilega lengri en samsvarandi textar í öðrum gerðum.

Í línu 7 er texti sem ekki á sér hliðstæðu í handritum B-gerðar en gæti svarað til texta í C-gerð, „var það hid hraustasta lid“. Í *Möðruvallabók* sést setning sem hefst á „V“ og endar á „gst[u.]“, síðasti stafurinn ásamt punkti er ógreinilegur en aðrir skýrir. Á blaðsíðu 97r segir frá því að Egill hafi búið 80 menn vopnum; „þat lið var valit miog“ og hafði Egill haft með sér þá er honum þóttu <vigligst> og gæti hér verið um þetta orð að ræða.²⁴ Í C-gerð er notað lýsingarorðið *vasklegastir* og sagt að það lið hafi verið valið mjög til *hreysti*.²⁵

Í línu 8 hefur *Möðruvallabók* texta sem ekki er í öðrum gerðum *Egils*

²³ *Egils saga*, 1:32.

²⁴ *Egils saga*, 1:159.

²⁵ *Egils saga*, 3. b., C-redaktionen, útg. Michael Chesnutt, 156.

sögu: úr Þrándheimi. Fjörðurinn var ekki nefndur áður en hér sést að þetta er Þrándheimsfjörður. Orðin *út eftir* sjást ekki í línu 8 en í línunum 12–13 segir að Haraldur fari *inn eftir* sama firði og þar sést ⟨in ep⟩ í lok línu á mynd í *Viðauka A*.

9. Lokaorð

Hér hefur verið leitast við að sannreyna uppskriftir Finns Jónssonar og annarra á bl. 69v og 70r í *Möðruvallabók* og bæta um betur ef þess væri nokkur kostur. Niðurstaða okkar er að treysta megi uppskrift Finns á þessari bókaropnu. Einnig var í fyrsta skipti birtur nær helmingur þess texta sem enginn hefur getað lesið í meira en 350 ár efst í fremri dálki á bl. 69v. Sá texti reynist vera nokkru ítarlegri en sambærilegur texti í öðrum gerðum sögunnar. Ekki er útilokað að þessi hluti bl. 69v verði allur lesinn um síðir og að langri útgáfusögu *Egils sögu* eftir *Möðruvallabók* sé því ekki enn að fullu lokið.

Aðeins ein villa fannst í uppskrift Finns á bl. 69v sem kallar á breytingu í lesútgáfum *Egils sögu*, orðið *síðan* í stað *svá* í 24. línu í hægri dálki. Hér er auk þess talið óhætt að breyta orðinu *stokknum* í *stokkum* í 19. línu í sama dálki, til að fá skiljanlegri texta. Bjarni Einarsson hefur áður bent á að orðið *þeim* vantaði í 40. línu.

Tvær minniháttar villur reyndust vera í texta á efra horni til hægri á bl. 70r.

Finnur tiltók hvaða orð hann sæi illa eða ekki og fyllti með eigin tilgátum. Þessi orð eru öll á stöðum þar sem erfitt er að greina texta á innrauðum myndum og þess vegna hefur hér hvorki verið hægt að staðfesta né hafna tilgátum Finns. Um er að ræða einstök orð og setningar sem helst er að finna á jöðrum dálkanna.

Í vinstri dálki á bl. 69v hefur verið dregið ofan í allmörg orð eða þau endurrituð, aðallega í neðri hluta dálksins. Þetta gæti skýrt hvers vegna þessi dálkur en ekki sá hægri var skrifaður upp á 17. öld og hvers vegna Bjarni Einarsson gat lesið neðsta hluta hans.

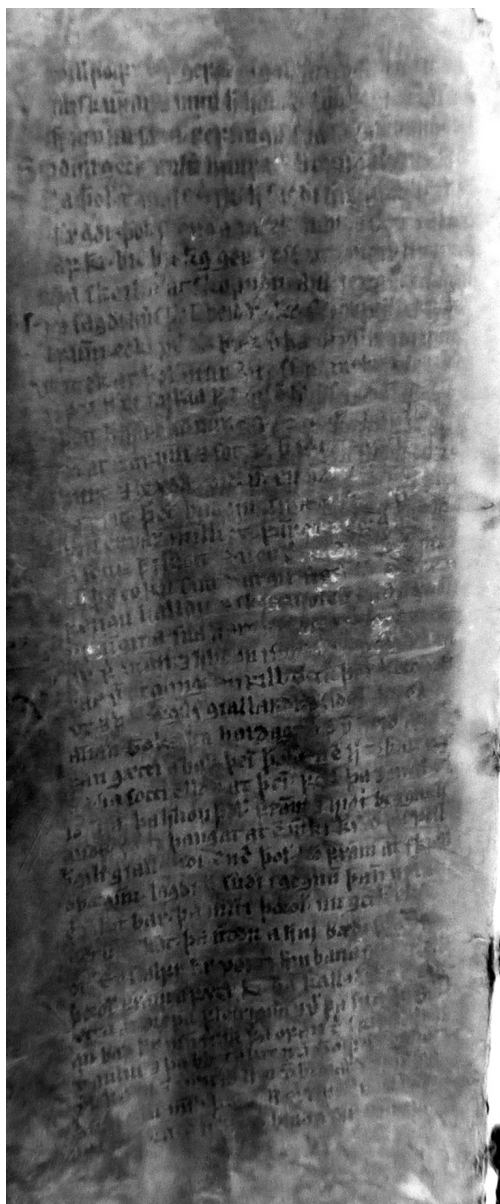
Mynd 9: Línur 10–41 í dálki 69va. Andhverfa af innraðri mynd. Ekkert sést á horninu neðst. Sjá til samanburðar myndir í sýnilegu ljósi í eigu Árnastofnunar.

10. *Viðauki A*: Texti Finns Jónssonar í dálki 69va
ásamt texta lesnum af mynd

10. Haralldr konungr sat þá á Hloðum, er þeir Halluarðr fóru
[...k]r fat þa ahlaudū [è] þ[2 hallv]arð[2] ʀoz[u]
11. [á brott] ok þegar jamskjótt bjóz konungr sem skynd
... ɛ [þeḡ 1a]mʃkio[tt] bioz kʀ fē ʃkýnd
12. iligaz, ok geck á skip [sín] ok reru þeir inn ep
... [geck a]ʃkɪp [...u þ2] ɪn ep
13. ter firði [vm] Skarnssund ok suá vm Beitsjó inn
[...ʃ...ū...f]kar[nʃ]ʃu[n]ð. ɛ [ʃua ū beɪ]tʃ[1o 1n]
14. til Elldueiðs. Lét hann þar eptir skipin, ok fór norðr vm
t̃ ellðu eið [f le]t h̃ [þ...]skɪ[...] noʀð2 ṽ
15. eiðit til Naumudals, ok tók hann þar langskip, er bændr
eiðit [t̃ na...a...] tok h̃ þ[ar ...]p è b[æ...]
16. áttu, ok geck hann þar á með lið sitt; hafði hann hirð sína
... gec[k] [h̃] þ̃ a m; lið fitt [hafði h̃ ...]ð sín[a]
17. ok nærr þremr hundruðum manna. Hann hafði .v. skip eða .vj.
[...] þ2ēr h. māna h̃ haʃ[ði v.] ʃkɪ[p] eða .vɪ
18. ok oll stór. Þeir tóku anduiðri hvast ok reru nótt
[...]oz. þ2 toku anduið2ɪ [hva ...u] nott
19. ok dag, suá sem ganga mátti. Nótt var þá farljós.
[ɛ dag] ʃ[u]a [f]ē [g]anga mattɪ [nott] ṽ [...o...]
20. Þeir kómu aptan dags til Sandness epter sólarfa
[þ]eir k[omu...]an dagf t̃ [ʃandn...ʃf ept...arʃa]

21. ll, ok sá þar firi bænum fljóta langskip mikit
[...ʔ[...]]r ʔ bænu [ʔ...]
22. ok tjalldat [ifir. Þar] kendu þeir skip þat, er Þórólfr átti; hafði
[...k]en[ð]u þz fkip þ [er] þ[o... ʔ...]
23. hann þat látið búa ok ætlaði af landi á brott. En þá haf
[.ua.] ɛ [ætlaði] aʔ lði [a b2]ott En þa [haʔ]
24. ði hann heita látið fararmungát sitt. Konungr bað
[ði] h heit[a latu]ð [ʔ]far[arm...]gat fí[tt] kʀ bað
25. menn ganga af skipum gjorsamliga. Lét hann fara vpp
... anga a[ʔ] f[k[ɪp]u] g₁orfálga. let h ʔa vpp
26. merki sitt. Skamt var at ganga til bæjarins,
merki [ʔ]itt f_{kāt} va[r at] ganga t bæiarinf.
27. en varðmenn Þórólfs sátu inni við drykkju, ok voro eigi gengner
E[n v]arðmñ þoʔf fatu [1]ñ1 v̇ ðz[y]ckiu ɛ u̇ è gengn
28. á vorðinn, ok var engi maðr vti; sat allt lið inni við
avorðin. ɛ v[ar] engi m̃ vt1 fat allt lið 1ñ1 v̇
29. drykkju. Konungr lét slá mannhring vm stufuna. Lu
ðzýckiu. kʀ [l]et fla mañhring ṽ ft[u]ʔuna. [lu]
30. Lustu þeir þá vpp herópi, ok var blásit í konungs lúðr herblástr.
[...p] hōp1 ɛ [v]ar blafit 1 k[ʔ]uðz h̃blaf[t]
31. En er þeir Þórólfr heyra þat, hljópu þeir (innskot FJ) til vápna,
þuíat huers manz
En [è þz...]heýra [p...] hliopu [t] vapna þt h̃ṽf m̃
32. aluæpni heck yfuer rúmi hans. Konungr lét kalla at
alu[æpn1 hec]k ýʔ1r rum1 f̃. kʀ let kalla at

33. stufunni ok bað ganga út konur ok vngmenni ok
ftuṛūn ɛ bað ganga vt konur 2 vngmñi ok
34. gamalmenni, þræla ok mansmenn. Síðan geck út
 gamal[mñi]. þræla ɛ manfmñ Síðan geck v[t]
35. Sigríðr húspreyja, ok með henni konur þær, er inni voro
 figrðz hpreyja ɛ m[; heñ]e k[on]ur þær è inñ v
36. ok aðrer þeir menn, er útganga var lofut. Sigríðr
 [ɛ ʎaðzer þz mñ è vtganga v lofut. Sigrðz
37. spurði epter, ef þeir veri þar syner Berðlu—Kára. Þeir
 fpurði ept eṛ þz vñ þar ff. berðlu kara. Þz
38. gengu fram báðer ok spurðu, huat hon villdi
 [gengu] þram baðer ɛ spurðu hu[at] hñ villði
39. þeim. Fylgit mér til konungs sagði hon. Þeir gerðu suá. En er
 þei fylgit m̃ [t̃ k̃g̃f̃ f̃]agði hñ þz ġðu sua. En è
40. hon kom til konungs, þá spurðe hon: skal nockut vm
 [hñ kō t̃ k̃g̃f̃] þa fpurðe hñ Skal [noc]kut [vm]
41. [sættir tjóa at leita herra] með ykr Þórólfi? Konungr suarar:
 [...]; ýkr þolṛ. [kr] [fv.]

Mynd 10: Línur 1–41 í dálki 69vb. Innrauð mynd af hægri dálki 69v (andhverf). Ljósu blettirnir á miðri mynd eru líklega lagfæringar á texta með öðru bleki.

11. *Viðauki B*: Texti Finns Jónssonar í dálki 69vb
ásamt texta lesnum af mynd

1. vill Þórólfr vpp gefaz ok ganga á valld mitt til
vill þol[ʀ] [u]p gef[a]z [ɛ] ga[...]
2. miskunnar, ok mun hann hallda lífi ok limum, en menn
mífkun̄ar ɛ mun h̄ hal[lða lɪf...]
3. hans munu sæta refsingum, suá sem saker falla til.
h̄ munu fæ[t]a ref̄singū fua [...]
4. Síðan geck Auluer hnúfa til stofunnar ok lét ka
Síðan geck aul[ù] hnuɸ[a ˈt/ f]to[ɸu...]
5. Ila Þórólfr til máls við sik. Hann sagði honum þann kost, er
[l]la þol. ˈt/ m[a]lf ˌv/ f̄k h̄ f[a]gðɪ h̄m þ[...]
6. konungr gerði. Þórólfr suarar: enga vil ek nauðungar sætt taka
[k]r ǵðɪ. þol. f̄ enga vɪ[l]ek nau[ðu...taka]
7. af konungi. Bið þú konung gefa oss ýtgongu. Látum
aɸ kɪ. bɪ[ð] þ[u] k̄g gef[a] of̄f vt[.....]
8. þá skeika at skopuðu. Auluer geck til konung
[p]a fkeɪ[k]a at f̄kopu[ð]u. Aul [...]
9. s ok sagði, huers Þórólfr beiddiz. Konungr sagði: beri elld at st
[f] ɛ fagðɪ h̄urf̄ þol̄ beidd̄[ɪz] k̄r. f̄ [...]
10. ofunni, ecki vil ek berjaz við þá ok týna liði mínu.
[o]ɸuñɪ eckɪ vɪl [ek] b̄[ɪa]z ˌv̄ þ[a z tyna...]
11. Veit ek at Þórólfr mun gera oss mannskaða mikinn,
V[e]ɪt ek at þol̄ mun [ǵ]a[o]f̄f [m]añ[fk...]

12. ef vér skulum sækja hann þar, er hann m[un] se[ínt at vinna inni],
[e]ʃ v̥ ʃl[m] fækia h̥ [p]ar èr h̥[...]
13. þótt hann hafi lið minna en vér. Síðan var elldr bor
þ[o]tt h̥ [haʃi l]ið m̥n[a e...]
14. enn at stofunni, ok sóttiz þat skjótt, þuát timbrit var
[ē]n at [ʃto]ʃuñi ɛ ʃot[tiz] þ̥ ʃ[kɪ...]
15. þurt ok bræddr viðrinn, en næfrum þakit vm
þur[t] ɛ bʁæðð[2 vɪð2]iñ en [n...]
16. ræfrit. Þórólfr bað menn sína brjóta vpp bál
[.ʃrit.] Þ[...]
bað m̥ñ f̥ina [...p...]
17. kinn, er var milli stufunnar ok forstofunnar,
[kɪñ] er var millu ʃt[u]ʃuñ[ar ...oʒft...]
18. ok sóttiz þat skjótt, en er þeir náðu timbrsto
ɛ ʃottiz þ̥ ʃkɪott en er [þ2 ...ðu...]
19. kknúm, þá tóku suá marger stokkinn [einn], sem á
c[k] þa toku fua [m]argir ʃtoc[...ēi ...]
20. fengu halldit, ok skutu oðrum endanum [í] h
ʃengu hallðit ɛ ʃk[...]
21. yrningina, suá hart at nafarnar hrutu
y[rn]jgina fua har[t at ...]
22. af firi vtan ok hljópu í sundr veggirner, suá at
aʃ ʃ vtan ɛ hli[op]u íʃ[u...]
23. þar var v́tgangr mikill. Geck þar Þórólfr fy[rstr]
[p]ar v̥ [v]tgangr [m]ikill geck þ[ar þ...]

24. út ok þá þorgils gjallandi ok suá huerr epter
vt ɛ þ[a þ]oʒgulf ɟjallandɪ ɛ fɪð[... e ...]
25. annan. Tóksz þá bardaginn, ok var þat vm hríð, at sto
añan tokz þa bardag[... ʋ] þ ʋ h[rɪ]ð [...]
26. fan gætti á bak þeim Þórólfi, en er hon tók at br
fan gætti a bak þei þol. en è ɦ [to]k a[t ...]
27. enna, þá sótti elldrinn at þeim. Fell þá ok mart l
[...] þa fotti ellð[...] at þei. ʃel[l] þa ɛ m[art l]
28. ið þeira. Þá hljóp Þórólfr framm ok hjó til beggja h
ið þ[ɛ]a þa hliop þo[l] ʃrām ɛ hɪo t b[eg]ɟia h
29. anda. Sótti þangat at, er merki konungs var. Þá fell
andə fo[tt]ɪ þangat at è m̥kɪ k̥f ʋ þa ʃell
30. Þorgils gjallandi. En er Þórólfr kom fram at skjall
þgulf ɟjall[a]nɪ en è þol. [k]o ʃrām at f[kɪ]all
31. dborginni, lagði hann suerði í gegnum þann mann,
ðb[oʒ]ɟiñɪ. lagði ɦ f̥uðɪ ɪɟegnū þañ m[...]
32. er merkit bar. Þá mælti Þórólfr: nú geck ek þremr
è [m̥]kɪt bar. þa mltɪ þoʒol. nu gec[k] e[k ...]
33. fótum til skamt. Þá stóðu á honum bæði suerð ok spj
[ʃo]tū [...] f[kāt. þa ftoðu a ɦm bæði f[...]
34. ót, en sjálfr konungr veitti honum banasár, ok fell
ot[.] En f[ɪ]alʃr k̥r veit[t]ɪ ɦm banaf[...]
35. Þórólfr framm á fætr konungi. Þá kallaði konungr ok bað h
þoʒol ʃrām a ʃætr k[ɪ.] þa kalla[ð...]

36. ætta at drepa fleiri menn, ok var þá suá gert. Síð
ætta [at ðe]pa fleiri mñ ε v þa fua [gt]. S[...]
37. an bað konungr menn sína fara ofan til skipa. Hann mælti
an bað kr mñ fína f̥a ofan t̥fk[1...]
38. við Aului ok þá bræðr: takit nú Þórólf frænda
v̥ aului ε þa bb takit nu þo[...]
39. ykkarn, ok veitit honum vmbúnat sæmiligan
ýcka[rn] ε veitið h[m] v̥b[un]a[ð...]
40. ok suá oðrum monnum, er hér ero fallner [ok ryðit]
ε fua [oðz]ū m̥m. þ[ēi] er h̥ e[ro] f[...]
41. val [allra] þeira, en látið binda sár manna
va[... þ]za en [...ð] binda far [...]

HEIMILDASKRÁ

HANDRIT

AM 132 fol. (*Möðruvallabók*)

FRUMHEIMILDIR

„AM 162 A γ fol (Reykjavík).“ Útg. Alex Speed Kjeldsen. *Opuscula* 12 (2005): 51–70.

„AM 162 A δ fol (Reykjavík).“ Útg. Alex Speed Kjeldsen. *Opuscula* 12 (2005): 71–153.

Egils-Saga, sive Egilli Skallagrímii Vita. Útg. Guðmundur Magnússon og Grímur Jónsson Thorkelín. Kaupmannahöfn: Kommissionen for det Arnamagnæanske legat, 1819.

Egils saga Skallagrímssonar tilligemed Egils störrre kvad. Útg. Finnur Jónsson. Samfund til udgivelse af gammel nordisk litteratur. 17. b. Kaupmannahöfn: Samfund til udgivelse af gammel nordisk litteratur, 1886–88.

Egils saga Skalla-Grímssonar. Útg. Sigurður Nordal. Íslenzk fornrit. 2. b. Reykjavík: Hið íslenzka fornritafélag, 1933.

- Egils saga Skallagrímssonar*. 3 b. 1. b., *A-redaktionen*. Útg. Bjarni Einarsson. 3. b., *C-redaktionen*. Útg. Michael Chesnutt. Editiones Arnamagnæanæ. Röð A. 19.–21. b. Kaupmannahöfn: Reitzel, 2001–2006.
- Egils saga*. Útg. Bjarni Einarsson. London: Viking Society for Northern Research, 2003.
- Möðruvallabók: AM 132 fol.* 2 b. Útg. Andrea van Arkel–de Leeuw van Weenen. Leiden: E.J. Brill, 1987.

FRÆÐIRIT

- Bjarni Einarsson. „Um Eglutexta Möðruvallabókar í 17du aldar eftirritum.“ *Gripla* 8 (1993): 7–53.
- Jón Helgason. „Athuganir um nokkur handrit Egils sögu.“ Í *Nordæla: Afmælis-kveðja til prófessors, dr. phil. & litt. & jur. Sigurðar Nordals ambassadors Íslands í Kaupmannahöfn sjötugs 14. september 1956*. Ritstj. Halldór Halldórsson, Jón Jóhannesson, Steingrímur J. Þorsteinsson og Þorkell Jóhannesson, 110–48. Reykjavík: Helgafell, 1956.
- Lindholm, Johnny Finnssøn. „Den bekendte vand-metode.“ Í *Margarítur hristar Margréti Eggertsdóttur fimmtugri 25. nóvember 2010*. Ritstj. Guðvarður Már Gunnlaugsson, Svanhildur Óskarsdóttir og Þórunn Sigurðardóttir, 54–56. Reykjavík: Menningar- og minningarsjóður Mette Magnussen, 2010.

SUMMARY

Ofan í sortann: *Egils saga* in *Möðruvallabók*

Keywords: *Möðruvallabók*, *Egils saga*, multispectral imaging, infrared photography, Finnur Jónsson.

Page 69v of *Möðruvallabók* (AM 132 fol), which forms a part of *Egils saga*, is now almost entirely illegible to the naked eye, and judging from early transcripts the page must already have been badly worn by the 17th century. Nevertheless, in the late 19th century, Finnur Jónsson was able to read most of the text, moistening the page in order briefly to unveil hidden letters, a method which later scholars chose not to employ. The present article presents new infrared images of pages 69v and 70r, which render much of the text legible. Using these images we are able to check the accuracy of Finnur's readings, which proves to be surprisingly reliable. In addition, we can now also read parts of lines 69v:1–9, which Finnur was unable to decipher. These results bring us a step closer to a complete *Möðruvallabók* text of *Egils saga* and establish a more secure basis for discussion of the remaining lacunae.

Þorgeir Sigurðsson
Háskóla Íslands
Árnagarði við Suðurgötu
IS-101 Reykjavík
thorgsi@hotmail.com

Guðvarður Már Gunnlaugsson
Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum
Árnagarði við Suðurgötu
IS-101 Reykjavík
gudvardr@hi.is

Haukur Þorgeirsson
Ofanleiti 17
IS-103 Reykjavík
haukurth@gmail.com

MARGRÉT EGGERTSDÓTTIR
OG VETURLIÐI G. ÓSKARSSON

„BETRA ER AÐ GJÖRA SÉR
HJÁLPVÆNLEGAR
EN HRYGGVAR INNBYRLINGAR“

Úr bréfum Jóns Ólafssonar (1705–1779)
og Eggerts Ólafssonar (1726–1768) á árunum 1760–68

1. Bréf í handritum og fyrri útgáfa

JÓN ÓLAFSSON úr Grunnavík og Eggert Ólafsson skipa ólíkan sess í sögu og vitund þjóðarinnar. Eggert er skáldið, endurreisnarmaðurinn og hetjan sem fírst á voveiflegan hátt; Jón úr Grunnavík sérkennilegur grúskari og furðufugl. Stórskáldin Jónas Hallgrímsson og Halldór Laxness hafa skapað ímynd þeirra hvors um sig. Jónas setti Eggert á stall sem fyrirmynd og átrúnaðargoð eins og best kemur fram í kvæði hans, *Hulduljóðum*.¹ Halldór Laxness gerði Jón að persónu í skáldsögu sinni, *Íslandsklukkunni*, þar sem hann dregur upp fremur spaugilega mynd af honum.² Ekki er víst að margir geri sér ljóst að á milli þeirra tveggja var vinátta og gagnkvæm virðing sem staðfest er af bréfum sem fóru á milli þeirra á árunum 1760–68 eða þar til Eggert lést. Megnið af bréfum þeirra Eggerts og Jóns er birt hér á eftir.

Í bréfabók Jóns, AM 996 4to, eru varðveitt nokkur bréf eða réttara sagt bréfsuppköst frá honum til Eggerts. Þau eru skrifuð á árunum 1760–1764 og 1768.³ Bréfabókin er í fjórum bindum og er varðveitt í Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum. Sex þessara bréfa eru prentuð hér á eftir. Elsta bréfið er frá 20. maí 1760 (AM 996 4to I, bl. 226v), annað frá

1 Ritverk Jónasar Hallgrímssonar, 4 b., útg. Haukur Hannesson et al., 1. b., *Ljóð og laust mál* (Reykjavík: Svart á hvítu, 1989), 116–23.

2 Sjá Halldór Kiljan Laxness, *Íslandsklukkan*, 3. útg. (Reykjavík: Helgafell, 1969), 119ff, 343, 344, *passim*.

3 Jón Helgason, *Jón Ólafsson frá Grunnavík*, Safn Fræðafjelagsins um Ísland og Íslendinga, 5. b. (Kaupmannahöfn: Hið íslenska fræðafélag, 1926), 325.

Því réttu ári síðar, 7. maí 1761 (AM 996 4to II, bl. 233v), hið þriðja frá 8. til 10. maí 1762 (AM 996 4to II, bl. 276v–279r), fjórða bréfið frá 10. maí 1763 (AM 996 4to II, bl. 329r–331v), hið fimmta frá 17. maí 1764 (AM 996 4to II, bl. 368r–371v) og sjötta bréfið frá 18. maí 1768 (AM 996 4to III, bl. 511r–513r). Bréf frá Jóni til Eggerts er einnig í AM 974 4to en í því handriti er uppkast að latneskri þýðingu Jóns á *Snorra-Eddu*. Jón bar undir Eggert ýmis álitamál varðandi frágang þýðingar sinnar og vildi m.a. prýða hana með myndum sem hann vonaðist til að Eggert mundi gera.⁴ Enn fremur eru til minnismiðar um væntanlegar bréfaskriftir til Eggerts í AM 998 4to, bl. 22r o. áfr. og bl. 68r–69r.

Bréf Eggerts Ólafssonar til Jóns frá árunum 1760–67 eru varðveitt í JS 472 4to en prentuð í *Andvara* 1 (1874): 172–93, m.a. bréf frá 1762 þar sem Eggert getur þess að Jón hafi gefið honum skrá um rit sín; sú skrá er glötuð en frumskrá Jóns er í AM 990 4to;⁵ og bréf dags. 14. sept. 1763 þar sem Eggert getur um *orþografiureglur* sínar eða rétttritabók.⁶ Þá eru til bréf í AM 429 fol., bls. 221, ásamt uppskrift í Lbs. 817 4to og 1220 4to, þessi síðustu varðandi *Snorra-Eddu*-þýðingu Jóns. Bréf Eggerts til Jóns eins og þau voru prentuð í *Andvara* eru nú aðgengileg á timarit.is, stafrænum vef Landsbókasafns Íslands – Háskólabókasafns, og eru þau endurútgefin hér en stafsetning færð til nútímahorfs. Skýringar neðanmáls við bréf Eggerts eru einnig birtar óbreyttar eins og þær eru í *Andvara*.⁷ Bréfum Jóns til Eggerts og Eggerts til Jóns er hér raðað í tímaröð og skiptast því á frum-útgefin bréf Jóns og endurprentun bréfa Eggerts.

2. Samband Jóns og Eggerts

Jón Ólafsson fæddist árið 1705 í Grunnavík í Jökulfjörðum. Foreldrar hans voru séra Ólafur Jónsson og Þórunn Pálsdóttir. Faðir hans dó í stórubólu árið 1707 og fimm árum seinna var Jóni komið í fóstur hjá Páli lögmanni Vídalín í Víðidalstungu. Þar ólst hann upp. Bróðir Jóns, Erlendur, ólst

4 Jón Helgason, *Jón Ólafsson frá Grunnavík*, 294.

5 Vilhjálmur Þ. Gíslason, *Eggert Ólafsson, Íslensk endurreisn*, 2. b. (Reykjavík: Bókaverslun Þorsteins Gíslasonar, 1926), 162.

6 Sbr. Vilhjálmur Þ. Gíslason, *Eggert Ólafsson*, 162.

7 „Nokkur bréf Eggerts Ólafssonar 1760–1767,“ *Andvari* 1 (1874): 172–93. Útgefanda er ekki getið en í ritnefnd *Andvara* voru þeir Björn Jónsson, Björn Magnússon Ólsen, Eiríkur Jónsson, Jón Sigurðsson og Sigurður L. Jónasson.

upp hjá bróður Páls lögmanns, Jóni biskupi Vídalín, og varð sýslumaður í Ísafjarðarsýslu. Jón menntaðist heima hjá Páli lögmanni sem síðan kostaði skólagöngu hans í Hólaskóla árin 1720–22.

Að loknu námi vann Jón fyrir lögmanninn, m.a. sem skrifari hans. Haustið 1726 sigldi Jón til Kaupmannahafnar og gekk í þjónustu Árna Magnússonar og var einn nánasti samstarfsmaður hans uns Árni lést í janúar 1730. Eftir það stundaði Jón ýmis ritstörf, vann við uppskriftir og las prófarkir og frá 1732 var hann styrkþegi sjóðsins sem stofnaður var eftir Árna Magnússon.

Jón bjó í Kaupmannahöfn til 1743, fyrir utan sumarið 1735 sem hann varði á Íslandi og veturinn eftir, en þá dvaldist hann í Noregi. Hann stundaði nám í guðfræði við Hafnarháskóla og tók embættispróf þaðan 1731. Fyrsta tilraun hans til að fá embætti á Íslandi gekk ekki eftir og ekki fékk hann heldur starf þegar hann dvaldist hér á landi 1735. Eftir það mun áhugi hans hafa dofnað. Hann vann áfram fyrir Árnanefnd en sumarið 1743 sagði hann upp starfi sínu og hélt til Íslands. Þar bjó hann næstu átta árin, til 1751, en sneri þá til baka til Kaupmannahafnar. Jón bjó í Danmörku til æviloka. Hann kom aldrei aftur til Íslands og fór varla út fyrir borgarmúra Kaupmannahafnar þau 28 ár sem hann átti ólífudu.

Jón Ólafsson var iðinn fræðimaður og skrifaði gríðarmargt á langri starfsævi, þúsundir blaðsíðna þegar allt er talið, fyrst og fremst um íslenskar bókmenntir og íslenska tungu en einnig um náttúruvísindi, persónusögu og margt annað. Mesta verk Jóns er handrit að íslensk-latneskri orðabók (AM 433 1 fol.), næstum 6000 blaðsíður í níu bindum (síðar skipt í 15 bækur), sem segir meira en mörg orð um feikilega atorku hans. Einungis lítill hluti rita Jóns hefur hingað til komist á prent, ef til vill um 40 verk, flest smá. Hann var mistækur og margt af því sem hann setti saman á síðari hluta ævi sinnar er ekki hæft til útgáfu, að minnsta kosti ekki í heild sinni. Þá var hann ekki heill heilsu og skrifaði margt sem ekki hefði í sér neinn tilgang að gefa út, og þar að auki breytti hann mörgu og umskrifaði í eldri verkum sínum allt fram til dauðadags, margt af því til verri vegar.

Eggert Ólafsson fæddist sama ár og Jón Ólafsson fór til Hafnar. Hann útskrifaðist úr Skálholtsskóla 1746 og fór til Kaupmannahafnar til náms þá um haustið. Eggert varð baccalaureus í heimspeki 1748, lagði einkum stund á náttúruvísindi en var ella mjög vel að sér og fjöhlíða og skáld. Hann varð styrkþegi Árnasjóðs og á vegum sjóðsins fóru þeir Bjarni Pálsson, síðar

landlæknir, í sinn fyrsta rannsóknarleiðangur til Íslands árið 1750. Ári síðar ákvað Danska vísindafélagið að kosta annan og meiri leiðangur þeirra félaga og ferðuðust þeir um Ísland 1752–57. Afrakstur ferðanna kom út 1772, *Ferðabók Eggerts og Bjarna*, sem svo er nefnd.⁸ Eggert var í Höfn 1757–60, fór þá heim og dvaldist í Sauðlauksdal til 1764 og var enn í Höfn 1764 til 1766. Eggert hefur því farið heim til Íslands haustið áður en Jón skrifar hið fyrsta af eftirfarandi bréfum til hans. Eggert varð varalögmaður sunnan og austan í apríl 1767 og kvæntist sama haust Ingibjörgu Guðmundsdóttur.

Jón getur bræðra Eggerts í bréfunum, Jóns Svefneyings, sem fæddur var 1731 (var í Höfn frá 1753 og alla ævi, d. 1811), Magnúsar, f. 1728, var í Höfn frá 1754, og Jóns yngra, f. um 1738, kom til Hafnar 1758, dó 1775. Jón segir í bréfi til Eggerts í maí 1761: „yðar æruríku bræður [...] Þeirra herbergi er skammt frá mér, og kem eg því til þeirra þess á milli og mæti ei nema góðu einu af þeim. Þó álasa eg þar fyrir eigi löndum vorum, síst sem eg finn að aumkast yfir efnalítið tilstand mitt í aðsigandi aldurdómi. Guð launi þeim öllu góðu!“⁹ Þeir virðast allir hafa reynst Jóni vel, og einnig Eggert bróðir þeirra og Bjarni Pálsson sem einnig kemur aðeins við sögu, og getur Jón Helgason þess sérstaklega í riti sínu um Jón Ólafsson¹⁰ að Eggert, Jón Svefneyingur og Bjarni Pálsson hafi verið góðir vinir Jóns Ólafssonar. Í fréttasýrpu Jóns, þar sem hann getur drukknunar Eggerts Ólafssonar, kallar hann atvikið „það grátlega lát þess góða manns Eggerts lögmanns“.¹¹ Eggert var svo góður Jóni og vinveittur að hann útvegaði honum konungsbréf 1760 til þess að hann gæti ánaðnað Ragnhildi dóttur sinni jörðina Syðri-Stapa, en Ragnhildur var fædd utan hjónabands og þurfti Jón því sérstakt leyfi til þess og hafði ámalgað það við Erlend bróður sinn sem svaraði því engu.¹²

Eggert var áhugasamur um margt hið sama og Jón Ólafsson og má hér rekja nokkur dæmi þess. Eggert kynnti sig á námsárum sínum sem

8 *Vice-Lavmand Eggert Olafsens og Land-Physici Biarne Povelsens Reise igiennem Island, foranstaltet af Videnskabernes Selskab i Kiøbenhavn, og beskreven af forbemeldte Eggert Olafsen*, 2 b. Sorøe, 1772. (Íslensk þýðing eftir Steindór Steindórsson: *Ferðabók Eggerts Ólafssonar og Bjarna Pálssonar um ferðir þeirra á Íslandi árin 1752–1757*, 2 b. [Reykjavík: Ísafoldarprentsmiðja, 1943].)

9 AM 996 4to II, bl. 233v, sjá bls. 166–67.

10 Jón Helgason, *Jón Ólafsson frá Grunnavík*, 255.

11 Sama rit, 255 (AM 995 4to).

12 Sama rit, 256.

nemanda íslenskra náttúrufræða, heimspeki og norrænna fræða,¹³ og gæti sú lýsing allt eins átt við um Jón. Jón Ólafsson skrifaði um íslenska rétt-ritun upp úr 1730 (AM 435 fol.) og hið sama gerir Eggert 30 árum síðar.¹⁴ Hann nefnir þar að vísu hvergi Jón, þótt hann hljóti að hafa þekkt ritgerð hans.¹⁵ Jón skrifaði um rúnir (Runologia 1732, AM 413 fol.) og hið sama gerði Eggert;¹⁶ Jón býr þar til ýmis nýyrði og má þarna sjá merki málhreins-unarstefnu sem fékk síðan byr undir báða vængi með Eggerti og síðar Lærdómslistafélaginu.¹⁷

Báðir voru þeir Jón og Eggert málfræðingar og báðir skáldmæltir þótt hæfileikar Eggerts hafi verið meiri en Jóns á því sviði. Þeir ortu báðir kvæði fyrir erfidrykkju sem haldin var eftir Pál Bjarnason Vídalín (1728–1759). Hann var sonur Bjarna Halldórssonar sýslumanns á Þingeyrum og konu hans, Hólmfríðar Pálsdóttur Vídalín. Páll varð baccalaureus í heimspeki frá Kaupmannahöfn 1745, fór síðan til Leipzig og lagði stund á ýmsar fræðigreinar. Hann lést í Leipzig, þótti frábærlega vel gefinn og var latínuskáld. Í fyrrisögn segir að vísurnar hafi Eggert Ólafsson og Jón Ólafsson kveðið í erfisveislu þeirri er Skúli fógeti hélt eftir Pál í Kaupmannahöfn 23. febrúar 1759.¹⁸ Báðir skrifa þeir nöfn sín upp á latínu en óhætt er að fullyrða að kvæði Eggerts sé heldur myrkara og torskildara en kvæði Jóns. Vísurnar eru varðveittar í JS 472 4to, bl. 67r–68v¹⁹:

Echardtus Olavius

Fregn kom, farið í gögnum
feigðar lok, hefur úr þoku
við-dæll, sá er veitti góðan
varning, arfi Bjarna:

13 Vilhjálmur Þ. Gíslason, *Eggert Ólafsson*, 34.

14 „Rétttritabók“ Eggerts er varðveitt í nokkrum handritum, sjá Kristín Bjarnadóttir et al., „Skrá um íslensk málfræðirit til 1925: Mart finna hundar sjer í holum,“ *Íslenskt mál og al-menn málfræði* 10–11 (1988–89): 196–97.

15 Jón Helgason, *Jón Ólafsson frá Grunnavík*, 86.

16 Vilhjálmur Þ. Gíslason, *Eggert Ólafsson*, 171.

17 Jón Helgason, *Jón Ólafsson frá Grunnavík*, 67.

18 „In obitum Pauli VIDALINI Bjarionis filii, Lipsiæ, anno MDCCLIX, mense Januario, e vivis sublato Epigrammata aliquot studiosorum Islandorum, dum a nobilissimo et consult-issimo viro Domino Skulone Magnæo ...“.

19 Sbr. Jón Helgason, *Jón Ólafsson frá Grunnavík*, 330.

bók-nám brást al-himins
(bauð léttir við þetta
Páli) mold hveim und hylur
hand Sax-versku landi.

Johannes Olavius (Brachy-colpius)²⁰

Æ! hvað lífsins völt er von
virða í þessum heimi!
Páll er í burtu Bjarna son:
blessan Guðs hann geymi!

Hyggi virðar hér til sanns,
hvernin það til gengur;
dóttur-son hins mikla manns²¹
mátti ei lifa lengur.

Og það líka einnin hér
at-huga nokkuð bæri,
þá Guð landi lið-semð tér
lifir hans verkafæri.

Jón eignaðist árið 1756 handrit með kvæðum Eggerts (Thott 486 8vo, uppskr. í Lbs. 853 4to), sem Eggert hafði gefið Erlendi bróður Jóns árið 1755, og hélt Jón áfram að safna í það kvæðum Eggerts.²² Hér má líka geta kvæðis Eggerts um sótt og dauða íslenskunnar sem varðveitt er m.a. í Lbs. 853 4to, bls. 2–23,²³ en á eftir því í sama handriti (bls. 24–29) er kvæði eftir Jón, að

20 Í fyrirögn fyrir ævisögu Árna Magnússonar sem Jón samdi um 1768 og er varðveitt fremst í AM 437 fol. nefnir hann sig: JOHANNEM OLAVIUM, (Brachy-colpium, Is-landum) og í ritverkaskrá sinni sem hann samdi um líkt leyti og varðveitt er í sama handriti (bl. 85v) segist hann nefna sig Brachycolpium til aðgreiningar frá Jóni Ólafssyni úr Svefneyjum eða „de Svefneyis (seu Hypnesium)“. Sbr. neðanmálsgrein 142 (úr *Andvara*). Á spássíu ævisögunnar hefur Jón skrifað á latínu: Herra Eggert Ólafsson yfirlesi, rannsaki endurskoði, leiðrétti og útleggi.

21 Skýring Jóns neðanmáls: „scil. Paals lógmanns“.

22 Vilhjálmur Þ. Gíslason, *Eggert Ólafsson*, 174.

23 Sjá Jón Ólafsson úr Grunnvík, „Animadversiones aliquot & paulo fusior præsentis materiæ explanatio. Hugleiðingar um sótt og dauða íslenskunnar,“ útg. Gunnlaugur Ingólfsson et al., *Gripla* 10 (1998): 137–54.

efni líkt kvæði Eggerts en er jafnframt lofgjörð um það;²⁴ þar á eftir kemur ritgerð Jóns, „Hugleiðingar um sótt og dauða íslenskunnar“.²⁵

Þrem árum eftir að Eggert kom til Hafnar sendi hann frá sér ritið *Enarrationes Historicae de Natura et Constitutione Islandice Formatae et Transformatæ Per Eruptiones Ignis [...]* (Kh. 1749), og 1751 annað rit um eldfjöll, eða réttara sagt um hjátrú varðandi eldfjöll, *De ortu et progressu superstitionis circa Ignem Islandiæ subterraneum [...]* (Kh. 1751)²⁶ og til er stutt hugleiðing eftir Jón um hið sama í AM 998 4to, bl. 68r–69r, með fyrirsögninni „Við monsieur Eggert“ og hefur Jón ætlað að ræða efnið við hann. Þá má og geta þess að kennari Eggerts eða præceptor í Höfn var J. Fr. Ramus, sem m.a. skrifaði um stjörnufræði og eðli norðurljósa,²⁷ og líklega þrem árum fyrir dauða sinn skrifaði Jón stutta ritgerð um norðurljós.²⁸

Í riti sínu um Eggert Ólafsson segir Vilhjálmur Þ. Gíslason þetta um Jón Ólafsson, eftir að hann hefur gert nokkra grein fyrir málfræði- og fornfræðastörfum Eggerts:

Öll þessi störf Eggerts skipa honum í fremstu röð fornfræðinga og málfræðinga sinnar samtíðar. Þessum fræðum var að vísu öllum ábótavant. Koma annmarkarnir ekki sist fram hjá fræðimanni eins og Jóni Grunnvíking, sem fyrir erfiðar aðstæður og eðlisbresti sjálfs sín verður að grúskara og fúskara, sem eftir langa æfi fellur frá flestum verkum sínum á hálfkörüðum reitingi, svo að fæst þeirra eru verðmæt, nema orðabókardrögin og nokkrar ritgerðir. Sumt í fari Jóns Grunnvíkings eru þó einkenni aldarfarsins í þessum efnunum, safneðlið, smásmyglin og lærdómsprjálið, og kemur einnig nokkuð fram hjá þeim Svefneyjarbræðrum Eggerti og Jóni og sr. Gunnari Pálssyni. En að nokkuru leyti hafa þeir Svefneyingar þó jafnframt

24 Sbr. Jón Helgason, *Jón Ólafsson frá Grunnavík*, 306–08.

25 Bls. 30–31: „Animadversiones aliquot, et paulo supor præsentis materiæ explanatio“; bls. 31–35: „Appendices duæ. quarum prior agit De Statu Reipublicæ“; bls. 35–44: „Appendix posterior. De Causis Corruptelæ Lingvæ Islandicæ.“

26 Sjá Vilhjálmur Þ. Gíslason, *Eggert Ólafsson*, 40–42.

27 Sama rit, 33.

28 Jón Ólafsson úr Grunnavík, „Meiningar ýmislegar um það svokallaða norðurljós,“ útg. Veturliði G. Óskarsson, í *Vitjun sína vakta ber: Safn greina eftir Jón Ólafsson úr Grunnavík*, ritstj. Guðrún Ingólfsdóttir et al. (Reykjavík: Góðvinir Grunnavíkur-Jóns og Háskólaútgáfan, 1999), 81–90.

orðið til þess öðrum fremur, að benda á ný atriði í þessum efnum og höfuðrit þeirra²⁹ um þau mega jafnframt heita höfuðrit tímabilsins, hvort á sínu sviði. Samúð Eggerts og skilningur á störfum annarra í þessum efnum sjest m.a. í brjefum hans til Jóns Grunnvíkings.³⁰

3. Efni bréfanna

Um bréf þau sem hér eru prentuð og birt er þetta að segja: Jón hefur víða bætt ýmsu við á spássíu, eins og hans er vandi, og er margt af því á skjön við annað efni bréfanna. Fróðlegt hefði verið að vita hvort raunveruleg lokagerð bréfanna hafði þessar viðbætur en ósennilegt er að nokkurt þeirra hafi varðveist. Stundum gleymir Jón sér og fer um víðan völl í óskyldum hugleiðingum; í bréfinu frá 1764 er t.d. heil blaðsíða með skýringum í anda samdráttarkenninga Jóns um nafnið *Eggert*,³¹ en slíkt átti Jón til að gera á efri árum, sendi þá kunningjum sínum útskýringar á nöfnum þeirra „enda var högum hans þá svo komið, að honum voru ekki aðrir hlutir handbærari til vingjafa,“ eins og Jón Helgason kemst að orði.³²

Bréfin einkennast mjög af því að Eggert skrifar fullur bjartsýni á framtíðina frá Íslandi en Jón virðist líta svo á að hann sé á grafarbakkanum og sér ekkert nema eynd og volæði í Kaupmannahöfn.³³ Vonarstjarnan helsta er þó Eggert og framtíð hans og lands og þjóðar.

Það sem einkum ber á góma í bréfunum er almenn líðan og líf skjör, munur á því að búa á Íslandi og í Kaupmannahöfn, ritstörf hvors um sig, kveðskapur þeirra — ýmsar fréttir af vinum og kunningjum, einnig fjandvinum, svo og fréttir af gangi mála um víða veröld. Eggert greinir frá brúðkaupum, málaferlum og dauðsföllum á Íslandi; Jón nefnir dýrtíð í Kaupmannahöfn, óhóf í klæðaburði, kómedíur og annað „franskt narrari“

29 Hér á Vilhjálmur við rit Eggerts um stafsetningu og sennilega orðsafn Jóns bróður hans, sem varðveitt er í handritinu Rask 16. Orðabók eftir Jón Svefneying var í prentun 1807 en brann.

30 Vilhjálmur Þ. Gislason, *Eggert Ólafsson*, 172–73.

31 Um það hafði Jón skrifað Eggerti áður, sbr. svar Eggerts í bréfi 14. sept. 1763.

32 Jón Helgason, *Jón Ólafsson frá Grunnavík*, 132.

33 Þess má geta að Eggert orti kvæðið „Hafnarsæla“ þar sem hann lýsir dásemdum Kaupmannahafnarborgar (sbr. Svanhildur Óskarsdóttir, „Hafnarsæla,“ í *Margarítur hristar Margréti Eggertsdóttur fimmtugri 25. nóvember 2010*, ritstj. Guðvarður Már Gunnlaugsson et al. (Reykjavík: Menningar- og minningarsjóður Mette Magnussen, 2010), 84–86). Kvæðið var prentað í fyrstu útgáfu kvæða Eggerts 1832.

og mikla neyslu á víni og kaffi, en segir einnig fréttir af Katrínu keisaraynju í Rússlandi og Jesúítum á Spáni. Þá nefnir hann unglinginn Jón Grímsson úr Húnavatnssýslu sem sé í Kaupmannahöfn að læra aldingarðakúnst.³⁴ Eggert lýsir fyrir Jóni „globum“ eða hnattlíkani sem hann hafi heima hjá sér. Hann sé „stór sem ungbarnshöfuð, gjörður af íslenskum höndum, í sínum völtrum, illumineraður með heimsálfum, löndum og höfum“.³⁵ Í öllum bréfunum má greina áhyggjur Jóns af framtíð Íslands. Hann nefnir niðurlægingu og hnignun biskupsstólanna og verður hugsað til þeirra Guðbrands biskups Þorlákssonar og Brynjólfs biskups Sveinssonar. Í síðasta bréfi sínu til Eggerts 1768 nefnir hann að sér hafi borist til eyrna fyrirætlanir um sölu landsins. Honum blöskrar það að vonum og kýs að ræða ekki frekar.

Í bréfinu sem Eggert skrifar 1760 lætur hann mjög vel af sér og dvöl sinni á Íslandi. Fram kemur að hann hefur ákveðið að dveljast hjá mági sínum, Birni Halldórssyni í Sauðlauksdal og systur, þar sem foreldrar hans eru einnig. Jón segist, í bréfi 7. maí 1761, skilja vel að Eggert sé ánægður á Íslandi og uni sér betur en „í þessari Kaupenhafnarfullsælu, er óreyndir menn hyggja þar í landi“.³⁶

Næsta bréf (í september 1761) skrifar Eggert líka í hasti; það er naumur tími, sennilega til að ná skipinu, og hann byrjar á því að láta vita að honum og hans fólki líði vel. Fram kemur að vetur hefur verið mjög harður og sumarið „yfírmáta kalt, þó grasvöxtur ei mjög lítill, og sumstaðar nær meðallagi, víðast nýting góð. Þorskaflí víðast harðla lítill [...]“.³⁷ Eggert þakkar Jóni fyrir hans „góða latínska kvæði: Beatus ille, qui procul negotiis etc. En þar þér skulið carmine lofa það svo tranquillum vitæ genus, þá læt eg yður vita, að síðan eg fór frá Höfn, missta eg alla lyst til að yrkja“.³⁸ Eggerti líður almennt betur en í Höfn; heilsan er betri og meira næði til ritstarfa. Hann hefur fengið „stofu nýja, vel byggða [...] með kakalóni, bóka- og klæðaskáp, og öðru hagræði, barometro, thermometro, úri, sólskífu, loft uppyfir með

34 Sbr. bls. 183.

35 Sbr. bls. 178.

36 AM 996 4to II, bl. 233v, sbr. bls. 167.

37 Sbr. bls. 168.

38 Sbr. bls. 169. Vilhjálmur Þ. Gíslason segir þó í bók sinni um Eggert (1926, 135) að þrátt fyrir þessa fullyrðingu hafi hann þvert á móti ort sín bestu kvæði og almennt orðið mikið úr verki á þessum árum.

þéttri súð“.³⁹ Hann lýsir matjurtagarði hjónanna í Sauðlauksdal: „Hér eru maturtir yfirfljótanlegar: grænt, hvítt, rautt, snið-savoy-kál, og kaal-raven yfir og undir jörðu, sinnep, spínat, salat, laukar, péturselja etc., næpur, hvítar rófur og rediker. Hér að auk akurgerði með jarðeplum í, hvar af mjöl er gjört til brauðs og grauta. Eg hefi og þar af hárpúður, í stað þess útlenska“.⁴⁰ Einnig nefnir hann sjófisk og rjúpnaveiðar. Hann segist aldrei hafa lifað náðugra og óskar þess þannig allan sinn aldur njóta mega „ef guð ann voru föðurlandi nokkurrar endurnýjunar.“ Hann hvetur Jón til að lesa þessi orð aftur og aftur: „Lesið nú þessa klausu aftur og aftur, nær yður verður þungt í skapi, eður þá þér hugsið til Íslands, því betra er að gjöra sér hjálpvænlegar en hryggvar innbyrtingar. Stutt gaman og skemmtilegt, segir máltækið, svo fer fyrir mér.“⁴¹

Jón hefur í fyrstu vissar efasemdir um þá ákvörðun Eggerts að flytja til Íslands en telur Eggert þó mun betur settan á Íslandi en hann sjálfan í höfuðborginni — eða í hrossaskellu glaumnum eins og hann kallar það — og dáist mjög að ræktunartilraunum hans og segir: „Furðu mikið þykir mér þér hafa getað komið til leiðar um ýmsar plantanir og er slíkt ein hin hreinlegasta og gagnlegasta skemmtan. Nokkrum sinnum hefi eg lesið bréf yðar upp aftur mér til skemmtunar og ei síst vegna þessa pósts“.⁴² Áhugavert er að hér kemur fram hjá Jóni að hann hafi dreymt um verðugan eftirmann eða sporgöngumann, *successorem*, og hafi helst séð þann mann í Eggerti. Hann segir að lífið sé orðið honum leitt og hann telji starf sitt allt hafa verið unnið fyrir gýg nema hann fái „þann successorem, til viðtöku, er vit og vilja hefði með að fara; til hvers eg hefi löngum kosið yður einan sem vitið. En eg finn hvað mér líður að líkast er eg, að eg muni fá ár draga yfir höfuð“.⁴³

Í bréfunum vikur Jón að þýðingu sinni og í raun útgáfu á *Snorra-Eddu* sem var vandasamt verk sem hann lagði mikinn metnað í og var sannarlega þrekvirki.⁴⁴ Fram kemur hve mikla alúð hann lagði í þetta verkefni. Hér koma einnig fram áhyggjur hans af því að ævistarf hans verði engum að gagni og einskis metið. Hann gerir sér fulla grein fyrir eigin tilhneigingu

39 Sbr. bls. 169–70.

40 Sbr. bls. 170.

41 Sbr. bls. 171.

42 AM 996 4to II, bl. 278r, sbr. bls. 175.

43 AM 996 4to II, bl. 278v, sbr. bls. 175.

44 Jón Helgason, *Jón Ólafsson frá Grunnavík*, 291–97; Sverrir Tómasson, „Tilraun til útgáfu. Snorra Edda Jóns Ólafssonar úr Grunnavík,“ [væntanleg 2013].

til þunglyndis sem hann veit að hann þarf að berjast gegn. Hann fór meira að segja í danstíma í Kaupmannahöfn til að vinna bug á þunglyndi sínu.⁴⁵ Síðar í sama bréfi reynir hann að hugga sig við Hóras en það gengur illa: „Það kostar nokkra áreynslu að hafa æqvum animum þegar allt hitt nálæga brestur eins og fyrir mér og vita þó fyrirfram að varla nýtur nokkur. Eg er ei sá hinn sami sem get skafið öldungis út mitt melancholiska þunggeði og þankagræðsku þá flest bægir“.⁴⁶ Svo segir hann: „Veit eg á Íslandi er slæmt efnalausum, líka hér ei síður; en það er kúnstin að geta snúið slíku sér til góðs“.⁴⁷

Í svarbréfi til Jóns 17. september 1762 rekur Eggert mjög nákvæmlega hvernig ræktunin gengur: „Maturtavöxtur er hér í Sauðlauksdal miklu betri en í fyrra [...]“.⁴⁸ Hann segir Jóni frá kvæði sínu *Búnaðarbálki*, lýsir byggingu þess og kaflaskiptingu og segir lokakaflann fjalla um það „hvern veg góðir bændur kunni að lifa glaðir og vel ánægðir, og hafa alls konar nægtir á Íslandi“. Að lokum segir hann:

Yður get eg ekkert huggað, þó gjarnan vildi, nema með því, sem algengið er, að segja: maður hljóti að vera þolinmóður. Það er fljótt sagt, en seint gjört. Það besta ráð er, að setja sitt traust til hins góða guðs, vænta hans náðar og aðstoðar með öruggri trú, og styrkjast svo í honum. Þessi eru þau einu úrræðin, þá allt brestur [...].⁴⁹

Í bréfi frá Jóni sem skrifað er 10. maí 1763 þakkar hann Eggerti innilega bréfið og alla góðvild í sinn garð en honum er þó þungt í skapi því að hann óttast „að það sem eg hefi haft ómak fyrir að pára saman, eftirkomendum mínum til fyrirgreiðslu verður einskis metið, eður helst fyrir ónytjurugl eður með öðru móti kemur fæstum fyrir sjónir, því eg merki vel að þankar flestra landa vorra ganga annan veg, þeir sjá líka mín dæmi og annarra hvað þeir njóta þvílíks í framtíðinni etc.“.⁵⁰ Í þessu sama bréfi segist Jón hafa gert skrá yfir ritverk sín. Hann telur að þar muni sumt þykja „fánýtt“ og

45 Þetta kemur fram í bréfi Jóns til Bernhards Möllmann prófessors en þar kallar hann sig „et galt melancholisk mændiske“ og hafi hann reynt bæði dans og önnur ráð til að vinna bug á þunglyndi, sbr. Jón Helgason, *Jón Ólafsson frá Grunnavík*, 231.

46 AM 996 4to II, bl. 278v, sbr. bls. 176.

47 AM 996 4to II, bl. 279r, sbr. bls. 176.

48 Sbr. bls. 177.

49 Sbr. bls. 179.

50 AM 996 4to II, bl. 329r, sbr. bls. 180.

„óviðkomandi antiqvítætum“, t.d. matreiðslukver á dönsku. Hann nefnir þýðingu sína á Nielsi Klim eftir Holberg sem samin var á latínu 1741 en Jón þýddi nokkrum árum síðar úr þýsku.⁵¹ Hér nefnir Jón einnig rit það sem hann hefur orðið frægur fyrir að endemum, *Contractismus*, sem hann sjálfur taldi eitt merkasta framlag sitt til fræðanna. Ritið byggist á þeirri hugmynd hans „að flest hin styttri orð í íslenzku hefði fyr verið samsett en dregið saman. [...] tók Jón að safna skýringum sínum eftir þessari meginreglu í sjerstaka syrpu, svonefndan Contractismus“.⁵² Í lokin kvartar hann enn um sinnuleysi landa sinna. Eggert svarar sama ár, 14. september,⁵³ og segir: „Að þér lifið enn, og haldið við það sama heilsufar, þótt ei sé fullleg alheilsa, þá gleðst eg samt, að ei er þyngri en var, og óska gjarnan að betri mætti verða að guðs vilja, bæði heilsufarið og önnur vellíðan. Eg veit það glögg, hvílík ævin yðar er, eg sá það á sjálfum mér nokkuð, en þó fleira á öðrum, sumt í spegli, sumt í ráðgátu.“⁵⁴ Lýsing hans á Íslandi er þessi: „Árferðið er hér á landi það allra besta til lands og sjóar [...] Veturinn var hinn allra-besti [...] Allir Íslendingar hafa nú full hús matar. Guð gefi þeim vel með að fara!“⁵⁵ Hann óskar Jóni þess að Guð gefi honum huggun og hjálp í hans útlandingsskap og allra helst að hann megi „fá ánægju með ellinni“.⁵⁶

Jón skrifar Eggerti 17. maí 1764. Þar kemur m.a. fram að Jón hafi setið fjóra daga í varðhaldi og soltið⁵⁷ en ekki er ljóst hverjar sakirnar voru. „Hann [Eggert] kom til Kh. haustið næsta eftir“ stendur ofan bréfsins.⁵⁸ Eggert svarar 1. september 1767. Þakkar fréttirnar sem Jón sendi. Segir svo: „Héðan af landi er fátt gott í fréttu nafni. Það sem eg veit yður er kært að heyra: mín og minna vellíðan, og heilsan í skárri lagi, fyrir hvað allt einum guði þakka ber“.⁵⁹ Hann segir þó m.a. fréttir af frönsku stríðsskipi sem kom á Patreksfjörð; „offiserar, flestir ungir aðalsmenn, hæverskt og vel siðað

51 Jón Helgason, *Jón Ólafsson frá Grunnavík*, 242–45.

52 Sama rit, 311.

53 Þar kemur fram að Jón hafi sent honum bréf 10. júní (á að vera maí) 1763.

54 Sbr. bls. 186. Hér vitnar Eggert í Pál postula: „Nú sjáum vér svo sem í skuggsjá, í ráðgátu, en þá munum vér sjá augliti til auglitis. Nú er þekking mín í molum en þá mun ég gjörþekkja eins og ég er sjálfur gjörþekktur orðinn.“ (I. Kor. 13,12).

55 Sbr. bls 186.

56 Sbr. bls. 188.

57 Sbr. Jón Helgason, *Jón Ólafsson frá Grunnavík*, 250.

58 AM 996 4to II, bl. 368r.

59 Sbr. bls. 191.

fólk, héldu strangan stríðsaga, og engum leyft, undir járn og harða refsing, að fara inn í nokkurt íslenskt hús, án leyfis yfirmanna.“⁶⁰

Jón skrifar Eggerti síðast í maí 1768 og er mjög hátt stemmdur vegna þess að Eggert er orðinn vicelögmaður. Hann ávarpar hann með þessum orðum: „Eðla og hávísi herra lögmann. Hátt virðandi ágæti vin! [...] Guð gefi yður bestu farsæld til yðars vel uppbyrjaða búskapar sem ráðahags er nauðsynlega verður með að fylgja [...] vona eg að þér sýnið enn manndyggð yðar í útvalningu egtamakans og byggja þannin uppá ætt yðar. Drottinn blómgi yðar hagan allan með bestu blessan í hvertveggja standinu so allt það verði til góðs yndis og ávaxtar“.⁶¹ Þetta bréf mun Eggert aldrei hafa fengið í hendur því að hann druknaði 30. maí sama ár.

— 0 —

Stafsetning bréfa Jóns Ólafssonar er hér að mestu færð að nútímahætti. Í bréfum hans er allmikið um útstrikanir og viðbætur milli lína og á spássíu og er okkur þar nokkur vandi á höndum að velja hvað skuli tekið með og hverju sleppt. Hér er sú leið oftast farin að taka tillit til útstrikana höfundar og viðbóta eða breytinga sem lúta að orðalagi og málfari, en ýmsum spássíuviðbótum sleppt þegar þær snerta lítt eða ekki meginefni bréfsins. Talsvert er um hálfar og heilar setningar á latínu og eru flestar þeirra þýddar í þessari útgáfu; iðulega bæta þær þó litlu við merkingu textans og eru fremur lærdómsfrasar og innskot.

60 Sbr. bls. 192.

61 AM 996 4to III, bl. 511r, sbr. bls. 193, 194–95.

1. Bréf til Eggerts Ólafssonar 20. maí 1760

AM 996 4to I, bl. 226v:

Monsieur Eggert til, verður ferðugt í kvöld.⁶²

Mikilsvirðandi æruríki heiðursmann amice in paucis integerrime omnia favsta!⁶³

Til vonar og vara, að þessar línur berist yður þó marklitlar séu, þá hripa eg þær, einasta til að þakka fyrir allt gott og vel gjört, sem í vetur þér og ásamt yðar góða bróður merkilega sýnduð um erindi mitt.

Mín allshugar ósk er að sjóreisán hafi vel af leiðst, og eins gangi hingað-reisan, ef hennar er í haust von, eður nær sem hún verður. Nú samstundis í dag, kl. 4 eftir miðdag tók eg afskeið við doktor Bjarna Paulsson,⁶⁴ hvern Guð sömuleiðis alltið lukkulega leiði. Mikill söknuður er að ykkur báðum, præstantissimis hujus temporis nostratium,⁶⁵ sem hér hafa verið.

Eg lifi við hið sama í basli mínu, en mér er huggun að bræðrum yðar sem eftir eru, einkum mínum æruríka nafna, sem allt vill mér til góðs gjöra og lætur sér það eigi leiðast. Mér kom í hug að ávarpa yður með einnri stöku að skilnaði, en eg veit þér eruð eigi gefinn fyrir því, þar þér kunnið sjálfur miklu betur.

So vel sem hérvera ykkar beggja monsieur B. hefir merkileg verið, líka eins afskeiðið. Það er óþarft að fylla upp þenna flýtiseðil með fleiri orð, utan óskum sjálfákjósanlega Guðs blessunar til yðar, bæði til ferðalagsins og annars um varðandi, og gefi mér þá lukku, að mega sjá yður aftur í góðu tilstandi. Eg hugga mig við nafna minn elskulegan og bræður ykkar á meðan en sjálfskylt er mér alltið að stunda yðar manndómlegar og merki-
legar dyggðir, og minnast alltið með respekti.

Vestræ præstantiæ semper addictissimus⁶⁶

Jón Ólafsson.

Í hasti, Hafniæ, 20. Maji, 1760

62 Á spássíu: „Skrifað og sent.“

63 Þ.e. vinur í litlum og öllum heiðarlegum tilvikum; þ.e. í einu og öllu.

64 Bjarni Pálsson (1719–1779) var skipaður fyrsti landlæknir Íslands þetta vor.

65 Þ.e. þessa besta samvistartíma okkar.

66 Þ.e. sem ávallt þráir yðar ágæti.

En sjáið nú til, að [verði] eigi frónfastir, heldur

Yður jafnan lukkan leiði
lofsverðasti heiðurs mann,
og yðar alla götu greiði,
gangi allt í hag er kann.
En aftur að eg yður sjái
er það mesta fýsna mín,
óskum drottinn lífið ljái,
lofið fái
dygða maður um daga sín.

1. Bréf til Jóns Ólafssonar úr Grunnavík, þá í Kaupmannahöfn, skrifað frá Hjarðarholti í Borgarfirði 10. Septembr. 1760. [Ágrip Jóns í bókhlöðu háskólans í Kaupmannahöfn. Additamenta Nr. 25 í 4to].⁶⁷

[Eggert skrifar:] ... að sér hafi liðið vel, og að hann hafi hitt þar í landi [= á Íslandi] alla náunga sína og vini lífs og heila, og „auk þess árgæsku mikla um allar sveitir, svo eg hresstist eigi alllitið við það, að sjá, hversu guð leikur hér við oss Íslendinga. Hann gefi oss lifandi þekkingu sína, og alvörugefni til að meðtaka svo alla þá náð og blessan, að ei verði oss hans gjöf að hefndargjöf.

Almennum fréttum sleppi eg, og vísa til frænda minna. Eg vil ei gjöra yður þann ómaka, að telja fram almennar fréttir, eður hvað landsins forlög snertir. Höfðingjar landsins koma enn til ykkar í ár: Skúli, Björn og Ólafur;⁶⁸ vil eg óska þeim þess framgangs, sem guð sér hentugastan vera, sínu nafni til dýrðar, og föðurlandinu til uppreistar og nota. Ráðin er mér nú vetrarvist hjá mági mínum síra Birni, vestur í Sauðlauksdal, hvar for-

67 Fyrirsögn útgáfu bréfa Eggerts í *Andvara* 1874 er: „NOKKUR BRÉF EGGERTS ÓLAFSSONAR. 1760–1767“ og við hana er eftirfarandi skýringargrein neðanmáls: „Eggert fór fyrst utan 1746, kom út í Vestmannaeyjum 1750, og með honum Bjarni Pálsson, stallbróðir hans; ferðuðust um Suðurland og fóru utan um haustið. 1752 komu þeir út aftur báðir samt, og ferðuðust um land í rannsóknunum þar til 1757, þá þeir fóru utan aftur. 1760 kom Eggert út, og var á Íslandi til 1764, kom út aftur 1766, og var síðan á Íslandi til dauðadags.“

68 Þ.e. Skúli Magnússon landfógeti, Björn Markússon lögmaður og Ólafur Stefánsson, þá varalögmaður Sveins Sölvasonar, lögmanns norðan og vestan á Íslandi.

eldrar mínir ogsvo eru. Verður mér þar hús byggt, kakalónn, hýsing og aðrar hægðir, einasta mig vantar skrifarann, sem mér líki við, svo eg er að því leyti öðrum megin handarlama. Vel uni eg mér á Íslandi, og ei í nokkur ár betur en nú, en hvað orma baninn⁶⁹ gjörir við mig, veit eg eigi; hitt syrgi eg ei, þó ei sé nálægur löndum mínum í Höfn næstkomandi vetur. Nú skal ekki angra yður með neinum leiðstöfum, né heldur mæða með bráðleiks fýsn, heldur befala yður al máttugum guði til trausts og halds inn í eilíft líf.

Það segir sá, sem þér þekkið í sumum greinum

Eggert Ólafsson.

Hjarðarholti í Borgarfirði d. 10. Septembr. 1760.

2. Bréf Jóns Ólafssonar til Eggerts Ólafssonar 7. maí 1761

AM 996 4to II, bl. 233v:

Monsieur Eggert Ólafssyni⁷⁰

Ærugöfugi og að ætterni so vel sem atgjörvi ypparlegi og atkvæðamikli góði vin, monsieur Eggert Ólafsson!

Það ætti að vera skylda mín, að vanda yður þær verðugar kveðjur með consideration, framar flestum er eg nú tilskrifa, þær sem yður sæma og væri réttilega boðlegar. Hugur minn er að vísu fús til þess, en vankunn-átta annarra erinda avocamenta⁷¹, sem distrahera mig um þetta leyti, valda, að það eigi tekst sem yður sæmir og vera ætti.⁷² Samt eiga línur þessar að bera yður alúðarþakkir fyrir tilsent bréf frá Hjarðarholti í Borgarfirði⁷³ þann 10. september næstliðna, sem vottar yðar velvild til mín, er af initiis tenuioribus⁷⁴ tók til að aukast, en yðar æruriku bræður merkilega framhalda. Þeirra herbergi er skammt frá mér, og kem eg því til þeirra þess

69 orma baninn, þ.e. veturinn.

70 Á spássiú: „burt og afhent / afhendist bróður hans monsieur Jóni“.

71 Þ.e. truflunar, ónæðis.

72 Á spássiú: „Líka ætti, ef list ei brysti / bréfið að vandast bragar málum / því skáld eins þarf er skýrast veit eg / letrið þetta leita hyggur.“

73 Þar var Þorgrímur Sigurðsson sýslumaður, móðurbróðir Eggerts.

74 Þ.e. veiku upphafi.

á milli og mæti ei nema góðu einu af þeim. Þó álasa eg þar fyrir eigi löndum vorum, síst sem eg finn að aumkast yfir efnalítið tilstand mitt í aðsigandi aldurdomi. Guð launi þeim öllu góðu! Því meir sem eg hefi þenkt fram í yðar heimferðarfyrirtæki til Íslands, skilst mér það skynsamlegar ýmsra orsaka vegna.⁷⁵ Mér gast vel að vetrarvist yðar hjá náungunum í Sauðlauksdal með aðbúnaði þeim er ávíkið og sjálfur hafið til orkað, en þykist eg fyrir víst vita að yður vanti hentugan skrifara og orkan þess þolinmæðis meðan þér lagið yður einhvern til. Eg þykist geta því nær, og sjá þær orsakir, að þér unið yður þar eigi síður en fyrri í þessari Kaupenhafnarfullsælu, er óreyndir menn hyggja þar í landi. – Eg tek til þess aftur.⁷⁶

2. Bréf til hins sama [Jóns Ólafssonar], skrifað frá Sauðlauksdal 7. Septembr. 1761. [Afskrift Jóns í fyrrgreindu handriti, Additam. Nr. 25 í 4to].

Minn kæri kunnmaður og fornmennsku vinur,

Mr. Jón Ólafsson gamli.⁷⁷

Nú er tíminn seinasti, þó naumur sé, að svara yðar góða bréfi, en læt yður fyrirfram vita, að mér og mínum líður vel, lof sé guði! Mér er gleði að vita það þér lifið enn, en ei bjarglegar en áður, og vonum guð gefi góðan enda. Þar þér nefnið um gjöf til dóttur yðar, þá þurfið ei þér að þakka svo oft það lítið liðsinni, sem ei kostaði nema nokkur spor. Nú er í alþingisbókina innfærð staðfesting þeirrar yðar gjafar.⁷⁸ Þar þér nefnið um yðar margföldu acta, þá óska eg hins sama og þér, sem gáfuð mér uppá þau lista að skilnaði, og kynni eg nokkuð í því gott gjöra, skyldi það ei vanta, en tíðin gefur það að vita. Þér óskið, mig reki bráðum þar að landi, sem þér eruð fyrir; það verður máské innan skamms, þó mér sé miður um gefið, hvar á eg mun betur drepa síðar í bréfinu.

Yðar fréttasafn, sem mér tilsenduð, þakksamlega meðtakandi, svara eg fáu þar um, er svars krefði, þessu: Ófriðurinn þar ytra, með Englum,

75 Vísad áfram í framhald á neðri spássiú: „Eg meðkynni veikleika skilnings míns, að mér virðist nokkuð kátlegt fyrirtæki yðar að víkja til vors örmu en þó í sumu þræ Hafnia nýtanlegar fósturjarðar, þar þér að undanförnum reyndum meritis sýndust efnilegur til að geta komið yður fyrir til betri framburðar og eflingar. En eftir það eg hefi yfirvegað það með sjálfum mér sýnist mér það mjög so prudanter gjört [...]“

76 Hér lýkur bréfsuppkastinu.

77 Jón bætir við: „elstur alnafna sinna, hinna latínulærðu“.

78 Alþingisbók 1760, Nr. 37.

Frökkum og þjóðverskum mönnum, truflar mig ekki; nulla meo curru etc. Þar þér segið undarlegt, að enginn hafi yrkt til fagnaðarhátíðarinnar í fyrri, nema síra Egill, þá ætla eg hann muni ei sá einasti, þó ei fljóti nema hans dvergafar ofaná, hinum kann upp að skjóta síðan; það eru máské steinnökkvar.

Ei hefi eg séð Hastfers skrif um sauðatíngan. Guð verndi vorn góða kóng frá slysum, og snúi öllu hans æði sér til dýrðar og þóknunar, en mönnunum til gagns. Nú verð eg að launa yður fáu fréttirnar: Fyrimenn hafa dáið, sem nú minnst: síra Sigurður í Holti vestur; hans successor síra Jón Eggertsson frá Skarði. Katrín á Staðarfelli, sem keypt hefir Bogi í Hrappsey, og þangað komin. Síra Jón á Mælifelli norður (góður mann) datt af baki hjá Héraðsvötnum, dauður upp tekinn. Síra Halldór Högnason á Meðallandi, dó og af hestbyltu. Jórunn á Hlíðarenda sálaðist snemma í sumar. Ei man eg fleiri.

Vetur hefir verið hér harður mjög, með frostum og snjóvum, lagðist snemma að, í miðjum októberi, og hélt lengi við; en þar að auki hefir vorið og sumarið verið yfirmáta kalt, þó grasvöxtur ei mjög lítill, og sumstaðar nær meðallagi, víðast nýting góð. Þorskaflí víðast harðla lítill, nema í Vestmannaeyjum. Þar gott, minnst um Suðurnes.

Bærilegt ár fyrir norðan, gott í Trékyllisvík, hákarlsaflí góður, sæmilegt meðalár til lands og sjóar í Barðastrandar- og Ísafjarðarsýslum, þó allra mest á þessum kjálka. Steinbítsaflí góður. Grasár í meðallagi og nýting besta. Draugar hafa hér vestra gengið á báðar hendur (að sögn), nefnilega á Barðaströnd og við Tálknafjörð, en mest í Selárdal, svo undrum gegndu sögurnar, oftast óskýrar. Eg neyddist um síðir að hlutast þar lítið til philosophice og physice, og hjálpaði það sæmilega. Ei koma slíkir andar hér á bæ. Af málaferlum manna er ei mikið að segja, og flest ómerkilegt. Bjarni Halldórsson hefir nú appellerað frá yfirrétti, og vill til hæstaréttar (fóthrumur mjög orðinn). Í stóla-commissioninni verður lítið ágengt. Ei gengur bróður yðar rétt greiðlega morðsmálin tvö, í Ísafjarðarsýslu upp komin, og dæmd til lífleysis á efra lögþingi, nefnilega Ívars barns við stjúp-móður sinni, og Bjarna Kolbeinssonar, er nú fyrir 19 árum rotaði til dauðs frillu sína í Rekavík á Ströndum. Jósep meðvitari er bevísaður samþykkur, sem hana gróf, dæmdur á Brimarhólm nokkra hrið. Klingenbergs orðamál við amtmann munu þér heyra; hann dæmdur í héraði og á þþingi í 50 rd.

multk,⁷⁹ og nokkru betur, líka fjölmæismaður, appellerar og vill komi fyrir Hæstarétt. Í Reykjavík er nú allt með kyrrðum, nema hvað heyrast smiðs-högginn frá Arnarhóli, hvar tugthús af torfi og grjóti er í byggingu, og 8 einir skulu þangað komnir, sem hjálpa til að gjöra stofu sjálfum sér. Allt er það uppá ísl(ensku), eins ísl(enskir) tuktmeistarar. Competera⁸⁰ það brauð: Oddur Eiríksson, gamli skinnamakari, og Gizur bóndi (lögréttumaður) á Arnarhóli. Um hreppstjóramál við herra Finn biskup munu þér heyra. Það er nýtt, að hreppstjórar út af fátækra hýsing stefni biskupum vorum og sækji til sekta, en það mál var forlíkað á Alþingi, hvernig, hefi eg ei skýrlega heyrt, en biskupinn er enn ei kominn hingað, þó bráðum væntanlegur.

Af giftingum man eg ei margt, nema hvað Sigurður sýslumaður frændi minn ætlar að eiga Ástu, dóttur Sigurðar heitins, er var í Holti. – Um brúðkaupið á Leirá og þess undirbúning er margt talað. Flestir segja í haust verði. Þó er enn ei tíminn, svo viti, ákveðinn. – Mr. Vigfús Scheving⁸¹ er giftur Önnu, systur Ólafs vicelögmanns. – Meina og sumir, það Jón vicelögmaður⁸² muni hyggja til mægða við Svein lögmann, þar treglega veiti á Giljá.⁸³ – Fleira man eg ekki þess háttar, nema eg er enn ei kominn í þess háttar einstigi.

Nú kem eg til að þakka yður fyrir yðar góða latínska kvæði: *Beatus ille, qui procul negotiis etc.* En þar þér skulið carmine lofa það svo tranquillum vitæ genus,⁸⁴ þá læt eg yður vita, að síðan eg fór frá Höfn, missta eg alla lyst til að yrkja, og ei hefi eg það síðan gjört hingað til, hvort sem alvara verður af. Í vissan máta er mér miklu léttara að fást ei við það, helst meðan eg hefi margt annað að hugsa; en að veita yður lítið tillæti móti yðar góðum orðum, þá vil eg nú svara yður með því, að segja yður stutt ávarp af lífi mínu, yður til skemmtunar, og svo þér sjáið, að eg villtist ei í mínu tiltæki, þá eg fór hingað.

Eg hefi hér miklu betri heilsu en þar ytra, bestu rólegheit og náðir til að stúdera, stofu nýja, vel byggða, út af fyrir mig, með kakalóni, bóka- og

79 Þ.e. sekt.

80 Þ.e. sækja um.

81 Vigfús Scheving, sýslumaður í Skagafjarðarsýslu, d. í Viðey 14. desember 1817.

82 Jón Ólafsson frá Eyri í Seyðisfirði d. 1778.

83 „Það tókst betur“ ritar Jón Ólafsson utanmáls. Jón vicelögmaður átti Þorbjörgu, dóttur Bjarna Halldórssonar sýslumanns í Húnavatnssýslu. Bjarni andaðist í janúar 1773, og var Þorbjörg síðan um hrið á Giljá.

84 Þ.e. lofa í kvæði þá hina náðugu ævi.

klæðaskáp, og öðru hagræði, barometro, thermometro, úri, sólskífu, loft uppyfir með þéttri súð; þar er sæng mín í öðrum enda, en í hinum borð undir glugga. Eg umgengst daglega mína öldruðu foreldra til sameiginlegs yndis, og held dúk og disk hjá mági mínum og systur. Hann er prestur hér og prófastur í sýslunni, jafnaldri minn og forn skólabróðir. Allir þessir haga öllu mér til virðingar og þægðar. – Hvað *diata* viðvíkur, hefi eg kost sem utanlands, og betri, vissan til hvers vikudags, þar þau hjónin eru svo lukkuleg, að samtengja það sem nytsamlegt og sparsamt er við þann íslenska búskap. Kallið er að sönnu mjög örðugt, ei ríkt, nefnil. uppá 38 rd.,⁸⁵ og af sandi mjög af sér gengið, svo að fyrir fjórum árum var tekið þar um þingsvitni, og ætluðu menn þá bærinn mundi strax eyðast. Þau voru bæði fátæk, þá búa fóru, samt hefir guð blessað þau ríkuglega. Hér eru maturtir yfirfljótanlegar: grænt, hvítt, rautt, snið-savoy-kál, og kaal-raven yfir og undir jörðu, sinnep, spínat, salat, laukar, péturselja etc., næpur, hvítar rófur og rediker. Hér að auk akurgerði með jarðeplum⁸⁶ í, hvar af mjöl er gjört til brauðs og grauta. Eg hefi og þar af hárpúður, í stað þess útlenska. Amuli-kál er hér inn sett allan veturinn og framan af sumri; áður en nýtt kál vex, brúkast uppkomnar íslenskar jurtir, helst þrennslags, sem eins og kálсаup tilbúnar eru. – Hey-jörð er hér í meðallagi, en rétt gott undirbú, og nýr túngarður í byggingu, en búnir nær 360 faðmar. Sjófiskur fæst hér allslags til matar, og góður silungsaflí er hér á veturna við túnið. Rjúpnaveiður er á vetrum nægileg, eftir gömlum máta með snörum og togi. Skelfiski og öðrum minni háttar landgæðum sleppi eg, og nær eg nýt eins verðar af öllu þessu, þá sjáið þér, að eg muni í því tilliti lifað geta. Er mér það helst til ánægju, að sjá upp á þessa eina og aðra aðburði, sem mörgum öðrum mislukkast hafa, til að divertera mig inter studia, og hefi eg notið þess yndis, að sjá hér græn lauf með plómutré, píl og espi-bræður (populos) í sumar, hvort sem guð lætur þetta ungiði þola vetrarkuldann (að) vori. Nú getið þér nær, hvort menn kunni að lifa sæmilega á Íslandi með vissu móti, og þessa alls vænti eg sem hálfvriendur fyrrum, þá eg vildi úr Höfn. Má eg það játa, að eg hefi aldrei lifað náðugra, svo eg vildi gjarnan í skúma-skoti þvílíks allan minn aldur njóta mega, þar eg veit, að fleiri munu slíkt meina, ef guð ann

85 Þ.e. upp á hálf tunda hundrað. Eftir brauðamatinu frá 1870 er Sauðlauksdalur talinn 400 dala brauð.

86 „Jarðeplin uxu af sér sjálf á Hólum biskupsstól 1763. ut scripsit mihi D(omi)nus Rector Ein. Hálfani“ (eins og herra rektor Einar Hálfdanarson – á að vera Hálfdan Einarsson – skrifaði mér) ritar Jón Ólafsson utanmáls.

voru föðurlandi nokkurrar endurnýjunar.⁸⁷ Lesið nú þessa klausu aftur og aftur, nær yður verður þungt í skapi, eður þá þér hugsið til Íslands, því betra er að gjöra sér hjálpvænlegar en hryggvar innbyrtingar. Stutt gaman og skemmtilegt, segir máltækið, svo fer fyrir mér. Greifi Holst(ein) og aðrir herrar í lærða societ(etinu),⁸⁸ sem leyfðu mér til Íslands til að hressa mig og bata heilsu mína, skrifa mér, að þenna vetur megi eg vera á Íslandi, en að sumri vilja þeir eg komi aftur til Hafnar. Hvað skal segja? Eg hlýt að láta þá ráða. Befölum drottni tíma! Nú hefi eg um hrið við yður spjallað, og óska yður hafi verið skemmtilegt; virðið vel, og verðið jafnan af mér guði á hendur faldir til halds og trausts. Hann gefi yður jafnan gleði og ánægju, og veri til enda lífsins allra yðar rauna bót! –

Þess óskar yðar trúmannlegs dygðaríkis

einlægur vin og þénari

Eggert Ólafsson.

Sauðlauksdal d. 7da Septembris 1761.

[utaná]:

Göfugum og mjög vellærðum manni

Jóni Ólafssyni (gamla)

Historiarum et Antiquitatum Borealium

studiosissimo⁸⁹ peritissimo Legati A. M. alumno

á Kaupmannahöfn.

3. Bréf Jóns Ólafssonar til Eggerts Ólafssonar 10. maí 1762

AM 996 4to II, bl. 276v–279r:

Monsieur Eggert Ólafssyni

Göfugi og merkilegum gáfum og so vel sem lærdómi gæddi höfðingsmann
monsieur Eggert Ólafsson.

Eg óska yður af alúð ákjósanlegustu heilla er sá æðsti gjafi alls hins besta
hér yður mest mun varða. Eg kann yður allar góðar þakkir fyrir tilskrifid
alúðlegt og eiginlegt frá Sauðlauksdal, næstl(iðinn) 7. september er eg

87 „consentio, approbo“ (því er eg samdóma, þar er eg með), ritar Jón Ólafsson utanmáls.

88 í Hinu danska vísindafélagi.

89 „lege: studioso“ (þ.e. les: studioso) ritar Jón Ólafsson utanmáls; – honum þykir hitt of mikið hól, sem Eggert hafði ritað, að kalla hann studiosissimus.

meðtók þann 27. Nov. komið með Sth. skipi. Það er fullt af velvild og líka skikkanlegri skemmtan er eg í fáum orðum fæ ei fullþakkað, enn síður þetta sinn launað með fánýtum línun þessum er eg læt fara mér úr hendi mest til óbrigðuls merkis um það að eg hjari enn þá lífs við sama basl, og afraupun lítil kjör. Eigi heldur með hinni sterkustu fyrri heilsu um stundir þó Guði sé að þakka að þó eg finni henni hnigni smám saman þá er hún enn þá bærileg. Eg hefi við ýmsar materiur fengist í vetur fyrir utan Eddu mína gömlu sem mér hefur nærri í hálf ár gagnast lítt við að eiga, þó er hún hreinskrifuð yfir hálfpartinn. Enn er sumt óvandara sem eftir er en allt projecterað og nú aukið mörgu við sem á að koma í *Tomum accessorium*⁹⁰ sem á innihalda *Lexicon Eddicon*, *Tractatus nokkra* og nýjan *Tractat de vera methoda indagandorum primitivorum*⁹¹ og fleira þess háttar. En mitt ólán er það að mér heppnast varla næði til slíkra hluta fyrr en eftir burtsiglingu skipanna héðan og til þeirra afturkomu en á veturnar oft eitthvert molestissimum⁹² þvættings og ergju rugl samt commissionir frá landtetri voru. Þar hefur og maður nokkur beðið mig um specimen af *vitis doctiorum islandorum*.⁹³ Landi vor nokkur sólundaði og máske hafi selt það er eg hafði teiknað til hennar ei alllitið in folio. Eg hefi og farið að mynda *Hist. seculi* þessa og er kominn nokkuð á leið. Nenni eg nú ei lengur að gegna so hvers eins forkvittnis kvabbi þaðan að eg gleymi allshendis mínum eigin verkefnum. Fleira hirði eg ei að nefna er eg hefi verið umbeðinn og að vísu lagt hendur á en nenni nú ei að senda. Mér eru meir metandi ypparlegir og lærðir menn er eg hefi hér í stað gagn en hinir er brúka það einungis til forvitnis og að finna að, en ei sér til gagns so mikið né að forbetra það. Þó mér vegni vesællega⁹⁴ hirði eg samt eigi að hrekja mig til Ísl(ands) í þetta sinn. Frestur er á illu best(ur) og mætti þó hafa verið viðunandi hefði eg tíma, sem eg vildi, sest að koti mínu og ei vondir menn sem vildu öllu við mig ráða hindrað mig og sett í mig ólund þar að vera með sinni rangsleitni. Þeir ætluðu að hafa mig eins og fyrir hreinsunar offur enda þykir mér ómannlegt að hlaupa frá Eddu minni hálfkaraðri og eigi hinn minnsti tilgangurinn að bíða yðar afturkomu, ef það vill mér auðnast einkum til þess hvert sem eg á hér eður annarstaðar skamma eður

90 *Tonum* í hdr. en hlýtur að eiga að vera *Tomum* (accessorium), þ.e. viðbótarbindi.

91 Þ.e. kafli um sannar aðferðir frumrannsóknna.

92 Þ.e. leiðinda-.

93 Þ.e. skrá um íslenska fræðimenn.

94 Strikað út frá „Þó“.

langa stund til baka að eg fái einhverjum vísunum góðum manni í hendur það sem eg hefi parað saman í þessu scientiæ genere⁹⁵ og ef það má ei líðast þá að gefa uppteiknan á því. Þeirrar er nú nýlega nokkur fornemmis maður og minn gamall og góður vin hefur mig umbeðið. Eg vænti ei annarra præmiorum laboris⁹⁶ en fara slyppur frá, þá eg dugi ei lengur, er eg tek nú til að finna að heilsufarið bendir mér til. En last og baktal bæði um verk mín og athæfi⁹⁷ á eg alltið handvíst og er því alvanur, jafnvel þó eg mæti því minna fyrir scripta mín en annað. Mun það koma til af því að flestir meta slíkt fyrir lærðan óþarfa, en sjá sér meira gagn að artibus panis lucrandi causa excultis⁹⁸ sem vonlegt er og eg ei heldur allstórum láti. Eg committera þetta futuris eventibus og sleppi því að sinni í þeirri von að hentugra tækifæri muni gefast til að tala um slíkt fremur. Þó árferðið sé í betra lagi batnar þó ei tilstand almúga né sala á nauðsynlegum hlutum og að vísu eigið þér betri daga þar sem nú eruð eftir því sem frá greinið en hér að vera, nema yðar peninga ráð fram færðust, það er víst að so gott otium⁹⁹ fáið þér hér ekki, og enginn sem í nokkru er neytur. Þér vitið vel sjálfur þann mála.

Servitus qvædam speciosa occasiones calumniarum et occupationes in diversis rebus patronarum causa susceptis, sem abstrahera mann frá tranqvillitate otio literarii.¹⁰⁰ So sumir gagnlegustu menn fá engvu virkilegu til vegar komið. Sed hæc tibi satisgnaro ut explanem, supervacuum est¹⁰¹ sr Þórður vor gamli Jónsson sem enn lifir hér, var commissionarius sra Egils um prentan á þakklætisvísunum hans til kóngsins fyrir kornsendinguna. En þeir tóku originalinn hjá sra Þ., létust ei finna og véfengdu það so fyrir honum að ekkert varð af. Máske bróðir yðar monsieur Jón taki af mér ómak um fréttaseðilkorn ef tíminn eður ólystugar vorvomur eftir vanda bægja mér eigi frá því að skrifa þær. Nú taka heldur en ei að gjörast kátlegar veltur án statum publico islandiæ. Margt er talað um stóla vesenið og bera sumir þaðan að þeir vilji nú gjarnan taka við þeim aftur. Ei hefi eg

95 Þ.e. almennum fræðum.

96 Þ.e. launa erfiðisins.

97 „bæði“, „mín og athæfi“ str. út.

98 Þ.e. listum eða fræðum sem afla brauðs.

99 Þ.e. næði.

100 Þ.e. ánauð sem í röngum tilfellum í þágu ýmissa velgjörðamanna draga mann frá hljóðláttri vinnu í næði.

101 Þ.e. En eins og ég hef skýrt þér frá og nauðsynlegt er.

heyrt getið morðsmála úr Ísaf(jarðar) sýslu nema þess eina úr Aðalvíkinni er til féll 1744, og Erl(endur) hefur fyrst tekið próf í 1760. Eg hefi séð þann proces og munið þeir vorkenna mér þótt eg vildi ekkert þjóna að translation á þeim processe. Mér þóttu kunna fást nógir aðrir til þess. Þar að auki hefi eg einatt reynt hvað slíkt rentar mér. Heyrst hefur orða mál Klingenbergis, hvað sem úr því verður meira. Nýjung hefur þótt um tugthúsið; þó hefur ei minna talað verið um hreppstjóramálið við biskupinn, og nú tekur þeim ypparlegu lands og klerka höfðingjum að verða gengið hjá því á fyrri öld, að laici taka so að insultera þeim. Þykir sumum þá mikill sljövleiki hafa hent, þá þeir vildu gefa frá sér alla oeconomiam stólanna, eins og þeir gæti ei haldið ráðsmenn og látið þá standa sér reikning, eins og um mörg secula gengið hefur. Það sýnist lítil stilling á þessari merkilegu stöku og freyðandi projecta öld. En so hefur biskupa granni¹⁰² og góður vinur skrifað mér, að nú vildu biskupar gjarnan fá hin fyrri yferráð aftur en það er óvíst að laicus verði ærið ljúfur til þess síðan hann hefur fengið klófesti á soddan krás. En sagan um hreppstjóra málið þótt[i] heldur en eigi breytileg. Biskup mun helga sig með ákominni oeconomie til annarra en mundi hinum gömlu biskupum Guðbrandi og Brynjólfi og öðrum hafa komið til hugar slíkar stólanna catastrophe og diminution¹⁰³ biskups tignarinnar? Stórmannlegt þótti brullaupið á Leirá og þykir mörgum sá qvidam neogamus hafa sókt góða lukku þangað suður til landfógeta, lítt efnaður áður þó mannlegur í lund og kominn af góðu prestafólki sem kunnigt er.¹⁰⁴ Marga veit eg nú geta hins sama til um kvongan Jóns vicelögmans og ei veit eg hvort faðir hennar vill hugsa hærra með hana en ei marka eg, þótt Jón lögmaður láti so í bréfi sínu til mín, sem hann muni ei verða þar all-lengi, jafnvel þótt vel sé að sér búið og látið. Einu gildir þó ei verði af um smíðið á kvæðinu. Mér féll það so í hug¹⁰⁵ þá eg skrifaði bréfið til yðar í fyrra. Þér kannist við að sum mín innföll eður fortuitæ conceptiones¹⁰⁶ eru ei alltið solidæ.¹⁰⁷ En mikið vel líkar mér það er þér segið frá yðar hag¹⁰⁸ og hefi einhverntíma

102 Þetta orð er torlesið í handriti.

103 Þ.e. áfall og hnignun.

104 Utanmáls: „Fátt lét nú l(and)fógeti um hann“.

105 Ofanlínu virðist standa: „af vide ráði“.

106 Þ.e. tilfallandi hugmyndir.

107 Þ.e. stöðugar.

108 Viðbót á spássíu: „nefnilega góða heilsu, daglegt yndi við gagnleg skemmtunarverk, og matlífi, þéanlegt skemmtilegum studiis“. Óljóst er hvort hér stendur „maklífi“ eða „matlífi“.

fundíð á sjálfum mér hið sama. En hér í hrossaskellu glaumnum, eg meina urbanos tumultus, verður því ei við komið, og það allra síst ef maður er í nokkru neytur fram yfir homines inertissimos¹⁰⁹ helst síðan það er orðinn viðtekinn vani að brúka þénustu hinna fátækari, hvar sem henni verður viðkomið. Furðu mikið þykir mér þér hafa getað komið til leiðar um ýmsar plantanir og er slíkt ein hin hreinlegasta og gagnlegasta skemmtan. Nokkrum sinnum hefi eg lesið bréf yðar upp aftur mér til skemmtunar og ei síst vegna þessa pósts, hvern eg skyldi þess heldur congratulera yður sem eg vissi hann væri varanlegri. En so gengur tíðast til að áυτάρκειά¹¹⁰ vor verður oss heldur skammvinn. Það er vitanlegt okkur, sem til þekkjum, að bestu náðir eru þar í landi til studia excipio¹¹¹ embættismönnum sumum er margt hafa að sýsla. Clima, loft og matur á við oss flesta, sem von er, vantar þó í vissum studiis, bækur og lærða menn að tala við sed qvod ad reliqua¹¹² er þar conditio vitæ¹¹³ í flestu miklu betri þeim sem nokkur ráð hafa og fortekið hefði eg að sumt af því sem nefnið so sem plómutré og espi mundi þar takast og eigi tókst Lauritz lögmanni sitt linditré fyrir utan stofuglugga sína. Eg hefi gjört, þó að óaðgættri ráðlegging bréfs yðar, að lesa oft yðar bréf um þetta, því mín eigin inclination¹¹⁴ hefur mig til þess hvatt og í sannleika að segja er mér lífið leitt orðið, ei so mjög sökum brests á matar uppeldi er aðrir útbyta mér, sökum mín fata¹¹⁵ eru slík að lifa jafnan í ófrjálsu standi, þótt á móti náttúru minni og það tekur nú til að draga allan dug úr mér, og nærir contentum¹¹⁶ til alls þess er eg fyrr matti mikils í þessu genere studiorum er eg hefi spillt minni bestu ævitið við. Nema so væri að eg fengi þann successorem¹¹⁷ til viðtöku, er vit og vilja hefði með að fara; til hvers eg hefi löngum kosið yður einan sem vitið. En eg finn hvað mér líður að líkast er eg, að eg muni fá ár draga yfir höfuð hér eftir í mínu alltið ófornægilega, örbirga og lasti undirlagða útlendingsstandi. Ætlaði þó að láta eigi þá litla notitiam undirganga sem eg, einkum

109 Þ.e. ódugandi menn.

110 Þ.e. gr. *autarkeia*, ‘að vera sjálfum sér nægur’.

111 Þ.e. til fræðistarfa nema ...

112 Þ.e. þegar allt kemur til alls.

113 Þ.e. lífsskilyrði.

114 Þ.e. tilhneiging.

115 Þ.e. örlög.

116 Þ.e. andúð.

117 Þ.e. eftirmann.

in *Philologias Islandicis*, hafði numið af öðrum og sjálfur amplificeret og sett í nokkrum *ordinem scientificum*; og búinn er eg að skrifa catalog um þess alls er eg í þessháttar literat sökum iðjað hefi. Mér varðar nú mest um *consolationem piam et philosophicam*,¹¹⁸ þá er eg, eftir gamalli *experientia*, mun hljóta að leitast við að innplanta mér sjálfum, Horatius hafði þær viðlögur *Det opes* (sc. *Jupiter*) *det nummos*, *animum æqvum mihi ipse patabo*, og satt er: Það kostar nokkra áreynslu að hafa æqvum *animum*¹¹⁹ þegar allt hitt nálega brestur eins og fyrir mér og vita þó fyrirfram að varla nýtur nokkur. Eg er ei sá hinn sami sem get skafið öldungis út mitt melancholiska þunggeði og þankagræðsku þá flest bægir og alltið syrtir meir og meir í álinn post multa exantlate¹²⁰ á gömlum aldri. Þeir tímar voru líflegs hugar að mér þótti minnkun að komast í engvar hugarraunir. En nú er so komið að mér nægir. En þykir það lakara að máski eg megi hrekjast enn í nýjum húsgangi eftir starfið ef lengur lifi, id est, úr annarri calamitate í aðra, vel, ut dicunt, úr [einu jarðnesku] helvíti í annað. Hér get eg varla lengur við lafað því ætíð þrengir að, en eg eldist, en á Íslandi er ei að vænta nema annarra nýrra adversitatum sem mitt vitæ genus í þessum stað hefur ei hast að berjast við. Fáum tekst að vera meistara síns sinnis þá allt að þrengir eður hafa affectum impatibilitatis. Veit eg á Íslandi er slæmt efnalausum, líka hér ei síður; en það er kúnstin að geta snúið slíku sér til góðs með þolinmæði. Það er hvað best eg vænti, að fá yður innan sex mánaða. Þér endið bréf yðar með þeirri ósk að það verði mér skemmtilegt og so hefur orðið en eg óska aftur að yður verði ei markleysa þessi leið yfirlestrar. Oflangt er orðið óviljandi helst ef eg sé yður innan 5 mánaða. Guð gefi yður afturkomu ferðina farsæla og allar lífsstundir annars og síðan æskilegar og ánægileg not yðar manndóms og meritorum¹²¹ í lífi þessu þangað til hin bestu viðtaka í hinu eftirkomandi. Lifið alltið með heiðri og heillum og ánægju í óraskanlegu velstandi – þess óska eg sem ætíð vil viðurkenna yðar framkominna velgjörðir við mig og stunda yðar dyggðaríkt, manndómslegt og lærdómsfullt geðslag, vit og hugarfar, í þénustuviljugri einlægni. Khafn þann 10. Maji 1762 og sendur fréttaseðill. Jón Ólafsson.

118 Þ.e. huggun guðrækilega og heimspekilega.

119 Þ.e. jafnaðargeð.

120 Þ.e. eftir að hafa þolað mikið.

121 Þ.e. mannkosta.

3. Bréf til hins sama [Jóns Ólafssonar], skrifað frá Sauðlauksdal 17. Septembr. 1762. [frumrit og afskrift Jóns í fyrrgreindu handriti. Additam. nr. 25 í 4to. Þar sem orðamunur er, fylgjum vér þegjandi frumritinu].

Góði lærði gamli vin!

Guð sé með yður jafnan!

Yðar að vanda einfeltnis (*loquor antiqué*)¹²² eður einlægnisfullt tilskrif, þó pathetískt (sem von er á), hefi eg meðtekið þann 5. augusti eftir langa útivist Íslandsfara (þeir hafa verið 8, 10 til 12 vikur í sjó í ár). Eg sé þar af, að þér lifið enn í sama standi, sem næstliðin ár, og condolera yður víst, en óska þó þar hjá, að þér mættuð lengur lifa, til að ná betra líferni, eður ánægðara, og komast til rólegrar elli. Nú vil eg engan veginn yðar harma upp vekja, heldur koma til sjálfs míns. Mér hefir síðan, fyrir náð guðs, liðið bærilega, og allir lifa hér, ungir og gamlir, við bærilega heilsu. Veturinn var frostlítill fram til jóla, en snjóamikill þaðan af, og mjúkt við fótinn, þá eg oftast tvisvar í viku gekk út að skemmta mér, stundum að horfa á rjúpnaveiðar, er brúkast hér í togi og snörum á, eftir aðferð fornanna.¹²³ Vorið var hið besta, og eins hefir sumarið verið alls staðar. Fiskiafli góður, en nýting nokkuð misjöfn. Grasvöxtur í betra lagi, og nýting og heyskapur góður.

Maturtavöxtur er hér í Sauðlauksdal miklu betri en í fyrra, og hvítar rófur og sniðkál allt ofvaxið og í blómstur komið; stendur það af löngum blíðviðrum. Lítill akur er hér fyrir jarðeplin (þau finu rauðu, frá Vestindíum, er spanskir kalla Patatos) af hvíts skeljasands jörðu, og hafa mörg þar fengið vöxt sem utanlanda. Populi, þær ungu, og plómutrén dóu í vetur, en 5 pílur hafa vel aflifað veturinn, og tveir skotið náttúrlegum stínum greinum, nær þriggja feta löngum, svo eg er nú um þá vongóður, verði veturinn ei því frostameiri, en í vor ætla eg sökin sé unnin, lifi þeir, og er þó, það enn er komið, dæmalaus póstur hér á landi,¹²⁴ því með píla hefir nokkrum sinnum verið reynt syðra,¹²⁵ og þeir dáið strax á fyrsta ári. Við þvílíkt skemmtum við oss hér, og annað smátt, þó ei algengið,

122 Þ.e. eg tala eftir fornum sið.

123 „svo veiða Norðlingar rjúpur, og svo hefi eg vanist og veitt þær sjálfur“. Jón Ólafsson utanmáls.

124 „undir gráðu 66. 10 mín.“ Jón Ólafsson utanmáls.

125 „Þar er poli hæð hérum 64–10“, en hér 66–10 circiter. scil. 2 gradibus norðar“, utanmáls í frumbréfinu með hendi Eggerts.

svo sem er einn globus artificialiss,¹²⁶ stór sem ungbarnshöfuð, gjörður af íslenskum höndum, í sínum völtrum, illuminaður með heimsálfum, löndum og höfum, undir sinni longitudine og latitudine,¹²⁷ með helstu *circulis* og *gradibus*,¹²⁸ málböndum og töflum meðfylgjandi til upplýsingar. Þetta gamms-egg er skrínlagt,¹²⁹ og fram tekið á vissum tímum.

Við það þér nefnduð, að vert væri að gjöra nokkuð poëma¹³⁰ um slíka mögulega Íslands ánægju, helst við vitam rusticam,¹³¹ þá hefi eg svoddan frá mér lagt; þó skyldi eg hafa sýnt yður poëma, sem kallast Búnaðarbálkur,¹³² ef skrifara hefði, en Mons. Einar Halldórsson¹³³ varð eg að missa í sumar, og vígist hann um þessa daga. Búnaðarbálkur skiptist í þrjú kvæði: það fyrsta er Eyndaróður, Óvætta-dvöl og Ógeðs-ævi. Það er um, hvernig dagfar og bæjarbragur á Íslandi sé orðið allt leiðindasamt og ónáttúrulegt.¹³⁴ Annað kvæðið er Náttúru-lyst, Ólundar-haft og Vonarfylli, um það, hversu að náttúran öll, og einkum dýranna sorgalaust líf, en allra helst og fremst, fyrst og seinast, guðs forsjón, bendir manninum á Íslandi til góðrar vonar og ánægju. Þriðja kvæðið kallast Munaðar-dæla, Bónða-líf og Lands-elska, um það, hvern veg góðir bændur kunni að lifa glaðir og vel ánægðir, og hafa alls konar nægtir á Íslandi, bæði af hlunnindum þeim, er þar brúkast nú, og hinum, er af nýju fást og brúkast kunna, og í öllu því að sýna dugnað og elsku föðurlandinu. Þetta er nú inntak Búnaðarbálks, sem er 100 erindi, og er epilogus¹³⁵ (greinir nokkrar úr Salomonis Predikara) þessi:

1. Lífið mun öllum rustum remmast.¹³⁶
2. Sólunni leit eg ólán undir.

126 Þ.e. hnattmynd. Um hana orti Eggert kvæðið, sem er prentað í kvæðabók hans (Khöfn 1832 8vo), bls. 228–229.

127 Þ.e. lengd og breidd að hnattmáli.

128 Þ.e. baugum og mælistigum.

129 Þ.e. geymt í skríni.

130 Þ.e. kvæði.

131 Þ.e. sveitalífið.

132 *Búnaðarbálkur*, hið ágæta kvæði eftir Eggert, er prentað í kvæðabók hans, bls. 20–50, einnig sérilagi í Hrappsey 1783 og í *Ármanni á alþingi* 1 (1829), 115–172.

133 Einar Halldórsson þessi varð prestur að Hraungerði.

134 „Það mun satt vera“, ritar Jón Ólafsson utanmáls.

135 Þ.e. eftirmálinn eða niðurlag kvæðisins.

136 Vísurnar eru tilfærðar úr kvæðinu í bréfi Eggerts, en hér er einungis tilfærð fyrsta hending hvers erindis, og þótti það nægja. Erindi þessi eru fimm, 96–100 í *Búnaðarbálki*, og orðrétt sem í kvæðabók Eggerts hinna prentuðu.

3. Hvað gagnar svo fyrir gýg að vinna.
4. Manninum er því ekkert betra.
5. Vilið þér mér ei til þess trúa.

Nú hafið þér þvílíka stundar-skemmtan, í staðinn fyrir það, að eg mun ei sjá yður í ár í Kaupmannahöfn; eg hafði að sönnu ætlað það, en bæði komu skipin seint, og líka hefi eg ekkert bréf þar um fengið frá mínum principalibus,¹³⁷ en heyrte eg eigi þess þó von, og muni þeim þóknast eg sé enn á Íslandi vetrarlangt. Yður get eg ekkert huggað, þó gjarnan vildi, nema með því, sem algengið er, að segja: maður hljóti að vera þolinmóður. Það er fljótt sagt, en seint gjört. Það besta ráð er, að setja sitt traust til hins góða guðs, vænta hans náðar og aðstoðar með öruggri trú, og styrkjast svo í honum. Þessi eru þau einu úrræðin, þá allt brestur, og hvort sem er, ef vel er ráðið. Þar þér nefnið, að mig vilduð fá láta catalogum yfir yðar scripta,¹³⁸ svo eg viti hver þau sé, þá læt eg yður vita (sem þér munuð nú gleymt hafa), að eg fékk hann hjá yður áður eg fór úr Höfn, og hefi eg hann hjá mér. Mun eg nú lofa því, og það er allt hvað eg gjöra kann yður til maklegrar þénustu, ef yður lifi og nokkru líku efni kasta á pappír, að unna sannmælis fyrir allt yðar mikla starf og ráðvendni. Eg læt hér við lenda, og befala yður almáttugum guði til halds og trausts í bráð og lengd. Viljandi jafnan finnast

Yðar verðugleika
einlægur vin og elskari
Eggert Ólafsson.

Sauðlauksdal d. 17da Septembr. 1762.

Fréttum sleppi eg, og fæ þær ei merkilegar norður á þenna kjálka. Nafnkenndir menn lifa, nema Jón í Grenivík¹³⁹ og Katrín Þórðardóttir,¹⁴⁰ kvinna síra Vig(fúsar) J(óns)sonar. Hinar almennar fréttir, um árferðið etc., hefi eg áður á drepið, sumt fortelja bræður mínir. Bréf til Mr. Magnúsar Vídalíns¹⁴¹ sendi eg með vissri ferð norður í Ísafjörð. Semper vale!

137 Þ.e. forstöðumönnum hins danska vísindafélags.

138 Þ.e. nöfn ritgjörða þeirra, sem Jón Ólafsson hafði samið.

139 Jón Jónsson í Grenivík í Höfðahverfi, sýslumaður í Eyjafjarðarsýslu frá 1727 til 1748, faðir Þórarins sýslumanns, fæddur Stefáns amtmanns á Möðruvöllum.

140 Katrín Þórðardóttir prófests á Staðastað, Jónssonar, húsfreyja í Hítardal; síra Vigfús í Hítardal var bróðir Finns biskups.

141 Magnús Vídalín, sonur Páls lögmanns, bjó í Ögri við Ísafjarðardjúp, andaðist 1769.

[Utaná bréfinu stóð]:
 Göfugum og lærðum manni
 Sgr Jóni Ólafssyni (fæðingja við Grunnavík)
 Studioso seniori et antiqvario¹⁴² etc.
 að Kaupmannahöfn.

4. Bréf Jóns Ólafssonar til Eggerts Ólafssonar 10. maí 1763

AM 996 4to II, bl. 329r–331v:

Monsieur Eggert Ólafssyni:
 Heiðurlegi höfðingsmann
 heilsa eg yður að vanda!
 Allt það besta óskast kann
 æ berist til handa.

Eg þakka í einu orði með öllum virtum allt ágætt við mig af yðar álfu framkomið og auðsýnt, og eins hugarlátlegt og mér kærkomið tilskrif, af dato Sauðlauksdal, þann 17. sept. er bróðir yðar monsieur Jón afhenti mér þann 16. nóv. fullt af velvild og þægu ávarpi. Þér sjáið af þessu að eg hjari enn þá sem eg við venjulega kosti aðeins, naumlega viðværiglega. Máské mér fari sem fleirum, að þegar að þeim tekur að kreppa fýsast þeir til Íslands, og að visu er eg nú farinn til að gjöra meir ráð fyrir mér en áður, ef nokkur vill veita mér viðtöku. Eg finn að heilsan rýrnar nokkuð so eftir hendinni, þó eg sé jafnan á ferli. Aldurinn færir nú að sextigum, so vantar 2 ár til; en óhollt loft og kalt camers í vetur var, ásamt fleiru, bætir nokkru við. Þér óskið mér betra stands og það hygg eg sé yðar góð alvara en varla er það sýnilegt hér í stað, en armóðin og margt óþægt þekkja menn, sem von er á þar í Íslandi. Það liggur þó helst þungt mér í skapi, að það sem eg hefi haft ómak fyrir að pára saman, eftirkomendum mínum til fyrirgreiðslu, verður einskis metið, eður helst fyrir ónyttjurugl eður með öðru móti kemur fæstum fyrir sjónir, því eg merki vel að þankar flestra landa vorra ganga annan veg, þeir sjá líka mín dæmi og annarra hvað þeir njóta þvilíks í framtíðinni etc. Um þetta gildir ei að sýsla: þér þekkið nokk til hlutanna

142 Þ.e. „stúðenti hinum eldra og fornfræðingi“; hinn yngri stúðent með því nafni var Jón Ólafsson frá Svefneyjum, bróðir Eggerts; hann kallaði sig á (grískri) latínu Hypnonesius, Danir kölluðu hann hinn lærða Íslending; Jón Ólafsson frá Grunnavík kallaði sig stundum á (grískri) latínu Brachykolpius.

sem hér eru, enda mun ei þurfa helst ef von er yðar að hausti, og þarf eg því ei að skrifa langort í þetta, en það vildi eg af alvöru kjósa, sökum blaða minna, að þér væruð komnir hér áður en fer frá, með dauða eður burtferð. Bræðrum yðar líður sæmilega nema hvað monsieur Jón nafni hefur verið kvillaður um stundir og haldið sig á Regentzi sökum betri aðbúnaðar. Hér batnar ei í byggðinni. Allt er dýrt, tvefalt og þrefalt, og sumt meir. En volsið vex í klæðnaði, indiansku og slitlausu taui, víni og kaffi etc. en peningar dragast út. Líka urðu Júðar fundnir í því í vetur að þeir ætluðu að færa heilmarga peninga í Hamborgar Banqven, [en] peninga ekla hér stök, og fjölgun embætta etc., með sumu fleira sem ei vert að bréfsetja. Gehr. Holst¹⁴³ andaðist í vetur þann 30. jan en gehr. Thott í hans stað aftur kominn, viðlíka sinnaður sagður með langdrægni loforðanna við þá er leita embætta. Þann fyrrnefnda mun S(ank)ti Pét(u)r nú vera búinn að ljúka inn í ríki himnanna. Þér munuð heyra þá chosu síðan er líka er komin fyrir herskapið, og þótti kímileg, betur hún væri til góðra eftirtekta. Það fór sem best að eigi varð af stríði danskra við Rússa, orsökkuðu af Norður-Holsten. Það var komið so nærri að ei vantaði nema commando til áþrifa. Því í þeim svifum dó ctzarenn í Moschou, Pétur hinn þriðji, eftir hér um 5 mánaða regering, Catharina heitir nú keisarainnan. Þessi Pétur hafðist þó nokkuð að á þeim tíma: Hann setti niður laun presta og annarra til 100 rúblna sem (en hvert rubel vitið þér að er 8 dönsk,¹⁴⁴ neyddi þá til að raka af sér sín löngu skegg og var meint að hann hefði haft í ásetningi að koma þar á þeim reformertu trúarbrögðum. Þeir ætluðu að reka hann til Siberien og voru flokkar uppi því þeir sem hann upphækkaði héldu með honum, síðan fannst hann dauður í sæng sinni þann 5. júlí og gjörðu þeir það orð á að hann hefði dáíð af drukkiskap: so um hann mátti segja:

Pétur sá er skeggin skar
og skerti launin presta,
lífði stutt og lítið bar
lof í valdi mesta
(eður: tuttugu vikur tign þá bar
er telst í heimi hin mesta).

143 Þetta mun vera geheimeráð Johan Ludvig Holstein-Ledreborg greifi (1694–1763). Hann gegndi mörgum mikilvægum embættum, m.a. sem yfirmaður í Danska kanselliinu og varð Otto Thott eftirmaður hans.

144 Dönsk mynteining, *mark* (hk.).

Þetta féll lukkulega fyrir Danskinn. Catharina heitir nú keisarainnan er setti niður allan þann óróa er af honum hafði staðið, Paulus heitir arfa-printsinn, og er sagt að vor kóngur sé hans vörðslumaður. Komu þeir dönsku so sem flestir voru þó norskir aftur til baka illa hraktir mest af skorti nauðsynlegra hluta, og hafa dáið hér hrönnum í vetur en leifarnar fóru glaðir heim. Hér hefur yfiringið mikill dauði á nautpeningi, kominn fyrst frá Sachsen og hefur so gengið héðan yfir til Skáney. Í Sachsen fundu einhverjir upp nokkra bót með eikiösku en þeir í Svíaríki með saltþétri að gefa inn nautinu nokkrum sinnum á dag. Margir urðu kúalausir; staðarins commedant missti allar sínar 50 eður fleiri, menn halda þetta sé af inficeruðu¹⁴⁵ lofti, og var sagt, að svart ryk hefði fundist af hendingu á hvítu törklæði sem gefið var í [svo] hundi í vatni og af hverju hann drapst strax. Fólk hefur og dáið framar venju í vetur; á einni viku dóu 138 mest af taki og köldu, hefur legið fáa daga. Íslandi viðkomandi þá hefi eg ei annað heyrt sérlegra en að kóngur taki nú að sér landið til útreiðningar. Sonur landfógeta monsieur Jón hefur verið hér í vetur og er nú mælt að fabrikvernar í Reykjavík taki til að flótera, síðan formannaskiftin urðu, so landfógeti muni komast úr öllu gjaldi á fimm ára fresti og fer það mikið vel. Hans Jorgensen hefur verið hér í vetur með ærumál sitt og fékk stefnu til hæstaréttar og Joachim Anchersen fyrir promevator, það hverutvegga var útgefið 24. febr. Margt umtal hefur það gjört í vetur meðal íslenskra eftir því sem hver er unnandi. En flestum hygg eg þyki það illa luktandi og hefði betur farið að þeir hefðu ei hlaupið í æru hans. Hann átti 30 rd. hjá amtmanni etc. Líkast er þeir komi honum til forlíkunar þá enginn íslenskra vildi verða til að translatera hans processa þrjá; gjörði eg það fyrir intercession¹⁴⁶ góðs vinar – en mér eru þó íslenskir processar orðnir ofur leiðir. Þeir eru flestir fullir með óhreinlyndi og ágirni. En mál Bjarna Nicolaussonar um klaustur restantzana er til vonar að fyrirkomi nú um þessa daga. Eg vík aftur til okkar mála. Hafið kærar þakkir iteram fyrir tilskrifid. Mér hefur þótt gaman að líta í það nokkrum sinnum, vellíkar mér það þér skrifið um poëmata yðar. Þau eru góð því þau fræða, hugga og skemmta omni tulis punctum, qvi utile miscuit dulci, sagði Hór(as).¹⁴⁷ Eg

145 Þ.e. eitruðu.

146 Þ.e. milligöngu eða fyrir bón.

147 Omne tulit punctum qui miscuit utile dulci, Lectorem delectando pariterque monendo. „Sá hlaut aðdáun allra sem blandaði nytsemd unaði: Lesara gerir hann glatt í geði og fræðir hann líka.“ Hóras, Ars Poetica.

hygg það valdi mestu hugarböli manna að þeir hafa ei rétta og fasta þanka um forsjón Guðs. Eg hefi teiknað mér upp þau erindi er í bréfinu yðar standa. Og eigi síður þykir mér fýsilegt að merkja hvað yður hefur áunnist um plantager, þá eg var í Súðavík um veturinn 1743–4 sýndi eg þeim aðferð þeirra norðlensku að veiða rúpur í tögum, hvert sem þeir hafa brúkað hana síðan eður ei. Furðar mig á þeim ofvexti þér segið hafi orðið á maturtum, káli og rófum; varla var von að plómutrén mundu þrífast en um pílana var líklegra því þeir eru hardari í sér að bera af frostin eftir minni hyggju. Hér er nú unglingur nokkur úr Húnavatnssýslu Jón Grímsson að nafni er lærir aldingarðakúnst. Merkilegt er og það þér segið um globum. Hina síðuna þykir mér og skemmtun að því er þér skrifið um poëmata yðar og líkar vel. Ei veit eg hvað landar vorir hafa nýlega útgefið í lærðum sökum, nema monsieur Stephan Björnss(onar) Dissertation á latínu og dönsku de altimetria¹⁴⁸; hann er einn við landmælingarnar.¹⁴⁹ Relation hefur komið frá þeim er sendir voru til Afrícam, þeir hafa verið við Sinaifjall og víðar, fundið að sönnu nokkrar orientalískar inscriptiones og þykir ei so mikið curiosum þar sem sumir peregrinantar¹⁵⁰ hafa yfir gumað. Eg er að sönnu búinn að gjöra catalogum yfir scripta mín, ef sokallast, eg hefi gjört hann löngu fyrr en þó eg hefi bætt nokkru við síðan, en eftir því sumt mun þykja fánýtt þar í og óviðkomandi antiqvitætum sem sú danska matlögunarbók í 8vo anno 1711, ni fallor útgengin í dönsku og undirjarðar-reisa Climes er eg sneri úr þýsku fyrir Jón sýslumann Benedictsson sett í söguform,¹⁵¹ heimskudigtinn um Svein Munksson þegar eg var um veturinn hjá Erl(endi) br(óður) m(inum) og nokkuð af þeim sokölluðu tóbaks discours¹⁵² þá eg var hinn veturinn á Söndum í Miðf(irði) hjá frænda

148 Þ.e. um hæðarmælingar.

149 Stefán Björnsson reiknimeistari (1721–1798), fyrrv. rektor Hólaskóla, kom til Hafnar 1755 og ílengdist þar. Hann gaf út nokkrar ritgerðir um heimspeki og stjörnufræði á árunum 1757–1760 og á Jón hér líklega við eina þeirra. Stefán vann við landmælingadeild danska Visindafélagsins við útreikninga á þríhyrningamælingum sem hófust fyrir alvöru vorið 1763. Sjá Páll Eggert Ólason, *Íslenskar æviskrár frá landnáms tímum til ársloka 1940*, 5 b. (Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 1948–52), 4:314–15; Einar Guðmundsson, „Stefán Björnsson reiknimeistari,“ *Fréttabréf Íslenska stærðfræðafélagsins* 7, nr. 1 (1995): 12ff.

150 Þ.e. pílagrímar, ferðamenn.

151 Hér á Jón við þýðingu sína á Niels Klim eftir Ludvig Holberg, sbr. Jón Helgason, *Jón Ólafsson frá Grunnavík*, 242–45.

152 Sbr. Jón Helgason, *Jón Ólafsson frá Grunnavík*, 242.

mínum Einari sálga Nicolaussyni; sálma tvo úr þýsku og aðra tvo úr dönsku og fleira soddan, mun eg reducera allt það til þess er eg hefi baslað við í Philologia islandica og antiqvitetum aðlútandi. Eg geymi mér slíkt þangað til, ef mér auðnast að vera búinn með Eddu er eg vænti með að verða búinn með í annan þriggja eður fjöggra mánaða hindrunarlaust þó þá sé eftir að skrifa indices og nokkra discoursa hreint, kannske og Faculam mína Eddicam sokallaða.¹⁵³ Sú bók hefur ei legið létt á mér en komið hefur hún mér uppá að skrifa saman þá collection gamallra og nýrra orða er eg kalla Contractismum,¹⁵⁴ er eg kalla so þarfan fyrir þá er komast vilja niður í fornryðum að án þeirrar observationis lendir allt í tilgátum, teknum af líkingum orðanna og hefði (absit verbo gloria)¹⁵⁵ hefði sá merkilegi maður Páll lögmaður Vídalín brotist so mikið um í orðinu Jól, þó hann hafi nær farið en allir hinir. Hitt opusculum er minna [sem] eg kalla Translatisimum og er so gott sem búinn, er og alphabetvis lagaður. Hann er með þau orð sem qvod ad etymon¹⁵⁶ eru, raunar öll og hin sömu í íslensku og dönsku, líka eru þar nokkur svensk og þýsk en differera merkilega að meiningunni; sá hlutur er eiginlega gjörður in gratiam interpretum,¹⁵⁷ því eg hefi séð hversu aumlega sumum íslenskum hefur tekist þá þeir hafa útlagt einhverja bók úr dönsku og meint hið sama orð hefði sömu notion í báðum dialectis sem í íslenskunni. Eg sá merki til þess á Arndtz kristindómi forðum etc. Annað fyrir utan Eddu hefi eg ei tekið mér fyrir um stundir en bætt hefi eg sumstaðar orthogr. mína islandicam, trutinam Runicam,¹⁵⁸ en iðuglega mitt Lexicon isl. er eg hefi lagt mesta stundan á og forbetað mitt onomasticon,¹⁵⁹ í nokkrum stöðum þar sem mér hefur fyrri misskilist. Búinn að útpýða orðin í Grammat. Jóns Magnússonar á latínu er hann

153 Sama rit, 267–68.

154 Sama rit, 311–13.

155 Þetta orðalag notar Árni Magnússon einnig í bréfi. Hann segist „absit verbo gloria“ telja að ekki séu margar villur í uppskrift sinni á *Sturlunga sögu* (Arne Magnussons private brevveksling, útg. Kristian Kålund et al. [Kaupmannahöfn: Gyldendal, 1920], 236). Gloria merkir hér ekki aðeins dýrð heldur einnig stærilæti, þ.e. án þess að stærilæti liggi í þessum orðum eða án þess að það sé ætlun viðkomandi að hrósa sjálfum sér. Jón á sennilega við að Páll Vídalín hefði haft minna fyrir því að skýra orðið jól ef hann hefði þekkt *Contractismus*. Greinarhöfundar þakka Sigurði Péturssyni fyrir hjálpina við að skýra þetta orðalag.

156 Þ.e. sem eru upprunaleg.

157 Þ.e. í þágu þýðendanna. Á spássiú: „Contractismus translatisimus“.

158 Hér mun Jón eiga við rit sitt *Rúnareidsla* eða *Iohannis Olavii Runologia* sem varðveitt er í AM 413 fol, sbr. Jón Helgason, *Jón Ólafsson frá Grunnavík*, 53ff.

159 Þ.e. nafnatal.

færir fyrir exempla og sett nokkrar notas til, byrjað syntaxiu og prosidiam, lítilfjörlega, því frátafirnar og Edda hefur tekið tímann frá mér; ólystug seta í köldu comesi í vetur með fleiru tekur að deyfa minn fyrri ardorem og impetum;¹⁶⁰ helst þá eg þenki um að fátt eður ekkert muni komi öðrum til fyrirgreiðslu; því eg merki landar vorir so gott sem foragta slíkt, þykir pedanteri og brauðlausar konstir, sem og satt er, vissum mönnum er annað stunda fremur. Þetta er þarfleysa, einkum ef við sjáumstum hér í haust, en verði það ei, tel eg það óvíst í þessu lífi hrökkvi mér mín tentamina að koma mér til Íslands í ár. Þó eg viti vel að þá taka önnur mala¹⁶¹ við sem eru öðruvísi vaxin. En það líkar mér best að eg finn það á mér að eg muni ei mörg ár þurfa að sorga fyrir húsgangstilstandi mínu. En ei hefi eg þá nostalgiam eður heimfýsi enn þá fengið að eg sé ei jafnsáttur að leggjast hér í jörðina. Mál er að hætta þessu hjali og nokkuð confus bréfslögum er þér eruð vísir til að vorkenna og skilja samt sem áður; þér kannist við ónáði það er landar vorir hafa oft um þenna skipaburtferðartíma. Verið ástsamlega kvaddur í heiðri, heillum og stöðugu lukkuláni um ævina alla Guði til dýrðar og mönnum til gagns, sem eg veit yður lundlaginn til og vil alltið stunda að finnast yðar góðu dygðir rækjandi og virðandi í vinveittum þénustuvilja meðan til endist

Jón Ólafsson

Khafn þann 10. Maii 1763

4. Bréf til hins sama [Jóns Ólafssonar], skrifað frá Sauðlauksdal 14. Septembr. 1763. [Afskrift Jóns Ólafssonar í Additam, Nr. 25 í 4to].

Allt hvað gladdi guðs ástvini forðum gagnist yður!

Yðar ástsemdar tilskrif, daterað 10da junii þessa árs, kálfinn meðfylgjandi, og alla undanfarna alúð og auðsýndar fornmannlegar velvildir, svoddan rétti, sem mínu skapi best smakkast, þakka eg yður í einu orði með öllum vir(k)tum, minnandist þess jafnan í huganum, þótt í verkunum aldrei fram komi. Það sama bréf yðar meðtók eg þann 9. junii, og þau sem þar hjá voru, til bróður yðar¹⁶² og Magnúsar Vídalíns, kom eg áfram með vissri skilaferð.

160 Þ.e. ákefð og þrótt.

161 Þ.e. slæm (verk).

162 Bróðir Jóns var Erlendur Ólafsson, þáverandi sýslumaður í Ísafjarðarsýslu. Magnús Vídalín í Ögri, sem fyrr var getið, sonur Páls lögmans.

Að þér lifið enn, og haldist við það sama heilsufar, þótt ei sé fullleg alheilsa, þá gleðst eg samt, að ei er þyngri en var, og óska gjarnan að betri mætti verða að guðs vilja, bæði heilsufarið og önnur vellíðan. Eg veit það glögg, hvílik ævin yðar er, eg sá það á sjálfum mér nokkuð, en þó fleira á öðrum, sumt í spegli, sumt í ráðgátu. Nú kem eg til bréfsins, þó styttra verði en eg hugað hafði, því tími sá, er eg ætlaði mér til að tala með nokkrum makindum við fjarlæga vini mína, skrifandi þeim með Stykkishólms skipi, eyddist allur og truflaðist við dauða Madme Sigríðar sál. Jónsdóttur, móður síra Bjarnar mágs míns. Hún var einhver fróðust og minnugust kvenna hér á landi. Þér kannist við ætt hennar: hún var dóttir síra Jóns Eyjólfssonar á Gilsbakka. Nú hefir það veislustapp staðið hér, með slæmnum¹⁶³ íreiknuðum, heila viku, en Stykkishólms skip mjög svo ferðbúið; þó fékk það hindranir við það kaupmaðurinn Hofgarður¹⁶⁴ deyði.

Allir aðrir nafnkenndir menn lifa hér á Vesturlandi, og flestir hinir; en dauða Brynjúlfs¹⁶⁵ á Hlíðarenda munu þér fréttu með öðrum fréttum, og fleiri manna lát. Árferðið er hér á landi það allra besta til lands og sjóar, þó nokkuð mismuni í sumum stöðum. Fiskiafli góður víðast hvar, og sums staðar í mesta lagi, svo sem sunnanlands hefir drjúgum hver kotungur á Innnesjum fengið lestar hlut, og sumir hafa fengið fjórar lestar. Hér fyrir Vesturlandi meiri þorska-fengur, en áður hefir verið í mörg ár, og steinbítsafli rétt góður. – Veturinn var hinn allra-besti, með fárra vikna frosti og snjóvi framan af, en þar eftir, allt fram á jól, sífelldar þiður og þeyvindar, já stundum svo mikill lofthiti (hvað thermometrum sýndi), sem þá hlýtt er í mollum á sumardag. Á liðnum jólum kom snjór nokkur og frerar, þó allt í meðallagi, og sjaldnast fullkomið vetrarfrost að kalla. Vorið og sumarið hefir gott verið; sumarið samt þurrkasamt síðan á leið, og þess vegna nýting hin allrabesta. Allir Íslendingar hafa nú full hús matar. Guð gefi þeim vel með að fara!

Um rationem status¹⁶⁶ hér á landi vil eg fátt tala. Málaferlin engin merkileg, en stappið nóg samt, og rígur millum amtmanns og biskupa. Prentverkið stendur. Catechismus vantar. Kóngur vor hefir jafnan skaða af

163 Slæm(u)r var kallaður í drápum fornum sá hluti kvæðisins sem var á eftir stefjunum; þar af er dregið hér að kalla svo síðara hluta erfisveislunnar.

164 Hofgaard, danskur maður, kaupmaður í Stykkishólmi. Minningarvers eftir hann, sem síra Ólafur Gíslason orti, prestur í Saurbæjarþingum, eru prentuð í Kaupmannahöfn 1764.

165 Brynjúlfur Þórðarson á Hlíðarenda var sonur Þórðar biskups Þorlákssonar í Skálholti.

166 Þ.e. almenn landsmál og þeirra ásigkomulag.

höndluninni, þótt árið sé svo gott. Hvað til þess komi, mega vitringar um dæma. Farmenn sjálfir hafa þó engan skaða, og enginn af valdsmönnum hér talar um slíkt. — Sagt að flestir höfðingjar á Alþingi hafi fallist á það álitlega tilboð hins nýja compagnies, að interessera hjá þeim, og þeir aftur hjá sér, í hinum nýju innréttingum. Það gefur tíðin að vita, hvort svo álitlegt project fær framgang, og sé svo, hvað nytsamlegt það verður fyrir föðurlandið vort. Það er ei svo illa á komið, þótt Ísland dansi á spjótsoddum í vetur, og það hygg eg aldrei hafi meir í því hrært verið en nú. Guð láti að góðu verða! — þar verða og helstu hlutaðeigendur saman, fyrst amtmáðurinn og landfógetinn sigla. Það er gamall málsháttur kvenna, að lengi skyldi í góðum graut á gólfi hræra. Það hefir nú í næstumliðin 10 ár verið hrært í þeim pólitíska graut vor Íslendinga, og er því líklegt hann soðni um síðir, svo að landsmönnum ætur og hollur verði. Ekki láí eg Skúla vorum landfógeta, þótt hann sigldi nú, því nær skal, ef nú ekki? Eg vil og óska þess, að guð gefi honum og öllum þeim lukku, sem landi voru vilja nokkuð gott gjöra, í því öllu, sem guði er til dýrðar, en því til velsemdar; og þvert á móti, að guð vili hnekkja þeim, og þeirra ráðum, sem skaðleg finnast og óguðleg, og ræktarlaus, og að hann blessaður virðist að renna sínu náðarauga til fornrar torfu þessarar, sem hann hefir gefið oss, og láti hana ekki meir upp blása af skaðvænum stórviðrum tröllkvennanna (þér vitið, að Gýgjar veður er hugurinn). Nú að koma til yðar góða bréfs, og andæpta á nokkru þá þakka eg það allt saman; en þar þér talið um Eggerts nafnið, þá hygg eg tvíllaust það hafi sinn uppruna í verunni af Eg-gart, eður Ek-gårdt, sem enn er til, bæði þar og á Skáni, fyrirmanna nafn og oftartilnafn. Á Holsetulandi og Suðurlöndum finnst sama nafn á xv^{da} seculo, og æ af þessum uppruna. Því hefir eg nú loks látið við það standa, að Eggert þýðist helst Eiki-garður, og svo votta Vínsteinsmál:¹⁶⁷

Út ganga á götu
girtist með Birni
urð, eiki-garður,
inn dal að Sindra¹⁶⁸ o.s.frv.

167 Kvæði Eggerts með því nafni í kvæðabók hans bls. 188–189.

168 með Birni, þ.e. síra Birni Halldórssyni í Sauðlauksdal, mági Eggerts; urð, þ.e. E. (Einar?) bróðir síra Björns; eikigarður þ.e. Eggert sjálfur; sindri, dvergs heiti, en Eggert lætur það þýða stein, og síra Björn í orðabók sinni „tinnu“. Meðal steina-heita í Snorra-Eddu er nefndur Sindr-steinn, og heldur Sveinbjörn Egilsson, að Eggert hafi dregið þar af að kalla sindra.

Yðar glóseran yfir Ólafs nafnið þyki mér rétt góð, og eg hygg rétt ráðið, að Ans-lafur og Ás-lafur sé eitt og hið sama; eins hvað þér nefnið um víxlun á og ei, til dæmis í Óleifur, þá hafði eg það áður sett í mínum orþografiu-reglum. Að eg borgi yður kálfinn með einhverju, þá sendi eg yður Einvaldsvísur¹⁶⁹ og Vínsteinsmál,¹⁷⁰ með fleiri ljóðmælum, en af því, að þessi blöð komast hér ekki fyrir í þessum reifum, þá sveipa eg þau með bréfi mínu til bræðra minna, hverjum eg sömu vísur communicera,¹⁷¹ ásamt Oddi mínum.¹⁷² Læt eg svo við þetta lenda, að eg bið yður fljótt ritað og fáort vel að virða, sem yðar er vandi. Guð gefi yður huggun og hjálp í yðar útlendingsskap, og allra helst, að þér mættuð fá ánægju með ellinni, og fyrir mitt leyti vildi [eg] gjarnan þar til miðla, stæði það í mínu valdi. En hvað sem um tímanlega farsæld líður, þá virðist vor náðargóði guð að unna oss óverðugum hinnar eilífu farsældar.

Yðar heiðursemi þénustuskyldugur einlægur vin

Eggert Ólafsson.

Sauðlauksdal d. 14. Septembr. 1753

[lege 1763].

Æ tینگast hér maturtir og ýms aldini betur og betur. Mustarðslundur¹⁷³ 9 feta hár kringum nýbyggt lysthús, með borði, bekkjum og ilmandi blómi, er hér á landi ný byggð, sem jafnast kann við diætás¹⁷⁴ sumra þar ytra.

[Utanáskrift]:

Göfugum og mjög vellærðum

Sgr. Jóni Ólafssyni (gamla)

Historiarum & antiquitatum septentrionalium

studioso seniori

á Kaupmannahöfn.

169 *Einvaldsvisur* eru prentaðar í kvæðabók Eggerts, bls. 72–74.

170 „þau carmina hefi eg ei meðtekið“. Jón Ólafsson utanmáls.

171 Þ.e. sendi þeim vísurnar.

172 Oddur Jónsson var stúdent sunnlenskur, og var um þetta mund í Kaupmannahöfn. Hann var útskrifaður úr Skálholtsskóla 1752, varð stúdent við Kaupmannahafnarháskóla 1757; kallaði sig um hríð antiquitatum studiosus (stúdent í fornfræðum). Þegar Eggert var í Kaupmannahöfn 1765 (í júlí) hefir hann ort vísu til Odds (Oddur minn sá penna prýddi, o.s.frv.) sem er í handritasafni Bókmenntafélagsdeildarinnar í Reykjavík B. Nr. 111 í 8vo, með nokkrum öðrum ljóðmælum eftir Eggert. [Athugasemd höfunda: þetta handrit er nú á handritadeild Landsbókasafns Íslands – Háskólabókasafns og ber safnheitið ÍBR 88 8vo.]

173 Um þenna mustarðslund hefir Eggert ort „Lysthúskvæði“, sem er prentað í kvæðabók hans bls. 219–220.

174 Þ.e. lystihús.

5. Bréf Jóns Ólafssonar til Eggerts Ólafssonar 17. maí 1764

AM 996 4to II, bl. 368r–369r (371v):

Bréf mín til Íslands Anno 1764. Inntak þeirra og fyrst Vestfjarðabréf, eftir vönu.

Monsieur Eggert Ólafssyni. Hann kom til Kh. haustið næsta eftir.

Reverende et magni existimande amice.¹⁷⁵

Þér heilsuðuð mér þannin síðast: Allt hvað gladdi Guðs vini forðum gagnist yður. (Eg bæti við:) Meir í reynd en orðum.¹⁷⁶

Undir og í hinu sama orðatiltæki óska eg yður vegni sem best í öllu því er Guðs forsjón velur og fyrirser yður gagnlegast; þar í felst það og að þér megið eignast sál yðar í rósemi (eftir því orðatiltæki) frá öllu ónytjubuldri er ríkir ei miður í vorum landa-átthaga en annarstaðar í heiminum. Og er mér það í sannleika kært að yður tekst að vera afskiptalausum frá þeim skaðlega glaumi er margan infatuerar.¹⁷⁷ Máske yður tækist það eins vel hér; þó eru occasionernar fleiri í ýmsan máta eins og vitið.

Eg tala fátt um mig. Eg er hart að úr sögunni. Eg þættist heppinn mætti mér auðnast eitt af tvennu: að vera amanuensis hjá yður, að fletta blóka [*sic*] blöðum, róta í horto¹⁷⁸ yðar þess milli. En ef þér ei komið hingað í haust efast eg að við sjáumst þessa lífs. Því þótt eg finni að heilsunni hnigni nokkuð og hrumleiki aðsækist með aldrinum, sem aðkomandi 15. aug. vantar eitt ár á sextugi, þá hughreysti eg mig við það aftur, að verðið þér ei hingað kominn í haust munu bræður yðar, sem hér eru til staðar, taka við blöðum mínum, þeim sem eftir verða, ef eg snáfa um síðir til Íslands, eins og eg hefi í föstu áformi. Enda merki eg að eg [er] orðinn alla reiðu nógu gamall. Leiðist flest það lengi er, og leiðir verða langþurfamenn.

Eg vildi hafa áður aflokið því mesta af bókartetrinu Eddu, sem eg hefi lengi umfjallað. Eg get ei mikið gjört á vetrartímanum í köldu camersi en þröngt um ljós og þessháttar; en eg er kominn að raun að ei tjáir um að fást, eins og mig henti í haust. Læt eg það so trassast sem kann þetta árið. En einungis dvel eg í þetta sinn að eg geti bundið enda á mína langfjölluðu

175 Þ.e. virðulegi og mikilsvirti vinur.

176 Á spássiú: „Standi það í stöðugum sínum skorðum, en steypist ei af forlaganna borðum“.

177 Þ.e. glepur.

178 Þ.e. garði.

og síðbúnu Eddu; þó máské nokkrir tractatar eftir verði, þá mun eg ei setja það á mig fyrst líkast er að engvum verði að gagni. Frátafirnar berast alltið nægar að hendi.

Það sýnist sem þetta sé ei curerat nema til málamyndar, og¹⁷⁹ máské þeim eg afhangi þyki eg nógu lengi hafa flækst sér fyrir fótum, leiðist flest það lengi er, og leiðir verða langþurfamenn. Eg dára sjálfur mína einþykkurs eður fastlyndis fávitsku og áfram, fyr[i]r að lafa hér so lengi við, og spilla þannin minni tíð við þenna lærða hégóma sem sýnilegt er að varla muni nokkrum koma að gagni, fæstir hirða um nema so in speciem, til málamyndar eins og þeir cureri nokkrar lærðar sakir.

Eg er að sönnu kominn að enda með mitt Eddutetur, búinn að hrein-skrifa 2122 paginas í folio. Áset eg, ef guð ann lífsins, í sumar að ljúka af því óparfaverki og setja síðan upp í næst með allt saman, ef þrumi af til annars vors. Eru þó eftir formálinn og nokkrir discoursar með registri. En hvert eg verð búinn að því eður ekki hefi eg einráðið að snáfa loksins tandem aliqvando¹⁸⁰ héðan, og heita á hurðir Týrs¹⁸¹ einhvers af þremur prestum er næstliðið ár veittu mér ádrátt að mega hírast hjá sér, og þigg eg það heldur en að hlaupa um húsgang á vonar vól.

Heilsan hrörnar nokkuð, sem líklegt má þykja, þar nú vantar þrjá mánuði á sextugt, og sýsla ei um þó eg kreppist vetrarlangt í kulda og myrkri með basli um mín skrif-materialia, og sitja á dreng mínum að hafa ei orð um það, sem seinast í haust, og láta mig so svelta í arresti 4ra daga, en skuldinni snúið á mig en ei komið við orsökina, og satt að segja – við allt þetta, bæði hvað eg lið og það eg sé að allt mitt starf er til ónýtis, þá er loksins jagaður í mig leiði og aversio til þess er eg hefi lagt mesta stundan á. Sufficiat hæc ita paucis attingere.¹⁸²

Hér er orðin frábreytt öld í margan máta, frá hinu fyrra ráðlagi á fyrirfarandi seculo, þó mest síðan fyrir 30 árum, en einkum síðan fyrir 18 árum, flestu snúið í eftirmyndan framandi og efnabetri þjóða, þó þeirra mest sem sífellt fluctuera í sínum statu, en þola það betur að efnunum en vér, og kippa þó jafnótt í liðinn strax aftur. Ekki gagnast Guði að gefa gott árferði so almenningur hafi not af, sökum ágjarnra embættismanna

179 Visað er með merki í framhald á bl. 369r.

180 Þ.e. einhvern tíma að lokum.

181 Þ.e. leita hjálpar einhvers.

182 Þ.e. Nægilegt sé að draga það frá því litla sem ég hef hér dregið saman. – Neðanmáls-innskoti lýkur; textinn heldur áfram þar sem frá var horfið.

eður tilsjónarlausir hindra það. Að vísu er fjár-faraldrið afrokið, en margt annað gjörir tímana kostnaðarsama. Eitt af því er sjóferðirnar til China og Indíanna. Indíurnar *comprimera*¹⁸³ ei lítið til stöku peningaeklu á heilum peningum sem hér er. Eg sleppi þessu; þér sannið, ef þér komið so nálægt, allt er svipur nema sjón. Eigi er líklegt það lagist so bráðlega, og væri vel fyrir goldið ef ei kæmi að gátu sál. Árna, bæði um hérverandi statum, og það sýnist teikna til þess er Íslandi viðvíkur, margt, en þó eiga allir dagar kveld um síðir þó nú sé ný uppörvun *Compagniesens*¹⁸⁴ ákomin, tvítug, til þess 1783. Máske yðar góðu hérverandi bræður gefi yður nokkra ávísan um fatum þeirra nýju octroya,¹⁸⁵ að þær voru útlagðar á íslensku, að vísu, að undangengnu leyfi konungs eður Camersins.¹⁸⁶

5. Bréf til hins sama [Jóns Ólafssonar], skrifað frá Reykholti 1. Septembr. 1767. [Eftir útdrætti Jóns í *Additament. handrita í bókhlöðu háskólans í Kaupmannahöfn*, Nr. 25 í 4to.]

... Sérilagi þakka eg nú fréttirnar, sem mér senduð, en hvorki borga eg yður það né bréfið að gagni í þetta sinn, því eg er nú, og hefi verið í sumar jafnan, sem á glóðum. Munu þér fréttu búskapar umbrot og giftingar áform mitt,¹⁸⁷ sem framkvæmt á að verða áður en veturinn dettur á, en mér nýtt að starfa í slíku; þá er annaðhvort, að hrökkva eður stökkva, segja menn.

Héðan af landi er fátt gott í fréttu nafni. Það sem eg veit yður er kært að heyra: mín og minna vellíðan, og heilsan í skárri lagi, fyrir hvað allt einum guði þakka ber. Veturinn hér á landi var í betra lagi (1766–67). Sjóarflóð mjög óvenjulegt sunnan og vestan á landinu. Vetur öndverðan tók út fjölda skipa yfir allt, braut og nokkra bæi, en þó mest af naustum, fjárhúsum etc. – Mannskaðar miklir hafa orðið á sjó, helst undir Jökli og á Innnesjum.

183 Strikuð eru út m.a. þessi orð: *hjálpa til, eru samtaka. Comprimera* virðist merkja hér: valda eða viðhalda.

184 Þ.e. Almenna verslunarfélagsins (Det almindelige handelskompagni, tók við Íslandsverslun 1764).

185 Þ.e. da. *oktroj* (franska *octroi*), ‘verslunarréttindi’ (um einokunarverslunina).

186 Þ.e. Rentukammersins. – Hér verður skrifin smá, mikið er strikað út og öðru bætt inn og er allt vandlesið. Bréfsuppkastinu lýkur á bl. 371v.

187 Eggert hélt um haustið 1767 brúðkaup sitt með Ingibjörgu Guðmundardóttur sýslumanns í Snæfellsnessýslu (d. 1753); hún var þá hjá móðurbróður sínum síra Þorleifi Bjarnasyni í Reykholti, og þar var brúðkaupið haldið.

Hekla¹⁸⁸ er ennþá að brenna annað slagið, en með meiri spekt en fyrri. Fjárpestin gjörir stóran og óvenjulegan skaða hér á landi, eins Vestfjörðum, sem oftár hafa sloppið hjá landplágum. Í Barðastrandarsýslu syðra parti og Ísafjarðar sýslu er mestallt dautt, en nyrðri partur Barðastrandarsýslu, scilic. milli Breiðafjarðar og Arnarfjarðar, er frí. Þar voru bænadagar haldnir af öllum prestum, og komst þó þessi vonda sótt þangað áður en dagurinn kom, svo algleymingur var kominn á allri Barðaströnd og við Patreksfjörðinn, en strax eftir bænadaginn hvarf allt af aftur, og varð jafngott. Hefir aldrei síðan orðið vart við það, og hvergi betra fé en þar í vor.

Mannalát munu þér frétt hafa, margra presta nokkuð, helst norð-anlands. Item Magnúsar amtmanns og Þórarins sýslumanns.¹⁸⁹ Franskt stríðsskip kom inn á Patreksfjörð í vor, til að hafa hliðsjón af duggum. Eg hafði (einn að segja) tal af þeim og þeir af mér, helst kapteinn. Þeir voru offiserar, flestir ungir aðalsmenn, hæverskt og vel siðað fólk, héldu strangan stríðsaga, og engum leyft, undir járn og harða refsing, að fara inn í nokkurt íslenskt hús, án leyfis yfirmanna. Kapteinn var vel lærður maður, talandi og skrifandi latínu sæmilega, og vakti yfir studiis á næturnar. Eitt sinn kom hann heim til mín, og eg aftur til hans; síðan sendi hann oftlega með bréf, er milli fóru, mest um landsins *curiosa*.¹⁹⁰ – Engelskt varnarskip var um sama mund fyrir utan Dýrafjörðinn, en ekkert hefi eg af þeim frétt, nema tvo menn af þeim rak á báti, og komust þrekaðir mjög á land við Selárdal, héldu síðan burt aftur.

Nú kem eg til þess, er þér gratulerið mér með þá vicelögmanns nafnbót, sem kóngurinn hefir gefið mér. Það er heldur að condolera, og svo sem mér kom það mjög á óvart, mundi það ei orðið hafa ef eg hefði verið í Kaupmannahöfn í fyrra vetur. Það er samt skeð. Guð veit hvað hann vill gjöra, en bæði er svoddan nafn tómur hégómi og líka mér til byrðar og umkostnaðar, en ei annars, og þó þér eður aðrir sé að gratulera Íslandi í góðri meiningu, þá má þó hver einn sjá, að eg get því ekkert gott gjört fyrir þetta, og þó nafnbótin sé nógu há, sem mér hefði mátt nægja miklu lægri,

188 Hekla byrjaði að gjósa snemma í apríl 1766.

189 Þ.e. Magnúsar amtmanns Gíslasonar og Þórarins Jónssonar á Grund, sýslumanns í Eyjafjarðarsýslu.

190 Þ.e. nýstárlega hluti og sjaldséna, sem væri á Íslandi.

þá þykist eg samt hvorki meiri né minni maður fyrir hana, og svo vona eg það reynist fyrir guðs hjálp.

Fleira man eg ekki að sinni, þar aðkallið er eitt og annað. Gjarnan get eg vitað og unnt yður, að þér megið ánægður í Höfn lifa; enda, ef þér kæmuð hingað til lands, vilda eg og óska yður ánægðum hér að lifa hjá góðum vinum. Félli og ferð yðar um Staðarsveit, eða Miklaholtshrepp, væruð þér velkomnir á Hofstöðum¹⁹¹ næturtíma, helst ef þar væri svo komið í lag, að mönnum væri þar inni verandi. Lifið nú ætíð vel og heilir, jafnan undir hins þríeina guðs náðar vernd á sál og lífi, og þá helst, er yður mest á ríður. Hvar uppá eg vil finnast

Yðar verðugleika

skyldugur vin og þénari

Eggert Ólafsson.

Reykholti d. 1. Septbr. anno 1767.

[Utan á bréfinu:]

A monsieur

Monsr Jóni Ólafssyni (Grunnfirðingi),¹⁹²

mjög vellærðum og fornum fræðimanni,

þetta vinsamlega,

að Kaupmannahöfn.

6. Bréf Jóns Ólafssonar til Eggerts Ólafssonar 18. maí 1768¹⁹³

AM 996 4to III, bl. 511r–513r:

Lögmanni Eggert Ólafssyni, hann er vicelögmaður Sveins¹⁹⁴

Eðla og hávísi hr lögmann

Hátt virðandi ágæti vin!

Alúðar kveðja

191 Eggert ætlaði að fara að búa um vorið eftir á Hofstöðum í Miklaholtshrepp, en á flutningnum þangað frá Sauðlauksdal drukknaði hann í Breiðafirði með allri skipsögn, og hefir síðan ekkert fundist hvorki af skipi né mönnum né farangri.

192 „Grunnavíkingi“ rectius puto (þ.e. Grunnavíkingi held eg réttara) ritar Jón Ólafsson utanmáls.

193 Eggert drukknaði 30. maí sama ár.

194 Sveinn Sölvason á Munkaþverá var lögmaður og skáld. Eggert var skipaður varalögmaður sunnan og austan 1767.

Eg heilsa alúðlega með framburði virðulegustu kveðju sem yður tilhlýðir er faguð sé fegurstu sjálfæskilegum heilla og hagsbóta fyrirmælingum með viðtengdu skyldugu þakklæti fyrir allt hið góða, æruríkt, hollt mér og manndómslegt yður. Bréf yðar skrifað frá Reykholti þann 1. sept. síðstliðinn¹⁹⁵ meðtók eg hjá bróður yðar, nafna mínum merkilegum, þann 25. oct. Er það fullt af góðu einu sem alltið er von að yður. Hefi eg það gaman alltið af yðar bréfum að eg les þau nokkrum sinnum upp aftur, þar eg gjöri ei við flest öll önnur en að hlaupa þau einu sinni í gegnum, því þau eru einskisverð flestöll nema nokkuð fréttakyns sem eg er vanur að fá frá tveimur eður þremur mönnum.

Merkilegt exemplum pietatis erqvæ est fundamentum omnium virtutum sem jafnvel heiðinn maður, borgarstjórinn í Róm, Cicero, sagði forðum.¹⁹⁶ Væri án efa margt betra ef meira mætti af slíku hjá oss, færri launskammir sem eg varð var við seinast þar og per consequens minni refsingarplágur. Ei hefi eg heldur heyrt fyrr getið sumra ókennilegra sjúkdóma sem þar eru sagðir kvelja fólk.¹⁹⁷

En eg tek nú til að hirða um slíkt minna en áður í þeirri fyrirhugsan að leifa það eftirkomendunum til eftirtekta ásamt öðrum mínum blöðum. Hnignandi heilsa mín nú í mínu anno climacterico magno¹⁹⁸ minnir mig og á að leggja alla mína sýslan frá mér; hefi eg í þeirri meining¹⁹⁹ gjört Catalogum yfir allt það sem á að heita eg hafi párað saman og hefi í ráði innan vetrar, ef so lengi hjari, að segja mig frá öllu því, þó með vissri restriction.²⁰⁰ Er í sannleika gleði að spyrja gott frá yðar heilbrigði líkamans.²⁰¹ Guð gefi yður bestu farsæld til yðars so vel uppbyrjaða búskapar sem ráðahags er nauðsynlega verður með að fylgja einkum embættismönnum, sanna eg að þér sýnið enn

195 Brúðkaupsveisla Eggerts og Ingibjargar Guðmundsdóttur var haldin í Reykholti í Borgarfirði 1767 og stóð í viku. Voru þau svo um veturinn 1767–1768 í Sauðlauksdal hjá Birni Halldórssyni, mági Eggerts.

196 Fundamentum est omnium virtutum pietas erga parentes. „Skyldurækni barna er grundvöllur allra dyggða. [Lat., Pietas fundamentum est omnium virtutum.]“ Cicero (Marcus Tullius Cicero).

197 Frá *Merkilegt*: Viðbót á spássíu.

198 Skv. stjörnufræði/-speki var það 63. aldursárið, þegar miklar breytingar verða á líkamanum, mjög örlagaríkt ár og getur verið spurning um líf eða dauða (fyrsta árið þegar maður er 7 ára, síðan margfeldi af sjö, 21, 49, 56 o.s.frv.).

199 í *þeirri meining*: Bætt við ofan línu.

200 Þ.e. skilyrði.

201 Frá *Er í sannleika*: Viðbót á spássíu.

manndyggð yðar í útvalningu egtamakans og byggja þannin uppá ætt yðar. Drottinn blómgi yðar hagan allan með bestu blessan í hvertveggja standinu so allt það verði til góðs yndis og ávaxtar. Sem og í embættinu, að laga og bæta það áfátt er í almúga stjórninni. Þykist eg so mikið til yðar þekkja að yður vantar ei vit, góðvilja og kunnáttu til þess. Má og vera, að landtetri voru sé nú ei síður vanþörf á góðum forstjórum en nokkurntíma áður; þar margt ólið kann að standa eigi einasta kaupmanna öldinni sem nú er, lagafarinu og óliðlegum hætti aldarinnar, og enn þá ei síst hér sem margur er lítt til þekkir og eður ei íhugar nema það sem fyrir öngvum liggur kynni að rísa hugur við. Mér kemur oft í hug tilgáta þess merkilega og langsæja manns Aquilina (eins og hann þýddi það, ef ei er heldur contentus vel gaudens bonam annorum²⁰²) Megalini.²⁰³ Tvennt er það eg henti úr tali hans (en svá ec spaks geta) um hér verandi statum futurum sem berlega er í aðsigi. Af hverju hverutveggi kynni að leiðast mest ógagn landi voru og fullkominn kollsteypir. Er það því ærið skylt sem fyrir mig flaug í vetur að í orð hefði komið sala á því. Deus meliora²⁰⁴ og vil ei prae stupore²⁰⁵ tala um það fremur. Því kóngl(ega) herskapi liður vel. Drottning vor Magthildur færði kóngi og ríki ungan printz í vetur þann 28. jan. kl. 3 til 10.²⁰⁶ En var skírður Friðreks nafni þann 30. um kvöldið kl. milli 4 og 8 með hringingum og öðru því státi er þér kannist við. Symbolum kóns vors, Gloria Amor Patriæ,²⁰⁷ munið þér vita. Hann reisti heim til Holsten 8. hujus því ei mun verða af ferð hans til Italien sem komin var í orð og drottningu so vel sem hoffinu var á móti réttl(ega). Þó fjár- og enn meir nautadauðinn sé að mestu afrokinn eru allir²⁰⁸ óhóflega dýrir so fólk knurrar auml(ega) og ætlar ei við að haldast og líka liggur enn á sá almenni skattur. Þó vantar

202 Þ.e. ánægður eða glaður í góðu ári.

203 Að öllum líkindum er *Aquilina Megalini* umorðun Jóns á nafni Árna Magnússonar handritasafnara. *Aquila* er örn á latínu og *mega* þýðir mikill. Orðalagið sem á eftir fer, að Jón hafi hent það „úr tali hans“, styður þá tilgátu. Í ævisögu sinni um Árna Magnússon skýrir Jón nafn Árna sem „aquilanus [arnarlegur] í latínu“; Jón Ólafsson úr Grunnavík, *Ævisögur ypparlegra merkismanna*, útg. Guðrún Ása Grímsdóttir (Reykjavík: Góðvinir Grunnavíkur-Jóns, 2013), 48.

204 Þ.e. Guð láti batna eða gefi betri tíma.

205 Þetta virðist merkja: svo ég verði ekki óður eða til að æra ekki óstöðugan.

206 Síðar Friðrik VI., dansk-norskur, frá 1814 aðeins danskur kóngur. Sonur Kristjáns VII. og Caroline Mathilde, fæddur 28. janúar 1768.

207 Einkunnarorð Kristjáns VII. (1766–1808) voru *Gloria ex amor patriæ*.

208 Hér vantar sennilega orð, t.d. *hlutir* eða annað sambærilegt.

ei klæðaburð, comediur og annað fleira franskt narrarí, né heldur þá miklu kaffidrykkju er jafnvel sosem töfrar fátækt fólk. Eg vil ei fá meir til orða réttargang (ostindiskar og chiniseskar fáfengar porcellens og klæða vörur etc.)²⁰⁹ og sumt annað. Eg vil ei tala meira um slíkt en Svíar eru að hressa við sína oeconomiam og commercia engelskir með þúfur sínar hvað sem að þykir um korntaxta, Parlamentesherra og annað. Keisarainnan í Rússlandi, sú merkilega Cathrin, er að láta smíða ný lög.²¹⁰ Þeir í Pohlen kýta innbyrðis, samt eftir vanda, þó kóngsmálið sé nú fyrir nokkru fast orðið; verst er það milli kaþólskra og dissidentanna²¹¹ hverja hinir enn þá ofsækja en páfinn andar að þeim eldi. Það tekur þó heldur en eigi nú að syrta í þann djúpa ál hans mikla myndugleika og yfirráð Jesúítanna er lengi hafa leikið glatt í heiminum. Það byrjaðist fyrst í Spanien í vetur af föstupredikunum einhverra er opinber(ega) sögðu að það veraldlega vald ætti í öllu að víkja fyrir hinu andlega. General Procureur hoffsins kvað Christum aldrei hafa gefið það postulunum né heldur sjálfur brúkað. Biskupar sumir fylgdu sínum mönnum og voru því nokkrir fastir settir.²¹² Nú er hertuginn af Parma sem og er kóngur yfir báðum Siciliunum og sonur þess spanska kóngs.²¹³ Hann lagði herlið fyrir Bonifacio²¹⁴ og annað landgóts pápans, reknir út Jesúítar so úr klaustrinu og færðir uppá kirkjustaðinn, exceptis invalidis,²¹⁵ en góts þeirra til margra milljóna úr gulli, silfri, eðalsteinum tekið og fært í fiscum. Páfinn bar sig aumlega,²¹⁶ lét halda litaníur, gaf indulgentias.²¹⁷ Um þetta er sagt að skrif sé útgengið í Venedig á móti páfa. En hatur þeirra kaþólsku til hinna þar í Pohlen vísar sig enn þá með exemplis enormibus sem eru eftir páska þá reisandi pomondarius nokkur kaþólskur flanaði inn í kirkju meðan sá lútherski var að predika, kastaði að honum vondum orðum og hans religion, hljóp til og dró hann úr stólnum

209 Það sem hér er sett innan sviga er viðbót á spássíu.

210 Katrín II. var keisaraynja í Rússlandi 1762–96.

211 Þ.e. andófsmannanna.

212 Jesúítar voru reknir frá Spáni 1767.

213 Ferdinand hertogi af Parma 1765–1802. — Hér er viðbót neðst á spássíu, sem kemur efninu ekki við en er þó áhugaverð: „Ei hefi eg heyrt að Bitmálið nú 13 ára gamla sé fyrir Hærstarétt. En það mun satt að téður finni seint í jörðu.“ Jón Þýddi skjöl í svokölluðu bitmáli Magnúsar Filippussonar (Jón Helgason, *Jón Ólafsson frá Grunnavík*, 315).

214 Þ.e. sundið á milli Korsíku og Sardiníu.

215 Þ.e. nema hinir veiku.

216 Bætt við á spássíu: „gat ei haldið vatni þá hann hélt ræðu um þetta jólaaftan.“

217 Þ.e. aflát. Fyrir framan er orðið *aflát* strikað út.

etc. so er rammt um þetta mikla odium²¹⁸ að mælt er so, að Tyrkjasultan skipti sér af því til sátta og jafnvel sá chinesiski keisari, þó það sé ólíklegt. Enn þá hefur sultaninum eigi tekist að debellera²¹⁹ printz Heraclium foringja Georgiananna.²²⁰ Hann skrifaði til í haust þeim gamla Paoli í Corsica; sendi forlata bréf fullt af orientaliskum metaphoris og nokkra camela og þess háttar fleira.²²¹ Paoli hefst vel við í Corsica, lagar allt í betra stand, og skiptir sína Respublicam með vissu nýju móti, tekur sumt af Aristocratia þeirra gömlu, sumt af nýrri smíðum. Þar eru og nokkur uppsátur í Arabien og Ægypten. Þann mikla jarðskjálfta er skeði í C(on)st(ant-ino)pel þann 22. Maji í fyrra hefur eimt eftir með nokkrum smærri síðan. En í Wien varð stór jarðsk(jálfti) þann 28. Martj í vor, so Danubium belgdi upp. Það er sem þeir færast frá Vestíndiumum norður eftir, því sagt er í vetur hafi eitthvað orðið vart við þá í Sachsen, líka og í Wallis í Engl(andi). Yfirflæðingar eftir venju í Niðurlöndunum og einstaðar í Fr(ank)ríki ásamt fjallhruni. Í nokkrum stöðum eldskaðar en þó ei allstórir. Ókennda menn hrakti á skipi til Archangel undan Norðurpolo í vetur, var þeirra tunga alls óskiljanleg þeim er fyrir voru og uppdöguð megtug þjóð uppá landinu langt nokkuð frá Qyebach, er á sögð hvít á lit, brúkar mikil skegg og fer með vopn og verjur. Gullpeningar fundust í Engl(andi) að vísu 800 ára gamlir. Menn hafa fengið pálmavið til að vaxa í Pétursborg, líka í Berlín (Sachsen) að sögn manna, þá karlkyn og kvenkyn fylgist að. Einhvers staðar í Þýskalandi uppfundin talandi manns mynd og merkileg byssa í FrR er á fáum mínútum gjörir mörg skot. Item vansköpuð börn í tveimur stöðum, annað var í Polen, tvö börn vaxin saman. Hár aldur hér um 14 manna er flestir voru nýlega andaðir í ýmsum stöðum og hvað þess háttar nýlundu vera kann smærra slags. Þetta er so yður til gamans meðan þér lesið línur þessar velvitandi þér munið hafa annað merkilegra að þenkja.²²² Eg kýs

218 Þ.e. hatur.

219 Þ.e. draga þrótt úr.

220 Heraclius II. var georgíanskur prins sem var þjálfður í herbúðum Nadir Shah, Persakonungs og fór með honum í leiðangur til Indlands 1739. Nadir Shah náði völdum í Georgíu árið 1733 (hann hafði áður frelsað Persíu frá Afgönnum og rekið Tyrki burt). Þegar Nadir Shah lést 1747 endurreisti Heraclius konungsríkið Georgíu og var útnefndur konungur í Tiflis.

221 Pasquale Paoli (1725–1807) var þjóðhetja og forseti Korsíku. Neyddur í útlegð til Bretlands 1768. Sneri aftur eftir Frönsku byltinguna 1789 sem hann studdi í fyrstu en sneri síðar baki við.

222 Viðbót á spássíu: „Mál Magn. Philippussonar ut supra.“

mér til yðar sama mér velviljaða og hreinlynda favorinn sem til forna samt áður en eg felli brag: Kemur mér það í hug, að kunningi sra Þórður Jónsson skrifaði mér til frá Skálholti þar 5. aug. síðstliðinn og segir so: „Jeg bað hann að gefa mér (scil. árið fyrir) ljósa útlekking yfir Friderices Drápu í mínu síðarsta skrifi hverja eg nú ítreka.“²²³ Eg mun færa mig undan því posito eg skrifi honum nokkuð til og vísa þeirri kynlegu bón til þeirra sem þar eru framan á skrifaðir auctores. Eg veit ei hvort eg skil hana so vel allsstaðar að eg vogi.²²⁴ Er ei einn af autoribus og vísa heim til þeirra. Vil eg ei hindra mig á því að brjóta höfuðið til einskis, nema máske exponera mig ludibrio²²⁵ þeirra lærðu manna er vit munu hafa á fornum skáldskap vorum þar á stólnum og er ei vert að fjölyrða um þar frammar ...

Eitt vildi eg enn þá segja sem er. Er það ekki enn einn sýnilegur foetus²²⁶ þessara tíma hversu þrjú K gefa bestu prestaköll. Eg meina capellanstand, kona og kaupmenn. Mig tók ei so þungt þegar eg varð forðum að víkja fyrir kvæntum capellan því hann var attestatus eins og eg, var þó tví fyrir á kominn, en þessi er óattestatus og er því nú það besta ráð orðið að fara hvergi af landinu, sníkja sig inn í capellansstand hjá gömlum presti á góðu kalli og kvonga sig strax. Eigi segi eg þar fyrir að þessi sr Hallgrímur kunni ei að vera velhæfur og góður maður en það er hvergi nærri sannsýnilegt eður réttvíst og er eitt á meðal annars að gjöra menn að osoribus bonarum literarum²²⁷ og færa inn Barbariem. Munu slíkir promotores²²⁸ setja það lítið á sig. O tempora, o mores.²²⁹

223 Sennilega Þórður Jónsson (1698–1776) sem lenti í málaferlum við sóknarbörn sín, var dæmdur frá embætti en fór í Skálholt 1762 og andaðist þar ókv. og barnlaus. „Var maður ekki ógáfaður né illa að sér, en sérvitur, einrænn og hrokafullur (sjá Lbs.) Í skýrslum Harboes er hann talinn mjög minnisgóður, en algerlega dómgreindarlaus“ (Páll Eggert Ólason, *Íslenskar æviskrár*, 5:104).

224 „fyrst þar ei nein mun argumentum hvernar strophæ“ er bætt við á spássíu: þ.e. rök eða útskýring hvernar vísu.

225 Þ.e. gera mig að aðhlátursefni.

226 Þ.e. fósturvísir eða einkenni.

227 Þ.e. óvinum góðra mennta. Tilvitnun í Erasmus frá Rotterdam.

228 Þ.e. forkólfar.

229 Allt frá *Eitt vildi eg enn þá segja sem er* er viðbót neðst á spássíu og heldur áfram á næstu síðu.

... er gefi nú manndygð yðar fyrir okkar kunningsskapar skuld er so lengi hefur misbrúkað yðar þolinmæði með fánýtum línum þessum aðeins. Eg óska alls góðs yðar þrefalda nýja standi nefnil(ega) embættis, kvongunar og búsyслу. Guð efli það sem best gegnir að sjálfs yðar óskum. Og ei munda eg, ef mér auðnaðist að dragast þar einhverntíma um sveit, hvað þó mjög er efanlegt, sneiða fram hjá bæ yðar, heldur taka til þakka að koma þar við. Verið so Guðs ást með göfugri kærustu alla tíma trúlegast inni falinn og af mér skyldugum þakklætis orðum fyrir merkilega gott mér áður téð og blessunar auðigustu fyrirmælum alls hins besta kærlega kvaddur af mér sem alltið vil stunda að finnast eðla hr lögmann yðar þénustuskyldugur og alls góðs unnandi falslaus kunningi Jón Ólafsson. Khafn, þann 18da Maji, Anno 1768.

Vel eðla og hávísu vicelögmanni norðan og vestan á Íslandi herra Eggert Ólafssyni þetta þénustusaml(ega) að Hofi í Kolbeinsstaðahrepp.²³⁰

HEIMILDASKRÁ

HANDRIT

AM 413 fol.	ÍBR 88 8vo
AM 429 fol.	JS 472 4to
AM 990 4to	Lbs. 817 4to
AM 974 4to	Lbs. 853 4to
AM 994 4to	Lbs. 1220 4to
AM 996 4to	Thott 486 8vo

PRENTAÐAR HEIMILDIR

- Arne Magnussons private brevveksling*. Útg. Kristian Kålund og Finnur Jónson. Kaupmannahöfn: Gyldendal, 1920.
- Eggert Ólafsson. *Kvæði Eggerts Ólafssonar útgefin eptir þeim beztu handritum er feingizt gátu*. Kaupmannahöfn: [s.n.], 1832.
- Einar Guðmundsson. „Stefán Björnsson reiknimeistari.“ *Fréttabréf Íslenszka stærðfræðafélagsins* 7, nr. 1 (1995): 8–27.
- Halldór Kiljan Laxness. *Íslandsklukkan*. 3. útg. Reykjavík: Helgafell, 1969.
- Jón Helgason. *Jón Ólafsson frá Grunnavík*. Safn Fræðafélagsins um Ísland og Íslendinga. 5. b. Kaupmannahöfn: Hið íslenska fræðafélag, 1926.

230 Bætt við á spássíu.

- Jón Ólafsson úr Grunnavík. „Animadversiones aliquod & paulo fusior præsentis materiæ explanatio. Hugleiðingar um sótt og dauða íslenskunnar.“ Útg. Gunnlaugur Ingólfsson og Svavar Sigmundsson. *Gripla* 10 (1998): 137–54.
- . „Meiningar ýmislegar um það svokallaða norðurljós.“ Útg. Veturliði G. Óskarsson. Í *Vitjun sína vakta ber: Safn greina eftir Jón Ólafsson úr Grunnavík*. Ritstj. Guðrún Ingólfssdóttir og Svavar Sigmundsson, 81–90. Reykjavík: Góðvinir Grunnavíkur-Jóns og Háskólaútgáfan, 1999.
- . *Ævisögur ypparlegra merkismaða*. Útg. Guðrún Ása Grímsdóttir, Reykjavík: Góðvinir Grunnavíkur-Jóns, 2013.
- Kristín Bjarnadóttir, Aðalsteinn Eypórsson og Þorsteinn G. Indriðason. „Skrá um íslensk málfræðirit til 1925: Mart finna hundar sjer í holum.“ *Íslenskt mál og almenn málfræði* 10–11 (1988–89): 177–257.
- „Nokkur bréf Eggerts Ólafssonar 1760–1767.“ *Andvari* 1 (1874): 172–93.
- Páll Eggert Ólason. *Íslenzkar æviskrár frá landnámstímum til ársloka 1940*. 5 b. Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 1948–52.
- Ritverk Jónasar Hallgrímssonar*. 4 b. Útg. Haukur Hannesson, Páll Valsson og Sveinn Yngvi Egilsson. 1. b., *Ljóð og laust mál*. Reykjavík: Svart á hvítu, 1989.
- Svanhildur Óskarsdóttir. „Hafnarsæla.“ Í *Margarítur bristar Margréti Eggertsdóttur fimmtugri 25. nóvember 2010*. Ritstj. Guðvarður Már Gunnlaugsson, Svanhildur Óskarsdóttir og Þórunn Sigurðardóttir, 84–86. Reykjavík: Menningar- og minningarsjóður Mette Magnussen, 2010.
- Sverrir Tómasson. „Tilraun til útgáfu. Snorra Edda Jóns Ólafssonar úr Grunnavík.“ Væntanleg 2013.
- Vice-Lavmand Eggert Olafsens og Land-Physici Bjarne Povelsens Reise igiennem Island, foranstaltet af Videnskabernes Selskab i Kiøbenhavn, og beskreven af forbemeldte Eggert Olafsen*, 2 b. Sorøe, 1772. Íslensk þýðing: *Ferðabók Eggerts Ólafssonar og Bjarna Pálssonar um ferðir þeirra á Íslandi árin 1752–1757*. 2 b. Þýð. Steindór Steindórsson. Reykjavík: Ísafoldarprentsmiðja, 1943.
- Vilhjálmur Þ. Gíslason. *Eggert Ólafsson*. Íslensk endurreisn. 2. b. Reykjavík: Bókaverslun Þorsteins Gíslasonar, 1926.

Höfundar þakka Guðvarði Má Gunnlaugssyni, Giovanni Verri og Matteo Tarsi fyrir aðstoð við handritalestur og skýringar.

SUMMARY

“Betra er að gjöra sér hjálpvænlegar en hryggvar innbyrlingar”: The Private Correspondance Between Jón Ólafsson from Grunnavík (1705–1779) and Eggert Ólafsson (1726–1768) during the Years 1760–68

Keywords: Jón Ólafsson from Grunnavík, Eggert Ólafsson, private letters, history, Icelandic studies, poetry, the eighteenth century.

This article presents an edition of the private correspondence between Jón Ólafsson from Grunnavík (1705–1779) and Eggert Ólafsson (1726–1768), complete with commentary and a short introduction. Jón’s letters are preserved in manuscript, notably in AM 996 4to, whose text is published here for the first time; Eggert’s letters were first printed in the journal *Andvari* in 1874. Jón Ólafsson is now best known as Árni Magnússon’s scribe in Copenhagen, famously parodied in Halldór Laxness’s novel *Iceland’s Bell* as the gauche and comic Jón Grindvicensis; Eggert, on the other hand, has long been recognized as an accomplished poet and a pioneering figure in the Icelandic Enlightenment. In fact, the two men were good friends and had much in common. Both were interested in poetry, Icelandic studies, natural science and the future of their native land. In the letters they discuss their lot in life, their interests and hopes, and also the latest news from home and abroad. We learn of Jón’s unequivocal wish that Eggert succeed him as a leading figure in Icelandic studies. Both men had every reason to assume that Eggert had a long life ahead of him, but, in the event, Jón’s last letter to his friend may well have gone unread, for Eggert drowned in Breiðafjörður just a few days later.

Margrét Eggertsdóttir
Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum
Árnagarði við Suðurgötu
IS-101 Reykjavík
megg@hi.is

Veturlíði G. Óskarsson
Institutionen för nordiska språk
Uppsala universitet
Box 527
SE-751 20 Uppsala
veturlidi.oskarsson@nordiska.uu.se

ARNGRÍMUR VÍDALÍN

„ER ÞAT ILLT,
AT ÞÚ VILT ELSKA TRÖLL ÞAT“

Hið sögulega samhengi jöðrunar í Hrafnistumannasögum¹

1. Skilgreiningar

Tröll

Þegar rannsaka á tröll í fornaldarsögum þá þarf að byrja á því að komast að því hvað tröll er, altént í því samhengi sem skoða á trölilið í.² Hér á ég við að almenn skilgreining á trölili á ekki endilega erindi við það efni sem rannsaka á. Tröll í þjóðsögum Jóns Árnasonar eru ekki sömu tröll og tröll fornaldarsagna. Tröll Íslendingasagna eru ekki nauðsynlega sömu tröll heldur. Og raunar er ekki víst að orðið „tröll“ vísi alltaf í sams konar skepnu innan þeirra sagna sem saman eru nefndar fornaldarsögur. Jafnvel innan sömu sögu gæti orðið verið notað á margvíslegan hátt sem fæli í sér ólíka

- Þessi grein er að hluta til unnin upp úr erindi sem ég flutti á Hugvísindafingi 2013 sem nefndist „Skrímslin á jaðrinum“ og var nokkurs konar stöðuskýrsla úr doktorsverkefni mínu um ófreskjuna í heimsmynd Íslendinga á miðöldum. Doktorsverkefni mitt er hluti af hinu stærra rannsóknarverkefni *Tekist á við yfirnáttúruna á Íslandi á miðöldum* sem styrkt er af Rannís. Verkefnisstjóri og leiðbeinandi minn Ármann Jakobsson fær sérstakar þakkir fyrir ýmislegar gagnlegar ábendingar. Einnig vil ég þakka kærlega Aðalheiði Guðmundsdóttur og Daniel Sävborg fyrir yfirllestur. Guðrún Ingólfsdóttir fær þakkir mínar sömuleiðis fyrir sérlega gagnlega ábendingu utan úr sal þegar upprunalega erindið var flutt.
- Ítarlegustu rannsóknir á trölum í íslenskum miðaldaheimildum má einkum finna hjá Ármanni Jakobssyni, „Hvað er tröll? Galdrar, tröllskapur og samfélagsóvinir,“ í *Galdramenn: Galdrar og samfélag á miðöldum*, ritstj. Torfi H. Tulinius (Reykjavík: Hugvísindastofnun Háskóla Íslands, 2008), 95–119. Sjá einnig Ármann Jakobsson, „The Good, the Bad and the Ugly: Bárðar saga and its Giants,“ í *The Fantastic in Old Norse/Icelandic Literature: Sagas and the British Isles. Preprint Papers of the 13th International Saga Conference Durham and York, 6th–12th August, 2006*, ritstj. John McKinnell et al. (Durham: Durham University, 2006), 54–62; Ármann Jakobsson, „The Trollish Acts of Þorgrímur the Witch: The Meanings of Troll and Ergi in Medieval Iceland,“ *Saga-Book* 32 (2008): 39–68; Ármann Jakobsson, „Identifying the Ogre: The Legendary Saga Giants,“ í *Fornaldarsagaerne: myter og virkelighed. Studier i de oldislandske fornaldarsögur Nordurlanda*, ritstj. Agneta Ney et al. (Kauptmannahöfn: Museum Tusculanums Forlag, 2009), 181–200.

merkingu eftir því hvaða tröll ætti í hlut hverju sinni. Eðli eins trölls getur jafnvel breyst í einni sviphendingu innan sömu frásagnar og í ýmsum tilvikum er alls ekki ljóst hvar skilin liggja á milli trölls og manns.³

Í grein sinni „Hvað er tröll?“ nefnir Ármann Jakobsson sautján ólíka þætti orðsins tröll og er listinn þó ekki tæmandi. Of langt mál er að nefna þá alla en lýsandi dæmi má taka. Til að mynda getur tröll verið samheiti við „jötun“ eða „bergbúa“; það getur verið notað til að lýsa miklu afli, styrk og stærð; það getur átt við fjölkynngi, illa anda eða drauga, jafnvel hamskipti og berserki; tröll eru framandi, og svo mætti lengi áfram telja.⁴ Bráðabirgðaniðurstaða Ármanns er að ef til vill séu tröll andstaða við það sem er komið frá Guði, „allt sem er ókunnugt og framandi og ómennskt“,⁵ og það skýrir hvernig orðið tröll má hafa jafnt yfir goðsögulega úlfa, óða nautgripi, útlaga, risa og svo framvegis.

Þess vegna verður ekki komist að skilgreiningu á „tröllum“ fornaldarsagna nema *post hoc*, það er að segja: rannsóknin sjálf getur ein leitt af sér skilgreininguna. Einnig þarf að styðjast við einhverja skilgreiningu á fornaldarsögum, að minnsta kosti ef rannsóknarefnið er á einhvern hátt afmarkað við fornaldarsögur eða ef rannsakandinn nálgast fornaldarsögur sem bókmenntagrein.

Fornaldarsögur

Ekki eru fræðimenn á eitt sáttir um hvernig beri að nálgast fornaldarsögur, eða um hvort það regnhlífahugtak eigi sjálft nokkurn rétt á sér, en sú umræða er raunar ærið viðamikil. Dæmi um það er ágæt og yfirgripsmikil umræða hjá Stephen A. Mitchell í bók hans um fornaldarsögur, *Heroic Sagas and Ballads* frá 1991.⁶ Hér verður því stiklað á stóru og lesendur beðnir að taka viljann fyrir verkið.

Í nýlegu grundvallarriti um fornaldarsögur, *The Legendary Sagas: Origins and Development*, er ekki mikið þjarkað um hugtakið sem slíkt, en þess

3 Gott dæmi um hvorttveggja er trölíð ógurlega sem kemur til hirðar konungs í *Hrólfs sögu Gautrekssonar*, en reynist þegar að er gáð vera Þórir járnskjöldur, og hættir þá að vera tröll (sbr. Ármann Jakobsson, „Identifying the Ogre“, 192–3). Grettir Ásmundarson er dæmi um persónu sem bæði er tröllabani en hefur þó sterk tengsl við tröll og er ítrekað brigslað um að vera tröll.

4 Ármann Jakobsson, „Hvað er tröll?“ 105–10.

5 Sama rit, 111.

6 Stephen A. Mitchell, *Heroic Sagas and Ballads*, Myth and Poetics (Íþöku: Cornell University Press, 1991), 8–43.

í stað er fjallað um uppruna og eðli fornaldarsagna á breiðum grundvelli.⁷ Ljóst er engu að síður að hugtakið er eins umdeilt nú og það hefur nokkru sinni verið. Af umræðum á fornaldarsagnaþingi í ágúst 2005 að dæma, sem síðar voru birtar í *Viking and Medieval Scandinavia*, er enn ekki samhljómur um það innan fræðanna á hvaða forsendum megi telja fornaldarsögur vera eiginlega bókmenntagrein (svo sem sakir hefðar, mögulegs uppruna þeirra í latneskri lærdómshefð, sameiginlegs uppruna þeirra í munnlegri hefð, formlegra einkenna) eða hvort það væri yfirleitt hægt að telja þær til einnar greinar, hvort þær tilheyrðu jafnvel öðrum bókmenntagreinum sakir innbyrðis ólíkra formlegra einkenna sinna.⁸

Í doktorsritgerð sinni *La Matière du Nord*⁹ byrjar Torfi H. Tulinius á að draga upp mynd af því sem mætti nefna lágmarkseinkenni fornaldarsagna: Hetjur þeirra eru frá Skandinavíu eða eru tengdar Skandinavíu á einhvern hátt. Þetta segir Torfi að aðgreini fornaldarsögur frá riddarasögum; þær fyrrnefndu spretti upp úr frásagnarhefð sem er eldri en þær sjálfar og að sumu leyti sameiginleg öllu norrænu fólki, en þar á hann við svonefnd „hetjukvæði“ eddukvæðanna.¹⁰ Auk þess sækir þær mikið til eldri bókmennta sem fjalla um elstu konungsveldi Skandinavíu. Sérhver fornaldarsaga er að meira eða minna leyti háð þessari hefð og Torfi telur það gagnlegt að aðgreina þær út frá því hvað þær fá að láni frá henni.¹¹

7 Sjá sérstaklega Annette Lassen, „Origines Gentium and the Learned Origin of Fornaldarsögur Norðurlanda“ og Aðalheiði Guðmundsdóttur, „The Origin and Development of the Fornaldarsögur as Illustrated by Völsunga saga,“ í *The Legendary Sagas: Origins and Development*, ritstj. Annette Lassen et al. (Reykjavík: Háskólaútgáfan, 2012), 33–58 og 59–81.

8 Judy Quinn et al., „Interrogating Genre in the Fornaldarsögur: A Roundtable Discussion,“ *Viking and Medieval Scandinavia* 2 (2006): 275–96. Um fornaldarsögur og latínulærdóm sérstaklega, sjá Gottskálk Jensson, „Were the Earliest Fornaldarsögur Written in Latin?“ í *Fornaldarsagaerne*, 79–91. Undir sjónarmið Gottskálks tekur Annette Lassen, „Origines Gentium,“ 33–4.

9 Torfi H. Tulinius, *The Matter of the North: The Rise of Literary Fiction in Thirteenth-Century Iceland*, þýð. Randi C. Eldevik, The Viking Collection, 13. b. (Óðinsvéum: Odense University Press, 2002).

10 Sú flokkun er raunar ekki síður umdeild, líkt og kom fram á ráðstefnunni *Interpreting Eddic Poetry* sem haldin var í St. John's College í Oxford, 4.–6. júlí 2013 og skipulögð af Carolyne Larrington og Judy Quinn.

11 Torfi H. Tulinius, *The Matter of the North*, 19–20. Hér er vert að nefna að þær sögur sem hér eru til umfjöllunar, Hrafnistumannasögur, tilheyrir ekki þeim flokki fornaldarsagna sem Torfi einblínir á í ritgerð sinni, að undanskilinni *Órvar-Odds sögu* þar sem hún liggur við þróunarleg mörk þess hóps sagna sem Torfi tekur til skoðunar.

Torfi tekur fram að um uppruna fornaldarsagna hefur verið deilt í meira en öld, og kemst nokkuð skemmtilega að orði þegar hann greinir deiluaðila í tvennt: þá sem fínkemba textana í leit að öllu sem stutt geti kenninguna um munnlega hefð, og aftur þá sem velta upp öllum steinum í nákvæmlega sömu textum í leit að öllu sem talist geti til lærðra áhrifa vestur-kristinnar menningar.¹² Torfi hefur síðar ítrekað skoðun sína á gagnsemi lágmarks-skýringa og lagt til skilgreininguna „*Fornaldarsögur* are the sagas that C.C. Rafn published under this blanket title“ sem honum þykir vel vera full-nægjandi,¹³ og sannarlega eru slíkar skilgreiningar gagnlegar til að einfalda okkur umræðu um flókin efni.

Í áðurnefndri bók sinni *Heroic Sagas and Ballads* endar Stephen A. Mitchell á því að verja fornaldarsagnaflokkinn og leggur til aðferð til greiningar á þeim sem tekur til sex sagnaflokka sem skilgreindir eru eftir því hversu hefðbundnar eða óhefðbundnar sögurnar eru (e. *more traditional, less traditional*) og hversu sagnfræðilegar eða skáldaðar þær eru (e. *factual, fabulous*),¹⁴ en viðurkennir að visu fúslega að sjálft hugtakið „fornaldarsögur“ sé nútímahugtak. Hann viðurkennir einnig að engum hafi nokkru sinni tekist að benda á nákvæmlega hvaða *formlegu* einkenni greina fornaldarsögur frá öðrum flokkum sagna.¹⁵ Nú virðist mér sem ríflega hundrað ár af tilraunum til að setja fram ásættanlega skilgreiningu á fornaldarsögum,¹⁶ án þess að nokkrum hafi tekist það, sé ekki sérlega góð vísbending um að það sé gagnlegt að halda áfram. Skortur á áþreifanlegum formlegum einkennum veldur því að enn er umdeilanlegt hvort þessi flokkur sagna er í strangasta skilningi til. Það eru sannarlega þættir sem binda sögurnar saman líkt og fræðimenn hafa bent á,¹⁷ sameiginleg minni og þemu, en það er einnig margt sem bindur þær við aðrar „gerðir“ sagna sem mælir ekki síður með því að við lítum á íslenskar miðaldabókmenntir heildstætt. Það kemur ekki síst til af því að þeir sem festu bókmenntirnar niður á bókkell

12 Torfi H. Tulinius, *The Matter of the North*, 44.

13 Quinn et al., „Interrogating Genre“, 279.

14 Mitchell, *Heroic Sagas and Ballads*, 16–18.

15 Mitchell, *Heroic Sagas and Ballads*, 13–24.

16 Nákvæmlega hundrað ár ef við miðum við Birger Nerman, *Studier över Svärges hedna litteratur* (Uppsölum: K.W. Appelbergs boktryckeri, 1913).

17 Fyrir utan þau sem áður hafa verið nefnd, sjá t.a.m. fróðlega umfjöllun hjá Aðalheiði Guðmundsdóttur í *Úlfhams saga*, útg. Aðalheiður Guðmundsdóttir, Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum, Rit, 53. b. (Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, 2001), cliv–clxi.

þekktu ekki þær bókmenntagreinar sem fræðimenn nú deila um, en hafi þeir á hinn bóginn haft tilfinningu fyrir því að þeir rituðu þær ólíku greinar bókmennta sem við ætlum þeim er dagljóst að þær greinar hafa verið með öllu fljótandi, en ekki svo skorðaðar sem hin fræðilegu flokkunarkerfi eiga til að vera.

Af ofangreindu má skilja að ég er hallur undir þá skoðun að fornaldarsögur séu ekki eiginleg bókmenntagrein, að svo miklu leyti sem sú grein er talin útilokandi eða ósamstæð öðrum íslenskum miðaldasögum. Því get ég hæglega fallist á skilgreiningu Torfa: Fornaldarsögur eru þær sögur sem C.C. Rafn gaf út undir því heiti. Á hinn bóginn þarf lítið mark að taka á þeirri samsetningu við greiningu eða þegar leggja þarf mat á heimildargildi þeirra. Það er hægt, en það eru vissulega til aðrar, fáfarnari leiðir. Carl Phelpstead rekur í grein sinni „Adventure-Time in Yngvars saga víðförla“ einu þekktu dæmin þar sem íslenskar miðaldasögur eru flokkaðar og tekur sérstaklega fram að þeir flokkar eigi fátt sammerkt með nútímaskilgreiningum á sömu flokkum.¹⁸ Konungasögur eru nefndar fjórum sinnum í handritum frá fjórtándu og fram á átjándu öld, riddarasögur þrisvar. Þegar vísað er til „Íslendinga sögu“ þá er átt við samnefnt rit sem jafnan er eignað Sturlu Þórðarsyni. Íslendingasögur, byskupasögur og fornaldarsögur eru allt hugtök sem voru framandi þeim sem skrifuðu þær sögur sem nútildags heyra undir samnefnda flokka.¹⁹ Þá hefur Terje Spurkland sýnt fram á að aðrar bókmenntagreinar sem nefndar eru í miðaldaheimildunum sjálfum, „lygisögur“, „skröksögur“ og „stjúpmaðrasögur“, eru alls ekki bókmenntagreinar heldur.²⁰

Lars Lönnroth hefur áður bent á að eigi á annað borð að styðjast við skilgreiningar á ólíkum gerðum sagna þá þurfi þær skilgreiningar að byggjast á formlegum einkennum þeirra en ekki yfirborðslegum, líkt og skilgreining Rafns á fornaldarsögum óneitanlega gerir. Á hinn bóginn er erfitt að fjalla um þessar sögur án þess að almennum hugtökum sé beitt

18 Sigurður Nordal er meðal þeirra sem hafa bent á þetta. Sjá Sigurð Nordal, „Sagalitteraturen“, í *Nordisk kultur*, 8. b., B, *Litteraturhistoria. B: Norge og Island* (Stokkhólm: Albert Bonnier, 1953), 191–93.

19 Carl Phelpstead, „Adventure-Time in Yngvars saga víðförla“, í *Fornaldarsagaerne*, 332 (nmgr. 3).

20 Terje Spurkland, „Lygisögur, skröksögur and stjúpmaðrasögur“, í *The Legendary Sagas*, 173–184.

og það benda bæði Lönnroth og Ármann Jakobsson á.²¹ Þar sem slíkum hugtökum er beitt í þessari ritsmíð þá er það gert með þeim fyrirvörum sem hér hafa verið settir, og þær „fornaldarsögur“ sem hér eru teknar til umfjöllunar eru skoðaðar ekki með tilliti til þess sem sameinar þær í einn flokk, heldur hvort rekja megi í þeim þræði sem ekki endilega tilheyra almennri flokkun heldur ríkjandi heimsmynd þess tíma þegar þær voru festar á bókfell.²²

2. Heimsmynd

Hvað er þá heimsmynd, eða öllu heldur: hver var hin ríkjandi heimsmynd kristinna á ritunartíma íslenskra sagna, frá tólftu fram undir fimmtánda öld? Sverrir Jakobsson segir að kjarninn í heimsmynd Íslendinga á miðöldum sé:

kristileg algildishygga, kaþólsk heimsmynd. Í henni fólst að trúin myndaði samfélag. Munur kristni og heiðni var mikilvægasti þátturinn til að aðgreina menn og skipa í flokk. Þessi flokkun virðist ráðandi í sögum sem gerast í fjarlægum löndum þótt hún hefði litla þýðingu innan íslensks samfélags. Samt sem áður voru Íslendingar svo háðir þessari heimsmynd að þeir áttu erfitt með að gera sér grein fyrir klofningi innan kristni, afneituðu honum nánast. Heiðingjar verða líka einsleitur hópur í íslenskum heimildum og eru allir settir undir sama hatt, óháð stað og stund.²³

Það er að sönnu fróðlegt að athuga samhengið sem birtist okkur í íslenskum miðaldaritum, hversu kaþólsk þau eru. *Veraldar saga* er saga heimsins frá

21 Lars Lönnroth, „The Concept of Genre in Saga Literature,“ *Scandinavian Studies* 47 (1975): 419–36; Quinn et al., „Interrogating Genre,“ 282–3. Joseph Harris andmælti skoðun Lönnroths á þeim forsendum að fræðimenn ættu að geta litið á slíka greinaflokkun miðaldabókmennta sem nútímahægindi þótt ekki væru þeir flokkar sögulegir, og þar með hefðu þeir fyrst og fremst hagnýtt gildi, sbr. Joseph Harris, „Genre in the Saga Literature: A Squib,“ *Scandinavian Studies* 47 (1975): 427–36.

22 Um heimsmynd hef ég fjallað í almennu máli í Arngrímur Vídalín, *The Supernatural in Íslendingasögur: A Theoretical Approach to Definition and Analysis* (Reykjavík: Tower Press, 2012), 17–52. Sú umræða byggir að nokkru leyti á rækilegri rannsókn Sverris Jakobssonar, *Við og veröldin: Heimsmynd Íslendinga 1100–1400* (Reykjavík: Háskólaútgáfan, 2005).

23 Sverrir Jakobsson, *Við og veröldin*, 353.

sköpun Adams nánast fram undir ritunartíma bókarinnar, þótt afar hratt sé hlaupið yfir þá sögu. Fleiri slíkar veraldarsögur eru til varðveittar, svo sem handritið *AM 764 4to*.²⁴ *Stjórn* er Biblíupýðing með þónokkrum málalengingum og viðbótum við upprunalega textann og hana mætti að sönnu telja til veraldarsagna; ekki aðeins fyrir það að hún deilir formlegum einkennum með veraldarsögum heldur einnig þar sem Biblían er í raun sjálf veraldarsaga, eða nánar tiltekið þjóðarsaga gyðinga af ætt Abrahams og grunnur allrar mannkynssögu á miðöldum. *Stjórn I* hefur flestar viðbætur við upphaflegt efni, *Stjórn II* er nákvæm þýðing á Vúlgötu, en *Stjórn III* hefur eitthvað af viðbótum.²⁵ Þessar viðbætur eru oftast frásagnir af merkisatburðum í heimssögunni, svo sem Trójustríði og sigrum Alexanders mikla. *Gyðinga saga* hefst þar sem ævi Alexanders mikla lýkur og sonarsonur hans, Anthiocus Magnus, „lagdi vndir sik. egipta land. ok gyðinga land“.²⁶ Heimslýsing *Hauksbókar* hefst á sköpun heimsins og mannkynið er þaðan rakið eftir hefðbundnum leiðum til samtímans, og mikilvægt er að undirstrika að allt fylgir þetta skýrt afmarkaðri hefð sem lítið ber út af á milli rita. *Edda Snorra Sturlusonar* hefst og á sköpun Adams og Evu en greinir svo frá því að mannfólkið „týndi Guðs nafni“ og þaðan er auðvelt að rekja heiðindóminn sem á eftir fylgir.²⁷ *Oddaannálar*, taldir ritaðir

24 Um *AM 764 4to* sjá Svanhildi Óskarsdóttur, *Universal History in Fourteenth-Century Iceland: Studies in AM 764 4to* (Doktorsritg., University of London, 2000).

25 Sjá t.d. Ian J. Kirby, *Biblical Quotation in Old Icelandic-Norwegian Religious Literature*, 2 b., Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, Rit, 9.–10. b. (Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, 1976–80), 1:52.

26 *Gyðinga saga*, útg. Kirsten Wolf, Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, Rit, 42. b. (Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, 1995), 3. Svanhildur Óskarsdóttir hefur bent á að handritið *AM 226 fol.* sýnir berlega fram á að *Stjórn*, *Rómverja sögu*, *Alexanders sögu* og *Gyðinga sögu* var ætlað að mynda samfellda veraldarsögu: „Um aldir alda: Veraldarsögur miðalda og íslenskar aldartölur“, *Ritið* 5 (2005): 127. Nánar um það hjá Sverri Jakobssyni, „Hin heilaga fortið: Söguvitund og sameiginlegt minni í handritunum *Hauksbók* og *AM 226 fol.*“ *Ritið* 13 (2013): 147–64 (sjá sérstaklega 149–58).

27 *The Uppsala Edda: DG 11 4to*, útg. Heimir Pálsson, þýð. Anthony Faulkes (Lundúnur: Viking Society For Northern Research, 2012), 6. Nú er heldur ekki ný hugmynd að rík tengsl séu á milli *Snorra-Eddu* og alfræðiritunar (sem er nátengd veraldarsagnaritun), en þeim mun meiri ástæða til að gefa slíkum athugunum meiri gaum en verið hefur síðustu áratugi. Sjá t.d. Margaret Clunies Ross, *Skáldskaparmál: Snorri Sturluson's Ars Poetica and Medieval Theories of Language*, The Viking Collection, 4. b. (Óðinsvéum: Odense University Press, 1987), 151–73.

ekki fyrr en á sextánda öld í sinni varðveittu gerð,²⁸ fylgja sömu hefð²⁹ og *Oddverjaannáll* sem ekki er skrifaður síðar en 1591³⁰ tengir Ísland sömuleiðis við upphaf mannkyns og goðsagnakennda fornaldarsögu.³¹ Sama gildir um fjölmarga aðra annála.³² Svona mætti lengi áfram telja áður tæmdur væri brunnurinn.

Einhverjum kynni að koma það spánskt fyrir sjónir að Íslendingar skuli hafa haft þvílíkan áhuga á fornaldarsögu annarra þjóða að jafnvel í héraðsannálum hafi ekki þótt óeðlilegt að hefja frásögnina á sköpun heimsins eða valdatöku Juliusar Caesars, og nú er það auðvitað ekki svo að við sjáum nein sérstök tengsl milli stjórnmálaþróunar Rómarríkis og atburða í íslenskum innsveitum, og er hér til tvenns að taka: að annálar þessir eru annars vegar ritaðir af íslenskum lærdómsmönnum sem fylgdu eftir þeirri lærdómshefð sem þeim var kunnug, og að innan þeirrar hefðar hins vegar var mönnum ekki einasta tamt að finna heimsatburðum samhengi við sjálfa sig og sín heimahéruð, heldur var þeim það beinlínis mikilvægt og jafnvel skylt. Haukur Erlendsson³³ og Snorri Sturluson gátu til að mynda báðir rakið ættir sínar alla leið aftur til Adams um Jafet son Nóa (sem víða er sagður forfaðir allra norrænna manna), Príamos Trójukonung, Þór son hans, Óðin forföður hinnar dönsku konungaættar Skjöldunga og fleiri. Næst á eftir þessari upptalningu í Uppsalahandriti *Eddu* er svo lögsögu-mannatal sem sömuleiðis lýkur á Snorra,³⁴ og hugsunin er þá ef til vill sú að sýna fram á að sjálfsagt sé að maður af svo glæsilegum ættum gegni virðingarstöðum á Íslandi.

Þessir síðasttöldu fornu höfðingjar eru vitanlega þeir sömu og Snorri

28 *Oddaannálar og Oddverjaannáll*, útg. Eiríkur Þormóðsson et al., Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, Rit, 59. b. (Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, 2003), xx–xxiii.

29 „Skrifad er ad Adam forfader hafe hallded sier fra Sinne kvinnu i 200. Ar, effter það hann så ofarer Cains, sonar sijnz“, *Oddaannálar og Oddverjaannáll*, 5.

30 *Oddaannálar og Oddverjaannáll*, cxii.

31 „Anno mundi Þad er Aarum eptir skaupun [þessarar veralldar] Þriar þusundir Nijuhundrut og xvi aar byri[adist su fiorda] Monarchia edur einualldz herradæmi Romuerskra [mann]a af [þeim v]ijjdfræga keisara Julio: af huers nafni Ad allir Romuerskir [kei]sara hafa sijdan sitt nafn tekid“, *Oddaannálar og Oddverjaannáll*, 49.

32 Sjá t.d. *Islandske annaler indtil 1578*, útg. Gustav Storm, Det norske historiske Kildeskrift-fonds Skrifter, 21. b. (Ósló: Norsk historisk kildeskriftfond, 1888).

33 *Hauksbók: Udgiven efter de Arnemagnæanske håndskrifter no. 371, 544 og 675, 4°, samt forskellige papirshåndskrifter*, útg. Finnur Jónsson (Kaupmannahöfn: Kongelige nordiske oldskrift-selskab, 1892–96), 504–5.

34 Sjá *The Uppsala Edda*, 118–20.

nefnir Æsi og segir komna frá Asíu, vísir að aðfluttri norrænni aðalstétt sem tignuð var (ranglega) sem guðir fram að kristnitöku. Þetta er þó langt frá því að vera séríslensk hugmynd. Til að mynda kemur það skýrt fram í *Bretakonungasögu* Geoffreys af Monmouth (*Historia regum Britanniae*, um 1136) að Bretar séu komnir af Trójumönnum sem þurftu að glíma við landvættina eða risann Gogmagog um yfirráð yfir landinu.³⁵ Raunar var sú saga allvel þekkt á Íslandi og er meðal annars varðveitt í *Hauksbók* undir fyrirsögninni *Breta sogvr*.³⁶ Slik „gervisagnfræði“ var ekki aðeins mikilvæg til að finna ríkjasögunni stað innan veraldarsögunnar heldur mátti í gegnum veraldarsöguna skýra tengsl tiltekinna hópa eða þjóða við hina guddómlegu ættboga Adams og Nóa (þ.e. Sets fyrir flóð, eða Sems og Jafets eftir flóð), eða öllu heldur að þær væru *ekki* af hinum fordæmdu ættum bróðurmorðingjans Kains eða ættlerans Hams.³⁷ Veraldarsöguhefðin greinir þjóðir þannig í sundur eftir uppruna sínum samkvæmt ritningu og rekur sögu þeirra fram í tíma til þess sem söguna ritar. Önnur sagnfræðirit hlutu að lúta sama skilningi á heiminum og það er þess vegna sem Íslendingar ekki aðeins skrifa *Rómverja sögu* og skeyta henni inn í veraldarsöguna, en setja auk þess annálaskrif í slíkt heimssögulegt samhengi.

Það er því ljóst að tengsl Íslands við veraldarsöguna þurftu að árétta engu síður en tengsl Íslands við upphafið og kristindóminn. Það er einnig ljóst að það voru ekki aðeins Íslendingar sem voru uppteknir af þessu, heldur fylgdu þeir sömu hefð og lærdómsmenn víðast í Evrópu.³⁸

Hinar margháttuðu þjóðir

Þótt aðgreining eftir trúarbrögðum hafi verið almenn á aðgreining vegna þjóðernis sér hins vegar ekki stað á meðal Íslendinga samkvæmt Sverri Jakobssyni, sem telur að risaþjóðir hafi yfirleitt verið taldar til manna fremur en skrímsla.³⁹ Haukur Erlendsson var vel kunnugur hinum

35 Jeffrey Jerome Cohen, *Of Giants: Sex, Monsters, and the Middle Ages*, Medieval Cultures, 17. b. (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1999), 29–36.

36 *Hauksbók*, 231–302. Þar heitir forynjan Goemagog (sjá 243).

37 Um ætt Kains á miðöldum má fræðast hjá John Block Friedman, *The Monstrous Races in Medieval Art and Thought* (Syracuse, NY: Syracuse University Press, 2000), 87–107.

38 Um veraldarsögur, sjá sérstaklega Svanhildi Óskarsdóttur, „Um aldri alda“. Sjá einnig Sverri Tómasson, „Heimsaldrar og annálar“, í *Íslensk bókmenntasaga*, 1. b., ritstj. Vésteinn Ólason, 2. útg. (Reykjavík: Mál og menning, 2006), 402–10.

39 Sverrir Jakobsson, *Við og veröldin*, 353.

margháttuðu þjóðum Plíníusar eldri (d. 79 e.Kr.) svo sem sést á því að hann talar um að á „Blalande er þjóð su er Panfagi heitir, þeir eta alt þat er tonn festir a“, því þótt Plíníus skrifaði á latínu þá þýddi hann ekki heiti þjóðanna sem hann hafði frá Heródótosí (d. um 425 f.Kr.) og öðrum grískum sagnaritum sem fyrst fjölluðu um þær. Alfræðirit Plíníusar í þrjátíu og sjö bókum, *Naturalis historia*, átti að innihalda alla vitneskju heimsins í fornöld og upplýsingar um hinar margháttuðu þjóðir er einkum að finna í sjöundu bók. Þær eru oft kenndar við mataræði sitt, til dæmis *anthropophagi* (mannætur), *ichtiophagi* (fiskætur) og áðurnefndar *panphagi* (alætur), og er sú leið vafalítið farin til að ýta undir framandgervingu þessara þjóða gagnvart hinni normaliseruðu siðmenningu sem Plíníus tilheyrir.⁴⁰ Haukur þekkir fleiri furðuþjóðir Plíníusar, svo sem *Trogothite* (hellisbúa), *Cynocephali* (hundshöfða) og áðurnefnda *Aptropofagi* einsog þar stendur skrifað.⁴¹

Nú er svo sem ekki óhugsandi að Haukur hafi haft heimildir sínar annars staðar frá en frá Plíníusi beint þótt hafið sé yfir vafa að hann er frumheimildin. Það sést hversu aðkallandi það hefur verið að svara grundvallarspurningunni um tilvist ófreskra þjóða á því að Ágústínus frá Hippó (354–430) leggur grunn að guðfræðilegri útskýringu á þeim. Ágústínus vitnar í Plíníus um ófreskur með aðeins eitt auga í miðju enninu, ófreskur sem geta börn fimm ára en deyja átta ára, einfættar ófreskur sem þó ná gríðarlegum hraða og kallaðar eru *sciopodes* o.s.frv.,⁴² og hvort sem Haukur þekkti verk Plíníusar eða ekki þá þekkti hann sannarlega Ágústínus þar sem hann vitnar beint til hans annarsstaðar í ritinu.⁴³ Niðurstaða Ágústínusar er sú að séu þessar ófresku þjóðir á annað borð til þá séu þær skapaðar af Guði, og um hans smíð á maðurinn ekki að efast; séu þær á hinn bóginn mennskar, þá eru þær sem aðrar þjóðir manna komnar af Adam.

Ísidór erkibiskup í Sevilla (d. 636) tekur svo að segja beint við keflinu frá Ágústínusi þegar hann talar um „ófreskar þjóðir“ í riti sínu *Ety-*

40 Sbr. Friedman, *The Monstrous Races*, 26–9.

41 *Hauksbók*, 165–7.

42 Heilagur Ágústínus, *The City of God Against the Pagans*, þýð. G.E. McCracken et al., 7 b., The Loeb Classical Library, 411.–417. b. (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1965), 5:40–9 (bók XVI, kap. 8). Ágústínus færir sjaldnast fram sérstök heiti á þeim þjóðum sem hann hefur til umfjöllunar („Cynocephali“ eru þar meðal undantekninga, sbr. 5:42), sem ýtir heldur undir þann möguleika að Haukur hafi sínar upplýsingar frá Plíníusi beint.

43 Sjá *Hauksbók*, 167.

mologiae.⁴⁴ Ísidór nefnir þar til að mynda risa og dregur þá merkingu af heiti þeirra (*gigantes*) út frá grískum orðsifjum að þeir séu fæddir af jörðinni; hins vegar séu þeir einnig jafnan nefndir ‚synir jarðar‘ sem séu óskilgetnir eða af óvissu ætterni. Ísidór telur tilefni til að kalla þá hugmynd rangtúlkun á heilagri ritningu að risar séu afsprengi engla og mannsdætra,⁴⁵ og hefur að vísu þau rök frá Ágústínusi,⁴⁶ en í *Genesis* 6.4 segir: „Á þeim tíma voru risarnir á jörðinni og einnig síðar er synir Guðs höfðu samfarir við dætur mannanna og eignuðust með þeim börn. Það voru hetjurnar sem í fyrndinni voru viðfrægar.“⁴⁷

Sú hugmynd að áður fyrr hafi menn verið langlífari og stærri, jafnvel hálfgerðir risar, er alþekkt í miðaldaheimildum. Jeffrey Cohen nefnir að Engilsaxar hafi haft sérstakt orð yfir fornar steinmyndanir sem þeir töldu vera af annarra völdum en manna: *enta geweorc*, „verk risa“. ⁴⁸ Sambærilegar hugmyndir um hina fornu jötna og smíðar þeirra má finna í eftirheimildum um norræna trú, svo sem í ritinu *Eddu* frá þrettándu öld, og nú væri það ekki sérlega djarft að halda því fram að Snorra Sturlusyni hafi verið kunnugar slíkar hugmyndir annars staðar frá. Enda koma risar jafnt fyrir í Biblíunni og í endursögnum veraldarsagna á fyrstu bókum Gamla testamentisins, til að mynda í *Stjórn* og í *Veraldar sögu*. Í þeirri síðarnefndu segir í einum stað: „A þeim tíðvm varo men langlífir sva at margir havfdv litit fatt <i>.m. ara⁴⁹ varo storir sem risar oc varo syndgír oc sidlausir flestir allir nema faer men.“⁵⁰ Sá tími sem hér er vísað til er hinn fyrsti heimsaldur, það er sá tími sem leið frá sköpun heimsins fram að Nóaflóði. Saxi málspaki færir einnig rök fyrir því að forfeður Dana hafi verið risar, sem hann nefnir raunar ófreskjur í sömu andrá.⁵¹

44 *Etymologiae*, sem ritað var á 7. öld, var afar áhrifaríkt rit um margar aldir. Sambærilegan kafla um „margháttadur þjóðir“ má því t.a.m. finna í *Hauksbók* (165–6) sem rituð var á Íslandi af Hauki Erlendssyni (d. 1334).

45 Ísidór frá Sevilla, *The Etymologies of Isidore of Seville*, útg. og þýð. Stephen A. Barney et al. (Cambridge: Cambridge University Press, 2006), 244–5 (bók XI. iii. 12–27).

46 Heilagur Ágústínus, *The City of God Against the Pagans*, 4:546–61 (bók XV, 23. k.).

47 Vegna skorts á fræðilegri útgáfu Biblíunnar á íslensku er hér vísað í: *Biblían: Heilög ritning* (Reykjavík: Hið íslenska Biblíufélag og JPV útgáfa, 2007).

48 Cohen, *Of Giants*, 5–7.

49 M, *mille* = þúsund.

50 *Veraldar saga*, útg. Jakob Benediktsson, Samfund til udgivelse af gammel nordisk litteratur, 61. b. (Kaupmannahöfn: Samfund til udgivelse af gammel nordisk litteratur, 1944), 10.

51 „Danicam uero regionem giganteo quondam cultu exercitam eximie magnitudinis saxa

Ljóst er af *Etymologiae* að Ísidór telur ekki að tími risanna hafi liðið undir lok með Nóaflóðinu, og er það í samræmi við tilvitnuð orð úr *Genesis* hér að ofan („og einnig síðar“), en þeir kunna að hafa verið stærri og algengari á öldum áður. Þetta er ekki aðeins hugmynd sem tekin er afar bókstaflega, heldur verður hún beinlínis að trúaratriði ekki síst að tilstuðlan Ágústínusar og síðar Ísidórs. Ekki þarf að kalla til fleiri vitni um hversu almenn þessi hugmynd var en Arngrím Jónsson lærða. Eftir að hafa borið tilbaka hvers kyns furðusögur um Ísland í *Brevis commentarius de Islandia* (1593), færir Arngrímur fyrir því ítarleg rök í sjálfstæðu framhaldsriti sínu *Crymogæu* (1609) að fólk á norðurhvara veraldar sé komið af risum, og styðst þar við Biblíuna, Ágústínus og Saxa málspaka allt í senn.⁵² Hér ber að hafa í huga að Arngrímur skrifar rit sín aðeins 43 til 59 árum eftir blóðuga siðbót; hann er í senn gallharður lútheristi og húmanisti en í hans huga er Ágústínus samt sem áður óskeikull. Þrátt fyrir að óvættatrú fari dvínandi á fimmtánda og sextánda öld úti í hinum stærri heimi⁵³ þá eru risar enn veruleiki — í það minnsta liðinnar tíðar — á Íslandi á sautjándu öld. Tæplega hefur sá veruleiki verið óverulegri í heimsmynd Íslendinga á tólftu öld — eða þeirri fjórtánda.

Ísidór nefnir margar fleiri skrímslaþjóðir: *Cynochephal* (hundshöfðar) sem eru fremur skepnur⁵⁴ en menn. Þeir eru úr Indíum, hinu stóra óljósa austri, og þaðan koma einnig *Cyclopes* sem hafa aðeins eitt auga í enninu. *Blemmyae* sem fæðast í Líbýu, það er Norðvestur-Afríku, eru höfuðlausir bolir með munn og augu á bringunni. Fólk í austurlöndum fjær telur Ísidór að hafi ófresk andlit, sumt án nefs eða alveg flöt andlit eða formlaust yfirbragð; sumir með svo stóra neðri vör að hún skýlir þeim frá sólinni meðan þeir sofa. Sumir eru sagðir tungulausir og kunni því aðeins að tjá sig með látbragði. Ísidór telur upp satýra sem séu lítið fólk með krækt nef,

ueterum bustis ac specubus affixa testantur. Quod si quis ui monstuosa patratum ambigat, quorundam montium excelsa suspiciat dicatque, si callet, quis eorum uerticibus cautes tantę granditatis inuexerit.“ Saxo Grammaticus, *Gesta Danorum: Danmarkshistorien*, útg. Karsten Friis-Jensen, þýð. Peter Zeeberg, 2 b. (Kaupmannahöfn: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, Gads Forlag, 2005), 1:84.

52 Arngrímur Jónsson, *Crymogæa: Þettir úr sögu Íslands*, útg. og þýð. Jakob Benediktsson, Safn Sögufélags, þýdd rit síðari alda um Ísland og Íslendinga, 2. b. (Reykjavík: Sögufélag, 1985), 105–35.

53 Friedman, *The Monstrous Races*, 197–207.

54 Hér nota ég orðið „skepnur“ lauslega yfir það sem Ísidór kallar *bestiae*, og fylla þann flokk ýmis rándýr s.s. ljón, úlfar og önnur hunddýr.

horn á enninu og fætur sem geitur, en staðfestinguna á tilvist þeirra fær hann hjá heilögum Antoníusi.⁵⁵ *Sciopodes* nefnir Ísidór einnig, en þeir eru einfótungar og þó fara þeir hratt yfir. Þeir eru úr Eþíópíu.⁵⁶ *Antipodes* eða andfætingar eru úr Líbýu⁵⁷ og svo mætti áfram telja.⁵⁸ Eþíópía var stórt svæði á miðöldum og náði ekki aðeins norðar en það gerir í nútímanum⁵⁹ heldur og yfir allt landsvæði sunnan Sahara. Þaðan koma einnig þeir drekar sem ekki voru úr Indíum samkvæmt Ísidór, en þeir eru flokkaðir með *de serpentibus*.⁶⁰ Hann nefnir einnig *iaculi* sem eru fljúgandi snákar.⁶¹

Allar þessar skepnur hefur Ísidór fengið að láni úr *Naturalis historia* Plíníusar, og útlekkinguna hefur hann frá Ágústínusi. Mikilvægi Ísidórs felst einkum í því að setja guðfræðilega túlkun Ágústínusar á hinum margháttuðu þjóðum fram á einfaldan hátt sem náði til fleiri en áður hafði þekkt; alfræði Ísidórs verður almenn eftir útgáfu hennar á sjöundu öld og allt fram yfir siðbót, og því er ástæða til að staldra sérstaklega við hana. Ísidór talar um ófreska kynþætti en flestir virðast þeir eiga meira sameiginlegt með mönnum en dýrum, að undanskildum hundshöfðunum sem hann nefnir sérstaklega að séu fremur skepnur en menn, þótt hann fjalli eftir sem áður um þá í elleftu bók alfræði sinnar sem ber heitið *De homine et portentis* og fjallar um mannfólk fyrst og síðast. Hér er því ekki annað

55 Það segir hann altént en ég hef á þessari stundu ekki fundið heimildina. Sjá *Etymologies of Isidore*, 243–246.

56 Einfótungar koma fyrir í *Eiríks sögu rauða* sem flestum Íslendingum mun kunnugt, og er þess að geta að Vinland var á þeim tíma talið vera í allt öðrum heimshluta en Grænland, nánar tiltekið átti það að ganga út af Afríku, sbr. Sverrir Jakobsson, *Við og veröldin*, 263.

57 Þetta gæti bent til þess að Ísidór telji Líbýu vera sunnan við miðbaug. Það er alveg ljóst að þangað komst enginn maður og um það vitnar skrifari *Stjórnar* í Ágústínus og hafnar jafnframt tilvist andfætinga, sem talið var að gengju á hvolfi. Til er saga af Alexander mikla að þegar hann hafði gersigrað nyrðra heimshvelið þá vildi hann einnig sigra hið syðra, en þá skárust máttarvöldin í leikinn og urðu honum að aldurtíla. Um þetta allt sjá David Ashurst, „Journey to the Antipodes: Cosmological and Mythological Themes in Alexanders saga,“ í *Old Norse Myths, Literature and Society: Proceedings of the 11th International Saga Conference 2.–7. July 2000. University of Sydney*, ritstj. Geraldine Barnes et al. (Sydney: Centre for Medieval Studies, University of Sydney, 2000).

58 *Etymologies of Isidore*, 245.

59 Heródótos telur allt landsvæðið sunnan af Aswan í Egyptalandi nútímans vera Eþíópíu.

60 *Etymologies of Isidore*, 255.

61 *Etymologies of Isidore*, 257. Jakúlus kemur einnig fyrir í *Yngvars sögu víðförla*, en þar er hann fljúgandi, eiturspúandi dreki sem þrátt fyrir allt virðist aðeins vera yfirborðslega skyldur *iaculum* Ísidórs. *Yngvars saga víðförla*, í *Fornaldarsögur Norðurlanda*, útg. Guðni Jónsson et al., 3 b. (Reykjavík: Bókaútgáfan Forni, 1944), 3:5. k.

að sjá en að sama hugmynd um ófreskjuna sé á ferðinni hjá Ísidór og sú sem Sverrir Jakobsson greinir í íslenskum heimildum. Þá má auðvitað nefna gríska náttúrufræði, svo sem hið margþýdda rit *Physiologus* (frá 2. öld e.Kr.) en umræða Ísidórs (560–636) um ófreskjur er af svipuðum meiði. *Physiologus* var meðal annars þýddur á forníslensku (elsta handrit þeirrar þýðingar er frá um 1200)⁶² og þegar sú þýðing er borin saman við miðenskan *Physiologus* (handrit frá um 1300) og dýrafræðihandritið *MS Bodley 764* (1225–1250)⁶³ sést gjörla að skrímsl og furðuverur voru kristnum mönnum síst framáandi; Ísidór fjallar um þessi dýr sem þau séu raunveruleg, en í *Physiologus* er áherslan á táknað hlutverk þeirra innan sköpunarverksins og túlkunin sem þar birtist er allegórísk. Slík túlkun er í fullu samræmi við þá guðfræðilegu skýringu á ófreskjum sem Ágústínus frá Hippó (354–430) lagði fram í verki sínu *De civitate dei* (*Guðsríki*).⁶⁴ Guðfræði hans er þar sem annarsstaðar bindingarefni ólíkra sjónarmiða.

Miðja heimsins, staðsetning paradísar, og útjaðar heimsins

John Block Friedman hefur bent á að á miðöldum var talið að loftslag hefði áhrif á eðli fólks; milt loftslag gat af sér fólk með mikla siðferðisvitund en öfgar í veðurfari gátu af sér hið gagnstæða. Hið fullkomna loftslag var þá líkt því sem fannst í Paradís (Eden), og því fjarlægara sem fólk var frá miðju heimsins, þeim mun fjarlægara var það Guði. Á jaðri heimsins var loftslagið hvað þungbæst, ýmist óbærilega heitt eða óbærilega kalt, og slíkt loftslag kallaði fram ófreska kynþætti. Það kemur ekki á óvart, segir Friedman, að sérhver Evrópuþjóð taldi sjálfa sig vera „miðjufólkið“ á meðan hálla væri undir öðrum þjóðum á siðferðissvellingu.⁶⁵ En ef lofts-

62 *The Icelandic Physiologus: Facsimile Edition with an Introduction*, útg. Halldór Hermannsson, Islandica, 27. b. (Íþöku: Cornell University Press, 1938), 7.

63 Samanburður við ensk handrit er ekki með öllu galinn því sennilegt er að *Physiologus* berist þaðan til Íslands. Sjá Vittoria Dolcetti Corazza, „Crossing Paths in the Middle Ages: The Physiologus in Iceland,“ í *The Garden of Crossing Paths: The Manipulation and Rewriting of Medieval Texts. Venice, October 28.–30., 2004*, ritstj. Marina Buzzoni et al. (Feneyjum: Libreria Cafoscarina, 2005), 225–48.

64 Sjá t.d. Naomi Reed Kline, „The World of Strange Races,“ í *Monsters, Marvels and Miracles: Imaginary Journeys and Landscapes in the Middle Ages*, ritstj. Leif Søndergaard et al. (Óðinsvéum: University Press of Southern Denmark, 2005), 27–40.

65 Friedman, *The Monstrous Races*, 51–5; John Block Friedman, „Monsters at the Earth's Imagined Corners: Wonders and Discovery in the Late Middle Ages,“ í *Monsters, Marvels and Miracles*, 53.

lagið var fullkomið í Paradís þá liggur beint við að athuga hvar talið var að Paradís væri:

Ynðis stadr sa var gorr i avstanverþvm heimi er Paradisvs hetir. sa staðr er fiarllegr hardla þeim iorþvm avðrom er nv erv bygðar af monnvm. Sa staðr er fegri oc friðare avllom avðrom lavndom. þar spretr ein mikill brvnr. sa er harðla groðrsamr oc vavkvar allam þan stað. en or þeim brvni renna þioðar fíorar hingat i heim i <kvnnleik> monvm. þeirra er ein Ganges onnvr Tigris þær ero baðar avstr i Asia. in þriðia er Nilvs hvn fell<r> vm Blaland allt en sidan vm Egiptaland oc þaðan i sia. in fíorða er Evfrates er fellr fyrir avstan Gydingaland.⁶⁶

Þessi lýsing úr *Veraldar sögu* er að mestu leyti í samræmi við Vúlgötu.⁶⁷ Þar er fyrsta áin *Phison* sem rennur um land Evíla, önnur *Geon* sem rennur um Eþíópíu,⁶⁸ þriðja *Tígrís* sem rennur austan við Assyríu (Írak) og sú fjórða er *Ephrat*. Í ljósi þess að Níl er sögð renna um Bláland fyrst og næst Egyptaland áður hún rennur í sjá er Bláland það sem nefnt er í *Veraldar sögu* sennilegast Eþíópía miðað við þann skilning á því landsvæði sem nefndur var hér á undan, þ.e. Súdan, Eritrea, Eþíópía og Sómalía nútímans ásamt fleiri löndum. Frjósami hálfmáinninn afmarkar stöðu Paradísar í heiminum, austur af Ísrael, óhjákvæmilega í Mesópótamíu (Babýlon) ef bæði Tigris og Efrat runnu þar í gegn. Lærðir menn á miðöldum voru meira eða minna sammála um þessa staðsetningu; Ísidór, Hrabanus Maurus og Honorius Augustodunensis eru allir sammála um að hún liggi í austri, en ítarlegar er farið út í þetta í AM 194 8vo og *Hauksbók* sem báðar styðjast við rit lærðra manna.⁶⁹ Sú staðsetning er einnig í samræmi við ýmis heimskort miðalda, svo sem Herefordkortið sem sýnir Paradís umlukta ókleifum múr í háaustri.⁷⁰

66 *Veraldar saga*, 4–5.

67 Og raunar *Hauksbók* (150) einnig, en þar eru árnar nefndar Phison sem fellur að Indíalandi, Gíon eða Níl öðru nafni sem fellur um Bláland, Tígrís sem fellur um Serkland og Eufrates sem fellur um Mesópótamíu.

68 Kúsland í nýrri þýðingum Biblíunnar (1M 2.13). Í hvoru tilviki um sig er átt við landið umhverfis norðanverða Níl.

69 Sverrir Tómasson, „Ferðir þessa heims og annars: Paradís – Ódáinsakur – Vínland í íslenskum ferðalýsingum miðalda,“ *Gripla* 12 (2001), 28.

70 Ásgeir Blöndal Magnússon telur að sjálft orðið *paradis* sé komið úr fornpersnesku,

Ef Jerúsalem var miðja heimsins, þar sem fólk var í mestum tengslum við guðdóminn og þar sem loftslagið var eins líkt Paradís og hugsast gæti, skoðum þá nánar andstæðuna. Hverslags skepnur bjuggu við mestar öfgar í loftslagi? Ófreskir kynþættir mannsins bjuggu utan við land gyðinga fyrir botni Miðjarðarhafs og þeir urðu ófreskari því fjær sem dró, svo sem hundshöfðarnir í Indíalandi eru til vitnis um og þjóðflokkur hinna höfuðlausu Blemmýa í Eþíópíu. Á jaðarsvæðum er einnig algengt að ýmsar furðuskepnur geri vart við sig, til dæmis drekar og jakúlar. Skýþía er heimshluti í norðri og austri sem einnig er illa haldinn af óguðlegu fólki. Naomi Reed Kline hefur greint ýmsar ófreskjur Skýþíu á Herefordkortinu (um 1300), þar með talinn sjálfan Andkrist sem sýndur er umluktur miklum vegg sem Alexander mikli átti að hafa reist. Skýþíu mun enn fremur vera þannig lýst í *De mirabilibus mundi* eftir Solinus að hún sé „hræðilegri staður en unnt er að trúá“ og „óbærilega kaldur“ allan ársins hring. Þar búa mannætur sem brotist gætu úr þrísund sinni þá og þegar, og vísar það væntanlega aftur í varnarmúr Alexanders.⁷¹ Á Walspergerkortinu (1448–49) má finna Gog og Magog í Skýþíu, en þar hafa flest skrímslin verið færð í hásuður.⁷²

Hver eru Gog og Magog? Í *Fyrstu Mósebók* er nefndur sonur Nóa, Jafet, sem á soninn Magog. Frá hverjum syni Nóa urðu til þjóðir sem ítarlega eru raktar.⁷³ Í *Veraldar sögu* segir að „fra þesvm .iii. sonvm Noa er komið allt mankyn. þær þiodir erv komnar frá Kam er bygdv svdrhalfo heimsins. En þer fra Sem er austreg bygdv ok þadan er Gydingalydr. En þær þiodir fra Iafeð er norðrhalfv bygdv.“⁷⁴ Hin fordæmda ætt Hams var nefnd fyrir í þessari ritsmíð og samhljómur er með *Veraldar sögu* og þeirri hugmynd að hann sé ættfaðir hinna ófresku þjóða í suðri, og því heldur má ætla að Magog *Opinberunarbókarinnar* sé ein þessara þjóða í norðri af ætt Jafets líkt og *Veraldar saga* gefur til kynna. Magog er einnig nefndur í *Örvar-Odds sögu* þegar Oddr hittir Kænmar sem „réð fyrir Kænugörðum

„pairidaêza“, sem hafi táknað „umluktan garð“, *Íslensk orðsifjabók* (Reykjavík: Orðabók Háskólans, 1989), 701.

71 Kline, „The World of Strange Races“, 37–8. Sjá einnig Naomi Reed Kline, *Maps of Medieval Thought: The Hereford Paradigm* (Woodbridge: Boydell Press, 2001), 146–64.

72 John Block Friedman, „Monsters at Earth's Imagined Corners“, 47–8.

73 1M 10.1–32.

74 *Veraldar saga*, 13.

[Kiev], en þar byggði fyrst Magok, sonr Japhets Nóasonar“.75 Breski frumbygginn Gogmagog eða Goemagog hefur þegar komið við sögu í þessari ritsmíð. Þjóðirnar Gog og Magog virðast því í æði mörgum tilvikum hafa verið tengdar við illar ófreskjur í norðurhluta heimsins, ekki síst í Skýþíu eða Svíþjóð hinni miklu sem er nokkuð stórt svæði eða gróflega allt Rússland, Síbería og jafnvel lönd sunnar, svo sem Afganistan og fleiri.

Jafnt í goðsögnum Alexandershefðarinnar sem þýddar voru á þjóðtungur um allan hinn vestræna heim, þar með talið á íslensku,⁷⁶ og í þjóðháttarfræðum Solinusar og þar með einnig á heimskortum er Gog og Magog lýst sem hryllilegum þjóðflokkum sem Alexander mikli fangelsaði á bakvið múra með rammlæstum járnhliðum líkt og áður var drepð á, ýmist í Kákasus eða Kaspíafjöllum. Við komu Andkrists munu Gog og Magog brjótast úr prísund sinni og berjast við hlið hans, líkt og lýst er í *Opinberunarbókinni*.⁷⁷ Í Gog og Magog rekjast saman þessir tveir þræðir: heimsendaspáin og ófreskjan, sömu tveir þræðir raunar og snúast saman í heimildum *Snorra-Eddu*, sem rétt einsog *Eddan* sjálf eru aðeins varðveittar í skrifum kristinna lærdómsmanna. Þar höfum við jötna og ragnarök í stað ófreskja á dómsdegi, en auðvitað eru jötnar engu minni ófreskjur á meðan þeir standa utan við hið viðurkennda samfélag. Þar koma og fyrir Múspellssynir, en múspell merkir einmitt heimsslit og varðveitt er að stærstum hluta samnefnt fornháþýskt kvæði *Muspilli* frá níundu öld, sem eitt sinn var talið að væri kristileg endursögn á ragnarökum en nú er samhljómur um að sé hreinræktað kristilegt heimsendakvæði, þar sem einblínt er á baráttu Elíasar spámanns við Andkríst. Raunar er ófreskjan alltaf nátengd hugmyndinni um endalok heimsins, og ófreskjan kemur alltaf utan af jaðrinum. Þegar skoðuð eru miðaldakort, af veröld þar sem Jerúsalem er miðjan, þá eru Norðurlönd engu minni jaðar en Eþíópía eða Indland.

Þessi jaðar var þó ekki fastur eða óbreytanlegur: líkt og John Lindow hefur bent á þá er Ísland þegar kristið landsvæði þegar hinir heiðnu landnámsmenn koma þangað frá Noregi, og það er ljóst að það á fyrir þeim að liggja að verða kristnir; frá Íslandi ferðast þeir lengra út á hinn raunverulega jaðar þar sem hinir ógnvænlegu skrælingjar Vínlands búa,

75 *Örvar-Odds saga*, í *Fornaldarsögur Norðurlanda*, 1:30. k.

76 Sjá t.a.m. alþýðlega útgáfu *Alexandris, það er Alexanders saga á íslensku*, útg. Gunnlaugur Ingólfsson (Reykjavík: Steinholt, 2002).

77 Opb 20.7–10. Sjá Kline, „The World of Strange Races“, 36–8; Friedman, „Monsters at Earth's Imagined Corners“, 43–4.

og Lindow segir þetta færa Ísland enn nær hinni norsku samfélagsmiðju og fjær hinum villta, heiðna jaðri.⁷⁸ Svipaða viðleitni til menningarlegrar tilfærslu þjóðar inn á miðjuna má sjá hjá Geraldí frá Wales (1146–1223) sem staðsetur Írland úti á jaðri heimsins, líkir íbúum þess við ófreskjur, og færir Bretland með því nær hinni kristnu miðju heimsins.⁷⁹ Jaðar heimsins er alltaf nátengdur ófreskjum og andkristilegum gildum og því hefur kristnum sagnaritum verið mikið í mun að staðsetja sig sem nákvæmast og lengst frá þeim jaðri.

Ef við skoðum nánar hinn norðlæga jaðar þá hefur Lotte Motz tekið saman hvar tröllskessur koma fyrir í íslenskum heimildum, og það kemur á daginn að þeirra umráðasvæði liggur einmitt á jaðri Norðurlandanna, semsé á jaðri annars jaðars. Tvær tröllskessur eru nefndar á Grænlandi sem talið var ligga skammt frá Bjarmalandi í Norður-Noregi,⁸⁰ en annars halda þær til allt frá Hálogalandi um Finnmörk, Lappland og Bjarmaland, Kareliu og um Síberíu allt austureftir. Aðeins ein býr utan hinna allra norðlægustu slóða og sú býr í Afríku.⁸¹ Á þessum sömu norðlægu slóðum búa tröllin. Í *Eddu* er þekkt goðsögn af för Þórs til Útgarða-Loka. Nótt eina gista þeir förunautar í skála nokkrum mjög miklum⁸² sem reynist svo vera hanski risans Skrýmis, og er það til marks um stærð hans. Hann segir svo við þá förunauta: „Heyrt hefi ec, at þer hafit qvisat imilli yðvar, að ec væra ecki litill maðr vexti, en sia skvld þer þar stærri menn, ef þer komit í Vtgarþ.“⁸³ Útgarður er staður sem stendur utan samfélagsins, *utan garðs*; leiðin frá samfélaginu liggur frá miðju og út á jaðar, og sú miðja og jaðar eru táknrænir staðir og bókstaflegir í senn. Sköpulag jarðar var þekkt

78 John Lindow, „Íslendingabók and Myth,” *Scandinavian Studies* 69 (1997): 454–64. Sjá einnig Pernille Hermann, „Íslendingabók and History,” í *Reflections on Old Norse Myths*, ritstj. Pernille Hermann et al., *Studies in Viking and Medieval Scandinavia*, 1. b. (Turnhout: Brepols, 2007), 17–32 og ekki síður Pernille Hermann, „Founding Narratives and the Representation of Memory in Saga Literature,” *Arv: Nordic Yearbook of Folklore* 66 (2010): 69–87.

79 Asa Simon Mittman, „The Other Close at Hand: Gerald of Wales and the ‘Marvels of the West’,“ í *The Monstrous Middle Ages*, ritstj. Bettina Bildbauer et al. (Toronto: University of Toronto Press, 2003), 97–112.

80 Sverrir Jakobsson, *Við og veröldin*, 246–9.

81 Lotte Motz, *The Beauty and the Hag: Female Figures of Germanic Faith and Myth*, *Philologica Germanica*, 15. b. (Vín: Fassbaender, 1993), 65–8.

82 *Edda Snorra Sturlusonar údgivet efter håndskrifterne*, útg. Finnur Jónsson (Kaupmannahöfn: Kommissionen for det Arnemagnæanske legat, 1931), 50.

83 *Edda Snorra Sturlusonar*, 53 (k. 45, 28 eftir skiptingu Finns).

þá rétt einsog á okkar dögum, en að sama skapi vafðist ekki fyrir lærðum mönnum að láta sem heimurinn væri kringla þegar þeim bauð svo við að horfa. Þessar hugmyndir stönguðust ekki hvor á við aðra á miðöldum.⁸⁴ Þannig er það einnig ef við lítum til Íslendingasagna, að því fjær sem dregur frá samfélagsmiðjunni þeim mun tröllslegra verður mannfólkið, og úti á jaðri heimsins komast menn í tæri við skrímsli.⁸⁵ Og svo virðist sem tengsl séu á milli hinna ófresku þjóða, niðja Magogs, og hinna tröllvöxnu ættfeðra norrænna manna.⁸⁶

3. Tröll í Hrafnistumannasögum

Svipaðan jaðar sem svo berlega er lýst í *Eddu* og greina má í hugmyndum um miðju heimsins, siðferði og loftslag er einnig að finna í *Hauksbók*, þar sem sagt er að Finnmörk hafi í fyrndinni verið kölluð Jötunheimar og risar verið víða.⁸⁷ Risar voru hluti af sögu og sjálfsmýnd Íslendinga og menn röktu ættir sínar til þeirra. Og þetta gerðu fleiri en Íslendingar, til dæmis var vinsælt meðal þýskra klerka á þrettánda öld að reyna að rekja ættir sínar til fornaldarrisa Biblíunnar.⁸⁸ Nágrannarnir voru risar líka: Sverrir Jakobsson hefur bent á að í svonefndum Jötunheimum í Finnmörk bjuggu Samar, eða Finnar einsog þeir eru jafnan nefndir í norrænum heimildum. Þaðan í austurátt voru svo Bjarmar, sem ekki voru síður framandi norrænu fólki. Sverrir bætir við að í „norsku lagamáli er minnst á hálf-Finna en í sögum er getið um hálftröll eða hálfrisa. Orðin ‚tröll‘ og ‚Finni‘ eru

84 Um þetta má fræðast hjá Sverri Jakobssyni, *Við og veröldin*, 75–84; Sverri Jakobssyni, „Myndirnar af heiminum: um heimsbelli, heimskringlur og Vinlandsferðir norrænna manna,“ í *Vísindavefur: Ritgerðasafn til heiðurs Þorsteini Vilhjálmssyni sjötugum*, ritstj. Einar H. Guðmundsson et al. (Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 2010), 231–8; Þorsteini Vilhjálmssyni, *Heimsmynd á hverfanda hveli: Sagt frá heimssýn vísindanna frá öndverðu fram yfir daga Newtons*, 1. b., *Heimsmynd vísinda frá öndverðu til Kópernikusar* (Reykjavík: Mál og menning, 1986); David Ashurst, „Journey to the Antipodes“.

85 Arngrímur Vídalín, *The Supernatural in Íslendingasögur*.

86 Margaret Clunies Ross vill halda hvoru tveggja opnu í senn, að fólk hafi tekið það alvarlega að vera afkomendur trölla, og að slík ættfræði hafi verið til skemmtunar, „Fornaldarsögur as Fantastic Ethnographies,“ í *Fornaldarsagaerne*, 317–18.

87 Sjá *Sögu Heiðreks konungs hins vitra* í *Hauksbók*, 350. Sjá einnig Sverri Jakobsson, *Við og veröldin*, 246–76.

88 Sverrir Jakobsson, *Við og veröldin*, 246. Sjá heildarumfjöllun hans um risaþjóðir í sama riti, sérstaklega 246–60ff.

stundum notuð sem samheiti í íslenskum heimildum,⁸⁹ og líkt gildir um Bjarma svo sem komið verður að hér á eftir.

Hermann Pálsson taldi að ýmsar lýsingar á tröllum í fornaldarsögum ættu við Sama,⁹⁰ og er sú kenning jafn áhugaverð og freistandi er að grípa til hennar.⁹¹ Hermann heldur því fram að viðurnefni Hallbjarnar hálftröls í *Ketils sögu hængs* sýni „ótvírætt að móðir hans hefur verið samísk“,⁹² og undir þetta taka Sandra Ballif Straubhaar⁹³ og Sverrir Jakobsson.⁹⁴ Þetta sjónarhorn fer langa leið með að útskýra tvíbenta afstöðu Hallbjarnar til trölla. Hann er sjálfur hálftröll og á eintóm tröll að vinum. Hallbjörn reynir að letja Ketil til að leita fanga á heimaslóðum þessara vina sinna með orðunum „Reimt mun þér þar þykkja“. ⁹⁵ Þar koma í ljós áðurnefnd tengsl trölla við reimleika sem Ármann Jakobsson hefur bent á.⁹⁶ Einn vina Hallbjarnar, jötunninn Surtur,⁹⁷ á forðabúr af hvölum, hvítabjörnum,

89 Sama rit, 249.

90 Hermann Pálsson, *Úr landnordri: Samar og ystu rætur íslenskrar menningar*, Studia Islandica, 54. b. (Reykjavík: Bókmenntafræðistofnun Háskóla Íslands, 1997), 14–27.

91 Að visu fer ekki mikið fyrir Samakenningunni í fræðunum, að undanskilinni umræðu hjá Sverri Jakobssyni, *Við og veröldin*, 246–76. Helen F. Leslie, „The Matter of Hrafnista,“ *Quaestio Insularis* 11 (2010): 169–209, virðist einnig gefa sér að um Sama sé að ræða og Sandra Ballif Straubhaar, „Nasty, Brutish, and Large: Cultural Difference and Otherness in the Figuration of the Trollwomen of the Fornaldar sögur,“ *Scandinavian Studies* 73 (2001), veltir upp sama möguleika.

92 Hermann Pálsson, *Úr landnordri*, 16. Þetta hefur raunar einnig töluverða þýðingu fyrir minni sem nefnt hefur verið „sagan af syni bjarndýrsins“ og sannfærandi rök hafa verið færð fyrir að *Ketils saga* og *Gríms saga loðinkinna* séu sögur af þeirri gerð, en *Örvar-Odds saga* þiggi ýmislegt að láni frá þeirri hefð. Sjá Joaquín Martínez Pizarro, „Transformations of the Bear's son Tale in the Sagas of the Hrafnistumenn,“ *Ann: Nordic Yearbook of Folklore* 32–33 (1976–77): 263–281.

93 Sandra Ballif Straubhaar, „Nasty, Brutish, and Large,“ 107.

94 Sverrir Jakobsson, *Við og veröldin*, 258.

95 *Ketils saga hængs*, í *Fornaldarsögur Norðurlanda*, 1:2. k.

96 Sbr. Ármann Jakobsson, „Hvað er tröll?“ Sjá einnig Ármann Jakobsson, „Íslenskir draugar frá landnámi til lúterstrúar: Inngangur að draugafræðum,“ *Skirnir* 184, nr. 1 (2010): 187–210.

97 Nafnið Surtur kemur víða fyrir í tengslum við jötna í íslenskum miðaldabókmenntum. Þekktastur þeirra mun vera Surtur sem nefndur er í *Völuspá* og í *Eddu*, en raunar er hann að ég hygg aldrei beinlínis sagður vera jötunn þótt það megi lesa úr samhenginu. Hellisbúiinn Hallmundur í *Bergþúá þetti* (sem sjálfur kallar sig „bjargálf“) virðist einnig hafa nokkur tengsl við hann, sbr. „ek fer greppr af nekkvi, niðr í Surts ens svarta, sveit í eld enn heita“; sjá *Bergþúá þáttir*, útg. Þórhallur Vilmundarson, Íslenzk fornrit, 13. b., *Harðar saga* (Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag, 1991), 448. Um þau tengsl að öðru leyti, sjá umfjöllun Þórhalls í inngangi sama rits, cciii–ccxi. Jötunninn Kaldrani kemur síðar fyrir

selum, rostungum og söltuðu mannakjöti.⁹⁸ Að skilgreina aðra á grundvelli mataræðis er algengt líkt og áður er getið og þess sér stundum stað þar sem tröll koma fyrir í Hrafnistumannasögum. Brúni, faðir Hrafnhildar, býður Finnum til sín nóttina sem þau Ketill geta Grím loðinkinna og sérstök athygli er vakin á fjölkynngi þeirra og því að þeir nærast á smjöri einu saman.⁹⁹ Þegar Grímur loðinkinni hefur ráðið niðurlögum tröllanna Hrímnis, Hyrju, Feimu og Kleimu verður skyndilega „nógur veiðifangi. Lá þá hvalr í hverri vik“,¹⁰⁰ og er það almennt til marks um tröllagang í Hrafnistumannasögum þar sem veiðifang skortir líkt og nánar verður komið að hér á eftir. En þó að Hallbjörn sé bundinn tryggðarböndum við því lík tröll er honum meinilla við Hrafnhildi, barnsmóður Ketils frá Finnmörk, en honum þykir illt að Ketill vilji „elska tröll þat“. Þetta gæti bent til þess að Hallbjörn sé einhvers konar eftirlendutröll sem vilji syni sínum betra líf en hann sjálfur átti kost á sem „hálftröll“, en þess er raunar getið að Hrafnhildur hefur „álnar breitt andlit“¹⁰¹ og er það til marks um ætterni hennar norðan úr Finnmörk.

Það blasir enda við lesandanum að tröll sögunnar eru einangruð og búa afskekkt; þau eru jaðarsett og *öðruð* (e. *othered*), í þeirri merkingu þess orðs að andspænis hinu norræna, siðmenntaða *sjálfi* Ketils hængs eru þau *hinn*. Þau eru í senn spegilmyndin og andstæðan.¹⁰² Eftir að Ketill hefur

í *Ketils sögu*. Hvort skýr greinarmunur er gerður á tröllum og jötnum í þessari sögu er ómögulegt að vita, en þó er Kaldrani alltaf kallaður jötunn en vinir hans tröll (sjá *Ketils sögu hængs*, 2. k.).

98 Um þennan hluta sögunnar, sjá Stephen A. Mitchell, „The Supernatural and the Fornaldar-sögur: The Case of Ketils saga hængs,“ í *Fornaldarsagaerne*, 281–98.

99 *Ketils saga hængs*, 3. k.; *Gríms saga loðinkinna*, í *Fornaldarsögur Norðurlanda*, 1:1. k.; *Örvar-Odds saga*, 1. k. Helen F. Leslie telur að skringilegt mataræði Finnanna endurspegli raunverulegan skort þeirra á mjólkurafurðum, „The Matter of Hrafnista,“ 195–98. Ég er ekki ósammála því að svo kunni að vera, en ég er fyllilega sannfærður um að ætlunin með þessum stutta þætti sé að framandgera þá. Þátturinn spilar aftur veigamikið hlutverk í hinni undirliggjandi sögu af syni bjarndýrsins einsog hún birtist í *Örvar-Odds sögu*, sbr. Pizarro, „Transformations of the Bear’s son Tale,“ 271–72, og sú greining þykir mér heldur styðja þá tilfinningu mína að Finnarnir í sögunni séu vísitandi gerðir framandlegir.

100 *Gríms saga loðinkinna*, 2. k.

101 *Ketils saga hængs*, 3. k.

102 Helga Kress hefur fjallað um jöðrun tröllkvenna í Hrafnistumannasögum sakir kyngeris; þær eru andstæðan við siðmenningu karlanna og hið villta og náttúrulega sé því táknrænt fyrir konuna sem vilji hafa völdin af körlunum, og þannig verður tröllkonan eins konar birtingarmynd fyrir ótta þeirra, þó að þeir sigrist jafnan auðveldlega á henni. Sjá Helgu Kress, *Máttugar meyjar: Íslensk fornbókmenntasaga* (Reykjavík: Háskólaútgáfan,

drepið þau tröll sem faðir hans vísaði honum til heldur hann norður fyrir Finnmörk. Fyrst rekst hann á tröllkonu sem tekur í stafninn og hristir skipið, svo lendir hann í hrakningum en hvalur sem honum sýnist hafa mannsaugu skýlir honum fyrir veðrinu; nokkru síðar drepur hann tröllkonuna Forað sem bregður sér í hvalslíki að lokinni sennu þeirra á milli og er óljóst hvort um er að ræða sömu tröllkonu eða hvort tengsl eru á milli hennar og fyrri hvalsins, þótt samhengisins vegna sé það ósennilegt. Síðan drepur Ketill Gusi Finnakonung, sem virðist af frásögninni vera tengdur við seið eða útisetur: „Um vetrinn eftir jól fýstist Ketill í burt. En Brúni kvað eigi þat mega fyrir vetrarríki ok illum veðrum, – ,en Gusir Finna konungr liggir úti á mörkum‘.“¹⁰³ Af Gusi hefur Ketill örvarnar Gusisnauta, sem erfast svo frá einni kynslóð til annarrar í Hrafnistumannasögunum. Þær örvar eru gæddar þeim galdri að þær hæfa alltaf í réttan stað hvernig sem þeim er skotið. Sverrir Jakobsson hefur bent á að lærðir höfundar hafi verið sammála um galdramátt Sama og nefnir þar Saxa málspaka, Adam frá Brimum og ritara *Historia Norvegiae*; einnig nefnir hann að í „fornum kristinrétti norskum er varað við því að trúá á Finna, fara til Finna, gera finnfara, fara á Finnmerkur að spyrja spá.“¹⁰⁴ Þessar frásagnir eru fráleitt allar neikvæðar, og ekki er hægt að segja annað en að galdragripirnir Gusisnautar og brynja Örvar-Odds sem járn bíta ekki komi söguhetjunum vel. Þó eru ívið fleiri neikvæð dæmi og nefna má tvö slík til viðbótar sem telja má nokkuð fróðleg. Annars vegar er það í áðurnefndri sennu Ketils hængs við tröllkonuna Forað, þar sem hann líkir henni við marga þá „myrkriðu“ sem orðið hefur á vegi hans;¹⁰⁵ hins vegar eftir að Ketill hefur sagt skilið við Forað, þegar hann vaknar upp nótt eina við

brak mikit í skóginum. Hann hljóp út ok sá tröllkonu, ok fell fax á herðar henni. Ketill mælti: „Hvert ætlar þú, fóstur?“ Hún reigðist

1991), 119–135. Jóhanna Katrín Friðriksdóttir tekur um margt í sama streng en er einnig gagnrýnin á umfjöllun Helgu, og færir fyrir því rök að hlutverk tröllkvenna í fornaldarsögum sé mun ítarlegra en greining Helgu gefur til kynna. Sjá Jóhönnu Katrínu Friðriksdóttur, *Women in Old Norse Literature: Bodies, Words, and Power*, The New Middle Ages (New York: Palgrave Macmillan, 2013), 59–77.

103 *Ketils saga hængs*, 3. k.

104 Sverrir Jakobsson, *Við og veröldin*, 250–51. Mjög ítarlega umfjöllun um seið og Sama má finna hjá Neil Price, *The Viking Way: Religion and War in Late Iron Age Scandinavia* (Uppsölum: Uppsala University, 2002), 91–232.

105 *Ketils saga hængs*, 4. k.

við honum ok mælti: „Ek skal til tröllapings. Þar kemr Skelkingr norðan ór Dumbshafi, konungr trölla, ok Ófóti ór Ófótansfirði ok Þorgerðr Hörgatröll ok aðrar stórvættir norðan ór landi. Dvel eigi mik, því at mér er ekki um þik, síðan þú kveittir hann Kaldrana.“ Ok þá óð hún út á sjóinn ok svá til hafs. Ekki skorti gandreiddir í eyjunni um nóttina.¹⁰⁶

Tröll geta þannig bæði verið myrkriður og gandríður. Hér rekjast tveir þræðir saman: annars vegar áðurnefnd tengsl trölla og galdra, hins vegar tengsl Sama og galdra, og styður það frekar þá kenningu að tröll Hrafnistumannasagna og Samar séu ekki með öllu ótengd, hvort sem þau tengsl eru hugmyndafræðileg eða annars eðlis. Og beinlínis er ýjað að því í *Ketils sögu* að Ketill sé útvörður jaðarsins á milli siðmenningarinnar í Hrafnistu og útgærðsins þar sem tröllin búa,¹⁰⁷ þegar Ketill hefur kynnt sig fyrir Foraði og hún svarar: „Nær væri þér at vera heima í Hrafnistu en dratta einum til útskerja“.¹⁰⁸ Ketill er farinn að skipta sér af tröllheimum og henni líkar það engan veginn.

Gríms saga loðinkinna hefst á því annars vegar að tilvonandi brúður Gríms hverfur í kjölfar þess að hún eignast nýja stjúp móður sem er illa við hana,¹⁰⁹ og hins vegar að mikið hallæri verður á Hálogalandi. Svo virðist sem matarskortur og tröllagangur séu nátengd fyrirbæri í Hrafnistumannasögum. Ketill hængur fer ekki einu sinni til að afla nauðsynja, heldur alls fjörum sinnum í sögunni. Í fyrstu ferð sinni fer hann til Miðfjarðar þar sem hann hittir fyrrnefndan Surt jötun og sér þar mikinn veiðifanga. Hina næstu ferð fer hann til Vitaðsgjafa og þar skortir ekki síður veiðiskap. Ketill aflar sér fanga og leggst til svefns en morguninn eftir er allt horfið. Sá sem tekið hafði vistirnar reynist vera jötunninn Kaldrani sem er í slagtogi við tvö tröll

¹⁰⁶ *Ketils saga hængs*, 5. k.

¹⁰⁷ Svo á jaðrinum er Hrafnista að Hallbjörn hálftröll varar Ketil við nyrsta hluta eyjarinnar, þ.e. þeim hluta hennar sem næstur er tröllaslóðum útjaðarsins. Þegar Ketill virðir varnadarorð föður síns að vettugi og heldur norður í eyna mætir hann fljúgandi, eldspúandi dreka (sjá *Ketils sögu hængs*, 1. k.). Í íslenskum fornsögnum halda drekar sig jafnan fjarri mannabygðum en byggja heldur ónumin svæði í ystu afkimum heimsins (sbr. Arngrímur Vídalín, *The Supernatural in Íslendingasögur*, 69–74 og 87–93).

¹⁰⁸ *Ketils saga hængs*, 5. k.

¹⁰⁹ Þessu svipar til stjúpmeðrasagna og minnisins um ofsótt börn konunga, sbr. Ármann Jakobsson, „The Hunted Children of Kings: A Theme in the Old Icelandic Sagas“, *Scandinavica* 43 (2004): 5–27.

í nærliggjandi helli. Í þriðju för sinni, að þessu sinni til Finnmerkur, mætir Ketill tröllkonu og nær aðeins að bjarga nokkrum smjörlaufum af öllum sínum vistum sem hann þarf síðar að sjá á eftir í hendur hinna dularfullu Finna sem áður var getið.¹¹⁰ Eftir að Grímur sonur hans loðinkinni er kominn til sögunnar mæta þeir feðgar trölli við á eina og Ketill hrekur það á brott með vísu, en í henni segir meðal annarra orða: „Búsifjar okkrar / hygg ek batna munu“,¹¹¹ en þeim búsifjum veldur væntanlega veiðþjófnaður tröllsins úr ánni. Fjórðu veiðiferð sína fer Ketill því það „gerðist hallæri mikit, fyrir því at fiskrinn firrðist landit, en kornárit brást, en Ketill hafði fjölmennt, ok þóttist Sigríður þurfa fanga í búit“. Í þessari ferð mætir hann fleiri tröllum en svo lýkur að Ketill snýr aftur heim með fullt fang matar.¹¹²

Hið sama er uppi á teningnum í *Gríms sögu*, því þegar Grímur heldur af stað í leit að fæði heldur hann einnig út á jaðarinn, norður fyrir Finnmörk og austur til Gandvíkur. Þar er nógur veiðifangi, en morguninn eftir þegar þeir félagar eru klæddir sjá þeir að allur veiðifangi þeirra er á bak og burt. Þessu valda tvær tröllkonur.¹¹³ Tveim dögum síðar berst Grímur í neyð sinni um hvalreka en er særður til ólífis. Honum til bjargar kemur Geirríður Gandvíkurekkja, sem vægast sagt er ófrýnileg.¹¹⁴ Í ljós kemur að Geirríður er engin önnur en hin týnda heitmey Gríms í álögum. Hin illa Grímhildur stjúp móðir hennar úr Finnmörk hafði lagt á hana þessi álög og er svo hegnt fyrir að belgur er dreginn yfir höfuð hennar og hún barin til dauða einsog hver önnur galdrakind.¹¹⁵ Aftur ýtir þetta undir tengsl Finna eða Sama við galdur. Þegar álögunum hefur svo verið aflétt af Lofthænu, heitmey Gríms, og „tröllkonuhamr“ hennar brenndur, þá eru veiðiföngin orðin nóg. Þannig eru tröll Hrafnistumannasagna ekki aðeins framandgerð sakir þess sem þau borða líkt og áður var drepit á, heldur virðast þau beinlínis éta alla aðra út á gaddinn séu þau ekki stöðvuð.

110 *Ketils saga hængs*, 3. k.

111 *Ketils saga hængs*, 4. k.

112 *Ketils saga hængs*, 5. k.

113 *Gríms saga loðinkinna*, 1. k.

114 *Gríms saga loðinkinna*, 2. k.

115 Hliðstætt dæmi má t.a.m. finna í *Gísla sögu Súrssonar*, útg. Björn K. Þórolfsson, Íslenzk fornrit, 6. b., *Vestfirðinga sögur* (Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag, 1943), 19. k.: „En er Þorkr frétti þessi fákynstr, þá ferr hann upp á Annmarkastaði ok lætr taka Auðbjörgu ok ferr með hana út á Saltnes ok berr hana grjóti í hel. Ok er þetta er liðit, ferr Gísli heiman ok kemr á Nefsstaði ok tekr Þorgrím nef hönðum ok færir á Saltnes, ok er dreginn belgur á höfuð honum, ok er barðr grjóti til bana ok er kasaðr hjá systur sinni“.

Lengst og langsamlega flóknust allra Hrafnistumannasagna er *Örvar-Odds saga*. Örvar-Oddur verður frægur að endemum fyrir Bjarmalandsför sína svo að öll hans síðari verk falla ætíð í skuggann af þessu eina bernskubreki, en í Bjarmalandi drepur hann í og með heila hirð trölla og höfðingja þeirra með; þar með stendur Oddur vel undir fjölskyldufyrirtækinu sem tröllkonan Feima í *Gríms sögu* vísar til þegar hún segir að þeir fedgar Ketill og Grímur séu „meir lagðir til þess en aðrir menn at drepa niðr tröll ok bergbúa“.¹¹⁶ Það fer hvergi á milli mála að Bjarmar *Örvar-Odds sögu* eru eintómir jötnar og tröll.¹¹⁷ Sverrir Jakobsson telur að Bjarmar séu í raun Kirjálar og að Bjarmaland sé þá Karelía, sem nú tilheyrir Rússlandi en sögulega liggur á mörkum Finnlands og Rússlands. Kirjálar voru í senn „auðugir en einnig göldróttir og fornir í lund [...] þeir voru einnig viðsjálir og hættulegir.“¹¹⁸ Í *Brennu-Njáls sögu* mætir Þorkell hákur finngálkni austan við Bálagarðssíðu (Finnlandi) og flugdreka í Aðalsýslu (Eistlandi),¹¹⁹ svo það er ljóst að þessar slóðir hafa þótt tilheyra nokkurs konar jaðri.¹²⁰

Það er ekki hægt að ræða *Örvar-Odds sögu* án þess að taka mið af ólíkum gerðum hennar. Elsta gerðin telur Fulvio Ferrari að sé samin í alvarlegu skyni sem heimili höfundu ekki neinn gálgaþúmor. Sagan samanstandi af hefðbundnum frásögnum í bland við þætti og minni úr Biblíunni og andheiðnum kristilegum ritum, en sett saman á slíkan hátt að mikilvægi kristinnar trúar komi skýrt fram. Við yngstu og lengstu gerðina segir Ferrari að evrópskum frásagnarhefðum og hálærðri alfræði hafi verið bætt og þannig hafi orðið til blandaður texti, og að ólíkir hlutar sögunnar eigi sér þannig stað í ólíkum heimum. Á sama tíma og risarnir í Bjarmalandi eru óvættir sem Oddi er nauðsynlegt að drepa eru risarnir í Risalandi fallegir og göfugir, en ritari yngri gerðarinnar gerir á hinn bóginn ekki mikinn greinarmun á þeim.¹²¹

Í lengri gerðinni er bætt inn nokkurs konar upprunasögu Ögmundar

116 *Gríms saga loðinkinna*, 1. k.

117 Sjá t.d. *Örvar-Odds sögu*, 6. k.

118 Sverrir Jakobsson, *Við og veröldin*, 255–6.

119 *Brennu-Njáls saga*, útg. Einar Ól. Sveinsson, Íslensk fornrit, 12. b. (Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag, 1954), k. 119.

120 Sbr. Arngrímur Víðalín, *The Supernatural in Íslendingasögur*.

121 Fulvio Ferrari, „Possible Worlds of Sagas: The Intermingling of Different Fictional Universes in the Development of the Fornaldarsögur as a Genre,“ í *The Legendary Sagas*, 283–4.

Eyþjófsbana í frásögn Óðinsmyndarinnar Rauðgrana,¹²² og eru Bjarmar sagðir hafa látið „seiða at Ögmundi, svá at hann skyldi engi járn bíta atkvæðalaus. Því næst blótuðu þeir hann ok trylldu¹²³ hann svá, at hann var engum mennskum manni líkr.“¹²⁴ Rauðgrani segir einnig frá móður Ögmundar sem áður var gýgur en hefur nú breyst í finngálkn og liggur á skógum og leitar Odds. Ögmundur er einnig sagður vera tröll og við sögulok kemur í ljós að Oddur getur ekki drepit Ögmund því að hann er ekki síður andi en maður.¹²⁵ Hér eru ljós tengsl Bjarma við galdur og þar með trölldóm,¹²⁶ og Ögmundur er af gýgi kominn. En Oddur er sjálfur af ættum trölla, er líkt við tröll¹²⁷ og hefur einnig verið magnaður upp þótt á annan hátt sé, með galdraörvum og brynju, svo ef til vill er ekki óeðlilegt að velta upp þeirri spurningu hvort nokkur munur sé á þeim þegar öllu er á botninn hvolft.¹²⁸ Ögmundur er magnaður upp til að hefna fyrir Bjarmalandsförina, en frá upphafi reynir hann að friðmælast við Odd þvert á þær fyrirætlanir sem Rauðgrani ætlar honum, og vill sá síðarnefndi þó sjálfur að Oddur friðmælist við Ögmund. Það er Oddur sem fyrir enga muni vill sættast. Fæðardeilur þeirra snúast fyrst og fremst um hefnd og heiður, rétt einsog fæðardeilur Íslendingasagna. Ögmundur er því sennilega mennskasti andstæðingur Örvar-Odds þrátt fyrir allan sinn trölldóm og óljósa tilveru í efnisheiminum að mennskan er fremur skilgreind af atferli en öðrum eiginleikum; það er sannarlega hægt að fæðast tröll, en eins

122 Þar er ég meira sammála Ferrari sem segir að „the identification of Rauðgrani with Óðinn is not authenticated by the narrative voice, which simply attributes it to a diffused opinion“ („Possible Worlds of Sagas“, 279–80), en Annette Lassen sem samþykkir gagnrýnislaust að hér sé Óðinn á ferðinni („Den prosaiske Odin. Fortidssagaerne som mytografi“, í *Formaldarsagornas struktur och ideologi: Handlingar från ett symposium i Uppsala 31.8–2.9 2001*, ritstj. Ármann Jakobsson et al., Nordiska texter och undersökningar, 28. b. (Uppsölum: Uppsala Universitet, 2003), 205–19.

123 Ármann Jakobsson hefur bent á tengsl sagnarinnar *trylla* í þessu samhengi við tröll, „Hvað er tröll?“, 101–3.

124 *Örvar-Odds saga*, 19. k.

125 *Örvar-Odds saga*, 30. k.

126 Sjá Ármann Jakobsson, „Hvað er tröll?“

127 Sjá *Örvar-Odds sögu*, 4. k.

128 Eina af ýmsum túlkunum á sömu hugmynd má finna hjá Martin Arnold, „Við þik sættumsk ek aldri. Örvar-Odds saga and the Meanings of Ögmundr Eyþjófsbani“, í *Making History: Essays on the Formaldarsögur*, ritstj. Martin Arnold et al. (Lundúnum: Viking Society for Northern Research, 2010), 95–98.

algengt er að menn verði tröll,¹²⁹ og vegna þess hve líkir þeir eru er erfitt að fallast á mennsku Örvar-Odds nema Ögmundur njóti hennar einnig. Þannig varpar lengri gerð Örvar-Odds sögu óvænt upp þeirri spurningu hvort trölíð búi ef til vill innra með okkur öllum. *Hinn* er ekki til nema í samanburði við *sjálfið*.¹³⁰

Eina Hrafnistumannasögu hef ég ekki enn nefnt, en það er *Áns saga bogsveigis*, sem nokkuð hafa verið skiptar skoðanir um hvort tilheyri í raun og veru þeirri sagnaheild.¹³¹ Sagan er sannarlega töluvert frábrugðin öðrum Hrafnistumannasögum, en þegar Án snýr aftur til ættarlenda sinna í Hrafnistu undir lok sögunnar átti hann „opt at berja um þær skinnkyrtlur norðr þar, ok þótti hann inn mesti maðr fyrir sér“.¹³² Hér er freistandi að álykta undir eins að um tröllkonur sé að ræða.¹³³ Það þarf þó að sýna aðgát í því sem öðru enda getur „skinnkyrtla“ hæglega verið fjarska venjuleg kona þótt hún sé jöðruð sakir klæðnaðar. Það virðist til dæmis vera tilfellið í Grænlandsför Þorgils og félaga í Melabókargerð *Flóamanna sögu*¹³⁴ sem jafnframt er elsta varðveitta brotið.¹³⁵

Um morguninn, er Þorgils kom út, sá hann rekald mikit í vök einni ok þar [hjál] konur tvær í skinnkyrtlum, ok bundu sér byrðar ákafliga [m]iklar. Þorgils hleypr þagat til ok höggr þegar til annarrar með sverðinu Jarðhússnaut, í því er hon færðist undir byrðina, ok rekr af henni höndina uppi viðr öxlina. Byrðin fell niðr, en hon hljóp á burt. Þeir taka <reka>ldit undir sik, ok er þá eigi vistarskortir um vetrinn.¹³⁶

129 Sbr. Ármann Jakobsson, „Identifying the Ogre“.

130 Sbr. „Myndin af ‚hinum‘ er um leið mynd af ‚okkur“, Sverrir Jakobsson, *Við og veröldin*, 33.

131 Leslie hefur nýverið fært skýnsamleg rök fyrir því að *Áns saga* sé hluti af sömu frásagnarhefð um Hrafnistumenn, þrátt fyrir hve frábrugðin hún er öðrum Hrafnistumannasögum, „The Matter of Hrafnista“, 169–208. Um andstætt sjónarmið, sjá t.d. Sean Hughes, „The Literary Antecedents of *Áns saga bogsveigis*“, *Mediaeval Scandinavia* 9 (1976): 196–235.

132 *Áns saga bogsveigis*, í *Fornaldarsögur Norðurlanda*, 1:7. k.

133 Það gerir útgefendi *Flóamanna sögu* í Íslenskum fornritum, Þórhallur Vilmundarson, sbr. *Flóamanna saga*, útg. Þórhallur Vilmundarson, Íslensk fornrit, 13. b., 290, nmgr. 1.

134 AM 445 B 4to.

135 Sjá Íslensk fornrit, 13. b., cxxxiv–cxlii.

136 *Flóamanna saga*, 24. k.

Árásin kann að virðast tilefnislaus, en þeir Þorgils og félagar eru matarlausir og því ekki yfir það hafnir að grípa til örþrifaráða. Þó vekur athygli að eftir að hönd annarrar konunnar hefur verið tekin af henni með sverðsegg, þá fellur hún ekki dauð niður heldur hleypur hún á brott. Konur í skinnkyrtlum eru framandlegar og það sannast á því þegar þær lifa af náðarhöggið. Þó að þær kynnu að virðast eðlilegar á yfirborðinu þá kemur skinnkyrtillinn upp um þeirra rétta eðli, enda reynast þær búa yfir yfirnáttúrlegum styrk og það virðist réttlæta árásina. Áhugaverð lesbrigði birtast síðan í yngri gerðum sögunnar þar sem skinnkyrtlurnar eru orðnar að tröllkonum,¹³⁷ en í Melabókargerðinni er ekkert sem gefur sérstaklega til kynna að um tröllkonur sé að ræða, þótt ekkert mæli sérstaklega í móti því heldur.

Fleiri dæmi styðja þá greiningu að skinnkyrtlurnar sem Án treður ill-sakir við séu tröllkonur. Í *Sturlaugs sögu starfsama* hitta þeir félagar Áki, Framarr og Sturlaugur hver sína konuna um nótt eftir að hafa siglt á alræmdar tröllaslóðir „norðr fyrir Hálogaland ok Finnsmörk ok Vatnsnes ok inn á Austrvík“, en allir þurfa þeir að spyrja hvors kyns sé þegar þeir mæta þeim. Gefið er í skyn að þær séu allar systur, og sú fyrsta þeirra, Torfa, er sögð vera í skinnkyrtli. Reynist svo hver vera tröllslegri en sú á undan og þær fyrri tvær biðja um far út í eyju nokkra þar sem þær þurfa að vitja föðurarfs. Torfu er engin skotaskuld úr því að vaða langa leið í eyna eftir að hafa þegið far með bát Áka og það sama gildir um þá næstu, Hildi. Um Hildi er ennfremur sagt, þegar hún fer upp í bát Framars, að „þótti honum ærit mjök síga bátinn, er hún kom út á“. Sú þriðja heitir Hornnefja og sú er sýnu djöfullegust. Hornnefja er eina systirin sem ekki biður um far út í eyna, sem gæti bent til að hún sé í raun ekki ein systranna þótt það sé ef til vill ólíklegra, heldur vill hún fá að hitta vin Sturlaugs, Hrólfr nefju. Þegar Hrólfi hefur verið stefnt á móts við hana „þrútnar hún í vexti mjök“ og sýnir þannig sitt rétta tröllseðli, hafi hún ekki gert það fyrr. Áður en hún fær náð til Hrólfs leggur Sturlaugur hana í gegn með atgeir.¹³⁸

Í *Norna-Gests þætti* er sagt frá gýgi: „Hún var úti fyrir hellis dyrum ok var í skinnkyrtli ok svört yfirlits“.¹³⁹ Og ef við snúum okkur aftur að

137 Sama rit, sama stað.

138 *Sturlaugs saga starfsama*, í *Fornaldarsögur Norðurlanda*, 2:16. k. Sjá einnig túlkun Jóhönnu Katrínar Friðriksdóttur á þessum kafla í *Women in Old Norse Literature*, 67–68.

139 *Norna-Gests þáttur*, í *Fornaldarsögur Norðurlanda*, 1:9. k.

Hrafnistumannasögum þá er í tvígang minnst á skinnkyrtla í *Ketils sögu*. Í einvígi við Ála fær Ketill sverðalag á ennið og kveður þá vísu þar sem koma fyrir óræðu orðin „skrapa skinnkyrtlar. / Skjálfa járnserkir.“ Þegar í næsta kafla mætir hann „tröllkonu í berum skinnkyrtli. Hún var nýkomin af hafi ok svört sem bik væri“. ¹⁴⁰ Auk hennar mætir Grímur loðinkinni tveim tröllum sem „váru í stuttum ok skörpum skinnstökkum bæði. Gerla sá hann, hversu þau váru í sköpun bæði í millum fótanna“. ¹⁴¹ Þetta gildir einnig um Geirriði Gandvíkurekkju sem er í „skörpum skinnstakki“ ¹⁴² og ein fyrnefndra tröllkvenna sem Örvar-Oddur mætir á ferðum sínum er „í skinnkyrtli ok mikil vexti ok illilig, svá at þeir þóttust ekki kvikvendi slíkt sét hafa“. ¹⁴³ Og séum við enn ekki fyllilega sannfærð er þessi að minnsta kosti útlekkingin í áttundu rímu *Áns rímna bogsveigis*:

Ef uilldv garpj veita sman
vættir klæddar skinne
þegar at glettuzt þær við An
þeirra hlutur var minnj. ¹⁴⁴

Þannig inniber jafnvel jaðarsagan í hópi Hrafnistumannasagna sama þema; þó að helstu ævintýri Áns séu með töluvert öðru móti en ættmenna hans þá gerist hann samt sem áður tröllabani að lokum. ¹⁴⁵

Tröll eru ekki nauðsynlega framandi, ekki nema þau séu gerð framandi. Surtur í *Ketils sögu hængs* brýtur velsæmismörk að mati Ármanns Jakobssonar — mannát er nægileg siðferðileg ástæða til að drepa hann. Grímur loðinkinni drepur tvö tröll í helli sem sést millum fótanna á, og þannig eru þau einnig framandgerð; afmennskun þeirra felst í hinu

¹⁴⁰ *Ketils saga hængs*, í *Fornaldarsögur Norðurlanda*, 1:4.–5. k.

¹⁴¹ *Gríms saga loðinkinna*, 1. k.

¹⁴² *Gríms saga loðinkinna*, 2. k.

¹⁴³ *Örvar-Odds saga*, 5. k.

¹⁴⁴ *Áns rímur bogsveigis*, útg. Ólafur Halldórsson, Íslenzkar miðaldarímur, 2. b., Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, Rit, 4. b. (Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, 1973), 178 (8. ríma, vísa 44).

¹⁴⁵ Pizarro, „Transformations of the Bear’s son Tale“, hefur einnig bent á að afkomendur Hrafnistumanna eiga það til að vera berserkir og tröllabonar, og til þeirra teljast meðal annarra Kveld-Úlfur og hans ættmenn, sem bera í sér bjarnargenið, og Grettir Ásmundarson og Ormur Stórolfsson, tröllabonar. Svo það er ljóst að hlutverk Hrafnistumanna sem útvarða og verndara gegn tröllum hefur verið ríkt í frásagnarhefðinni um þá.

dýrslega blygðunarleysi sem stundum er undirstrikað með því að sýna þau í skinnkyrtli einum fata, en að öðru leyti virðast þau fremur vera ófreskjur sakir staðsetningar sinnar á hinum landfræðilega jaðri en vegna þess að þau hegði sér endilega tröllslegar en aðrar sögupersónur. Það má með öðrum orðum lesa í gegnum textann afstöðu til þjóðarbrotar sem ekki deildu lífsmáta og heimssýn með norrænu fólki. Þetta er alveg það sama og er á ferðinni hjá Ísidór þegar hann segir, í lauslegri þýðingu minni: „Rétt einsog meðal einstakra þjóða finnast ófreskir einstaklingar, þá meðal mannkyns í heild sinni eru ófreskir kynþættir, svo sem Risarnir, Hundshöfðarnir, Kýklópar og fleiri.“¹⁴⁶ Það helst saman við þá ábendingu Ármanns Jakobssonar að hið villimannslega eðli fornaldarsagnarisanna virðist skipa þeim í flokk mannlegrar andstæðu, og þá megi auðveldlegar túlka sem djöfla eða ófreskjur en þá heillum horfnu forfeður okkar sem við sjáum í *Eddu*,¹⁴⁷ og þar með förum við ef til vill að nálgast kjarna málsins.

Um það vitna heimildir að talið var að fólk væri komið af risum eða að öðru leyti bundið skyldleikum við risa, en sömu heimildir greina jafnframt *okkur frá þeim*. Einhversstaðar skiljast greinarnar sundur í fólk, siðmenningu og rétta trú annars vegar, en hins vegar í eftirlegukindur frá fornum tíma, ófreskjur sem ríktu í andstöðu við Guð og rétta siði. Þessar ófreskjur biða endurkomu síns tíma á jaðarsvæðum veraldar þaðan sem þær munu fyllkja liði með Andkristi í stórkostlegri heimsendaorrustu. Þessi heimskilningur var ekki ókunnur íslenskum lærdómsmönnum á miðöldum og hann var sannarlega ekki ókunnur skrifurum Hrafnistumannasagna. Í þeim mætist jaðarinn og ófreskjan í hinum tröllslegu andskotum kristninnar, sem sífellt færa út kvíarnar í óhelgri andstöðu við samfélag og rétta siði.

4. Lokaorð

Fornaldarsögur voru ósennilega sérstök grein bókmennta á Íslandi á miðöldum. Svipaða sögu er að segja af öðrum greinum íslenskra miðalda-bókmennta, en ekkert bendir til þess að sérstakur skilningur á ólíkum bókmenntagreinum hafi legið að baki þeim. Miðaldafræðingnum ber hins vegar skylda til að einskorða sig einsog honum framast er unnt við þekkingarstigið á því tímabili sem hann ætlar sér að rannsaka, að minnsta kosti

¹⁴⁶ *The Etymologies of Isidore*, 244.

¹⁴⁷ Ármann Jakobsson, „Identifying the Ogre,“ 191–93.

að því marki að hann þröngvi ekki nútímalegum sjónarmiðum sínum upp á fortíðina. Því hlýtur hann að kosta kapps um að forðast að þröngva heimildum sínum í skáldskaparfræðileg mót sem þær eiga ekki heima í, þó að íslenskar miðaldabókmenntir þiggi sannarlega víðtæk áhrif frá erlendum hugmyndastraumum.

Það væri því ef til vill frjórara að líta sem svo á að Íslendingar hafi fyrst og síðast ritað sögur, eftir því sem þeir sjálfir kölluðu það, sem sam- an mynda einhvers konar heild. Gamla testamentið er að stórum hluta etnógrafía eða þjóðarsaga sem svonefndar íslenskar veraldarsögur byggð- ust á, til að mynda *Stjórn* og *Veraldar saga*. Biblían var upphaf og endir allrar mannkynssögu sem hægt var að staðfesta, hún var lögmálið, og því voru veraldarsögur í grunninn endursagnir á Biblíunni. Í þær verald- arsögur var oft bætt við annarri mannkynssögu sem heimildir voru fyrir, svo sem *Alexanders sögu*, *Rómverja sögu* og *Trójumanna sögu*. Þá tóku við *Þiðreks saga* og *Karlamagnúss saga* og fleiri goðsagnakenndar sögur af ridd- urum og fornaldarköppum Norðurlanda svo sem hin samhangandi heild Hrafnistumannasagna. Um upphaf Íslandsbyggðar fjalla *Íslendingabók* og *Landnámabók*, þar sem afkomenda Hrafnistumanna er meðal annarra getið, og þar er heldur aukið á samhengið við ytri atburði heimssögunnar fremur en hitt. Við taka Íslendingasögur, byskupasögur og sagnasafnið um Sturlungaöld sem í sjálfu sér er ekki formlega frábrugðið Íslendingasögum. Allar snúast þessar bókmenntir um að finna Íslandi stað í stærri heimi.

Það má rekja sömu þræði í gegnum allar þessar bókmenntir sem að ósekju hafa verið flokkaðar í sundur; með öðrum orðum er margt sem bendir til þess að íslensk sagnarit séu fyrst og fremst tilraun Íslendinga til að rita sögu sína inn í sögu mannkyns til samtímans, það er að segja hins sjötta heimsaldurs — þess síðasta fram að endalokum heimsins. Rétt einsog Ari fróði reynir að kristna Ísland í öndverðu með því að segja að Papar hafi komið hingað á undan norrænum mönnum,¹⁴⁸ þá má rekja í kristnum ritum um forkristna tíð tilhneigingu til að gera heiðnar söguhetjur hálf- kristnar inn við beinið. Sambærilegar hugmyndir má finna í *Völuspá* (og endursögn *Snorra-Eddu* á henni) um heimsendi og þær sem finna má í Biblíunni, þegar hinir fornu risar losna úr prísund sinni og ráðast af alefli

148 *Íslendingabók*, útg. Jakob Benediktsson, Íslensk fornrit, 1. b., *Íslendingabók - Landnámabók* (Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag, 1968), 1. k. Sjá einnig Lindow, „Íslendingabók and Myth“ og Hermann, „Íslendingabók and History“.

gegn þeim mennska heimi sem liggur á milli þeirra og Guðs. Í hvoru liðinu sem er má finna afkomendur þeirra, svo sem göfuga trúleysingjann og tröllabanann Örvar-Odd, og svo hið illa, til dæmis Surt í *Ketils sögu* sem helst líkist mannætum Skýþíu í kristilegum heimildum. Tröllin úr fornaldarsögunum eru því ekkert sérlega frábrugðin öðrum ófreskjum sem tilheyrðu heimsmynd miðalda — þau eiga uppruna sinn í sömu félagslegu smíðinni (e. *social construct*).

Íslendingar tilheyra hinum kristna heimi og gerðu það áður en þeir urðu kristnir. Það gátu þeir sýnt fram á með því að gera jafnvel heiðnustu forfeður að göfugum tröllabönum og verndara rétttra gilda, líkt og undirstrikað er með andúð Ketils hængs á Óðni¹⁴⁹ og því þegar Örvar-Oddur sver uppdiðkaðan vikingaeið sem er grunsamlega siðferðislega kórréttur.¹⁵⁰ Þar með hefur Ísland verið fært með handafli af jaðri heimsins og lifandi tengsl þess við kristindóminn undirstrikuð. Jaðarinn er heldur færður til Norður-Noregs, Finnlands, Karelíu og til Grænlands, þar sem norrænir menn berjast við Skrælingja, einfótunga, finngálkn og önnur tröll og sanna sig þannig sem ystu útverðir kristindómsins á norðurslóðum.

HEIMILDASKRÁ

FRUMHEIMILDIR

- Alexandreis, það er Alexanders saga á íslensku.* Útg. Gunnlaugur Ingólfsson. Reykjavík: Steinholt, 2002.
- Arngrímur Jónsson. *Crymogæa: Þettir úr sögu Íslands.* Útg. og þýð. Jakob Benediktsson. Safn Sögufélags, þýdd rit síðari alda um Ísland og Íslendinga. 2. b. Reykjavík: Sögufélag, 1985.
- Heilagur Ágústínus. *The City of God Against the Pagans.* Þýð. G.E. McCracken et al. 7 b. The Loeb Classical Library. 411.–417. b. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1965.
- Áns rímur bogsveigis.* Útg. Ólafur Halldórsson. Íslenzkar miðaldarímur. 2. b. Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, Rit. 4. b. Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, 1973.

149 *Ketils saga hængs*, 5. k.

150 *Örvar-Odds saga*, 9. k. Um uppruna þessa vikingaeiðs, sjá Carolyne Larrington, „A Viking in Shining Armour? Vikings and Chivalry in the Fornaldarsögur,” *Viking and Medieval Scandinavia* 5 (2009): 269–88.

- Áns saga bogsveigis*. Í *Fornaldarsögur Norðurlanda*. 3 b. Útg. Guðni Jónsson og Bjarni Vilhjálmsson. 1. b. Reykjavík: Bókaútgáfan Forni, 1943–44.
- Bergþúá þátrr*. Útg. Þórhallur Vilmundarson. Íslenzk fornrit. 13. b., *Harðar saga*. Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag, 1991.
- Biblían: Heilög ritning*. Reykjavík: Hið íslenska Biblíufélag og JPV útgáfa, 2007.
- Brennu-Njáls saga*. Útg. Einar Ól. Sveinsson. Íslenzk fornrit. 12. b. Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag, 1954.
- Edda Snorra Sturlusonar udgivet efter håndskrifterne*. Útg. Finnur Jónsson. Kaupmannahöfn: Kommissionen for det Arnamagnæanske legat, 1931.
- Flóamanna saga*. Útg. Þórhallur Vilmundarson. Íslenzk fornrit. 13. b., *Harðar saga*. Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag, 1991.
- Gísla saga Súrssonar*. Útg. Björn K. Þórólfsson. Íslenzk fornrit. 6. b., *Vestfirðinga sögur*. Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag, 1943.
- Gríms saga loðinkinna*. Í *Fornaldarsögur Norðurlanda*. 3 b. Útg. Guðni Jónsson og Bjarni Vilhjálmsson. 1. b. Reykjavík: Bókaútgáfan Forni, 1943–44.
- Gyðinga saga*. Útg. Kirsten Wolf. Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, Rit. 42. b. Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, 1995.
- Hauksbók: Udgiven efter de Arnamagnæanske håndskrifter no. 371, 544 og 675, 4°, samt forskellige papirshåndskrifter*. Útg. Finnur Jónsson. Kaupmannahöfn: Kongelige nordiske oldskrift-selskab, 1892–96.
- The Icelandic Physiologus: Facsimile Edition with an Introduction*. Útg. Halldór Hermannsson. Islandica. 27. b. Íþöku: Cornell University Press, 1938.
- Islandske annaler indtil 1578*. Útg. Gustav Storm. Det norske historiske Kildeskriftfonds Skrifter. 21. b. Ósló: Norsk historisk kildeskriftfond, 1888.
- Ísidór frá Sevilla. *The Etymologies of Isidore of Seville*. Útg. og þýð. Stephen A. Barney, W.J. Lewis, J.A. Bach og Oliver Berghof. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
- Íslendingabók*. Útg. Jakob Benediktsson. Íslenzk fornrit. 1. b., *Íslendingabók - Landnámabók*. Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag, 1968.
- Ketils saga hængs*. Í *Fornaldarsögur Norðurlanda*. 3 b. Útg. Guðni Jónsson og Bjarni Vilhjálmsson. 1. b. Reykjavík: Bókaútgáfan Forni, 1943–44.
- Norna-Gests þátrr*. Í *Fornaldarsögur Norðurlanda*. 3 b. Útg. Guðni Jónsson og Bjarni Vilhjálmsson. 1. b. Reykjavík: Bókaútgáfan Forni, 1943–44.
- Oddaannálar og Oddverjaannáll*. Útg. Eiríkur Þormóðsson og Guðrún Ása Grímsdóttir. Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, Rit. 59. b. Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, 2003.
- Saxo Grammaticus. *Gesta Danorum: Danmarkshistorien*. Útg. Karsten Friis-Jensen. Þýð. Peter Zeeberg. 2 b. Kaupmannahöfn: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, Gads Forlag, 2005.
- Sturlaugs saga starfsama*. Í *Fornaldarsögur Norðurlanda*. 3 b. Útg. Guðni Jónsson og Bjarni Vilhjálmsson. 2. b. Reykjavík: Bókaútgáfan Forni, 1943–44.
- The Uppsala Edda: DG 11 4to*. Útg. Heimir Pálsson. Þýð. Anthony Faulkes. Lundúnum: Viking Society For Northern Research, 2012.

- Úlfham's saga*. Útg. Aðalheiður Guðmundsdóttir. Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum, Rit. 53. b. Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, 2001.
- Veraldar saga*. Útg. Jakob Benediktsson. Samfund til udgivelse af gammel nordisk litteratur. 61. b. Kaupmannahöfn: Samfund til udgivelse af gammel nordisk litteratur, 1944.
- Yngvars saga víðförla*. Í *Fornaldarsögur Norðurlanda*. 3 b. Útg. Guðni Jónsson og Bjarni Vilhjálmsson. 3. b. Reykjavík: Bókaútgáfan Forni, 1943–44.
- Örvar-Odds saga*. Í *Fornaldarsögur Norðurlanda*. 3 b. Útg. Guðni Jónsson og Bjarni Vilhjálmsson. 1. b. Reykjavík: Bókaútgáfan Forni, 1943–44.

FRÆÐIRIT

- Aðalheiður Guðmundsdóttir. „The Origin and Development of the Fornaldarsögur as Illustrated by Völsunga saga.“ Í *The Legendary Sagas: Origins and Development*. Ritstj. Annette Lassen, Agneta Ney og Ármann Jakobsson, 59–81. Reykjavík: Háskólaútgáfan, 2012.
- Arngrímur Vídalín. *The Supernatural in Íslendingasögur: A Theoretical Approach to Definition and Analysis*. Reykjavík: Tower Press, 2012.
- Arnold, Martin. „Við þik sættumsk ek aldri. Örvar-Odds saga and the Meanings of Qgmundr Eyþjófsbani.“ Í *Making History: Essays on the Fornaldarsögur*. Ritstj. Martin Arnold og Alison Finlay, 85–104. Lundúnum: Viking Society for Northern Research, 2010.
- Ashurst, David. „Journey to the Antipodes: Cosmological and Mythological Themes in Alexanders saga.“ Í *Old Norse Myths, Literature and Society: Proceedings of the 11th International Saga Conference 2.–7. July 2000. University of Sydney*. Ritstj. Geraldine Barnes og Margaret Clunies Ross, 1–13. Sydney: Centre for Medieval Studies, University of Sydney, 2000.
- Ármann Jakobsson. „The Hunted Children of Kings: A Theme in the Old Icelandic Sagas.“ *Scandinavica* 43 (2004): 5–27.
- . „The Good, the Bad and the Ugly: Bárðar saga and its Giants.“ Í *The Fantastic in Old Norse/Icelandic Literature: Sagas and the British Isles. Preprint Papers of the 13th International Saga Conference Durham and York, 6th–12th August, 2006*. Ritstj. John McKinnell, David Ashurst og Donata Kick, 54–62. Durham: Durham University, The Centre for Medieval and Renaissance Studies, 2006.
- . „Hvað er tröll? Galdrar, tröllskapur og samfélagsóvinir.“ Í *Galdramenn: Galdrar og samfélag á miðöldum*. Ritstj. Torfi H. Tulinius, 95–119. Reykjavík: Hugvísindastofnun Háskóla Íslands, 2008.
- . „The Trollish Acts of Þorgrímr the Witch: The Meanings of Troll and Ergi in Medieval Iceland.“ *Saga-Book* 32 (2008): 39–68.
- . „Identifying the Ogre: The Legendary Saga Giants.“ Í *Fornaldarsagaerne: myter og virkelighed. Studier i de oldislandske fornaldarsögur Norðurlanda*. Rit-

- stj. Agneta Ney, Ármann Jakobsson og Annette Lassen, 181–200. Kaupmannahöfn: Museum Tusculanum Forlag, 2009.
- . „Íslenskir draugar frá landnámi til lúterstrúar: Inngangur að draugfræðum.“ *Skírnir* 184, nr. 1 (2010): 187–210.
- Ásgeir Blöndal Magnússon. *Íslensk orðsifjabók*. Reykjavík: Orðabók Háskólans, 1989.
- Clunies Ross, Margaret. *Skáldskaparmál: Snorri Sturluson's Ars Poetica and Medieval Theories of Language*. The Viking Collection. 4. b. Óðinsvém: Odense University Press, 1987.
- . „Fornaldarsögur as Fantastic Ethnographies.“ Í *Fornaldarsagaerne: myter og virkelighed. Studier i de oldislandske fornaldarsögur Nordurlanda*. Ritstj. Agneta Ney, Ármann Jakobsson og Annette Lassen, 317–30. Kaupmannahöfn: Museum Tusculanum Forlag, 2009.
- Cohen, Jeffrey Jerome. *Of Giants: Sex, Monsters, and the Middle Ages*. Medieval Cultures. 17. b. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1999.
- Corazza, Vittoria Dolcetti. „Crossing Paths in the Middle Ages: The Physiologus in Iceland.“ Í *The Garden of Crossing Paths: The Manipulation and Rewriting of Medieval Texts. Venice, October 28–30., 2004*. Ritstj. Marina Buzzoni og Massimiliano Bampi, 225–48. Feneyjum: Libreria Cafoscarina, 2005.
- Ferrari, Fulvio. „Possible Worlds of Sagas: The Intermingling of Different Fictional Universes in the Development of the Fornaldarsögur as a Genre.“ Í *The Legendary Sagas: Origins and Development*. Ritstj. Annette Lassen, Agneta Ney og Ármann Jakobsson, 371–89. Reykjavík: Háskólaútgáfan, 2012.
- Friedman, John Block. *The Monstrous Races in Medieval Art and Thought*. Syracuse, NY: Syracuse University Press, 2000.
- . „Monsters at the Earth's Imagined Corners: Wonders and Discovery in the Late Middle Ages.“ Í *Monsters, Marvels and Miracles: Imaginary Journeys and Landscapes in the Middle Ages*. Ritstj. Leif Søndergaard og Rasmus Thorning Hansen, 41–64. Óðinsvém: University Press of Southern Denmark, 2005.
- Gottskálk Jensson. „Were the Earliest Fornaldarsögur Written in Latin?“ Í *Fornaldarsagaerne: myter og virkelighed. Studier i de oldislandske fornaldarsögur Nordurlanda*. Ritstj. Agneta Ney, Ármann Jakobsson og Annette Lassen, 79–91. Kaupmannahöfn: Museum Tusculanum Forlag, 2009.
- Harris, Joseph. „Genre in the Saga Literature: A Squib.“ *Scandinavian Studies* 47 (1975): 427–36.
- Helga Kress. *Máttugar meyar: Íslensk fornþekkingarsaga*. Reykjavík: Háskólaútgáfan, 1991.
- Hermann Pálsson. *Úr landnorðri: Samar og ystu rætur íslenskrar menningar*. Studia Islandica. 54. b. Reykjavík: Bókmenntafræðistofnun Háskóla Íslands, 1997.
- Hermann, Pernille. „Íslendingabók and History.“ Í *Reflections on Old Norse Myths*. Ritstj. Pernille Hermann, Jens Peter Schjødt og Rasmus Trandum Kristensen, 17–32. Studies in Viking and Medieval Scandinavia. 1. b. Turnhout: Brepols, 2007.

- . „Founding Narratives and the Representation of Memory in Saga Literature.“ *Arv: Nordic Yearbook of Folklore*, 66 (2010): 69–87.
- Hughes, Sean. „The Literary Antecedents of Áns saga bogsveigis.“ *Mediaeval Scandinavia* 9 (1976): 196–235.
- Jóhanna Katrín Friðriksdóttir. *Women in Old Norse Literature: Bodies, Words, and Power*. The New Middle Ages. New York: Palgrave Macmillan, 2013.
- Kirby, Ian. *Biblical Quotation in Old Icelandic-Norwegian Religious Literature*. 2 b. Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, Rit. 9.–10. b. Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, 1976–80.
- Kline, Naomi Reed. *Maps of Medieval Thought: The Hereford Paradigm*. Woodbridge: Boydell Press, 2001.
- . „The World of Strange Races.“ Í *Monsters, Marvels and Miracles: Imaginary Journeys and Landscapes in the Middle Ages*. Ritstj. Leif Søndergaard og Rasmus Thorning Hansen, 27–40. Óðinsvéum: University Press of Southern Denmark, 2005.
- Larrington, Carolyne. „A Viking in Shining Armour? Vikings and Chivalry in the Fornaldarsögur.“ *Viking and Medieval Scandinavia* 5 (2009): 269–88.
- Lassen, Annette. „Den prosaiske Odin. Fortidssagaerne som mytografi.“ Í *Fornaldarsagornas struktur och ideologi: Handlingar från ett symposium i Uppsala 31.8–2.9 2001*. Ritstj. Ármann Jakobsson, Annette Lassen og Agneta Ney, 205–19. Nordiska texter och undersökningar. 28. b. Uppsölum: Uppsala Universitet, 2003.
- . „Origines Gentium and the Learned Origin of Fornaldarsögur Norðurlanda.“ Í *The Legendary Sagas: Origins and Development*. Ritstj. Annette Lassen, Agneta Ney og Ármann Jakobsson, 33–58. Reykjavík: Háskólaútgáfan, 2012.
- Leslie, Helen F. „The Matter of Hrafnista.“ *Quaestio Insularis* 11 (2010): 169–209.
- Lindow, John. „Íslendingabók and Myth.“ *Scandinavian Studies* 69 (1997): 454–64.
- Lönnroth, Lars. „The Concept of Genre in Saga Literature.“ *Scandinavian Studies* 47 (1975): 419–36.
- Mitchell, Stephen A. *Heroic Sagas and Ballads*. Myths and Poetics. Ípöku: Cornell University Press, 1991.
- . „The Supernatural and the Fornaldarsögur: The Case of Ketils saga hængs.“ Í *Fornaldarsagaerne: myter og virkelighed. Studier i de oldislandske fornaldarsögur Norðurlanda*. Ritstj. Agneta Ney, Ármann Jakobsson og Annette Lassen, 281–98. Kaupmannahöfn: Museum Tusculanum Forlag, 2009.
- Mittman, Asa Simon. „The Other Close at Hand: Gerald of Wales and the ‘Marvels of the West’.“ Í *The Monstrous Middle Ages*. Ritstj. Bettina Bildbauer og Robert Mills, 97–112. Toronto: University of Toronto Press, 2003.
- Motz, Lotte. *The Beauty and the Hag: Female Figures of Germanic Faith and Myth*. Philologica Germanica. 15. b. Vín: Fassbaender, 1993.
- Nerman, Birger. *Studier över Svärges hedna litteratur*. Uppsölum: K.W. Appelbergs boktryckeri, 1913.

- Phelpstead, Carl. „Adventure-Time in Yngvars saga víðförla.“ Í *Fornaldarsagaerne: myter og virkelighed. Studier i de oldislandske fornaldarsögur Nordurlanda*. Ritstj. Agneta Ney, Ármann Jakobsson og Annette Lassen 331–46. Kaupmannahöfn: Museum Tusculanums Forlag, 2009.
- Pizarro, Joaquin Martinez. „Transformations of the Bear's Son Tale in the Sagas of the Hrafnistumenn.“ *Arv: Nordic Yearbook of Folklore* 32–33 (1976–77): 263–81.
- Price, Neil. *The Viking Way: Religion and War in Late Iron Age Scandinavia*. Uppsölum: Uppsala University, 2002.
- Quinn, Judy et al. „Interrogating Genre in the Fornaldarsögur: A Roundtable Discussion.“ *Viking and Medieval Scandinavia* 2 (2006): 275–96.
- Sigurður Nordal. „Sagaliteraturen.“ Í *Nordisk kultur*. 8. b., B, *Litteraturhistoria. B: Norge og Island*. Stokkhólmi: Albert Bonnier, 1953.
- Spurkland, Terje. „Lygisögur, skröksögur and stjúpmaðrasögur.“ Í *The Legendary Sagas: Origins and Development*. Ritstj. Annette Lassen, Agneta Ney og Ármann Jakobsson, 173–84. Reykjavík: Háskólaútgáfan, 2012.
- Straubhaar, Sandra Ballif. „Nasty, Brutish, and Large: Cultural Difference and Otherness in the Figuration of the Trollwomen of the Fornaldar sögur.“ *Scandinavian Studies* 73 (2001): 105–24.
- Svanhildur Óskarsdóttir. *Universal History in Fourteenth-Century Iceland: Studies in AM 764 4to*. Doktorsritg., University of London, 2000.
- . „Um aldir alda: Veraldarsögur miðalda og íslenskar aldartölur.“ *Ritið* 5 (2005): 111–33.
- Sverrir Jakobsson. *Við og veröldin: Heimsmýnd Íslendinga 1100–1400*. Reykjavík: Háskólaútgáfan, 2005.
- . „Myndirnar af heiminum: Um heimsbelli, heimskringlur og Vínlandsferðir norræna manna.“ Í *Vísindavefur: Ritgerðasafn til heiðurs Þorsteini Vilhjálmsyni sjötugum*. Ritstj. Einar H. Guðmundsson et al., 231–38. Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 2010.
- . „Hin heilaga fortíð: Söguvitund og sameiginlegt minni í handritunum Hauksbók og AM 226 fol.“ *Ritið* 13 (2013): 147–64.
- Sverrir Tómasson. „Ferðir þessa heims og annars: Paradís – Ódáinsakur – Vínland í íslenskum ferðalýsingum miðalda.“ *Gripla* 12 (2001): 23–40.
- . „Heimsaldrar og annálar.“ Í *Íslensk bókmenntasaga*. 1. b. Ritstj. Vésteinn Ólason. 2. útg. Reykjavík: Mál og menning, 2006.
- Torfi H. Tulinius. *The Matter of the North: The Rise of Literary Fiction in Thirteenth-Century Iceland*. Þýð. Randi C. Eldevik. The Viking Collection. 13. b. Óðinsvéum: Odense University Press, 2002.
- Þorsteinn Vilhjálmsson. *Heimsmýnd á hverfanda hveli: Sagt frá heimssýn vísindanna frá öndverðu fram yfir daga Newtons*. 1. b., *Heimsmýnd vísinda frá öndverðu til Kópernikusar*. Reykjavík: Mál og menning, 1986.

SUMMARY

„Er þat illt, at þú vilt elska tröll þat“: The Historical Context of Marginalization in the Hrafnistumannasögur

Keywords: Trolls, *fornaldarsögur*, monsters, otherness, Christianity, universal history.

This essay examines trolls (*tröll*) in those legendary sagas concerned with the progeny of Hallbjörn half-troll from the Norwegian island Hrafnista. It is argued that their characterization in the sagas and their peripheral status is rooted in Christian concepts of civilization, ideology and world view, concepts which themselves are in part derived from classical sources. Indeed, this is the world view the saga writers would be most familiar with. The analysis is achieved through a reading of the sagas as part of greater universal history writing, rather than as pertaining to a specific literary genre. In order to propose an answer to the question what a troll is in the context of the Hrafnistumannasögur, both Christian and mythological sources are consulted in conjunction with theories of ethnicity and otherness. This inquiry concludes that there is overwhelming evidence in support of the Christian connotation of the trolls in the Hrafnistumannasögur. This would seem to indicate that the method proposed in this essay for analysis of medieval Icelandic sources is indeed a fruitful one.

Arngrímur Vídalín
Hugvísindastofnun Háskóla Íslands
Gimli, þriðju hæð
Sæmundargötu 10
IS-101 Reykjavík
avs1@hi.is

KATELIN PARSONS

GRÝLA IN SLÉTTUHLÍÐ

1. Introduction

THE CHILD-THIRSTY GRÝLA makes her unwelcome appearance in countless *þulur*, songs and lullabies. The oldest to associate Grýla specifically with Christmas is a *grýlukvæði* attributed to the Reverend Guðmundur Erlendsson of Fell in Sléttuhlíð (ca.1595–1670), which opens with the words “Hér er komin Grýla” and describes the vagabond Grýla’s futile attempts to wheedle and coerce the people of Sléttuhlíð into giving her their wayward sons and daughters.¹ As such, the poem (referred to simply as *Grýlukvæði* in the context of this article) is closely related to two others from the seventeenth century: a *grýlukvæði* attributed to Stefán Ólafsson (1619–1688) and its cousin, *Leppalúðakvæði*, which Jón Samsonarson convincingly identified as the work of Hallgrímur Pétursson (1614–1674), composed in about 1648–49.²

All three poems share a metre and are closely intertwined in written and oral transmission (as attested in extant manuscript copies and oral recordings).³ What begins as one song may shift into another over the

- 1 Árni Björnsson, “Hjátrú á jólum,” *Skírnir* 135 (1961): 115. For a comprehensive discussion of Grýla in Iceland, the Faeroe Islands and beyond, see Terry Gunnell, “Grýla, Grýlur, ‘Grøleks’ and Skeklers: Medieval Disguise Traditions in the North Atlantic?” *Arv* 57 (2001): 33–55; Yelena Sesselja Helgadóttir, “Shetland Rhymes from the Collection of Dr. Jakob Jakobsen,” in *Jakob Jakobsen in Shetland and the Faroes*, ed. Turið Sigurðardóttir et al. (Lerwick: Shetland Amenity Trust and the University of the Faroe Islands, 2010), 191–230; Yelena Sesselja Helgadóttir, “Retrospective Methods in Dating Post-Medieval Rigmorle-Verses from the North Atlantic,” in *New Focus on Retrospective Methods*, ed. Eldar Heide (in press).
- 2 Jón Samsonarson, “Leppalúði Hallgríms Péturssonar,” in *Þorlákstiðir sungnar Ásdísi Egilsdóttur fimmtugri*, 26. október 1996, ed. Guðvarður Már Gunnlaugsson et al. (Reykjavík: Menningar- og minningarsjóður Mette Magnussen, 1996), 43–49.
- 3 The metre, *dragmælt* (or *dragmælt grýlukvæðalag*), is not unique to these seventeenth-century poems, but it is strongly associated with *grýlukvæði* and other songs for and about children,

course of its performance, and individual lines and stanzas belonging to one poem may be incorporated into another. Though set in different locations within Iceland, the basic narrative is virtually identical: an insatiably hungry, animal-like antagonist arrives at a farm and begs for alms in the form of excess children (preferably naughty ones) but is inevitably refused — either placated with a gift of food or forcibly driven away. The unwelcome guest may visit more than one farm over the course of the poem, and the head of the household may cooperate to the extent of recommending a specific destination where he believes the children to be particularly naughty. While these three poems clearly draw on much older folk traditions surrounding Grýla and her kin, tradition and processes of blending over time cannot be the sole explanation for these shared features. In particular, both Jón Samsonarson and Þórunn Sigurðardóttir have emphasised that the author of *Leppalúðakvæði* must be familiar with *Grýlukvæði*, as there is a very specific reference in the poem to Grýla's misadventures in Sléttuhlið.⁴

If *Grýlukvæði* is presumed to be the oldest of the extant seventeenth-century *grýlukvæði*, it may have served as a literary model for later compositions. However, although *Grýlukvæði* is generally hypothesised to predate other extant *grýlukvæði*, and is certainly attributed to an older poet, the issue of its age and authorship has never been fully addressed, nor has its dissemination in the seventeenth century been examined. Manuscripts preserving the poem confirm that *Grýlukvæði* was known in the West Fjords by 1665, but they do not provide a date of composition or author. The first known source to name Guðmundur Erlendsson as the author of *Grýlukvæði*, Páll Vídalín's *Recensus poetarum et scriptorum Islandorum*

cf. Jón Samsonarson, "Ókindarkvæði," *Gripla* 10 (1998): 29. In drawing on the *grýlukvæði* tradition, Eggert Ólafsson's satirical "Hér er komin hún Grýla" adopts the *dragmált* metre and grotesque imagery of older *grýlukvæði*, but its preservation is far less entangled with that of other *grýlukvæði* — perhaps, as Jón Samsonarson notes, because it was primarily intended for an adult audience.

- 4 Jón Samsonarson, "Leppalúði Hallgríms Péturssonar," 48; Þórunn Sigurðardóttir, "Hallgrímur með 'síra Guðmund Erlendsson í Felli í bak og fyrir': Tveir skáldbræður á 17. öld," in *Í ljóssins barna selskap: Fyrirlestrar frá ráðstefnu um séra Hallgrím Pétursson og samtíð hans sem haldin var í Hallgrímskirkju 28. október 2006*, ed. Margrét Eggertsdóttir et al. (Reykjavík: Listvinafélag Hallgrímskirkju, 2007), 49–61; Þórunn Sigurðardóttir, "[A]f naturen en begavet digter: Pastor Guðmundur Erlendsson (ca. 1595–1670)," *Hymnologi* 39 (2010): 125–34.

hujus et superioris seculi, was written many decades after the poet's death. Guðmundur Erlendsson was a well-known poet to whom numerous works are (often spuriously) attributed, and his association with *Grýlukvæði* could have arisen due to the poem's geographical setting in his home parish of Sléttuhlíð.

This article provides a new edition of *Grýlukvæði* based on the earliest manuscript witnesses preserving the poem. While these are not necessarily closer to the archetypical *Grýlukvæði* than later manuscripts, they do illustrate the form in which the poem was transmitted in one particular cluster of seventeenth-century manuscripts. This edition, in turn, is the basis for a re-examination of the genesis of *Grýlukvæði* and its current status as one man's attributed contribution to the genre.

2. *Grýlukvæði* in *Þulur og Þjóðkvæði*

To date, the only critical edition of *Grýlukvæði* is found in *Þulur og Þjóðkvæði*, the fourth and final volume of *Íslenzkar gátur, skemtanir, víkivakar og þulur*, edited by Ólafur Davíðsson (1862–1903).⁵ *Þulur og Þjóðkvæði* is certainly a pioneering work, but the book was published posthumously and without significant revision.⁶ In a study of folkloric material in the manuscript DFS 67 and its treatment in *Þulur og Þjóðkvæði*, Aðalheiður Guðmundsdóttir concluded that Ólafur Davíðsson's methodology and editorial practices fail to meet modern academic standards, and *Þulur og Þjóðkvæði* should thus not be used by those engaging in scholarly research.⁷

Aðalheiður Guðmundsdóttir does not specifically discuss Ólafur Davíðsson's treatment of *Grýlukvæði*, as it does not fall within the scope of

5 *Íslenzkar gátur, skemtanir, víkivakar og þulur*, vol. 4, *Þulur og Þjóðkvæði*, ed. Ólafur Davíðsson (Copenhagen: Hið íslenska bókmenntafélag, 1898–1903). *Grýlukvæði* had previously been printed in the first volume of the second edition of Andreas Peter Berggreen's *Folke-sange og Melodier, fædrelandske og fremmede, samlede og udsatte for Pianoforte* (Copenhagen: Den Gyldendalske Boghandling, 1860), 248, as *Grílukvæði* ("Hjer er komin Gríla á Gægis hól" / "Gríla hun til Gægis' Høi kommen er"). Berggreen's source was organist Pétur Guðjónsson, who sent him the melody and text by letter in 1846–47, cf. pp. 269–70.

6 Cf. Finnur Jónsson's postscript to the volume, pp. 383–4.

7 Aðalheiður Guðmundsdóttir, "(Ó)Traustar heimildir: um söfnun og útgáfu þjóðkvæða," *Skáldskaparmál* 4 (1997): 210–26.

her study, but a survey of his use of manuscript sources confirms that *Pulur og þjóðkvæði* presents the editor's own vision of *Grylukvæði* rather than a reflection of its preservation at any one given time. Of particular note is the fact that JS 481 8vo, the manuscript Ólafur Davíðsson claims to have used as a base text with the "occasional" deviation, contains not one version of the poem but *two*: a main text and variant readings.⁸ A comparison of JS 481 8vo with *Pulur og þjóðkvæði* reveals that Ólafur's printed text alternates between these two versions, in some stanzas favouring the main text and in others discarding it for the variant version. Discarded text is not noted in the critical apparatus, and the editorial choice of variant readings indeed seems somewhat arbitrary: *á Gægishól* and *úr Gægishól* are listed as variants in the first stanza, for example, but *frá Gægishól* (as in the main text of JS 481 8vo) is ignored.

Ólafur Davíðsson was born in Fell in Sléttuhlíð, and the confidence with which he edits the text could stem in part from his familiarity with the topography of the song. In the eighteenth stanza, he rejects *út að Tjörnum* (found in all extant manuscripts of the poem) in favour of *suðr að Tjörnum* — a change for which there is no textual evidence whatsoever.⁹ Alliteratively speaking, *út* is not wrong, nor is there an obvious error in the metre of the poem. There is, however, a serious directional error if Fell is assumed to be the starting point of the poem. Tjarnir is south of Fell, but to go *út að* in this context is to travel north, hence Ólafur Davíðsson's insistence on *suðr* in the face of overwhelming manuscript evidence.¹⁰ The Reverend Bjarni Þorsteinsson (1861–1938), who collected and printed a version of the melody to *Grylukvæði* in his *Íslenzk þjóðlög* collection, based his interpretation of the first stanza on just such geographical background knowledge; he preferred the reading *úr Gægishól*, however, which he ex-

8 "Handrit frá Jóni Árnasyni, líklega eftir hrs. hans A, XII, 8vo, bls. 689 o.s.frv. Tvær afskriftir í hrs. J. Sig. 398, 4to. Handriti þessu er fylgt að mestu, en víkið þó frá því á einstaka stað." *Pulur og þjóðkvæði*, 118. *Grylukvæði* in JS 398 b 4to is a copy of JS 481 8vo (including a selection of the variant readings). In JS 481 8vo, the source of these variant readings is given as *Grundarboók*, an unknown manuscript that may also be the exemplar for one of five copies of *Grylukvæði* in JS 289 8vo (5r–8v). Oddly enough, Ólafur Davíðsson mentions neither of two copies of *Grylukvæði* in JS 398 a 4to.

9 "Út í öllum hndr., en það mun vera rángt." *Pulur og þjóðkvæði*, 113.

10 See Stefán Einarsson, "Terms of Direction in Modern Icelandic," in *Scandinavian Studies Presented to George T. Flom by Colleagues and Friends*, ed. Henning Larsen et al. (Urbana, IL: University of Illinois Press, 1942), 43.

plained as a reference to Gægishóll, a landmark in the Höfðahólar hills, where Grýla supposedly made her home.¹¹

Judging by the sheer length of the *Pulur og þjóðkvæði* version of *Grýlukvæði*, which at 99 stanzas far exceeds the length of the two texts in JS 481 8vo,¹² Ólafur Davíðsson also wanted to incorporate as much material as possible into the main text, with the critical apparatus reserved mainly for variant readings and notes on structural variation. Stanzas 35 and 48–52 are noted as additions from other manuscripts, but he has silently inserted a full stanza (76) without stating its source, although this could simply be an oversight. The length of *Grýlukvæði* varies widely between manuscripts, as does its structure, and Ólafur Davíðsson's solution to the problem of presenting it as a single poem seems to have been to weave together the longest possible coherent narrative from the various manuscript strands available to him. In this respect, JS 481 8vo is an ideal choice of base manuscript, as it permits considerable editorial freedom in constructing such a narrative. At the same time, *Grýlukvæði* never existed in the form found in *Pulur og þjóðkvæði*, which is entirely Ólafur Davíðsson's creation — an artistic reproduction of the poem that does not strive to follow any one single version too closely.

3. *Grýlukvæði* in Seventeenth-Century Manuscripts

What is unclear in Ólafur Davíðsson's edition of *Grýlukvæði* is that there is a considerable gap in the preservation of the poem: two seventeenth-century manuscripts contain a structurally different and much shorter text than found in the proliferation of much younger manuscripts that form

11 “‘Og gægist um hól’ segir alþýða oft og tíðum í staðinn fyrir ‘úr Gægishól’. En Gægishóll og kletturinn Gægir er utarlega í Höfðahólum í Skagafirði, og þar átti Grýla eitt sinn heima og átti í brösum við Slétthlíðinga.” Bjarni Þorsteinsson, *Íslensk þjóðlög* (Copenhagen: S. L. Møller, 1906–9), 669. Two locations in Sléttuhlíð bear the name Gægir: a hillock in the home field at Arnarstaðir and a large stone in the Höfðahólar hills, the height of a man, believed to be a source of danger. *Arnarstaðir, Heimildarmenn: Stefán Gestsson, bóndi á Arnarstöðum og Jóhanna, móðir hans, Kristján Eiríksson skráði*, unpublished report, 30 December 1975, Örnefnastofnun, 5; *Örnefnaskrá í innanverðri Sléttuhlíð í Skagafirði, eftir Pétur Jóhannsson Glæsibæ*, unpublished report, 17 March 1994, Örnefnastofnun, 1. Many thanks to Hrefna Sigríður Bjartmarsdóttir for this information.

12 The main text in JS 481 8vo has 82 stanzas, while the *Grundarþók* text has only 61.

the bulk of his edition. Reconciling these structurally disparate versions within the space of a critical apparatus is all but impossible, and while it is more often the case that younger manuscripts vanish in the long shadow of older and more “textually significant” copies of a text, very little use is actually made of the oldest manuscripts preserving *Grýlukvæði* in *Pulur og Þjóðkvæði*.

The older of these two manuscripts is AM 147 8vo, a songbook written in 1665 by Gissur Sveinsson (1604–1683).¹³ A second, closely related songbook from the late seventeenth century, Add. 11.177, contains a text almost identical to Gissur’s.¹⁴ Whereas Ólafur Davíðsson describes AM 147 8vo as containing only a fragment (*brot*) of *Grýlukvæði* and made no use whatsoever of Add. 11.177,¹⁵ there is no material evidence that these texts are defective or fragmentary, though it is worth noting that there is a break in the pattern of repetition towards the end of both texts: neither of the last two stanzas repeats material from the stanza immediately preceding it, possibly indicating that the text has been abridged. Nevertheless, the narrative itself is internally cohesive, beginning with Grýla’s arrival and ending with Grýla scurrying away into a passageway and vanishing from sight.

The unknown scribes of Add. 11.177 did not copy *Grýlukvæði* directly from AM 147 8vo, but the manuscripts are closely related and contain much of the same material. Jón Helgason posited that the exemplar for Add. 11.177 was a sister manuscript of AM 147 8vo.¹⁶ In 1699–1700, this now-lost exemplar was in Vigur, where Magnús Ketilsson made a copy for Magnús Jónsson of Vigur (of which only copies are now extant), but he omitted *Grýlukvæði* and six other items — perhaps, as Jón Helgason suggested, because Magnús Jónsson already owned copies of these poems in his extensive library at Vigur.¹⁷ Extant and reconstructed manuscripts

13 A facsimile edition of AM 147 8vo was printed in 1960 as part of the series *Íslensk rit síðari alda*. Jón Helgason described the manuscript in his introduction, which was published as a separate volume and includes a biography of Gissur Sveinsson, see *Kvæðabók séra Gissurar Sveinssonar: AM 147 8vo*, ed. Jón Helgason, *Íslensk rit síðari alda*, 2nd Series, ljósprentanir, vol. 2 (Copenhagen: Hið íslenska fræðafélag, 1960), 8–18.

14 For a detailed description of Add. 11.177 and its contents, see *Kvæðabók séra Gissurar Sveinssonar*, 36–39.

15 “Hrs. Finns Magnússonar í Brit. Mus. 174, 4to. Ekki notað.” *Pulur og Þjóðkvæði*, 118.

16 Cf. *Kvæðabók séra Gissurar Sveinssonar*, 45–49; 52–53; see also Haukur Þorgeirsson, “Þóruþjóð og Háu-Þóruleikur,” *Gripla* 22 (2011): 212.

17 *Kvæðabók séra Gissurar Sveinssonar*, 49.

belonging to this manuscript family contain mainly ballads and collectively represent the oldest known collection of Icelandic ballads. Gissur Sveinsson himself likely recorded the bulk of this ballad collection, probably transcribing the oral performances of one or more informants.¹⁸ The title page of AM 147 8vo states that the volume is a gift from Gissur to Magnús Jónsson's father, Jón Arason of Vatnsfjörður (1606–1673),¹⁹ which indicates that Gissur recopied his personal ballad collection at least once for the benefit of others in his scribal circles.

Though Gissur Sveinsson describes his manuscript in general terms as *nokkur fornkvæði til gamans* (AM 147 8vo, 1v), he does include a number of more recent compositions, and there is little reason to doubt Jón Helgason's assessment that *Grýlukvæði* was a comparatively young poem at the time of its inclusion in AM 147 8vo.²⁰ Among these younger songs are Icelandic translations of a dozen Danish ballads from Anders Sørensen Vedel's *It Hundrede vduaalde Danske Viser* (1591), a book that may have served as a model for Gissur Sveinsson's manuscript and likely inspired early ballad collection efforts in Iceland.²¹

Vedel's ballads, recent translations into Icelandic, still classify as *fornkvæði* in the sense that these are Danish *fornkvæði*. The inclusion of *Grýlukvæði* in such a collection is an interesting editorial decision on the part of Gissur Sveinsson and strongly indicates an association with popular entertainment, though it could also be that the figure of Grýla — and not the poem *per se* — belonged to the realm of folk tradition. There are nevertheless similarities between *Grýlukvæði* and *Þóruljóð*, another one of the other non-ballads in Gissur Sveinsson's collection, found in both AM 147

18 Ibid., 51–52; Vésteinn Ólason, *The Traditional Ballads of Iceland: Historical Studies*, Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, Rit, vol. 22 (Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, 1982), 21–22.

19 Jón Arason and Gissur Sveinsson were cousins, the great-grandchildren of Jón ríki Magnússon and Ragnheiður Pálsdóttir *á rauðum sokkum*. Jón Arason's daughter Ragnheiður and her husband, Torfi Jónsson, who lived in Flatey, inherited AM 147 8vo and sent it to Árni Magnússon by 1710.

20 *Kvæðabók séra Gissurar Sveinssonar*, 8.

21 *Kvæðabók séra Gissurar Sveinssonar*, 53–54; Olav Solberg, "The Scandinavian Medieval Ballad: From Oral Tradition to Written Texts and Back Again," in *Oral Art Forms and their Passage into Writing*, ed. Else Mundal et al. (Copenhagen: Museum Tusculanum Press, 2008), 121–33.

8vo and Add. 11.177.²² The eponymous Þóra of *Þóruljóð* is a towering and not entirely human gatecrasher who arrives at a pre-Christian Yule feast in Denmark and demands hospitality from her host, Þorkell. Unlike Grýla, Þóra does not declare an interest in eating the household, but she is a terrifying sight all the same and complains that everyone who has encountered her in her travels has been repulsed by her appearance. Þorkell treats Þóra with greater respect than Grýla encounters in Sléttuhlíð, and while alms given to Grýla meet with little thanks, Þóra rewards Þorkell's generosity with the gift of a magnificent golden sail. In a recently published critical edition of *Þóruljóð*, Haukur Þorgeirsson dates the poem to the fourteenth century and suggests that it represents a form of midwinter drama in Iceland that possibly involved acting out Þóra's visit.²³ The same need not be true of *Grýlukvæði*, but its inclusion in the collection does confirm that despite a localised setting in Sléttuhlíð, the poem was known to a wider audience in Iceland by the mid-seventeenth century.

Gissur Sveinsson's life was largely spent in the West Fjords, and there is no reason to believe that the scribe and ballad collector had any personal connection with either Guðmundur Erlendsson or Sléttuhlíð. He was born and raised in Holt in Öndarfjörður, where his father, Sveinn Símonarson, was the minister and provost for the Vestur-Ísafjörður region. Unlike his ambitious and widely travelled younger brother Brynjólfur, who spent over a decade in Denmark and was appointed bishop of Skálholt in 1639, Gissur seems to have been content to move back to the region of his birth following several years of study at Skálholt. In 1628, he was ordained as the parson for Álftamýri in Arnarfjörður — a comfortable distance from his aging parents and three older half-brothers and their families in Öndarfjörður — and held this position for the rest of his life. A fourth half-brother, Jón Gissurarson, lived at Núpur in Dýrafjörður, where he engaged in extensive scribal work, sharing manuscripts with Brynjólfur and perhaps also with Gissur.²⁴

22 Jón Helgason omitted *Þóruljóð* from his edition of Icelandic ballads (*Íslensk fornkvæði*) because it uses an eddic metre, *fornyrðislag*, cf. *Íslensk fornkvæði / Íslanske folkeviser*, ed. Jón Helgason, vol. 1, Editiones Arnarnagæanæ, Series B, vol. 10 (Copenhagen: Ejnar Munksgaard, 1962), xl.

23 Haukur Þorgeirsson, "Þóruljóð og Háu-Þóruleikur," 222–25.

24 It is worth noting that Gissur's first wife, Guðrún Finnsdóttir, came from the family who owned *Flateyjarbók*. Guðrún's brother Jón presented Brynjólfur Sveinsson with

The following is a semi-diplomatic edition of *Grýlukvæði* in AM 147 8vo (118v–121r), with variant readings from Add. 11.177. Capitalisation is as in modern Icelandic, with the exception of *tiðrnum* in stanzas 10–11, which is somewhat ambiguous as it could either refer to generic *tjarnir* ‘(pools)’ or the Tjarnir farm in Sléttuhlíð. Italics are used in expanding abbreviations.

Grylu kvæde

Hun mun vilja hvýla sig því hier eru börnn, hun] , og
hun er grá vmm halsinn hun hlackar eins og örn.

25 Cf. Margrét Eggertsdóttir, “Áhrif Brynjólfs á Hallgrím Pétursson, sálma hans og trúarviðhorf,” in *Brynjólfur biskup – kirkjuhöfðingi, fræðimaður og skáld: Safn ritgerða í tilefni af 400 ára afmæli Brynjólfs Sveinssonar, 14. september 2005*, ed. Jón Pálsson et al. (Reykjavík: Háskólaútgáfan, 2006), 90–92.

Hun er grä vmm halsinn og skaust jnnar j fiös,
hun vill ecke heyra þad hatýda liös.

Hun vill ecke heyra þann hätýda sǫng,
kvarttar hun vmm kiótleyse, kvadst hun vera svǫng. hun] ÷

Kvarttar hun vmm kiótleyse kiókrandi þä,
bad hun mig vmm barnid eitt j belginn sinn grä. kiótleyse] + og

Bad hun mig vmm barnid eitt sem brekinn hefde nǫg,
sem ylundum og æslunum alldri kiæme i lǫg.

Sem ylur hefde og æslinn og æpa so hatt,
syngia ecke sýn frædi sýfelldtt og þrätt. syngia] sýnge; fræde]
frædin; þrätt] hatt

Syngia ecke sýn fræde sýfelldtt og vel,
býta kvadst hun börninn og blæda läta j skjel. Syngia] Syngi

Býta kvadst hun börninn, bad eg hana vmm grid,
jeg gaf henne silung og selbita vid.

Jeg gaf henne silung og sýldreka spord,
tǫlltte hun vt ad tiórnum og talade ecke ord.

Tǫlltti hun vt ad tiórnum og talade vid hann Stein,
eru hier ecke aflógu vngbörnenn nein?

Ecke er hier aflógu vngbarned neitt,
so giegnda eg Grýlu jeg gat þad ecke veitt. er] eru; vngbarned] vngb

So giegnda eg Grylu, göd bornn ä jeg,
hvorke hafa þau ylur nie æpa þau miög.

Ecke hafa þau ylur, og eckertt þeirra hrýn,
so kostulega kunna þau kvöldd fræden sýn.

$\text{og}] \div$

Valka mÿn og] Walg.
[bar] ÷

 $\log] \div$

Þu att ad giöra þau gustaka verk,
valla er þier vorkynnande vel vitrum klerk.

brätt] hatt

Keipotta möður komstu hier með,
sá eg hana í Sandvík með sviplundad gied.

sagda] svaradi

Vid sungum þar bæði psalma og vess,
heyrtt hefur þu í hölana hliðenn til þess.

kalladi] hrópade

Hræddest hun Gryla þann hatýdasöng,
hann skeincktte henne hann Skieggi hun skaust jnnar j göng. Skieggi] Skugga

5. Authorship and Age of *Grýlukvaði*

Conspicuously absent from Gissur Sveinsson's version of *Grylukvæði* are two verses referring to *séra Gvöndur* (i.e., Guðmundur Erlendsson) and the church farm of Fell in Sléttuhlíð: neither the parson nor the church are named. If Guðmundur Erlendsson did indeed compose *Grylukvæði*, then it must have been written some time in or after 1634, the year when he returned to his birthplace of Fell to succeed his father as minister. In this case, around thirty years at most could have passed when Gissur Sveinsson included it in his *fornkvæði* collection. Guðmundur Erlendsson is the only Guðmundur known to have served at Fell in Sléttuhlíð before 1800, and he certainly has a habit of referring to himself as Gvöndur in his own poetry.²⁶ Even so, there is a reference to *séra Gvöndur* in the oldest manuscript

26 Cf., for example, the final lines of Guðmundur Erlendsson's *Ræningjarímur*: "[N]efnið Gvönd af ástarönd / þann óðar kornið gerði." *Ræningjarímur* is printed in *Tyrkjaránið á Íslandi*, ed. Jón Þorkelsson, Sögurir, vol. 4 (Reykjavík: Sögufélag, 1906–9), 465–96; a second, unpublished example can be found in his *Rímur af Sál og Davíð* (eighth *ríma*, first stanza).

preserving *Leppalúðakvæði*,²⁷ and it could be argued that these verses in *Grýlukvæði* are a later addition that originate from *Leppalúðakvæði* — rather than the other way around. If *séra Gvöndur* is absent from the scene, the possibility arises that *Grýlukvæði* could have been composed *before* 1634, with material added freely to the narrative until it measured a full 99 stanzas by the mid-nineteenth century.

Neither Gissur Sveinsson nor the scribe of Add. 11.177 state the author of *Grýlukvæði*. Even in younger manuscripts from the nineteenth century, *Grýlukvæði* is generally not associated with a specific author. In AM 960 4to 6, a transcription of an oral performance dating from 1847, the poem is “attributed to” (*eignað*) Guðmundur Erlendsson (7v), but this attribution is in a separate clause at the end of the transcription. The clause unfortunately does not specify whether the informant herself (Guðrún Jónsdóttir, a married farm worker on the Syðra-Krossanes farm in Eyjafjörður) is the source of this information. Of the manuscripts surveyed in connection with this article, only JS 510 8vo states directly and without reservation that Guðmundur Erlendsson *is* its author.²⁸

As mentioned earlier, the first known attribution of *Grýlukvæði* to Guðmundur Erlendsson is in Páll Vídalín’s *Recensus poetarum et scriptorum Islandorum hujus et superioris seculi*. In Þorsteinn Pétursson’s translation of this work, Guðmundur Erlendsson is credited with composing “Grýlu qvæde (qvod in suo genere vel pulcerrimum Carmen).”²⁹ Páll Vídalín does not specifically identify this *grýlukvæði*, but he did borrow AM 147 8vo from Árni Magnússon in 1710 (a loan recorded in a note inserted at the front of the manuscript) and thus had seen the same version of the poem as printed here above. That Páll Vídalín was referring to a second and now-

27 Lbs 450 8vo, a manuscript dating from the eighteenth century but probably not written by Jón Egilsson from Stóra-Vatnshorn in Haukadalur as stated in the manuscript catalogue, cf. Jón Samsonarson, “Leppalúði Hallgríms Péturssonar,” 43.

28 “[O]rt af s. Guðm. á Felli.” JS 510 8vo, 165.

29 Páll Vídalín, *Recensus poetarum et scriptorum Islandorum hujus et superioris seculi*, vol. 1, *Texti*, ed. Jón Samsonarson, Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, Rit, vol. 29 (Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, 1985), 40. All but a few pages of Páll Vídalín’s original Latin text have been lost, and this translation by Þorsteinn Pétursson and Hálfdan Einarsson’s abridged transcription form the bulk of Jón Samsonarson’s edition. Only in Þorsteinn Pétursson’s translation do references to individual works by Guðmundur Erlendsson appear. Þorsteinn adds a number of works by Guðmundur Erlendsson to Páll Vídalín’s list in his *Lærdómssaga*, JS 30 4to, dated 1780, cf. Páll Vídalín, *Recensus*, 40.

lost *grýlukvæði* is highly improbable, but *Grýlukvæði* in Gissur Sveinsson's collection is an anonymous poem, and this particular manuscript cannot be the source of the information that Guðmundur Erlendsson was its author.

Páll Vídalín's treatise also claims that Guðmundur composed the *Rímur af krosstrénu*, a set of very popular sacred *rímur* based on the legend of the cross-tree. As Mariane Overgaard has pointed out, its author expressly identifies himself in the text of the *rímur* itself as "Sigurður prestur", and extant manuscripts of the *Rímur af krosstrénu* are virtually unanimous in attributing the work to Sigurður Jónsson of Presthólar.³⁰ A plausible explanation is that Páll Vídalín has confused *Rímur af krosstrénu* with the *Rímur af barndómi Jesú Krists*, Guðmundur Erlendsson's verse adaptation of *Jesu Barndoms Bog* (1508), a Danish *folkebog* based on the apocryphal Protoevangelium of James and Gospel of Pseudo-Matthew.³¹ The error is a fairly major one, and an indication that Páll Vídalín may be an unreliable authority concerning Guðmundur Erlendsson's poetic output; that he attributed *Grýlukvæði* to the parson for Sléttuhlíð could simply be an inference.

Even in his own day, Guðmundur Erlendsson was not the only poet acquainted with Sléttuhlíð and its immediate vicinity. His friend Sveinn Jónsson, a minister at Hólar (1639–1648) and later the parson for Barð in Fljót, composed an elegy on the death of Guðmundur's wife, Guðrún. In Hallur Guðmundsson's *Ó þú fallvalta veraldarvist*, a poem commemorating his father,³² he mentions a Sigurður Magnússon who passed away on March 7th, 1669, praising Sigurður as his father's treasured friend (*matavinur*) and his own personal benefactor (*velgjörðarmaður*). Sigurður, who farmed at Tjarnir in Sléttuhlíð at the time of his death, was the brother of a farmer-poet, Ásgrímur Magnússon of nearby Höfði in Höfðaströnd (d. 1679), author of *Rímur af Víglundi og Ketilríði* and *Rímur af Ölkofra*.

30 *The History of the Cross-Tree down to Christ's Passion: Icelandic Legend Versions*, ed. Mariane Overgaard, Editiones Arnarnæanæ, Series B, vol. 26 (Copenhagen: Munksgaard, 1968), cxlvi. Cf. also Þórunn Sigurðardóttir, "Hallgrímur með 'sira Guðmund Erlendsson í Felli í bak og fyrir,'" 54.

31 These were by far the most popular *rímur* composed by Guðmundur Erlendsson, and new copies continued to be produced into the nineteenth century. Indeed, if the number of extant manuscripts is any indication of popularity, then the *Rímur af barndómi Jesú Krists* were the single most popular set of sacred *rímur* composed in the seventeenth century.

32 Preserved in Lbs 1529 4to.

This was not Ásgrímur's only connection to the Reverend Guðmundur, however, as he was also Guðmundur Erlendsson's brother-in-law.³³

In an entry on the word *jólasveinn* in Jón Ólafsson from Grunnavík's dictionary, the comment is made that "Grímur Magnússon í Höfða" is the author of a *grýlukvæði* that Ólafur Davíðsson was later unable to identify, although he mentioned the reference in *Þulur og þjóðkvæði*.³⁴ Jón Samsonarson was largely able to confirm Jón Ólafsson's statement in the same dictionary entry that Hallgrímur Pétursson had composed *Leppalúðakvæði*, but he added that (Ás)grímur's *grýlukvæði* remained a lost work.³⁵

As mentioned earlier, Höfðaströnd adjoins Sléttuhlíð. The minister at Fell traditionally served at the outlying church at Höfði in Höfðaströnd, and even if Ásgrímur Magnússon had composed a *grýlukvæði* in which Grýla pays a visit to Höfði (and not Fell), the local minister would still be *séra Gvöndur*. In other words, *Grýlukvæði* does not need to be composed by Guðmundur Erlendsson himself for the parson to make an appearance in the poem.

In the case of the disputed authorship of *Leppalúðakvæði*, Jón Samsonarson's main argument in favour of Hallgrímur Pétursson is that the speaker's three children are called Eyjólfur, Guðmundur (Gvöndur) and Steinunn — names that correspond to those of Hallgrímur Pétursson and Guðríður Símonardóttir's daughter and two sons. As stated earlier, Jón Samsonarson dates it to 1648–49.³⁶ He noted a similar parent-child connection between *Ókindarkvæði* and its probable author, Björg Pétursdóttir (1749–1839), who ends the cautionary verse with a warning addressed to her daughter Sigríður, advising the young girl to mind her manners.³⁷

By contrast, none of the three girls mentioned in *Grýlukvæði* (Valka/Valgerður, Herdís and Sólveig) can be identified as Guðmundur Erlendsson's own children: his eldest daughter was named Margrét (b. 1625), and

33 His first wife was Guðmundur's sister Þóra, and they had at least one child together, Sigríður (1626–d. after 1703). After Þóra's death, Ásgrímur married Sveinn Jónsson's sister Þuríður.

34 „Jón Ólafsson frá Grunnavík segir í Orðabók sinni *jólasveinar*, að [Ás]Grímur Magnússon í Höfða á Höfðaströnd hafi ort *Grýlukvæði*, en ekki þekki eg það.“ *Þulur og þjóðkvæði*, 144.

35 “*Grýlukvæði* eftir Ásgrím Magnússon í Höfða hefur ekki komið fram.” Jón Samsonarson, “*Leppalúði Hallgríms Péturssonar*,” 43.

36 Ibid., 48. The *terminus post quem* for the composition of *Leppalúðakvæði* is 1644, the year when Hallgrímur Pétursson was ordained as minister for Hvalsnes.

37 Jón Samsonarson, “*Ókindarkvæði*,” 23–33.

a younger daughter was probably named after his sister Þóra.³⁸ In AM 147 8vo, however, the girls are identified somewhat cryptically as *móðir* — and hardly in a biological sense of ‘female parent’, as Grýla speaks of *hin móðir prests*. This could, of course, be a misreading (or mishearing) of *dóttir*, but *móðir* is a fairly illogical substitution for *dóttir* — in modern Icelandic at least. If, like *út að Tjörnum*, this is a corruption of the text (as Ólafur Davíðsson interprets it), why do multiple manuscripts from the seventeenth century onwards contain a reading that goes against the semantic better sense of the scribe? Given the context, Grýla could be cynically referring to the young girls as *future* mothers, although the word may also be used in a broader, non-maternal sense (cf. *matmóðir*, *húsmóðir*).

Comparatively little is known of Ásgrímur Magnússon’s family, but he and his second wife, Púríður Jónsdóttir, had at least two daughters who survived to adulthood: Valgerður (1636–1706) and Herdís (1638–d. after 1709). A son, Erlendur, was born about 1644, but it seems likely that *Grýlukvæði* had already been composed by the time of his birth; Erlendur was roughly the same age as Hallgrímur’s daughter Steinunn, who is mentioned in *Leppalúðakvæði*. That the Valka and Herdís of *Grýlukvæði* are none other than Ásgrímur Magnússon’s two daughters seems likely, especially as there are no other known contenders in Guðmundur Erlendsson’s extended family.³⁹ The two sisters were daughters of a farmer rather than a minister, but they might certainly be expected to become wives and/or mothers of clergymen given their advantageous ties to the families on the church farms of Fell and Barð. The age difference between the pair also agrees with the description given in *Grýlukvæði*: Valka, as the older sister, is old enough to sing, while Herdís can still only wail.

38 Guðmundur Erlendsson and his wife Guðrún Gunnarsdóttir had eight children together, at least five of whom were boys. Their eighth child is mentioned only in a commemorative poem he composed after his wife’s death in 1668, where it can be seen that this child died very young (probably in infancy), and it would be somewhat tenuous to suppose that this unnamed child was one of the girls mentioned here.

39 The latter name in particular was relatively uncommon: only 20 of 1823 women living in the Skagafjörður region in 1703 were named Herdís, cf. Ólafur Lárusson, *Nöfn Íslendinga árið 1703*, Safn til sögu Íslands og íslenzkra bókmennta, 2nd Series, vol. 2 (Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 1960), 35. Solveig, by contrast, is a member of the parson’s household; her identity and relationship to the parson remains uncertain, and she could well be a foster child. Solveig may be the *keipótt móðir* mentioned later in the poem, but this is not clarified.

The simplest explanation as to why no trace of Ásgrímur's *grýlukvæði* has ever been found is that poem and "Hér er komin Grýla" are one and the same work. In AM 147 8vo and other manuscripts preserving the poem, *Grýlukvæði* begins with an unidentified speaker at an unidentified location. In all manuscripts surveyed, the sisters Valka and Herdís are introduced *prior* to any mention of a minister or church, and the initial speaker is also the father of Valka and Herdís in all but three manuscript copies: AM 147 8vo, Add. 11.177, and JS 289 8vo (5r–8v). In fact, Grýla states outright that she is "here at Höfði" in six manuscripts of *Grýlukvæði* when she threatens to listen for Valka and Herdís's crying.⁴⁰ If Ásgrímur indeed composed *Grýlukvæði*, then Grýla quite logically begins her journey with a stop at Höfði in Höfðaströnd, in which case he accurately directs Grýla *út* to Tjarnir, which is north of Höfði and farther out in the fjord.⁴¹ From Tjarnir, Grýla continues in a more or less direct line to Fell.

At the same time, Ásgrímur's presence as the poem's initial speaker and father of Valka and Herdís would not preclude that Guðmundur Erlendsson (or a third local poet) "sent" Grýla to his neighbour in Höfði in ca. 1638–1644. The case of *Grýlukvæði* is more complicated than that of *Leppalúðakvæði*, where the poem was attributed to two poets of different ages living in two different regions of the country: establishing its author was a simple process of eliminating the poet who did *not* know three siblings named Eyjólfur, Guðmundur and Steinunn. Even though the version of *Grýlukvæði* in AM 147 8vo does not mention Guðmundur Erlendsson by name, a *grýlukvæði* starring Ásgrímur Magnússon's daughters would be unlikely to feature a different parson: *séra Gvöndur*'s identity is largely confirmed. If poets and brothers-in-law Ásgrímur Magnússon and Guðmundur Erlendsson both appear in *Grýlukvæði*, who is its author?

Arguably, *Grýlukvæði* is a case of a poem that belongs to no one single

40 Stanza 14 of the main text of JS 481 8vo begins with the line: *Hér ætla' eg á Höfða að hlusta til þess*. Ólafur Davíðsson's edition uses the variant version instead (*Hér ætla eg að hvíla að hlusta til þess*), but the critical apparatus does include three manuscript copies that name Höfði in this stanza: AM 277 8vo, ÍB 109 8vo and one copy of *Grýlukvæði* in JS 289 8vo (15r–22r). *Grýlukvæði* in JS 289 8vo is, in turn, a copy of AM 960 4to 6. A sixth manuscript containing this variant, not included in Ólafur Davíðsson's edition, is one of two copies of the poem in JS 389 a 4to.

41 Höfði is, incidentally, situated much closer to the Höfðahólar hills than Fell. A malicious creature who makes her home in Höfðahólar would also be well positioned to spy on the cove of Sandvík, where Grýla claims to have seen Solveig.

author. Extant copies, even those from the seventeenth century, are many degrees removed from a poet's pen. In some sense, this is just as true of *Leppalúðakvæði* and many other works of the post-Reformation era; the manuscripts preserving them, the very medium by which they are transmitted, lend themselves poorly to author-centred textual criticism.⁴² Post-Reformation poetry in Iceland, secular and sacred alike, flourished in a literary culture in which the boundaries between composition, production, reception and performance were highly fluid. *Grylukvæði* is not a single creative act at a single place and time: it is also the work of the informants who learned the song and shared it with others, the collectors who recorded the words and melody for posterity and transformed oral performances into written texts — even the editor who reconstructed the epic narrative of Guðmundur Erlendsson of Fell in Sléttuhlíð from the various corrupt fragments available to him.

Attempting to extract the genesis of *Grylukvæði* from the tangled web of transmission only serves to complicate the authorial picture, opening up possibilities of collaborative authorship even at the stage of its initial composition. Guðmundur Erlendsson and Ásgrímur Magnússon could easily have composed *Grylukvæði* together, perhaps during one of Guðmundur's regular visits to Höfði, in which case Páll Vídalín and Jón Ólafsson are both correct in attributing it to two different authors. Multiple authorship — with two or more initial contributors — could certainly explain why the narrator of *Grylukvæði* seems to shift from one farm to another: in AM 147 8vo (though not in Ólafur Davíðsson's edition), Grýla meets first-person "me" at *three* locations before fleeing from the enigmatic Skeggi.⁴³

42 Arthur F. Marotti, *Manuscript, Print, and the English Renaissance Lyric* (Ithaca: Cornell University Press, 1995), 135.

43 On the identity of Skeggi, see Jón Samsonarson, "Leppalúði Hallgríms Péturssonar," 48–49. A comic poem on the farmhand Skeggi beginning with the line "Skeggja átti ég að skenkja" (*Skeggjavísur* or *Skeggjasálmur*) is printed in the 1885–86 edition of the collected works of Stefán Ólafsson, to whom a *grylukvæði* is also attributed. As Jón Samsonarson points out, the stated policy of its editor was to include all works attributed (even tentatively) to Stefán Ólafsson, and additional research would be required to confirm his authorship of *Skeggjavísur*. At least one copy of *Skeggjavísur* (found in JS 271 4to) states it to be the work of the poet Jón Guðmundsson of Fell, one of Guðmundur Erlendsson's sons. An anonymous Skeggi-poem (*Skeggi til Laugu skrifar og segir*) in AM 441 12mo is also included in the collected works of Stefán Ólafsson on the basis of its similarity to *Skeggjavísur*. The poem takes the form of a love letter from Skeggi to his fiancé, in which he responds to a message conveyed to him from „Gvöndur séra“, cf. Stefán Ólafsson, *Kvæði*, ed. Jón Þorkelsson, vol. 1 (Copenhagen: Hið íslenska bókmenntafélag, 1885), 160.

6. Conclusion

Ásgrímur Magnússon's presence in the *Grylukvæði* long ascribed to Guðmundur Erlendsson underlines that Icelandic poets of the seventeenth century did not operate in a literary void. At the same time, it demonstrates the significance of marital ties not only in the distribution of manuscripts, as examined by Susanne Arthur,⁴⁴ but also in literary activities at large. Such ties play a complex and often overlooked role in the lives of Iceland's authors and poets and the later dissemination of their work. Magnús Jónsson, for example, calls into question Jón Halldórsson's account of Brynjólfur Sveinsson's legendary "discovery" of the young Hallgrímur Pétursson during Brynjólfur's years in Denmark (in which Brynjólfur meets Hallgrímur entirely by coincidence and is spontaneously inspired by the boy's keen tongue to enrol him in the cathedral school in Copenhagen), pointing out that Hallgrímur was Brynjólfur's sister-in-law's nephew.⁴⁵ The same Þorbjörg Guðmundsdóttir who linked Höfðaströnd and Öfundarfjörður through her marriage to Jón Sveinsson may have used her influence with her husband and brother-in-law to ensure that her brother's child did not end his days as a mistreated blacksmith's apprentice in faraway Glückstadt. A less dramatic example is the preservation of works by Hallur Ögmundarson in AM 622 4to; Guðrún Nordal suggests that the scribe, Gísli Jónsson, chose to include these particular poems because Hallur was an illustrious relative of his (future) wife, Kristín Eyjólfsdóttir.⁴⁶ If Valgerður and Herdís in *Grylukvæði* are indeed Ásgrímur's daughters, this confirms that *Grylukvæði* was composed no more than ten years before *Leppalúðakvæði* and provides further evidence for the literary interactions between Guðmundur Erlendsson and Hallgrímur Pétursson proposed by Þórunn Sigurðardóttir⁴⁷ — and possibly widens the circle to include Ásgrímur as well.

44 Arthur, "The Importance of Marital and Maternal Ties," 221–22.

45 Magnús Jónsson, *Hallgrímur Pétursson: Ævi hans og starf*, 2 vols. (Reykjavík: H.F. Leiftur, 1947), 1:33–34.

46 Guðrún Nordal, "Á mörkum tveggja tíma: Kaþólskt kvæðahandrit með hendi siðbótarmanns, Gísla biskups Jónssonar," *Gripla* 16 (2005): 222.

47 Þórunn Sigurðardóttir, "Hallgrímur með 'sira Guðmund Erlendsson í Felli í bak og fyrir'," 52–54.

In other regions of the North Atlantic, Grýla and her kin are associated with mumming and disguise traditions, and Terry Gunnell has speculated that Grýla in Iceland was likewise once a masked or costumed figure who travelled between farms in mid-winter, demanding hospitality (or offerings in the form of meat) from those she encountered, a tradition that possibly moved indoors due to a worsening climate.⁴⁸ *Grýlukvæði* describes just such a trip through Höfðaströnd and Sléttuhlíð, set during the Christmas season, and the poem would certainly lend itself to dramatisation, though Gissur Sveinsson's version describes her physical appearance in rather sparse terms. Conversely, *Grýlukvæði* could actually represent a deliberate step away from older traditions surrounding Grýla and other Yuletide visitors (such as the Þóra of *Þóruljóð*); if there were indeed ritual elements to Grýla's character, as Gunnell believes, these would hardly have been encouraged in post-Reformation Iceland — and certainly not in the Sléttuhlíð of Guðmundur Erlendsson's day. Whether or not he had a direct hand in *Grýlukvæði*'s composition, Guðmundur Erlendsson belonged to a generation of clergyman-poets influenced by Guðbrandur Þorláksson's vision of a cleaner, more spiritual poetic landscape. In his preface to *Vísnaþók* from 1612, Guðbrandur exhorted his fellow Icelanders to purge their repertoires of amoral works and amuse themselves with more edifying material — such as *rímur* based on stories from the Bible.⁴⁹ Guðmundur Erlendsson's own *rímur* are very much in keeping with this emphasis on “profitable” entertainment, as are his numerous verse adaptations of fables by Aesop and others, in which the moral of the story forms the refrain.

There is an unmistakeable emphasis on the merits of obeying one's parents throughout *Grýlukvæði* and *Leppalúðakvæði*, and although Grýla's interest in wilful children who neglect their religious studies (*syngja ekki sín fræði*) could predate her arrival in Sléttuhlíð, it is perhaps not a coincidence that two very similar narrative poems emerge within a decade of each other in which the monstrous visitor encounters (and is repelled by) a man of the cloth. Even if bringing Grýla from farm to farm could have been an annual tradition from time immemorial, the narrative *grýlukvæði* need not have been an established genre in the mid-seventeenth century. Instead,

48 Gunnell, “Grýla, Grýlur, ‘Grøleks’ and Skeklers,” 48.

49 *Vísnaþók Guðbrands*, ed. Jón Torfason et al. (Reykjavík: Bókmenntafræðistofnun Háskóla Íslands, 2000), 3.

Grýlukvæði and later narrative Grýla-poems of the seventeenth century may represent a new twist on ancient folklore, transforming popular midwinter drama into acceptably moral entertainment: an ogress who hungers for naughty children but from whom well-behaved little sons and daughters are quite safe.

BIBLIOGRAPHY

PRIMARY SOURCES

- Berggreen, A. P. *Folke-sange og Melodier, fædrelandske og fremmede, samlede og udsatte for Pianoforte*. Vol. 1. 2nd ed. Copenhagen: Den Gyldendalske Boghandling, 1860.
- Bjarni Þorsteinsson. *Íslenzk þjóðlög*. Copenhagen: S. L. Møller, 1906–9.
- The History of the Cross-Tree down to Christ's Passion: Icelandic Legend Versions*, edited by Mariane Overgaard. Editiones Arnamagnæanæ. Series B. Vol. 26. Copenhagen: Munksgaard, 1968.
- Íslenzk fornkvæði / Íslanske folkeviser*, edited by Jón Helgason. Vol. 1. Editiones Arnamagnæanæ. Series B. Vol. 10. Copenhagen: Ejnar Munksgaard, 1962.
- Íslenzkar gátur, skemtanir, vikivakar og þulur*. Vol. 4, *Þulur og þjóðkvæði*, edited by Ólafur Davíðsson. Copenhagen: Hið íslenska bókmenntafélag, 1898–1903.
- Kvæðabók séra Gissurar Sveinssonar: AM 147 8vo*, edited by Jón Helgason. Íslenzk rit síðari alda. 2nd Series. Ljósprentanir. Vol. 2. Copenhagen: Hið íslenska fræðafélag, 1960.
- Páll Vídalín. *Recensus poetarum et scriptorum Islandorum hujus et superioris seculi*. Vol. 1, *Texti*, edited by Jón Samsonarson. Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, Rit. Vol. 29. Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, 1985.
- Stefán Ólafsson. *Kvæði*, edited by Jón Þorkelsson. 2 vols. Copenhagen: Hið íslenska bókmenntafélag, 1885–86.
- Tyrkjaránið á Íslandi*, edited by Jón Þorkelsson. Sögurit. Vol. 4. Reykjavík: Sögufélag, 1906–9.
- Vísnaðabók Guðbrands*, edited by Jón Torfason and Kristján Eiríksson. Reykjavík : Bókmenntafræðistofnun Háskóla Íslands, 2000.

SECONDARY LITERATURE

- Aðalheiður Guðmundsdóttir. “(Ó)Traustar heimildir: um söfnun og útgáfu þjóðkvæða.” *Skáldskaparmál* 4 (1997): 210–26.
- Arnarstaðir. Heimildarmenn: Stefán Gestsson, bóndi á Arnarstöðum og Jóhanna, móðir hans*. Kristján Eiríksson skráði. Unpublished report, 30 December 1975. Örnefnastofnun.

- Arthur, Susanne Miriam. "The Importance of Marital and Maternal Ties in the Distribution of Icelandic Manuscripts from the Middle Ages to the Seventeenth Century." *Gripla* 23 (2012): 201–33.
- Árni Björnsson. "Hjátrú á jólum." *Skírnir* 135 (1961): 110–28.
- Einar G. Pétursson. "Flateyjarbók og Þorlákssbiblíá í Árnastofnun." In *Sagnaþing helgað Jónasi Kristjánssyni sjötugum 10. apríl 1994*, edited by Gísli Sigurðsson, Guðrún Kvaran, and Sigurgeir Steingrímsson. 2 bks., 143–57. Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 1994.
- Guðrún Nordal. "Á mörkum tveggja tíma: Kaþólskt kvæðahandrit með hendi síðbótarmanns, Gísla biskups Jónssonar." *Gripla* 16 (2005): 210–28.
- Gunnell, Terry. "Grýla, Grýlur, 'Grøleks' and Skeklers: Medieval Disguise Traditions in the North Atlantic?" *Arv* 57 (2001): 33–55.
- Haukur Þorgeirsson. "Þoruljóð og Háu-Þoruleikur." *Gripla* 22 (2011): 212–27.
- Jón Samsonarson. "Leppalúði Hallgríms Péturssonar." In *Þorlákstíðir sungnar Ásdísi Egilsdóttur fimmtugri, 26. október 1996*, ed. Guðvarður Már Gunnlaugsson and Margrét Eggertsdóttir, 43–49. Reykjavík: Menningar- og minningarsjóður Mette Magnussen, 1996.
- . "Ókindarkvæði." *Gripla* 10 (1998): 23–33.
- Magnús Jónsson. *Hallgrímur Pétursson: Ævi hans og starf*. 2 vols. Reykjavík: H.F. Leiftur, 1947.
- Margrét Eggertsdóttir. "Áhrif Brynjólfs á Hallgrím Pétursson, sálma hans og trúarviðhorf." In *Brynjólfur biskup – kirkjuböfðingi, fræðimaður og skáld: Safn ritgerða í tilefni af 400 ára afmáli Brynjólfs Sveinssonar, 14. september 2005*, edited by Jón Pálsson, Sigurður Pétursson, and Torfi H. Tulinius, 90–100. Reykjavík: Háskólaútgáfan, 2006.
- Marotti, Arthur F. *Manuscript, Print, and the English Renaissance Lyric*. Ithaca: Cornell University Press, 1995.
- Ólafur Lárusson. *Nöfn Íslendinga árið 1703*. Safn til sögu Íslands og íslenskra bókmennta. 2nd Series. Vol. 2. Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 1960.
- Solberg, Olav. "The Scandinavian Medieval Ballad: From Oral Tradition to Written Texts and Back Again." In *Oral Art Forms and their Passage into Writing*, edited by Else Mundal and Jonas Wellendorf, 121–33. Copenhagen: Museum Tusculanum Press, 2008.
- Stefán Einarsson. "Terms of Direction in Modern Icelandic." In *Scandinavian Studies Presented to George T. Flom by Colleagues and Friends*, edited by Henning Larsen and Charles Allyn Williams, 37–48. Urbana, IL: University of Illinois Press, 1942.
- Vésteinn Ólason. *The Traditional Ballads of Iceland: Historical Studies*. Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, Rit. Vol. 22. Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, 1982.
- Yelena Sesselj Helgadóttir. "Retrospective Methods in Dating Post-Medieval Rímarole-Verses from the North Atlantic." In *New Focus on Retrospective Methods*, edited by Eldar Heide (in press).

- . “Shetland Rhymes from the Collection of Dr. Jakob Jakobsen.” In *Jakob Jakobsen in Shetland and the Faroes*, edited by Turið Sigurðardóttir and Brian Smith, 191–230. Lerwick: Shetland Amenity Trust and the University of the Faroe Islands, 2010.
- Þórunn Sigurðardóttir. “[A]f naturen en begavet digter: Pastor Guðmundur Erlendsson (ca. 1595–1670).” *Hymnologi* 39 (2010): 125–34.
- Þórunn Sigurðardóttir. “Hallgrímur með ‘síra Guðmund Erlendsson í Felli í bak og fyrir’: Tveir skáldbræður á 17. öld.” In *Í ljóssins barna selskap: Fyrirlestrar frá ráðstefnu um séra Hallgrím Pétursson og samtíð hans sem haldin var í Hallgrímskirkju 28. október 2006*, edited by Margrét Eggertsdóttir and Þórunn Sigurðardóttir, 49–61. Reykjavík: Listvinafélag Hallgrímskirkju, 2007.
- Örnefnaskrá í innanverðri Sléttuhlíð í Skagafirði, eftir Pétur Jóhannsson Glasibæ. Unpublished report, 17 March 1994. Örnefnastofnun.

EFNISÁGRIP

Grýla í Sléttuhlíð

Lykilorð: *Grýlukvæði*, *Leppalúðakvæði*, Guðmundur Erlendsson í Felli, Ásgrímur Magnússon í Höfða, handritageymd, höfundareign, bókmenning og -menntir eftir siðaskipti.

Grýlukvæði frá Sléttuhlíð í Skagafirði er varðveitt í tveimur handritum frá síðara hluta 17. aldar auk fjölda yngri handrita. Í útgáfu Ólafs Davíðssonar frá árinu 1903 er kvæðið eignað séra Guðmundi Erlendssyni frá Felli í Sléttuhlíð (um 1595–1670). Þessi útgáfa gefur þó óljósa mynd af varðveislu kvæðisins og styðst lítið við elsta handritið, AM 147 8vo, sem Ólafur kallar „brot.“ Í handritinu reynist uppskriftin vera heil en hún inniheldur gerð kvæðisins sem er með öðru sniði en finnst í yngri handritum. AM 147 8vo liggur til grundvallar nýrri útgáfu af þessu grýlukvæði sem birtist í greininni. Færð eru rök fyrir því að kvæðið sé það sama og grýlukvæði eignað Ásgrími Magnússyni (d. 1679) sem Jón Samsonarson taldi vera týnt. Grýlukvæðið mun hafa verið ort um 1640 en ómögulegt er að fullyrða um höfund kvæðisins, enda var Ásgrímur mágur Guðmundar og bjó í næsta nágrenni í Höfða á Höfðaströnd. Kvæðið er vísbending um nán tengsl milli Guðmundar og Ásgríms og undirstrikar mikilvægi fjölskyldusambanda í íslensku bókmenntalífi 17. aldar.

Katelin Parsons
Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum
Árnagarði við Suðurgötu
IS-101 Reykjavík
katelin@hi.is

SILVIA HUFNAGEL

THE FARMER, SCRIBE AND LAY
HISTORIAN GUNNLAUGUR JÓNSSON
FROM SKUGGABJÖRG
AND HIS SCRIBAL NETWORK¹

ICELAND CAN BOAST a rich cultural heritage in the form of manuscripts which date from as early as the twelfth century to as late as the twentieth. All aspects of their history, material and content are of scholarly interest, including their scribes, as they can reveal relevant information about their production, dissemination, reception and other parts of their cultural background. One particularly prolific scribe from the nineteenth century and his scribal network stand as the focus of this study: the farmer and lay historian Gunnlaugur Jónsson from Skuggabjörg (1786–1866), with whom more than 30 manuscripts from the Landsbókasafn Íslands in Reykjavík are connected.² I intend to provide answers to the questions of where or from whom he received books, manuscript exemplars or any other form of information, with whom he was in contact and who else was part of this network.³ This hitherto largely unnoticed farmer played an active role in a larger scribal and scholarly network in Iceland, which consisted of both officials and laymen. By analysing Gunnlaugur's scribal network,

- 1 This study was made possible with a six-months' scholarship in 2012 as part of the project "Prentsmiðja fólksins – Handrita- og bókmenning síðari alda" (The People's Press – Manuscript Culture in the Age of Print), funded by Rannís and with Matthew James Driscoll as project leader. I thank him and Davíð Ólafsson for their invaluable help. I would also like to express my gratitude towards the staff of Landsbókasafn Íslands, Þjóðskjalasafn Íslands, Héraðsskjalasafn Skagfirðinga, Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum and Den Arnamagnæanske Samling for their help.
- 2 See Páll Eggert Ólason, ed., *Skrá um handritasöfn*, 3 vols. (Reykjavík: Landsbókasafn Íslands, 1918–37); and *Handritasafn Landsbókasafns: 1. aukabindi* (Reykjavík: Landsbókasafn, 1947).
- 3 In certain cases the texts in Gunnlaugur's hand can shed light on this network, but an in-depth discussion of his source criticism or the scholarly value of his studies is, although interesting, not part of this article and must wait for a different project.

the present study will contribute towards a more complete and exhaustive view of Icelandic post-Reformation manuscript dissemination and, more generally, Iceland's cultural history.

Gunnlaugur Jónsson lived during the time that is for the most part associated with the Enlightenment. A brief outline of the most important ideas of and research on this period will, therefore, be given first, followed by some biographical notes on Gunnlaugur. His scribal network will then be presented with examples of both official and common people. The analysis of this network is based on information found in the manuscripts in Gunnlaugur's hand and in the manuscripts otherwise connected with him.

Previous Studies about Common People and Lay Historians

The important role of lay historians and peasant farmers, who copied manuscripts and thereby contributed considerably to Iceland's rich cultural landscape, has been well documented over the last decades. Loftur Guttormsson conducts extensive research on literacy and shows that by the end of the eighteenth century, reading abilities were virtually universal among the Icelandic population and that the clergy was integral to this development.⁴ Writing abilities, on the other hand, he explains, were not common among Icelanders until well into the nineteenth century, and many boys taught themselves to write in secret. Around 1840, approximately only one quarter to one third of all adults were able to write, and the fraction was considerably lower among those who were over the age of fifty.⁵ This implies that the scribal output of Gunnlaugur Jónsson, who was born in 1786 and thus 54 years old in 1840, is truly an outstanding achievement. Ingi Sigurðsson focuses on the history of Icelandic historical research with an emphasis on lay historians and on the influence of

4 See, for example, Loftur Guttormsson, "Island: Læsefærdigheds og folkeuddannelse 1540–1800," in *Ur nordisk kulturhistoria: Läskunnighet och folkbildning före folkskoleväsendet: XVIII. nordiska historikermötet Jyväskylä 1981*, ed. Marino Jokipii and Ilkka Nummela (Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 1981), 123–91; and "Læsi," in *Íslensk þjóðmenning*, ed. Frosti F. Jóhannsson, vol. 7, *Munnmenntir og bókmenning* (Reykjavík: Bókautgáfan Þjóðsaga, 1989), 127–37.

5 See Loftur Guttormsson, "Læsi," 137–40.

intellectual movements on the public.⁶ Sigurður Gylfi Magnússon and Davíð Ólafsson pursue a microhistorical approach with a specific emphasis on the study of personal documents. Sigurður Gylfi concentrates on the connection between education and emotions and on child development,⁷ while Davíð investigates the case of common people in relationship to manuscript transmission, historical research and post-medieval scribal culture in Iceland, using the example of Sighvatur Grímsson Borgfirðingur (1840–1930).⁸ The kind of writing known as *þjóðlegur fróðleikur* ‘folk or popular knowledge’ deals with folk tales and biographical, genealogical and historical research by common people without much formal education.⁹ The sources that these lay historians used often stem from oral tradition, but they also use church registers, annals and legal documents.¹⁰ They were often motivated by a wish to preserve and disseminate knowledge, but also to entertain,¹¹ even though they had to face great difficulties in their pursuit of knowledge, especially when coming from a poor background.¹² Magnús Hauksson has analysed the works, world view and (non-)critical reflection of several lay historians, such as Magnús Björnsson (1889–1963)

6 See, for example, Ingi Sigurðsson, “Sagnfræði,” in *Upplýsingin á Íslandi: Tíu ritgerðir*, ed. Ingi Sigurðsson (Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 1990), 244–68; and “Þróun íslenzkrar sagnfræði frá miðöldum til samtímans,” *Saga* 38 (2000): 9–32.

7 See, for example, Sigurður Gylfi Magnússon, *Menntun, ást og sorg: Einsögurannsókn á íslensku sveitasamfélagi 19. og 20. aldar*, Sagnfræðirannsóknir, vol. 13 (Reykjavík: Sagnfræðistofnun, Háskólaútgáfan, 1997).

8 See Davíð Ólafsson, “Wordmongers: Post-Medieval Scribal Culture and the Case of Sighvatur Grímsson” (Ph.D. diss., University of St. Andrews, 2009), <http://hdl.handle.net/10023/770> (accessed September 15, 2013).

9 See Magnús Hauksson, “Þjóðlegur fróðleikur á 19. og 20. öld,” in *Íslensk bókmenntasaga*, ed. Guðmundur Andri Thorsson, vol. 4 (Reykjavík: Mál og menning, 2006), 307–9; and “Die Laienhistoriker in Island und die Rolle in der isländischen Laiengeschichtsschreibung,” *Island* 16, no. 2 (2010): 15–16.

10 See Magnús Hauksson, “Þjóðlegur fróðleikur,” 314–16.

11 See Magnús Hauksson, “Þjóðlegur fróðleikur,” 315 and 327. The motivation shifted during the course of the nineteenth century from education and preservation towards personal pleasure and joy. A similar development from preservation and dissemination to self-reflection and identification processes is visible for the motivation behind copying manuscripts, see Davíð Ólafsson, “Að ætla sér bækur með penna: Miðlun Íslendingasagna á 19. öld í handritum og prentuðum bókum,” in *Íslenska söguþingið 30. maí–1. júní 2002: Ráðstefnuvit*, ed. Erla Hulda Halldórsdóttir, 2 vols (Reykjavík: Sagnfræðistofnun Háskóla Íslands, Sagnfræðingafélag Íslands and Sögufélag, 2002), 2:211.

12 See Ingi Sigurðsson, *Íslensk sagnfræði frá miðri 19. öld til miðrar 20. aldar* (Reykjavík: Sagnfræðistofnun Háskóla Íslands, 1986), 48.

and Gísli Konráðsson from Skagafjörður (1787–1877), who industriously and passionately copied manuscripts and composed poetry, *sagnaþettir* and other historical texts. Magnús shows how wide Gísli's geographical horizon was, although he does not reflect critically on history or his home.¹³

In this discussion, Skagafjörður has received specific attention.¹⁴ Kristmundur Bjarnason illustrates that northern Iceland, and especially Skagafjörður, had one of the highest rates of literacy in Iceland. Already in the 1740s almost all the children of the parishes Hof and Miklabær, where Gunnlaugur Jónsson grew up, were able to read.¹⁵ Around 1840, when Gunnlaugur's most productive period of manuscript copying and writing annals started, approximately a third of Skagafjörður's population was able to write,¹⁶ which is a slightly larger percentage than in the rest of the country. Skagafjörður was also a learned centre, above all for historical research and annalistic writing.¹⁷ Among the (lay) historians mentioned by Kristmundur Bjarnason are several that are of importance to this article, such as Jón Espólin, Einar Bjarnason and indeed also Gunnlaugur Jónsson.¹⁸

There are furthermore several ongoing projects dealing with the lives of common people in premodern Iceland and Scandinavia. The interdisciplinary project "Prentsmiðja fólksins – Handrita- og bókmenning síðari alda" (The People's Press – Manuscript Culture in the Age of Print), of which this study is a part, aims at identifying the connections between various media, texts and the lower strata of society. The international and

13 See Magnús Hauksson, "Die Laienhistoriker in Island".

14 My colleague Tereza Lansing is currently conducting research on the scribal activities of Þorsteinn Þorsteinsson (1792–1863) from Heiði, including his scribal network. A publication of her results will follow.

15 See Kristmundur Bjarnason, "Alþýðufræðsla í Skagafirði fram um síðustu aldamót: Nokkrar athuganir," in *Gefið og þegið: Afmælisrit til heiðurs Brodda Jóhannessyni sjötugum*, ed. Puriður J. Kristjánsdóttir (Reykjavík: Iðunn, 1987), 222.

16 See Kristmundur Bjarnason, "Alþýðufræðsla í Skagafirði," 227. More people, however, were able to scrawl or scribble: The vicar of Miklabær declared rather generally that many were able to write, whereas the vicar of Hof stated that there are many of his parishoners who "nokkuð geta hjálpað sér í því" (can manage somehow), see Pálmi Hannesson and Jakob Benediktsson, eds., *Sýslu- og sóknalýsingar Hins íslenska bókmenntafélags 1839–1873*, vol. 2, *Skagafjarðarsýsla*, Safn til landfræðisögu Íslands (Akureyri: Norðri, 1954), 101 and 140; here cited after Kristmundur Bjarnason, "Alþýðufræðsla í Skagafirði," 226.

17 See, for example, Ingi Sigurðsson, "Þróun íslenskrar sagnfræði," 14.

18 See Kristmundur Bjarnason, "Alþýðufræðsla í Skagafirði," 227. Yet, despite the large number of (lay) historians from the north, there seem to be no explanations or attempts at explanations as to why Skagafjörður was the home of so many prolific historians.

interdisciplinary project “Reading and Writing from Below”, based in Helsinki, investigates the role of literacy and the written word, including the production, dissemination and reception of texts, of non-privileged and common people in northern Europe from c. 1770 until c. 1920.¹⁹ In general, the life, education and world view of the common people has considerably sparked the interest of scholars.²⁰

Scribal Networks and the Enlightenment

Within the field of sociology, social networks are defined as “direct and indirect connections that link a person or a group with other people or groups”.²¹ In this sense, I understand a scribal network as a specific social network between individuals with their mutual aim of committing both official and unofficial texts to the written word. The members of such a group are thus connected with each other through their common scribal activity. They do not necessarily have to know each other personally or meet, and not all members will be in contact with all other members of their scribal network, but will in certain cases be linked only through other scribes. Some of the links can be stronger, or more frequent, than others. The term ‘community’ highlights, in contrast to the term ‘network’, a strong geographical or local connection.

Scribal networks have not been the sole focus of scholarly attention, but have been an integral part of studies of, for example, individual scribes or areas of manuscript production. Matthew James Driscoll mentions the scribal network of the farmer Magnús Jónsson (1835–1922) from Tjaldanes, who contacted both neighbours and people far away to get

19 As a result of pre-project workshops a volume of articles was published, see Anna Kuusmin and Matthew James Driscoll, eds., *White Fields, Black Seeds: Nordic Literary Practices in the Long Nineteenth Century*, Studia Fennica Litteraria, vol. 7 (Helsinki: Finnish Literature Society, 2013), which also contains three articles dealing with Icelandic matters.

20 The book *Alþýðumenning á Íslandi 1830–1930: Ritað mál, menntun og félagsþreifyngir*, ed. Ingi Sigurðsson and Loftur Guttormsson, Sagnfræðirannsóknir, vol. 18 (Reykjavík: Háskólaútgáfan, 2003) has a similar topic, with specific emphasis on the education of the common people. Its focus lies, despite the title, more on the period 1880–1930 and thus describes mostly developments that do not occur during the time of Gunnlaugur Jónsson.

21 Anthony Giddens, *Sociology*, 6th ed. (Cambridge: Polity Press, 2009), 815.

hold of saga- and *rímur*-manuscripts.²² Peter Springborg, to name another example, analysed the network of scribes, commissioners and manuscript owners in Snæfjallaströnd.²³ Even though Springborg does not mention a scribal network in his historical study, it forms an important part of his seminal study. Ingi Sigurðsson refers to the personal connections between lay historians and the influence they exerted on each other.²⁴ Sigurður Gylfi Magnússon and Davíð Ólafsson emphasise the influence of lay historians on the spread of writing abilities and ways of escaping the daily hardship through literature. These ‘barefoot historians’, as the two scholars call the laymen, “formed an informal association with the function of exchanging material, organizing meetings and supporting each other”.²⁵ Although they sometimes use the term ‘network’ for these scribal associations, their focus is more on the scribal activities and influences on local communities, particularly of western Iceland,²⁶ than on the networks that scribes built.

The Icelandic Enlightenment, commonly dated to c. 1770–1830, was strongly influenced by the Enlightenment in Denmark and Germany, which is characterised by a stronger religious outlook than in France or Great Britain.²⁷ Its proponents formed a rather small group of the leaders of society, which led to a movement ‘from above’, with the top of society

22 See Matthew James Driscoll, *The Unwashed Children of Eve: The Production, Dissemination and Reception of Popular Literature in Post-Reformation Iceland* (Enfield Lock: Hisarlik, 1997), 58; and “Um gildi gamalla bóka”: Magnús Jónsson í Tjaldanesi und das Ende der isländischen Handschriftenkultur,” in *Text – Reihe – Transmission: Unfestigkeit als Phänomen skandinavischer Erzählprosa 1500–1800*, ed. Anna Katharina Richter and Jürg Glauser, Beiträge zur Nordischen Philologie, vol. 42 (Tübingen: Francke, 2012), 255–82.

23 See Peter Springborg, “Nyt og gammelt fra Snæfjallaströnd: Bidrag til beskrivelse af den litterære aktivitet på Vestfjordene i 1. halvdel af det 17. århundrede,” in *Afmælisrit Jóns Helgasonar*, eds. Jakob Benediktsson et al. (Reykjavík: Heimskringla, 1969), 288–327.

24 See Ingi Sigurðsson, *Íslenzk sagnfræði frá miðri 19. öld til miðrar 20. aldar*, 48.

25 Sigurður Gylfi Magnússon and Davíð Ólafsson, “‘Barefoot Historians’: Education in Iceland in the Modern Period,” in *Writing Peasants: Studies on Peasant Literacy in Early Modern Northern Europe*, ed. Klaus-Joachim Lorenzen-Schmidt and Bjørn Poulsen (Kerteminde: Landbohistorisk Selskab, 2002), 198.

26 See, for example, Davíð’s Ph.D. dissertation on Sighvatur Grímsson Borgfirðingur, “Wordmongers,” esp. 124–80, or his article on a very similar topic, “Scribal Communities in Iceland: The Case of Sighvatur Grímsson,” in *White Field, Black Seeds: Nordic Practises in the Long Nineteenth Century*, ed. Anna Kuismin and Matthew James Driscoll, Studia Fennica Litteraria, vol. 7 (Helsinki: Finnish Literature Society, 2012), 40–49.

27 See Ingi Sigurðsson, “Sagnfræði,” 244–45 and 250.

influencing the common people, particularly with legal enforcement.²⁸ The main aims of the Enlightenment were to eradicate superstition, to educate the common people, to improve them morally, and to improve their economic situation. Methods to reach these goals included the provision of good role models and Christianity and the improvement of reading and writing abilities and arithmetic, as well as the promotion of the joy of reading.²⁹ Considering the limits of the educational system,³⁰ home schooling and tuition from the local vicars were considered to yield the best results.³¹ The education of clergymen in general was not satisfactory to the proponents of the Enlightenment, and therefore the improvement of the pastoral education and the publishing of didactic literature and suitable children's literature had priority.³² The general tenor is that the Enlightenment exerted only limited influence and that only a small group of – often related – leaders of society were its proponents, but that it became influential in later times, particularly during the age of Romanticism.³³ A certain, albeit vague, influence can also be seen in the works of Gunnlaugur Jónsson from Skuggabjörg, as will be shown. The enlightened – and pietistic – wish for educating the common people is perhaps one of the aspects that facilitated Gunnlaugur's scholarly work. Efforts to spread literacy, or at least reading skills, and the opinion that we can learn from history, are surely factors that influence a peasant's or commoner's zeal for personal education and scholarly research.

28 See Loftur Guttormsson, "Fræðslumál," in *Upplýsingin á Íslandi: Tíu ritgerðir*, ed. Ingi Sigurðsson (Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 1990), 178.

29 See Loftur Guttormsson, "Fræðslumál," 153–58, 164 and 174.

30 Until the nineteenth century there were no schools in Iceland, except the Latin schools in Hólar and Skálholt and their respective successors in Reykjavík and Bessastaðir. Children were taught at home or by their local parish priests. For a short overview, see, for example, Gunnar Karlsson, *Iceland's 1100 Years: History of a Marginal Society* (London: C. Hurst, 2000), 169–72.

31 See Loftur Guttormsson, "Fræðslumál," 158–59.

32 See Loftur Guttormsson, "Fræðslumál," 171–72.

33 Concise overviews of various aspects of the Enlightenment can be found in the article collection Ingi Sigurðsson, *Upplýsingin á Íslandi: Tíu ritgerðir*. Older, but still valuable, is Þorkell Jóhannesson, *Saga Íslendinga*, vol. 7, *Tímabilið 1770–1830: Upplýsingaröld* (Reykjavík: Menntamálaráð and Þjóðvinafélag, 1950); a more recent, concise overview is found in Gunnar Karlsson, *Iceland's 1100 Years*. The reasons behind the grass root-movement of lay historians slightly later than Gunnlaugur are analysed in Sigurður Gylfi Magnússon and Davíð Ólafsson, "Barefoot Historians".

Biography of Gunnlaugur Jónsson and His Manuscripts

Gunnlaugur Jónsson was born in 1786, probably at Gröf in Höfðaströnd in Skagafjörður. It is likely that he grew up a few kilometres south of Gröf at the farm Tumabrekka in Óslandshlíð, where his parents were farmers. In 1819 he married Bergljót Jónsdóttir, who was from this area as well. They had eleven children, five of whom reached adulthood and two of whom were born in Gröf. In 1823 the family moved to Skuggabjörg in Deildardalur, less than five kilometres east of Gröf, where they lived until Bergljót's death in 1863. Gunnlaugur then went to live with his nephew, Sigmundur Pálsson (1823–1905), at Ljósstaðir in Hofssókn, where he died in 1866. It is said that he was blind for the last twelve years of his life and that he was an excellent farmer and very hospitable.³⁴ He is furthermore said to have been a great lay scholar and a talented poet.³⁵ Today he is known, albeit not widely, as the author of the *Aldarfarsbók*, Icelandic annals covering the years 1801–66.

There are approximately 30 manuscripts in his hand now extant and kept in the *Landsbókasafn Íslands*.³⁶ They can be divided into three groups: prose literature, metrical literature and non-fiction. This division also reflects to a certain extent the development or different stages of Gunnlaugur's scribal activities. The group with prose literature consists of manuscripts dating to the 1830s, or more precisely, manuscripts in which Gunnlaugur states the years 1833–38 in colophons. The second group with metrical literature consists of manuscripts that are dated to between 1840 and 1854. The third group with non-fiction, which is also the largest group, spans the whole period of Gunnlaugur's scribal activities. Within this group is Gunnlaugur's diary, now Lbs 1588 8vo, which he kept from 1801 until 1854. The bulk of the manuscripts from this group, however, is dated

34 Bólu-Hjálmar (1796–1875) composed a poem about Gunnlaugur's hospitality, contained in, for example, Lbs 1507 8vo and HSk 393 8vo and printed in Hjálmar Jónsson frá Bólu, *Ritsafn*, vol. 1, *Ljóðmæli*, ed. Finnur Sigmundsson, new ed. (Reykjavík: Ísafoldarprentsmiðja, 1965), 40.

35 On Gunnlaugur's biography, see Páll Eggert Ólason, *Íslenzkar æviskrár: Frá landnáms-tímum til ársloka 1940*, 5 vols. (Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 1948–52), 2:215; and Eiríkur Kristinsson, *Skagfirzkar æviskrár: Tímabilið 1850–1890*, 2nd ed. (Akureyri: Sögufélag Skagfirðinga, 1988), 1:90–92.

36 See Páll Eggert Ólason, *Skrá um handritasöfn Landsbókasafns*; and *Handritasafn Landsbókasafns: 1. aukabindi*.

to the 1840s and 1850s. In other words, Gunnlaugur was always writing non-fictional, mostly historical manuscripts during his scribal career; he copied sagas and other prose literature in the 1830s, but moved to poetry and historical works in his later years. This also shows that he was most active during the 1840s and 1850s, from when he was in his mid-fifties until he ceased his scribal activities due to blindness.

It is, however, rather difficult to date precisely his manuscripts based on palaeographic features. His script in his non-fictional manuscripts is very distinct and consistent, with few changes over the years. After an analysis of his diary, Lbs 1588 8vo, which he may or may not have written over the span of 55 years, it seems that he changed writing the st-ligature and the capital H. The st-ligatures have usually a round top until c. 1835, but afterwards slightly more often a dip in the top bow. It seems, however, that this feature does not occur often enough for secure datings. The capital H, it seems, is written with a straight cross bar until c. 1848 and from c. 1815–17 onwards either with a straight cross bar or with a connecting line between the two ascenders. After c. 1848 he wrote it almost exclusively with a broken cross bar and only in some instances with a straight cross bar. The consistency in script and the resultant difficulties in dating Gunnlaugur's manuscripts connote that we cannot be sure when exactly he started working on his diary or *Aldarfarsbók*. It also means that we do not know for certain when or how his scribal activities started, more so because he does not mention any of this in his diary or other manuscripts. It seems, however, that some of his historical and non-fictional manuscripts might have been written before c. 1840. Lbs 484 8vo, for example, contains both annals covering the years 874–1800 and lists of abbots. It is dated to c. 1820,³⁷ but the occurrence of round-topped st-ligatures and capital Hs with a straight bar and with a connecting line suggest that it was written some time between c. 1815 and c. 1835. Gunnlaugur probably started to write the list of priests, now contained in the miscellany JS 617 4to, before 1838. Lbs 1273 8vo, containing the *Aldarfarsbók* until 1846 and dated to c. 1840–46,³⁸ was perhaps started earlier. Nevertheless, the bulk of these non-fictional manuscripts was written in the 1840s and 1850s.

37 See Páll Eggert Ólason, *Skrá um handritasöfn Landsbókasafns*, 2:100.

38 See Páll Eggert Ólason, *Skrá um handritasöfn Landsbókasafns*, 2:247.

Scribal Network 1: Prose and Poetry Manuscripts

The three manuscripts in the group containing prose literature will serve as the starting point for the analysis of Gunnlaugur's scribal network. Lbs 726 4to, written in 1833, contains *Margrétar saga* and a collection of *ævintýri*.³⁹ ÍB 250 4to contains *Íslendingasögur* and *-þættir* and was written in 1834–38. ÍB 277 4to from 1833–34 contains *fornaldar-* and *riddarasögur*, *ævintýri* and some short texts of an informative character.⁴⁰ None of these manuscripts reveal any definite information about Gunnlaugur's scribal network,⁴¹ even though they are of great interest for various other reasons.⁴²

The group of manuscripts with metrical literature, including *rímur*, contain possible information about Gunnlaugur's scribal network. In this group there are 13 manuscripts that were written entirely or partly by Gunnlaugur.⁴³ These include a five-volume collection, written between 1840 and 1845, and a four-volume collection, written between 1840 and 1854.⁴⁴ The manuscripts contain poems and verses from both the most

39 The date is written at the bottom of fol. 48v. In the catalogue of the *Landsbókasafn*, the scribe of Lbs 726 4to is listed as anonymous, see Páll Eggert Ólason, *Skrá um handritasöfn Landsbókasafns*, 1:332. However, a comparison of the handwriting and layout of this manuscript and of ÍB 250 and 277 4to clearly prove that Gunnlaugur is the scribe.

40 See Páll Eggert Ólason, *Skrá um handritasöfn Landsbókasafns*, 2:788 and 793–94.

41 A comparison of *Hauks þáttur hábrókar* in ÍB 277 4to and Lbs 2796 4to, a manuscript owned by Halldór konrektor 'vice rector' Hjálmarsson (1745–1805), shows that the latter could have been the exemplar of ÍB 277 4to. A comparison of *Sneglu-Halla þáttur* in ÍB 250 4to and Lbs 355 4to, a manuscript also owned by Halldór and with marginal variants from a manuscript written by the Rev. Jón Helgason, shows that the text in ÍB 250 4to agrees with the variants from the Rev. Jón's manuscript. This makes it possible that Gunnlaugur used manuscripts that were once owned, or perhaps borrowed, by Halldór as his exemplars, but this seems too vague for any decisive statement about Gunnlaugur's scribal network.

42 ÍB 277 4to, for example, seems to be targeted at a female audience, as it contains mostly sagas that have either female heroes or strong, courageous female helpers of the male heroes, see Silvia Hufnagel, "*Sörla saga sterka*: Transmission Studies of a Fornaldarsaga" (Ph.D. diss., University of Copenhagen, 2012), 146–48.

43 See Páll Eggert Ólason, *Skrá um handritasöfn Landsbókasafns*; and www.handrit.is for detailed manuscript descriptions and photographs. The catalogue's attribution of ÍB 27 8vo to Gunnlaugur (see Páll Eggert Ólason, *Skrá um handritasöfn Landsbókasafns*, 3:6) is most likely incorrect, as a comparison with the script of ÍB 277 4to shows.

44 These are JS 254–58 4to and JS 588–91 4to respectively, see Páll Eggert Ólason, *Skrá um handritasöfn Landsbókasafns*, 2:537–38 and 602–3. The other manuscripts are Lbs 1213 4to, Lbs 563 8vo, Lbs 1765 8vo and ÍB 267 8vo. If Gunnlaugur is one of the scribes of Lbs 1213 is not entirely clear. It is doubtful that he is the scribe of fols. 74–91, as is claimed in the catalogue (see Páll Eggert Ólason, *Skrá um handritasöfn Landsbókasafns*, 1:473), but he is probably the scribe of fols. 46–73.

famous poets of Iceland and some rather unknown local poets that were in several cases Gunnlaugur's neighbours or relatives. To name but two examples, poems by the Rev. Hallgrímur Pétursson and Guðmundur Kolbeinsson at Marbæli are included. Hallgrímur (1614–74) was the most outstanding Icelandic poet of his time, if not of all time.⁴⁵ It is possible that Gunnlaugur knew some of Hallgrímur's poems by heart or that he even owned some printed books containing them. In either case it would not have been difficult for Gunnlaugur to get hold of an exemplar, but it means that no information about Gunnlaugur's scribal network can be obtained in this instance. It cannot be established whether he made use of his own memory, printed books or handwritten manuscripts, either in his own possession or borrowed from somebody else. However, the case is different with Guðmundur Kolbeinsson (1770–1846), a contemporary of Gunnlaugur's and a farmer at Marbæli,⁴⁶ which lies in the vicinity of Gunnlaugur's home. Information about Guðmundur is even scarcer than that about Gunnlaugur, and only a few of Guðmundur's poems are extant. It is not clear how Gunnlaugur was able to include a poem by Guðmundur in one of his manuscripts.⁴⁷ In general, the manuscripts with metrical contents thus prove that Gunnlaugur used local, perhaps oral, sources and popular sources that were easily available in various media.⁴⁸

45 A team of scholars, based at the Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum in Reykjavík, is currently working on an eight-volume edition of his complete works. By now four volumes have been published, see Hallgrímur Pétursson, *Ljóðmáli*, ed. Margrét Eggertsdóttir, Svanhildur Óskarsdóttir, Kristján Eiríksson and Þórunn Sigurðardóttir, Rit-safn Hallgríms Péturssonar, vols. 1.1–1.4, Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum, Rit, vols. 48, 57, 64, 75 (Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum, 2000–).

46 See Páll Eggert Ólason, *Íslenzkar æviskrár*, 2:168.

47 It seems possible that he wrote it down while or after his neighbour recited it. This implies that Gunnlaugur used oral sources, in this case a first-hand source, which would be an important reference to Gunnlaugur's scribal network. It is of course also possible that somebody, perhaps even Guðmundur himself, wrote the poem down and that Gunnlaugur copied it from such a written source. A similar case concerns the poems by Bólu-Hjálmar, a contemporary poet of Gunnlaugur who is mentioned in Gunnlaugur's diary as a visitor, see, for example, Lbs 1588 8vo, fol. 451v:18–19 for the days 18–19 June 1852. Poems by Bólu-Hjálmar are also included in Gunnlaugur's poetry collections, for example in JS 588 4to. This makes it perhaps more likely that Gunnlaugur used first-hand sources.

48 Davíð Ólafsson came to similar conclusions concerning the scribal community in Akranes. Sighvatur Borgfirðingur used oral and written sources for his numerous poetry manuscripts; the oral sources were both the poets themselves and other members of the com-

Scribal Network 2: Non-Fictional Manuscripts

The third and largest group of manuscripts is a more reliable and fruitful source of information about Gunnlaugur's scribal network. It contains historical and other informative, non-fictional texts, such as descriptions of church farms, lists of graduates and successions of priests in various parishes. Gunnlaugur's main interest lay in parishes, priests, graduates and other annalistic information. His *Aldarfarsbók* contains information divided into the categories weather, catch, accidents, deaths and official appointments. The information is usually written in key words, half-sentences and sentences, with the year written in the outer margin. What differentiates Gunnlaugur's *Aldarfarsbók* from many other Icelandic annals is its surprisingly clear and consistent structure. It can be best described as topical, in opposition to a chronological structure. Most annals start annual entries with information about the weather during winter and continue with deaths, official appointments or news and noteworthy incidents. The rest of these annual entries follow the same routine for the following seasons. The *Vallaannáll*, annals covering the years 1659–1737 by the Rev. Eyjólfur Jónsson (1670–1745) from Vellir, can serve as an example. The entry for 1692 starts with the weather during winter and a partial lunar eclipse, theft, the catch and the weather in spring and official appointments. After an interlude of the death of an Icelander in Copenhagen that winter, the entry continues with weddings, a murder, official business and the weather, hay and catch during summer. The entry ends with outward voyages, a court case, the weather during autumn and winter and foreign news.⁴⁹ The structure of these annals is thus chronological or cyclic even within their yearly entries. Gunnlaugur, however, uses a topical structure, insofar as he divides his annual entries into topics such as the weather and catch. He even enhances the structure by using headings for these categories. The structure is also quite consistent. He uses the same headings and the same order of headings throughout almost all of

munity in Akranes, the written sources were both Sighvatur's own older transcripts and transcripts from others, including autographs. See Davíð Ólafsson, "Scribal Communities in Iceland," 45–6.

49 See Hannes Þorsteinsson, ed., *Annálar 1400–1800* (Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 1922–27), 1:418–21.

his *Aldarfarsbók*.⁵⁰ One of the very few similarly structured annals is, to my knowledge, the *Djáknnaannáll* by Tómas Tómasson (1756–1811) from Stóra-Ásgeirsá in Víðidalur. Here there are headings, too, which structure the contents of the yearly entries.⁵¹ In general, the geographical horizon in Gunnlaugur's annals is quite broad. Although the focus is on the North and especially Skagafjörður, Gunnlaugur includes a great deal of information from the other districts and quarters of Iceland. There is, however, no real critical reflection on the information or source criticism detectable; something that Gunnlaugur has in common with other lay historians such as Gísli Konráðsson and Sighvatur Borgfirðingur.⁵²

The *Aldarfarsbók* is contained in two manuscripts: Lbs 1273 8vo and Lbs 1301 4to. The former, written solely by Gunnlaugur and dated in the catalogue to c. 1840–46 but which he might have started earlier than that,⁵³ covers the years 1801–46 and was the exemplar or source of the latter. This manuscript was written by Gunnlaugur and his nephew Sigmundur Pálsson (1823–1905) from Ljósstaðir, probably between c. 1848 and 1866.⁵⁴ It covers the years 1801–66 and divides entries of deceased from 1817 onwards into *merkis folks lát* 'deceased notables' and *bænda og alþýðu folks lát* 'deceased farmers and common people', whereas Lbs 1273 8vo has only one, overall category of deceased. Some entries which are crossed out in Lbs 1273 8vo are not included in Lbs 1301 4to. Lbs 1273 8vo is in general

50 Gunnlaugur applied the same structure even to his other annals, albeit without headings, and to his diary.

51 See Guðrún Ása Grímsdóttir, ed., *Annálar 1400–1800* (Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 1987), 7:35–330. The structuring and headings are similar to Gunnlaugur's, though not the same. The *Djáknnaannáll* combines, for example, information about the weather and catch under one heading, whereas Gunnlaugur divides the information into two paragraphs with separate headings.

52 See Magnús Hauksson, "Die Laienhistoriker in Island," 34.

53 See Páll Eggert Ólason, *Skrá um handritasöfn Landsbókasafns*, 2:247 and above.

54 As the entries contain some forms of a capital H with a broken bar, it seems likely that Gunnlaugur wrote the manuscript after c. 1848. According to information about the verso-side of the fly-leaf, Gunnlaugur covered the years 1801–60 on pp. 1–251, where Sigmundur took over and wrote pp. 251–320. As previously mentioned, Gunnlaugur was apparently blind for the last twelve years of his life, which would mean that he could not have written the entries for 1854/55–60; these entries are indeed very clearly written and differ from his usual hand. The script is still more similar to Gunnlaugur's hand than to Sigmundur's, though, and I therefore believe that Gunnlaugur wrote the entries until 1860. The catalogue dates the manuscript to c. 1840–66, see Páll Eggert Ólason, *Skrá um handritasöfn Landsbókasafns*, 1:493.

slightly more extensive and detailed than its copy, although many entries are identical.

Another manuscript belonging to the third group, JS 334 4to, contains annals that Gunnlaugur compiled. The manuscript was probably written c. 1840–50⁵⁵ and is divided into two parts. The first part contains annals of the period 866–1600, with information mostly concerning accidents or noteworthy incidents and deaths, but also information about the weather. Gunnlaugur noted in a considerable number of instances his sources, for the most part *Íslendingasögur* such as *Njáls saga* and *Sturlunga saga*. He mentions, for example, the battle at Viðines in his entry for the year 1208 and ends with a reference to *Sturlunga saga*, where this battle is described in great detail. Gunnlaugur's entry reads: "Ó höpp. Bardagi i vidirnesi i Hjaltadal, fjell þar Kolbeinn Tumason – Þordur prestur Einarsson – og Brúsi prestur – *Sturlunga Saga* 3ia þ. 3ia kap:" [Accidents. Battle in Viðines in Hjaltadalur. Kolbeinn Tumason, the Rev. Þórður Einarsson and the Rev. Brúsi were killed there. *Sturlunga saga*, 3rd þ[?], 3rd chapter]⁵⁶ The second part of this manuscript comprises annals for the years 1601–1800, with a title-page⁵⁷ and a preface in which Gunnlaugur informs the reader about his reasons for taking upon the task of compiling the annals and their sources. He states that he has met with rather many uninformed opinions about the past weather, catch and accidents and that he wants to prove that Iceland has not taken a turn for the worse, but that such incidents as described in his annals are not out of the ordinary. This wish for education

55 It is dated to c. 1840 in the catalogue, see Páll Eggert Ólason, *Skrá um handritasöfn Landsbókasafns*, 2:554.

56 JS 334 4to 1, pp. 36:30–37:1. The transcriptions in this article are semi-diplomatic, with the original punctuation, a slightly normalised orthography and expanded abbreviations in italic. Translations are my own.

57 Although the title page labels the annals as *Aldarfarsbók*, it is not entirely clear which term Gunnlaugur himself used for these annals. The title page was possibly written by somebody else, as the script is not similar to Gunnlaugur's, who was furthermore not in the habit of supplying his historical manuscripts with title pages. In the preface to the second part, he only refers to his "blöd" [pages], JS 334 4to 2, p. 3:10, and the first part does not have a title page or preface at all. Gunnlaugur wrote, however: "*Aldarfars Bók frá 1800 framm haldid*" [*Aldarfarsbók* from 1800 continued] as title on fol. 1r in Lbs 1273 8vo, which suggests that he considered his annals covering the time before 1800 also as part of his *Aldarfarsbók*. He must have changed his mind at some point, though, because in his annals in Lbs 484 8vo we read "Registr" [Register], 1, p. 1:1, and "Annalar frá 1600" [Annals from 1600], 2, p. 1:1. I therefore apply the term *Aldarfarsbók* only to his annals covering the nineteenth century.

of his contemporaries and positive outlook on history, including his own time, might be influenced by the Enlightenment insofar as the movement's general intellectual ideas had eventually spread from the leaders of the country to the lower strata of society. This does not make Gunnlaugur an active or deliberate proponent of the Enlightenment but shows the ways in which its concepts reached the general public.⁵⁸ Gunnlaugur's preface can furthermore be classified as scholarly, or perhaps pseudo-scholarly, as the statement on his sources and aims bears witness.

Gunnlaugur lists in his preface as some of his sources *Mannfækkun af hallerum* by Bishop Hannes Finnsson, Jón Espólin's *Árbækur*, protocols of the *Alþingi*, genealogies, newsletters (*fréttabréf*) and metrical annals (*ljóðaannálar*) by the provost Þorlákur Þórarinnsson (1711–73), the Rev. Jón Jónsson from Kvíabekkur (1739–85) and the Rev. Jón Hjaltalín (1749–1835). Bishop Hannes Finnsson (1739–96) published *Historia ecclesiastica islandiae*, a history of Christianity in Iceland compiled by his father, Finnur Jónsson. Hannes wrote, among other works and studies, *Mannfækkun af hallerum*, a work on the hard times that Iceland had to endure between the twelfth century and 1789.⁵⁹ And although annalistic writing diminished during the Enlightenment, *Íslands árbækur í söguformi* or *Árbækur Espólins*, annals by Jón Espólin (1769–1836) covering the years 1262 onwards and published in 12 volumes between 1821 and 1855, enjoyed great popularity.⁶⁰ Poems of both the Rev. Jón from Kvíabekkur and the Rev. Jón Hjaltalín are contained in Gunnlaugur's poetry collections.⁶¹ A considerable number of manuscripts containing *tíðavísur* 'verses of times' and similar poetry by the Rev. Þorlákur are extant, as well as a small number of *tíðavísur* by the Rev. Jón from Kvíabekkur,⁶² which Gunnlaugur might have utilised,

58 It is possible that Gunnlaugur's words of optimism are a paraphrase of Hannes Finnsson's introduction to his *Mannfækkun af hallerum* or a general expression used in introductions, but they nevertheless express a view on history that has its roots in the Enlightenment.

59 The *Historia ecclesiastica* was published in Latin in Copenhagen in four volumes 1772–78, with a reprint from 1970. *Mannfækkun* was published by Jón Eypórsson and Jóhannes Nordal in Reykjavík, also in 1970, but Gunnlaugur mentions its publication as the 14th volume within the series *Rit Lærdómslistafélagsins* from 1796, see JS 334 4to 2, p. 3:16–17. Gunnlaugur used sources from both media, handwritten as well as printed, and he seems to have used the different media indiscriminately.

60 See Ingi Sigurðsson, "Sagnfræði," 265.

61 See Páll Eggert Ólason, *Skrá um handritasöfn Landsbókasafns*, 2:538 and 603.

62 See Páll Eggert Ólason, *Skrá um handritasöfn Landsbókasafns*, *Handritasöfn Landsbókasafns*:

although it is not possible to determine a specific source or manuscript. The Rev. Jón Hjaltalín was one of the foremost poets of his time and has even been called a “best-selling author” by the standards of his day,⁶³ with an abundance of extant copies of his literary works, both in handwritten and printed form. During his lifetime, more than fifty of his psalms were published in Magnús Stephensen’s psalm book, printed in Leirárgarðar in 1801 (the *Aldamótabók*), followed by posthumous publications of poems. Although he was forgotten for some time, some of his works have recently been printed and published.⁶⁴ The Rev. Jón was perhaps best known for his religious poetry,⁶⁵ but had wide interests in literature, politics, law and history.⁶⁶ It was most likely the Rev. Jón’s *Fimtiu og sex tíðavísur*, printed in Copenhagen in 1835 and transmitted in a number of manuscripts, that Gunnlaugur used as source. It is unlikely that the two men, the Rev. Jón Hjaltalín and Gunnlaugur, met personally, but the Rev. Jón’s *tíðavísur* were widely known and are cited in extracts in Jón Espólin’s *Árbækur*,⁶⁷ which Gunnlaugur also cites as sources and whose author he sporadically mentions in his diary. It is also possible that Gunnlaugur became familiar with the Rev. Jón’s work through his acquaintance Einar Bjarnason (1782–1856), a lay historian working under the Rev. Jón Konráðsson (1772–1850) at Mælifell. However, for more reliable statements about Gunnlaugur’s sources, such as the genealogies and newsletters that he mentioned, and his scribal network other sources have to be consulted.

1. *aukabindi*; Lárus H. Blöndal, ed., *Handritasafn Landsbókasafns*; 2. *aukabindi* (Reykjavík: Landsbókasafn, 1959); Grímur M. Helgason and Lárus H. Blöndal, eds., *Handritasafn Landsbókasafns*; 3. *aukabindi* (Reykjavík: Landsbókasafn Íslands, 1970); Grímur M. Helgason and Ögmundur Helgason, eds., *Handritasafn Landsbókasafns*. 4. *aukabindi* (Reykjavík: Landsbókasafn Íslands – Háskólabókasafn); and www.handrit.is.

63 Driscoll, *The Unwashed Children of Eve*, 76. A thorough analysis of the Rev. Jón’s literary work can be found there, as well as a detailed biography.

64 For example Jón Hjaltalín, *Fjórar sögur frá hendi Jóns Oddssonar Hjaltalín*, ed. Matthew James Driscoll, Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, Rit, vol. 66 (Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, 2006), an edition of four sagas either written or translated by the Rev. Jón.

65 See Driscoll, *The Unwashed Children of Eve*, 78.

66 See Driscoll, *The Unwashed Children of Eve*, 88–89, 208 and 213.

67 See Jón Espólin, *Íslands árbækur í sögu-formi* (Copenhagen: Hið íslenska bókmenntafélag, 1821–55; reprint, Reykjavík: [s.n.], 1942–47), 9:112–14.

Scribal Network 3: Gunnlaugur's Diary

A manuscript in Gunnlaugur's hand that contains an abundance of possible information about his scribal network is the diary that he kept from 1801–54, Lbs 1588 8vo. This diary is what Davíð Ólafsson calls an 'almanac diary'. Such diaries contain a calendar, brief information about the weather, travels and guests; they are concise and rather impersonal. Usually there is one page per month and entries consist of a few words or one line per day.⁶⁸ The structure of Gunnlaugur's diary follows this pattern. He normally used one page per month and divided the space up in three parts. On the top left of the page there is a calendar including symbols for moon phases and an indication of Sundays and other important church days. On the top right part there are daily entries on the weather, work, travels and guests, and on rare occasions also personal information. He noted, for example, when his children were born: on 22 March 1822 we read: "fór eg tvýveigis upp ad Brúarlandi Fæðdest mér pilt barn, sem skyrt var Baldvin af presti Sjra Benjamin" [I went twice to Brúarland. My son was born, who was christened Baldvin by the Rev. Benjamin].⁶⁹ The entries are usually just a few words, but extend to a few lines in some instances. On the bottom part of the page there is general information about the weather of the year, catch, wool, hay and grass, accidents, deaths, official appointments and ordinations and other noteworthy incidents, structured with headings. This part, which concerns all of Iceland, albeit with a specific focus on the North, and Skagafjörður in particular, can extend to whole pages after the entries of December, if more space was needed. This part of the diary seems to have served as a basis for the *Aldarfarsbók*. Usually Gunnlaugur used one quire of paper per year for his diary, but inserted sometimes notes written on slips of paper, such as cut-up letters or bills. According to Davíð Ólafsson, the combination of almanacs and annals is clear in Gunnlaugur's diary; on the one hand there is the typical information of almanacs, such as the calendar, but on the other hand there is annalistic information that concerns the whole country, such as the catch and official appointments.⁷⁰

68 See Davíð Ólafsson, "Bækur lífsins. Íslenskar dagbækur og dagbókaskrif fyrr og nú" (MA diss., Háskóli Íslands, 1999), 70–71 and 91.

69 Lbs 1588 8vo, fol. 179r:4–7.

70 See Davíð Ólafsson, "Bækur lífsins," 106–7.

Judging from the codicological and palaeographical evidence, Gunnlaugur Jónsson did not write his diary entries every day, but rather, once a year. The script and colour of ink are consistent within the annual entries. It therefore seems likely that he jotted down notes every day or every few days somewhere else, perhaps in a notebook, printed almanac or any scrap of paper that was at hand. Unfortunately nothing of this kind is extant. It also seems possible that he did not start this manuscript in 1801, but rather a few years later, and copied somebody else's weather notes for the first few years in retrospect. There are only three personal entries for the year 1801, three for 1802 and two for 1806. For the years 1807–10, the only personal notes that Gunnlaugur kept are his descriptions of his fishing trips to the South of Iceland in spring. It is not until 1811 that he starts writing down information about journeys in his local district or other personal information. The palaeographical features suggest that he wrote the diary over the span of years, but does not allow for a precise dating.

There are several people, contemporaries of Gunnlaugur, who kept similar almanac-diaries and who could have inspired him to keep his own, although it ought to be mentioned that keeping a diary was, while not as usual as today, not uncommon in the eighteenth and nineteenth centuries. Printed Icelandic almanacs were available already at the end of the sixteenth century, and personal diaries developed from almanacs with information about the weather.⁷¹ In the eighteenth and nineteenth centuries it was mostly clergymen and officials who kept diaries, usually in the form of almanacs with short entries.⁷² There are, however, a large number of extant diaries written by laymen, without an official post.⁷³

It is possible that Gunnlaugur used the diary of Jón Espólin, Lbs 696 8vo, as inspiration. Jón Espólin started his diary in 1797, when he was still in the West of Iceland, and usually wrote one line of notes per day, although not for every day. The entries are about the weather, farming and guests and include symbols for moon phases and references to other entries, but no calendar. He wrote his entries every day, as codicological and palaeographic evidence, such as individual letter shapes and ink colour, prove. He also included lists of deceased persons, sorted

71 See Davíð Ólafsson, "Bækur lífsins," 76 and 82.

72 See Davíð Ólafsson, "Bækur lífsins," 83.

73 See Davíð Ólafsson, "Bækur lífsins," 87.

into *minoris notæ* 'lesser known' and *majoris notæ* 'better known'. Although Gunnlaugur adopts a different style of the overall structure of the diary and daily entries, it seems likely that he used this classification of people into better and lesser known (or officials and non-officials) for his own lists of the deceased. Furthermore, Gunnlaugur started writing down more personal entries in 1811, including visits to Viðvík, where Jón lived between 1806 and 1822.⁷⁴ Jón himself never mentions Gunnlaugur in his diary, and entries about the weather, which constitute the main content of both Gunnlaugur's and Jón's diaries, are different. Gunnlaugur did, however, state that he used Jón's *Árbækur* as a source for his *Aldarfarsbók*, as mentioned above. In general, it seems that Gunnlaugur did not have a direct model for his diary, but drew on the general idea of keeping almanacs and diaries.

One of Gunnlaugur's first personal entries in the diary gives information about possible influences on his scribal activity. On 29 September 1801 he wrote "gékk eg [i] SKýdadalnum. fór so fram[m] [i] Hofstada Sel umm kvöldid hvar eg átti heima" [I went [to] Skíðadalur, then out to Hofstaðasel where I lived].⁷⁵ At this time Halldór *konrektor* 'vice rector' Hjálmarsson (1749–1805), a close friend of Jón Espólin,⁷⁶ lived there. After he graduated from the Latin school in Hólar, he became the scribe of Ólafur Stefánsson, *stiftamtmaður* 'governor' and father of Magnús Stephensen. Later Halldór became the rector of the Latin school and was, according to biographical information compiled in *Íslenzkar æviskrár*, industrious in preserving the see's library.⁷⁷ At least 30 manuscripts in his hand, and nearly the same number of manuscripts partly written by him, are extant today. They are mostly in Icelandic, but also in Latin, Danish and German, and cover a broad range of literature and learned works: linguistic, literary and also historical material of some sort, for example genealogies, lists of pupils and biographies of clergymen. When looking at the manuscripts in Halldór's hand, it becomes clear that he had strong

74 See Páll Sigurðsson, "Nokkur orð um Jón sýslumann Espólin, rit hans og embættisstörf," *Úlfjótur* 25 (1973): 45.

75 Lbs 1588 8vo, fol. 7r:22–25. Gunnlaugur's use of the past tense "átti" enforces the impression that he had not written the entry immediately, but at some later point when he had already moved away from Hofstaðasel.

76 See Þorkell Jóhannesson, *Tímabilið 1770–1830*, 498–99.

77 See Páll Eggert Ólason, *Íslenzkar æviskrár*, 2:256–57.

scholarly interests; he collated, for example, saga texts and added variants in the margins of his own manuscripts, including information about the sources of the variants, as described above. Some of his manuscripts are of importance in connection with Gunnlaugur. The annals of the county magistrate Sveinn Sölvason, covering the years 1740–75 in Iceland, contained in Halldór's manuscript JS 121 8vo (c. 1800),⁷⁸ are similar to Gunnlaugur's annals and his diary; for each year there is information about the general weather, deaths, accidents and noteworthy incidents. However, there are no headings like in Gunnlaugur's work and the order of topics is different. The wording is in some cases very similar, but in others, markedly different. The drowning of two fishermen is described thus in Sveinn's annals: "forgeck um Vorid átræðingr frá Munkaþveráklaustri í Lendingu vid Grímsey, tópuðust 2 menn af skipshófninni, enn hinir komust Lífs á Land" [An eight-oared boat from the monastery at Munkaþverá sank at the landing in Grímsey. Two men from the harbour were lost, but the other survived].⁷⁹ In Gunnlaugur's annals, however, the incident is described only briefly: "af áttæring frá Munkaþverá, vid Grímsey 2" [from an eight-oared boat from Munkaþverá, at Grímsey 2].⁸⁰ These similarities and differences make it likely that Gunnlaugur did not use the annals by Sveinn Sölvason in Halldór's hand as his exemplar, at least not concerning accidents and the weather, but it is possible that he knew them and consulted them for information about the catch. It seems thus possible that Halldór was one of the first people to influence Gunnlaugur and perhaps even introduced him to the works of his friend Jón Espólin.

Halldór Hjálmarsson was not the only learned man living at Hofstaðasel. Gísli Jónsson (1766–1837 or 1838) spent the summers of 1791–96 there, while he was the vice rector of the Latin school in Hólar, and lived there year-round between 1797 and 1806, after which he moved to Hólar. He married Halldór's daughter in 1796 and became parish priest of Stærri-Árskógur in Eyjafjörður in 1827. In 1838 he moved to his daughter at Neðri-Ás, where he passed away later that year.⁸¹ Gunnlaugur mentions those places regularly in his diary. In the years 1813 and 1817–19, Gunnlaugur

⁷⁸ See Páll Eggert Ólason, *Skrá um handritasöfn Landsbókasafns*, 2:644.

⁷⁹ JS 121 8vo, p. 2:16–19.

⁸⁰ JS 334 4to 2, p. 126:6–7.

⁸¹ See Páll Eggert Ólason, *Íslenzkar æviskrár*, 2:64–65.

made several trips to Hólar, for example on 19 November 1813: “fór eg upp ad Bjarna Stöðum og heim ad Hólum” [I went to Bjarnastaðir and to Hólar].⁸² After 1819 the visits were less frequent, but he was regularly at Neðri-Ás between 1823 and 1839, for example on 7 November 1838 – just a few days before the Rev. Gísli died: “fór eg ad Nedrási” [I went to Neði-Ás].⁸³ For the years 1835–38 there is one entry for each year concerning written communication between the two men.⁸⁴ There are admittedly not countless notes concerning the Rev. Gísli in Gunnlaugur’s diary, but he nevertheless mentions him more frequently than other learned men. It is most likely that he used several manuscripts written or owned by the Rev. Gísli as exemplars for his annals, as an exemplary comparison of weather entries for the year 1652 proves. The manuscript Lbs 3724 4to, written by the Rev. Gísli, seems to be a conflation of several annals covering the years from Iceland’s settlement until 1729, including excerpts of *Vatnsfjarðarannáll yngri*, followed by some sentences from *Sjávarborgarannáll*.⁸⁵ The manuscript Lbs 1210 4to, written by the Rev. Gísli, contains several annals, among them the so-called *Vallholtsannáll* by the Rev. Gunnlaugur Þorsteinsson (1601–74) from Vallholt. This annal describes the weather for the year 1652 such: “Vetr góðr, þó Vindasamr, og Frostamikill, Vor gott og Sumar, einkum Nordanlands, enn sydra og Vestra miðg Votsamt, svo ad ej nýttust hey og Elldividr” [Good winter, though windy and very frosty, good spring and summer, especially in the North, but in the South and West very wet, so that no good use could be made of hay and fire-wood].⁸⁶ Gunnlaugur describes it in this way: “Vetur góðr – vor gott – þó votsamt. Nýttist illa Elldividr” [Good winter, good

82 Lbs 1588 8vo, fol. 109r:16–18.

83 Lbs 1588 8vo, fol. 319r:9–10.

84 On 21 February 1837, for example, Gunnlaugur received a letter from the Rev. Gísli: “fjekk eg bref frá Sjra Gísla” [I received a letter from the Rev. Gísli], Lbs 1588 8vo, fol. 304v:25–26.

85 See Lbs 3724 4to, pp. 524:12–525:14. For *Vatnsfjarðarannáll yngri*, Lbs 3724 4to was compared with Hannes Þorsteinsson, Jón Jóhannesson, Þórhallur Vilmundarson, and Guðrún Ása Grímsdóttir, eds., *Annálar 1400–1800*, 8 vols. (Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 1922–2002), 3:129–30, which is based on ÍB 15 fol. and supplied with Rask 49. For *Sjávarborgarannáll*, the manuscript was compared with Hannes Þorsteinsson et al., *Annálar 1400–1800*, 4:290–91, which is based on Lbs 290 fol.

86 Lbs 1210 4to, p. 12:26–13:1.

spring, though wet. No good use could be made of fire-wood].⁸⁷ The similarities in the wording between Lbs 1210 4to, the manuscript written by the Rev. Gísli, and the annals written by Gunnlaugur, strongly suggest that Gunnlaugur used the Rev. Gísli's manuscript as one of his sources for his own annals.⁸⁸ When all this is taken into consideration – the similarities of the Rev. Gísli's and Gunnlaugur's manuscripts and historical works, the regular contact of the two men as documented in Gunnlaugur's diary – it seems that the Rev. Gísli Jónsson was one of the most important influences on Gunnlaugur's scribal and scholarly work.

In connection with Gunnlaugur, the diaries of the Rev. Jón Konráðsson (1772–1850) from Mælifell are perhaps relevant. The reverend was said to be among the most important historians of his time in northern Iceland.⁸⁹ He went to the Latin school in Hólar, where he graduated in 1794, and became an assistant priest in Glaumbær three years later. In 1807 he was appointed assistant provost in Hegranesþing and priest in Mælifell in 1810, which he kept until his retirement in 1835.⁹⁰ An almanac diary from the years 1799 and 1801–42 is extant today and kept under the shelf-mark ÍB 729 8vo in the *Landsbókasafn*. The Rev. Jón used a double page per month; on the left page there is a church calendar including information about moon phases, on the right page there is information about the weather, farming and visitors on one line per day. He also included lists of book loans, both borrowed and lent. It seems clear, however, that the Rev. Jón's diaries were no direct model for Gunnlaugur's and that they were certainly not used as an exemplar, if Gunnlaugur copied weather entries for his early years from somebody else, as the entries are different. On 2 January 1802, for example, Gunnlaugur notes "hreinf[t] lofft og pínu harka" [Clear air and a bit of frost], whereas the Rev. Jón writes only "Frost" [Frost].⁹¹ It is more important, however, that the Rev. Jón and Gunnlaugur met several times, as we can read in their diaries. Gunnlaugur wrote, for example,

⁸⁷ JS 334 4to 1, p. 36:24–25.

⁸⁸ The wording is identical in all extant manuscript copies of the *Vallboltsannáll* in the *Landsbókasafn*. The printed version adds the verb "var" after "vestra", Hannes Þorsteinsson, *Annálar 1400–1800*, 1:337.

⁸⁹ See Gísli Brynjúlfsson, "Jørgen Pjetr Havsteen," *Heimdallur* 9 (September 1884), 132.

⁹⁰ See Páll Eggert Ólason, *Íslenzkar æviskár*, 3:211.

⁹¹ Lbs 1588 8vo, fol. 10r:3–4; and ÍB 729 8vo, n.p.

on 17 December 1842: “gékk eg at Mælifelli” [I went to Mælifell].⁹² The Rev. Jón noted in his diary, too, that Gunnlaugur came to visit him, and furthermore that Gunnlaugur lent him a manuscript in octavo containing lists of vicars.⁹³ This manuscript could be Lbs 485 8vo, which has the year 1840 on its title page. Lbs 1209 4to, written by the Rev. Jón between c. 1830 and 1850,⁹⁴ contains lists of vicars and other church-related information, including an extract of Gunnlaugur’s annals 1601–1800.⁹⁵ This signifies that Gunnlaugur was an informant of the Rev. Jón and an active member of the network of scribes and historians of his time. It also proves that Gunnlaugur was not just influenced by others, but that he also exerted influence on scribes belonging to his network.

Scribal Network 4: Influence on Others

Daði Nielsson (1809–52), another lay historian, was in contact with both the Rev. Jón Konráðsson and Gunnlaugur. Daði is described as a scholar and poet who wrote a large number of manuscripts.⁹⁶ After the year 1830 he started to write annals, but gave up around 1835 or ‘36 and started working on biographies of priests instead.⁹⁷ Daði gave the Rev. Jón valuable information and assistance concerning the biographies of priests in the northern bishopric of Iceland that the Rev. Jón was compiling,⁹⁸ and the Rev. Jón in return helped Daði, for example by lending him books and manuscripts. In a letter dated 1 August 1840, the Rev. Jón asks Daði to return a manuscript that he had lent him.⁹⁹ In addition, the Rev. Jón’s diary contains notes about books and manuscripts that Daði lent him. For 1842, for example, there is an entry about a defective list of vicars in the see of Skálholt that the Rev. Jón borrowed.¹⁰⁰ Concerning Gunnlaugur,

92 Lbs 1588 8vo, fol. 267v:15.

93 See ÍB 729 8vo, n.p.

94 See Páll Eggert Ólason, *Skrá um handritasöfn Landsbókasafns*, 1:471–72.

95 See Lbs 1209 4to, fols. 54r–65v.

96 See Páll Eggert Ólason, *Íslenzkar æviskrár*, 1:303; *Skrá um handritasöfn Landsbókasafns*, *Handritasafn Landsbókasafns: 1. aukabindi*; and Lárus H. Blöndal, *Handritasafn Landsbókasafns: 2. aukabindi*.

97 See Jón Jónsson Aðils, “Daði Nielsson ‘fróði’ Aldarminning,” *Skírnir* 84 (1910): 117–37.

98 See Jón Jónsson Aðils, “Daði Nielsson ‘fróði’,” 134.

99 The letter is now part of the manuscript Lbs 1236 4to.

100 See ÍB 729 8vo, n.p.

there are a considerable number of diary entries noting when Daði came to visit, starting in 1847. Daði stayed usually overnight, for example 19–20 October 1851.¹⁰¹ There are furthermore two extant newsletters, *fréttabréf*, that he sent to Daði. The letters, contained in Lbs 1236 4to, are dated 18 December 1848 and 16 July 1849 respectively, and are about accidents, deaths, office appointments, other noteworthy incidents, etc.: in other words, topics that Gunnlaugur used in his own annals. This information was of interest to Daði, too, and he may have used it in his own research. Such newsletters were a popular means of circulating information, and an abundance of them are still extant today, for example newsletters sent to Halldór Hjálmarsson, which are now part of the manuscript ÍB 713 8vo. Newsletters are a material embodiment of the past scribal and scholarly network of Iceland, and as described above, Gunnlaugur utilised newsletters for his *Aldarfarsbók*.¹⁰²

Another person who was to some degree influenced by Gunnlaugur is his nephew Sigmundur Pálsson from Ljótssstaðir (1823–1905). Sigmundur grew up at the home of the Rev. Gísli Jónsson, mentioned previously as an influence on Gunnlaugr's work; Gísli was Sigmundur's teacher until 1844, when the latter went to study at the school in Bessastaðir. He returned to the North in 1850, became a merchant and *hreppstjóri* 'district officer' and produced handwritten newspaper-like letters that were circulated in the area.¹⁰³ Together with his paternal uncle, Gunnlaugur, Sigmundur is the scribe of two historical manuscripts, Lbs 1261 4to and Lbs 1301 4to. The latter was described above; it contains the *Aldarfarsbók* and Sigmundur took over as scribe on p. 251. Lbs 1261 4to was written between 1840 and 1870, according to the catalogue of the *Landsbókasafn*,¹⁰⁴ and consists of five loose booklets with lists of students, teachers and appointments of parish priests. The first and fourth booklets were written by Gunnlaugur

101 See Lbs 1588 8vo, fol. 443v:26–27.

102 Without an institutionalised framework for research, the Brothers Grimm used letters as a form of scholarly communication and to acquire source materials, see Lothar Bluhm, *Die Brüder Grimm und der Beginn der deutschen Philologie: Eine Studie zu Kommunikation und Wissenschaftsbildung im frühen 19. Jahrhundert*, Spolia Beroliensia, vol. 11 (Hildesheim: Weidmann, 1997). The parallels to the situation in Iceland, that had hardly any public schools and no university until the nineteenth century, are striking.

103 See Eiríkur Kristinsson, *Skagfirzkar æviskrár: Tímabilið 1890–1910* (Akureyri: Sögufélag Skagfirðinga, 1964), 1:256–57.

104 See Páll Eggert Ólason, *Skrá um handritasöfn Landsbókasafns*, 1:486.

alone and Sigmundur took over in the middle of the fifth booklet. For the second and third booklets, however, they alternated as scribes. Some of Sigmundur's scribal activity can be seen as having been instigated by Gunnlaugur and is a sign of his influence, albeit only on a limited scale in this case.

Bishop Steingrímur Jónsson (1769–1845) is perhaps the best known person who benefitted from Gunnlaugur's scribal and research activities today. He studied at the university in Copenhagen and worked as a scribe at the Danish Royal Chancery. From 1805 until 1810 he was the headmaster of the Latin school in Bessastaðir, then he was appointed to a parish and in 1824 he was made bishop of the Skálholt see. Steingrímur held many awards and was also a prominent politician. He is said to have been one of the most knowledgeable men of Icelandic history and genealogy, and there are many manuscripts extant containing his notes, drafts and works.¹⁰⁵ This famous and learned man was in contact with Gunnlaugur and borrowed one of his manuscripts containing information about parishes. In Lbs 180 4to, containing texts that focus on clergymen and parishes, we read “Utdreigid af Blöðum sem Monsr. Gunnlaugur Jónsson á Skuggabjörgum í Skagafyrði liedi mér i Julio 1839” [Excerpted from pages that Mr. Gunnlaugur Jónsson from Skuggabjörg in Skagafjörður lent me in July 1839].¹⁰⁶ On the first 81 leaves the manuscript contains the *Presbyterologia* by Hálfðan Einarsson that Gunnlaugur used for his own description of parishes, followed by Steingrímur's extract of Gunnlaugur's descriptions. Steingrímur copied the descriptions of the agricultural and geological advantages and disadvantages of the parishes and their respective farms, but leaves out information about the tax value of farms and biographical information about vicars. Lbs 1744 8vo is the manuscript in question that Gunnlaugur lent the bishop; Steingrímur noted the following on fol. 166r: “Gunnlaugur Jónsson á Skug(g)abjörgum í Skagafyrði hefir i Julio 1839 ljed mér þessi Blöd – og svo kallada árbók 1000 til 1763 *Steingrímur*” [Gunnlaugur Jónsson from Skuggabjörg in Skagafjörður lent me these pages in July 1839 – and the so-called yearbook

105 See Páll Eggert Ólason, *Íslenzkar æviskrár*, 4:348–49; *Skrá um handritasöfn Landsbókasafns, Handritasafn Landsbókasafns: 1. aukabindi*; and Lárus H. Blöndal, *Handritasafn Landsbókasafns: 2. aukabindi*.

106 Lbs 180 4to, fol. 82r:1–3.

1000-1763. Steingrímur]. Unfortunately, it is not clear what work the so-called yearbook might be, but it is most likely one of the annalistic manuscripts. It becomes clear, nonetheless, that Steingrímur took interest in Gunnlaugur's scholarly work and that Gunnlaugur's research was of use to him in his office as bishop and concerning his interest in Iceland's history.

It is of interest that a few years earlier, in 1833, Bishop Steingrímur lent the Rev. Jón Konráðsson from Mælifell a manuscript containing the *Presbyterologium* by Hálfðan Einarsson, which the Rev. Jón returned the following year after he had made a copy. This copy bears now the shelf-mark Lbs 1297 4to and contains a letter that the bishop sent to the Rev. Jón, along with his manuscript. It is possible that the exemplar is the first part of Lbs 180 4to (fols. 1-81) that Steingrímur wrote in 1810-11. The letter proves the ways in which members of Gunnlaugur's scribal network communicated and shared information.

Other sources prove, too, that Gunnlaugur was an active part of Iceland's scribal network, not just a passive recipient of texts. The Rev. Páll Erlendsson (1778-1852) farmed and resided at Brúarland, a farm neighbouring Gunnlaugur's home Skuggabjörg. Both he and the farm are often mentioned in Gunnlaugur's diary. The Rev. Páll wrote in a letter dated 3 September 1846 to the *Fornfræðafélag* that Gunnlaugur writes down any verse that he can get hold of and that he at that time had already copied approximately 300 verses in three volumes. Furthermore, the Rev. Páll wrote, Gunnlaugur lends them to others, even for extended periods of time and far and wide.¹⁰⁷

But Gunnlaugur Jónsson was not just a scribe of literary and historical manuscripts, he also wrote letters and other documents for his neighbours. In his diary we can, for example, read that he wrote a letter for a neighbour on 16 December 1830: "for eg út ad Stafsholi ad skrifa bref" [I went to Stafshóll to write letters].¹⁰⁸ Other neighbours used his services, too; on 2 April 1835, for example, "skrifadi eg i Gröf" [I wrote at Gröf].¹⁰⁹ Gunnlaugur even worked for the *sýslumaður* 'county magistrate', according

107 An excerpt of the letter is printed in Ögmundur Helgason, "Af sjónum séra Páls Erlendssonar," *Skagfirðingabók* 24 (1996): 182-84.

108 Lbs 1588 8vo, fol. 251v:14.

109 Lbs 1588 8vo, fol. 288v:4.

to a note in his diary on 6 September 1836: “var eg *vid* Sterfbús uppskrift ä Brúarlandi effter Syslumanns fullmakt” [I registered a probate inventory at Brúarland with authorisation of the county magistrate].¹¹⁰ It seems furthermore possible that Gunnlaugur wrote some entries in the *prestspjónustubók* ‘parish register’ for Hofsbíng between 1830 and 1838, as the handwriting of these entries is very similar to that in Gunnlaugur’s manuscripts.¹¹¹ On 9–10 May 1843 he even notes in his diary that he made entries in the *kirkjubækur* ‘church books’.¹¹² This proves that Gunnlaugur did not just copy manuscripts and compile annals for himself and other (lay) historians, but that his local community and the community’s leaders perceived him as a scribe.

Conclusion

This analysis of Gunnlaugur’s scribal network demonstrates the importance of Hólar. Many of Gunnlaugur’s informants and people who exerted influence on his scribal and historical activities went to the Latin school there. Perhaps the most influential person in this concern, the Rev. Gísli Jónsson from Stærta-Árskógur, was even a teacher there and had access to the see’s library. Much of the material that Gunnlaugur used can be traced back to manuscripts written or owned by the Rev. Gísli and other Hólar graduates. In particular, the information about ordinations, vicars and parishes stands in direct connection with Hólar, which proves that, although Jón Espólin might have inspired others, including Gunnlaugur, to conduct historical research, he was by no means the only or major person to do so, and that the bulk of source texts for historical research is connected with Hólar. This puts the learned centre Hólar and Skagafjörður into a stronger position as an integral and important part of historical research. The bishopric and school of Hólar provided a considerable part of sources for historical research in Iceland, even after the closing of the school – and also

110 Lbs 1588 8vo, fol. 299r:9–10.

111 See, for example, the entry under *athugasemdir* ‘notes’ of deaths in the year 1834 in the *prestspjónustubók* ‘parish register’, n.p., kept at the *Þjóðskjalasafn Íslands* under the signature BA/1.

112 See Lbs 1588 8vo, fol. 365r:10–11: “skrifadi i kyrkjubækur” [I made entries in the church books] and fol. 365r:13: “endti vid ad skrifa i kyrkju bækur” [I finished with the entries in the church books].

after the closing of the printing press. Learned men who went to school in Hólar or were connected to the place through their work or other ways proved to be important scholars of and lobbyists for historical research. Manuscripts produced in Hólar or by people connected to the place form an important part in the dissemination of this research and learned activities. As such, the geographical component proves to be of importance to the scribal activities and network of Gunnlaugur.

Even though Gunnlaugur might be nearly forgotten today, his entry in *Íslenzkar æviskrár*, one of the most exhaustive biographical work about Icelanders in print, suggests Gunnlaugur's important role and good social status during his lifetime. The majority of the entries are about clergymen and officials, which is perhaps to be expected, as more sources are extant about them, whereas source information or official documents about people without formal education are relatively scarce, at least until the nineteenth century. Although people without formal education constituted the majority of Iceland's population, biographical entries about them are still a minority, which makes them, including Gunnlaugur's, remarkable.

A certain, though vague, influence of the Enlightenment might also be detected; it is perhaps no coincidence that two major historical works that were written during the Enlightenment, *Árbækur Espólins* and Bishop Finnur Jónsson's *Historia ecclesiastica*, share the main topics of Gunnlaugur's historical manuscripts: annals and church history. Although the Enlightenment influenced annalistic writing and medieval historical studies either minimally or, indeed, not at all, interest in economic history increased during that time.¹¹³ Topics such as fishing, haymaking, egg collecting and bird hunting are included in seventeenth- and eighteenth-century Icelandic annals, at least those included in the series *Annálar 1400–1800*.¹¹⁴ Entries for medieval times and up until the seventeenth century contain, however, only limited information about these topics. *Skarðsannáll*, *Vallholtsannáll* and *Mælifellsannáll*, to name but a few examples, have rather short and general entries on the catch or haymaking. In later annals, and in entries that were made during the life time of the compiler, especially in detailed entries, there is more such information. *Espihólsannáll* and *Vatnsfjarðarannáll yngsti*, for example, inform regularly

113 See Ingi Sigurðsson, "Sagnfræði," 267 and 259.

114 See Hannes Þorsteinsson et al., *Annálar 1400–1800*.

on the catch and haymaking, and differentiate between regions in Iceland: for the year 1777 the catch was good, particularly in Flatey, and haymaking was poor in the West and South, according to *Espihólsannáll*.¹¹⁵ But even the only annalistic writer who structures his entries with headings like Gunnlaugur does – Tómas Tómasson in his *Djáknnaannáll* – does not have the catch and haymaking under a separate heading. It is not clear where Gunnlaugur got the idea from to use *aflabrögð* ‘catch’ as a heading.¹¹⁶ It is therefore possible that Gunnlaugur wrote annals according to century-long traditions in his home region despite the Enlightenment, but that the agricultural-economical category of catch and farming in Gunnlaugur’s diary and annals is perhaps inspired or strengthened by trends of the Enlightenment that eventually reached the lower strata of society. Additional expressions of some of the Enlightenment’s characteristics could be Gunnlaugur’s optimism concerning history and his wish to enlighten his contemporaries.

Gunnlaugur’s scribal activities seem to be motivated by personal, temporal and geographical factors. The aftermath of Enlightenment, together with the personal influence of the Hólar teachers Halldór *kon- rektor* Hjálmarsson and the Rev. Gísli Jónsson from Stærri-Árskógur, might have sparked Gunnlaugur’s interest in historical research. This study sheds more light on how the Enlightenment eventually reached and influenced the lower strata of Icelandic society at a time that is usually connected with later historical developments. It gives additional insights into the lives of common people and shows specific sides of Iceland’s scholarly and cultural past. By focusing on the activities and networks of a farmer without formal education, this study contributes toward a clearer and more complete picture of Icelandic culture. This article has furthermore shown that Gunnlaugur was not a passive member of Iceland’s scribal network, but that he was an active participant who shared his manuscript material and scribal abilities with both his local community and scribal network. It has also been shown that this scribal and scholarly network was deeply interconnected and consisted of both

115 See Jón Jóhannesson, Þorhallur Vilmundarson, and Guðrún Ása Grímsdóttir, eds., *Annálar 1400–1800* (Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 1955–87), 5:159–60.

116 He might have been inspired by *Eptirmæli atjándu aldar* by Magnús Stephensen, which he also mentions as one of his sources in JS 334 4to 2, pp. 3–4.

officials and laymen. It ought to be stated, though, that this study does not present Gunnlaugur's scribal network *in extenso*, but illuminates it with significant examples. This means that several prominent members are not mentioned, such as Gísli Konráðsson (1787–1877), whom Gunnlaugur also mentions in his diary.¹¹⁷ Other members of the network are perhaps not even discovered yet and wait for further research.

BIBLIOGRAPHY

MANUSCRIPTS AND DOCUMENTS

Þjóðskjalasafn Íslands, Reykjavík

BA/1 prestshjónustubók

Héraðsskjalasafn Skagfirðinga, Sauðárkrúkur

HSk 393 8vo

Landsbókasafn Íslands, Reykjavík

ÍB 15 fol.	JS 121 8vo	Lbs 2796 4to
ÍB 250 4to	Lbs 290 fol.	Lbs 3724 4to
ÍB 277 4to	Lbs 180 4to	Lbs 484–85 8vo
ÍB 27 8vo	Lbs 355 4to	Lbs 563 8vo
ÍB 267 8vo	Lbs 726 4to	Lbs 696 8vo
ÍB 713 8vo	Lbs 1209–10 4to	Lbs 1273 8vo
ÍB 729 8vo	Lbs 1213 4to	Lbs 1507 8vo
JS 254–58 4to	Lbs 1236 4to	Lbs 1588 8vo
JS 334 4to	Lbs 1261 4to	Lbs 1744 8vo
JS 588–91 4to	Lbs 1297 4to	Lbs 1765 8vo
JS 617 4to	Lbs 1301 4to	

Den Arnamagnæanske Samling, Copenhagen

Rask 49

¹¹⁷ Gunnlaugur wrote him a letter on 10 February 1841, see Lbs 1588 8vo, fol. 342v:12. It is also possible that they met, for example during the fishing seasons, which they both spent on Reykjanes.

PRINTED WORKS

- Bluhm, Lothar. *Die Brüder Grimm und der Beginn der deutschen Philologie: Eine Studie zu Kommunikation und Wissenschaftsbildung im frühen 19. Jahrhundert*. Spolia Beroliensia. Vol. 11. Hildesheim: Weidmann, 1997.
- Davíð Ólafsson. "Bækur lífsins: Íslenskar dagbækur og dagbókaskrif fyrr og nú." MA diss., Háskóli Íslands, 1999.
- . "Að æxla sér bækur með penna: Miðlun Íslendingasagna á 19. öld í handritum og prentuðum bókum." In *Íslenska söguþingið 30. maí–1. júní 2002: Ráðstefnurit*, edited by Erla Hulda Halldórsdóttir. 2 vols., 2:193–211. Reykjavík: Sagnfræðistofnun Háskóla Íslands, Sagnfræðingafélag Íslands and Sögufélag, 2002.
- . "Wordmongers: Post-Medieval Scribal Culture and the Case of Sighvatur Grímsson." Ph.D. diss., University of St. Andrews, 2009. <http://hdl.handle.net/10023/770> (accessed 15 September 2013).
- . "Scribal Communities in Iceland: The Case of Sighvatur Grímsson." In *White Field, Black Seeds: Nordic Practises in the Long Nineteenth Century*, edited by Anna Kuusmin and Matthew James Driscoll, 40–49. Studia Fennica Litteraria. Vol. 7. Helsinki: Finnish Literature Society, 2012.
- Driscoll, Matthew James. *The Unwashed Children of Eve: The Production, Dissemination and Reception of Popular Literature in Post-Reformation Iceland*. Enfield Lock: Hisarlik, 1997.
- . "'Um gildi gamalla bóka': Magnús Jónsson í Tjaldanesi und das Ende der isländischen Handschriftenkultur." In *Text – Reihe – Transmission: Unfestigkeit als Phänomen skandinavischer Erzählprosa 1500–1800*, edited by Anna Katharina Richter and Jürg Glauser, 255–82. Beiträge zur Nordischen Philologie. Vol. 42. Tübingen: Francke, 2012.
- Eiríkur Kristinsson, ed. *Skagfirzkar æviskrár: Tímabilið 1850–1890*. Vol. 1. 2nd ed. Akureyri: Sögufélag Skagfirðinga, 1988.
- , ed. *Skagfirzkar æviskrár: Tímabilið 1890–1910*. Vol. 1. Akureyri: Sögufélag Skagfirðinga, 1964.
- Giddens, Anthony. *Sociology*. 6th ed. Cambridge: Polity Press, 2009.
- Gísli Brynjúlfsson. "Jørgen Pjetr Havsteen." *Heimdallur* 9–10 (September–Október 1884): 129–32; 146–50.
- Grímur M. Helgason and Lárus H. Blöndal, eds. *Handritasafn Landsbókasafns: 3. aukabindi*. Reykjavík: Landsbókasafn Íslands, 1970.
- Grímur M. Helgason and Ögmundur Helgason, eds. *Handritasafn Landsbókasafns: 4. aukabindi*. Reykjavík: Landsbókasafn Íslands – Háskólabókasafn, 1996.
- Gunnar Karlsson. *Iceland's 1100 Years: History of a Marginal Society*. London: C. Hurst, 2000.
- Hallgrímur Pétursson. *Ljóðmali*, edited by Margrét Eggertsdóttir, Svanhildur Óskarsdóttir, Kristján Eiríksson and Þórunn Sigurðardóttir. Ritsafn Hallgríms

- Péturssonar. Vols. 1.1–1.4. Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum, Rit. Vols. 48, 57, 64, 75. Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum, 2000–.
- Hannes Þorsteinsson, Jón Jóhannesson, Þórhallur Vilmundarson, and Guðrún Ása Grímsdóttir, eds. *Annálar 1400–1800: Annales islandici posteriorum saeculorum*. 8 vols. Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 1922–2002.
- Hjálmar Jónsson frá Bólu. *Ritsafn*, edited by Finnur Sigmundsson. Vol. 1, *Ljóðmáli*. New ed. Reykjavík: Ísafoldarprentsmiðja, 1965.
- Hufnagel, Silvia. “*Sörla saga sterka*: Transmission Studies of a Fornaldarsaga.” Ph.D. diss., University of Copenhagen, 2012.
- Ingi Sigurðsson. *Íslensk sagnfræði frá miðri 19. öld til miðrar 20. aldar*. Ritsafn Sagnfræðistofnunar. Vol. 15. Reykjavík: Sagnfræðistofnun Háskóla Íslands, 1986.
- , ed. *Upplýsingin á Íslandi: Tíu ritgerðir*. Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 1990.
- . “Sagnfræði.” In *Upplýsingin á Íslandi: Tíu ritgerðir*, edited by Ingi Sigurðsson, 244–68. Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 1990.
- . “Þróun íslenskrar sagnfræði frá miðöldum til samtímans.” *Saga* 38 (2000): 9–32.
- Ingi Sigurðsson and Loftur Guttormsson, eds. *Alþýðumenning á Íslandi 1830–1930: Ritad mál, menntun og félagsshreyfingar*. Sagnfræðirannsóknir. Vol. 18. Reykjavík: Háskólaútgáfan, 2003.
- Jón Espólin. *Íslands árbækur í sögu-formi*. 12 vols. Copenhagen: Hið íslenska bókmenntafélag, 1821–55. Reprint: Reykjavík: [s.n.], 1942–47.
- Jón Hjaltalín. *Fjórir sögur frá hendi Jóns Oddssonar Hjaltalín*, edited by Matthew James Driscoll. Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, Rit. Vol. 66. Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, 2006.
- Jón Jónsson Aðils. “Daði Nielsson ‘fróði’: Aldarminning.” *Skírnir* 84 (1910): 117–37.
- Kristmundur Bjarnason. “Alþýðufræðsla í Skagafirði fram um síðustu aldamót: Nokkrar athuganir.” In *Gefið og þegið: Afmálsrit til heiðurs Brodda Jóhannessyni sjötugum*, edited by Þuríður J. Kristjánsdóttir, 221–46. Reykjavík: Iðunn, 1987.
- Kuismin, Anna and Matthew James Driscoll, eds. *White Fields, Black Seeds: Nordic Literary Practices in the Long Nineteenth Century*. Studia Fennica Litteraria. Vol. 7. Helsinki: Finnish Literature Society, 2013.
- Lárus H. Blöndal, ed. *Handritasafn Landsbókasafns: 2. aukabindi*. Reykjavík: Landsbókasafn, 1959.
- Loftur Guttormsson. “Island: Läsefertighed og folkeuddannelse 1540–1800.” In *Ur nordisk kulturhistoria: Läskunnighet och folkbildning före folkskoleväsendet: XVIII. nordiska historikermötet Jyväskylä 1981*, edited by Marino Jokipii and Ilkka Nummela, 123–91. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 1981.
- . “Læsi.” In *Munnmenntir og bókmenning*, 117–44. Vol. 7 of *Íslensk þjóðmenning*, edited by Frosti F. Jóhannsson. Reykjavík: Bókaútgáfan Þjóðsaga, 1989.

- . “Fræðslumál.” In *Upplýsingin á Íslandi: Tíu ritgerðir*, edited by Ingi Sigurðsson, 149–82. Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 1990.
- Magnús Hauksson. “Þjóðlegur fróðleikur á 19. og 20. öld.” In *Íslensk bókmenntasaga*, vol. 4, edited by Guðmundur Andri Thorsson, 307–61. Reykjavík: Mál og menning, 2006.
- . “Die Laienhistoriker in Island und die Rolle in der isländischen Laiengeschichtsschreibung.” *Island* 16, no. 2 (2010): 14–35.
- Páll Eggert Ólason, ed. *Skrá um handritasöfn Landsbókasafns*. 3 vols. Reykjavík: Landsbókasafn Íslands, 1918–37.
- , ed. *Handritasafn Landsbókasafns: 1. aukabindi*. Reykjavík: Landsbókasafn, 1947.
- , ed. *Íslenzkar æviskrár: Frá landnáms tímum til ársloka 1940*. 5 vols. Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 1948–52.
- Páll Sigurðsson. “Nokkur orð um Jón sýslumann Espólin, rit hans og embættisstörf.” *Úlfjótur* 25 (1973): 36–57.
- Pálmi Hannesson and Jakob Benediktsson, eds. *Sýslu- og sóknalýsingar Hins íslenska bókmenntafélags 1839–1873*. Vol. 2, *Skagafjarðarsýsla*. Safn til landfræðisögu Íslands. Akureyri: Norðri, 1954.
- Sigurður Gylfi Magnússon. *Menntun, ást og sorg: Einsögurannsókn á íslensku sveita-samfélagi 19. og 20. aldar*. Sagnfræðirannsóknir. Vol. 13. Reykjavík: Sagnfræðistofnun, Háskólaútgáfan, 1997.
- Sigurður Gylfi Magnússon and Davíð Ólafsson. “Barefoot Historians’: Education in Iceland in the Modern Period.” In *Writing Peasants: Studies on Peasant Literacy in Early Modern Northern Europe*, edited by Klaus-Joachim Lorenzen-Schmidt and Björn Poulsen, 175–209. Kerteminde: Landbohistorisk Selskab, 2002.
- Springborg, Peter. “Nyt og gammelt fra Snæfjallaströnd: Bidrag til beskrivelse af den litterære aktivitet på Vestfjordene i 1. halvdel af det 17. århundrede.” In *Afmælisrit Jóns Helgasonar*, edited by Jakob Benediktsson et al., 288–327. Reykjavík: Heimskringla, 1969.
- Porkell Jóhannesson. *Tímabilið 1770–1830: Upplýsingaröld*. Vol. 7 of *Saga Íslendinga*. Reykjavík: Menntamálaráð and Þjóðvinafélag, 1950.
- Ögmundur Helgason. “Af sjónum séra Páls Erlendssonar.” *Skagfirðingabók* 24 (1996): 181–91.
- www.handrit.is (accessed 15 September 2013).

EFNISÁGRIP

Bóndinn, skrifarinn og alþýðufræðimaðurinn Gunnlaugur Jónsson frá Skuggabjörgum og skrifaratengsl hans

Lykilorð: Skrifaratengsl, alþýðufræðimenn, annálar, handritarannsóknir, upplýsingin.

Greinin kannar skrifaratengsl og umhverfi Gunnlaugs Jónssonar á Skuggabjörgum (1786–1866). Hann var bóndi, skrifari og alþýðufræðimaður sem lítið er vitað um í dag utan þess að hann er höfundur *Aldarfarsbókar*, annála úr sögu Íslands frá 1801 til 1866. Eftir hann liggur fjöldi handrita sem hefur að geyma skáldskap í lausu og bundnu máli, svo og texta um söguleg efni. Þessi handrit og þá einkum dagbók hans (Lbs 1588 8vo), sem hann hélt frá 1801 til 1854, sýnir að hann var hluti af stóru neti skrifara og fræðimanna, lærðra og leikra, á norðanverðu Íslandi. Hann var virkur þátttakandi í þessu samstarfi þar sem hann deildi skrifum sínum með öðrum. Þeir sem mest áhrif virðast hafa haft á starfsemi hans eru sr. Gísli Jónsson á Stærta-Árskógi og aðrir lærðir menn. Sjálfur hefur Gunnlaugur verið í tengslum við – meðal annarra – Steingrím Jónsson biskup og þar með getað haft áhrif á hans fræðistörf, því vitað er að hann lánaði Steingrími handrit sem hafði að geyma hagnýtar upplýsingar frá nokkrum söknum á Norðurlandi (Lbs 1744 8vo). Alþýðufræðimaðurinn Daði Níelsson er annað dæmi um fræðimann sem var í sambandi við Gunnlaug og fékk frá honum upplýsingar. Jafnframt þessu starfaði Gunnlaugur sem skrifari í sinni heimabyggð og vann að skriftum fyrir sýslumann. Þegar á heildina er lítið má segja að Gunnlaugur hafi annars vegar verið undir áhrifum frá upplýsingunni, þar sem hann hefur bjartsýna söguskoðun og sýnir áhuga á að uppfræða samtímamenn sína með sagnfræðithugunum, og hins vegar frá hinum lærðum straumum sem bárust frá Hólum og Skagafirði. Þessi grein veitir innsýn í líf alþýðufólks á 19. öld og breikkar og lýsir mynd okkar af íslenskri menningu.

Silvia Hufnagel
The Arnarnagel Institute
Njalsgade 136
DK-Copenhagen
silvia@hum.ku.dk

UM SÖGNINA FINNVITKA Í FLATEYJARBÓK

Í ÍSLENSKU MÁLI 26 (og einnig örstutt í *Íslensku máli* 25) fjallar Guðrún Kvaran um fáein austfirsk mállýskuorð, meðal annars um sögnina *fundvikka*, „seiða til sín með göldrum“, sem er afbökun á *finnvitka*, sömu merkingar.¹ Þar rekur hún þau dæmi sem þekkt eru um þessa sögn og hliðarmyndir í yngra máli, ásamt afleiddum nafnorðum, *fundvik* og *fundvip*. Orðin virðast að mestu bundin við Austurland en dæmin eru fá. Sögnin *pundvigta* í sömu merkingu er sennilega einnig leidd af þessari sögn.² Að baki þessum orðum liggur sögnin *vitka*, „galdra, töfra“ sem mun vera mynduð af nafnorðinu *vitki*, „galdramaður“, eða tilheyrandi lýsingarorði, *vit(t)ugr*, „fjölunnugur“.³

Í söguþætti af Hróa hinum heimsku í *Flateyjarbók* (1387–95) segir frá því þegar söguhetjan Hrói kemur til Svíþjóðar og tekst þar á við þrjá illkvittna bræður sem reyna allt hvað þeir geta að fá hann dæmdan á þingi fyrir falskar sakargiftir. Svo vill til að annað auga Hróa er blátt en hitt

- 1 Guðrún Kvaran, „Fáein austfirsk orð“, *Íslenskt mál og almenn málfræði* 26 (2004): 178–79, 184; Guðrún Kvaran, „Sígfús Blöndal og vasabækur Björns M. Ólsens“, *Íslenskt mál og almenn málfræði* 25 (2003): 166.
- 2 Magnús Bjarnason [frá Hnappavöllum], *Þjóðsagnakver*, útg. Jóhann Gunnar Ólafsson (Reykjavík: Hlaðbúð, 1950), 36, 140, 159, 160; sbr. *Munmmelasögur 17. aldar*, útg. Bjarni Einarsson, Íslenzk rit síðari alda, 6. b. (Reykjavík: Hið íslenzka fræðafélag, 1955), lxxxvi–lxxxviii. Magnús Bjarnason (1839–1928) var frá Hnappavöllum í Örafum. Hann mun hafa skráð sögurnar um 1870, sbr. Richard Beck, „Athyglisvert þjóðsagnasafn“, *Heimskringla* 65. árg., 27. tbl., 4. apríl 1951: 8.
- 3 Ásgeir Blöndal Magnússon, *Íslensk orðsifjabók* (Reykjavík: Orðabók Háskólans, 1989), 1148. Sögnin *vitka* kemur fyrir í *Gullkársljóðum* sem kunna að vera frá 14. öld en eru varðveitt í ungum handritum; sjá *Íslenzkar gátur, skemtanir, vikivakar og þulur*, 4. b., *Íslenzkar þulur og þjóðkvæði*, útg. Ólafur Davíðsson (Kaupmannahöfn: Hið íslenzka bókmenntafélag, 1898–1903), 79; sbr. Haukur Þorgeirsson, „Gullkársljóð og Hrafnagaldur: Framlag til sögu fornryðislags“, *Gripla* 21 (2010): 315. No. *vitki* kk. kemur fyrir í *Lokasennu* og *Hyndluljóðum* og lo. *vittugr* í *Baldursdraumum*.

svart⁴ og einn bræðranna, Þórir að nafni, sem er eineygður, reynir að fá konung og þingmenn til að trúa því að Hrói hafi rænt hann auganu. Fyrstu fundum Hróa og Þóris er lýst svo:⁵

ok er hann hafde ægi langt gengit þa gek madr j moti sa uar mikill ok illigr hann hafde æitt auga. ok er þeir fynduzst spurde Hroi huerr sa madr væri. Hann suarar. kenna ætta ek þig þuiat ek hefir a mer merki at vit hofum sezst fyrr. Hroi spurde huath hellzst væri til merkia vm þat. Sa madr mællti. ægi þarfðu at bregdazst okunnr vid þat. þu fæddizst upp <j> Danmork sem þu uæitzst ok uart madr æinsynn ok æitt sinn er þu hafdir farit kaupferd ok latt uit Samsey nockurar nætr þa var ek þar firir. þu hafdir med þer <Finna> ok keyftir þu at þeim at þeir finnuikade ór mer augat. ma huerr madr <sea> sa er uitz er uitande at þessi augu hafa j einum hausi verit bæde. hefir þu nu annat en ek annat. ok skal konungr her um dëma a morgin [...]

Það eru því Finnar (Samar) sem eiga að hafa „finnvitkað“ eða fjargaldrað annað augað úr Þóri að beiðni Hróa. Orðið *Finna* vantar að vísu í *Flateyjarbók* en það er í öðrum gerðum þáttarins, B- og C-gerðum, sem ekki eru runnar frá *Flateyjarbók* (sjá síðar), og hafa útgefendur *Flateyjarbókar* 1862 og 1945 (þó ekki útgefendur *Ólafs sögu helga* í *Fornmanna sögum*⁶) fært það inn á viðeigandi stað. Hugsanlegt er að bæði „Finna“ og „finnvitka“ hafi staðið í forriti *Flateyjarbókar* og hlaupið hafi verið yfir „Finna“ við afskrift; eða að í forritinu hafi staðið „Finna“ og „vitka“ og síðara orðið hafi við meðvitaða eða ómeðvitaða lagfæringu skrifara breyst í *finnvitka*.⁷ Athyglisvert er að sögnin stendur á sínum stað (ef svo má segja) í nokkrum afritum *Flateyjarbókartextans*, sem hafa ekki textafræðilegt gildi í hefðbundnum skilningi, t.d. í BL Add. 11139 sem er frá um 1700. Ómögulegt er að segja hvernig hún hefur komist þar inn; hún gæti verið

4 *Flateyjarbok: En samling af norske konge-sagaer*, útg. Guðbrandur Vigfússon et al., 2. b. (Ósló: P.T. Mallings Forlagsboghandel, 1862), 73.

5 Sama rit, 76.

6 Sbr. *Fornmanna sögur*, 5. b., útg. Carl Christian Rafn et al. (Kaupmannahöfn: Hið konunglega norræna fornfræðafélag, 1830), 258.

7 Þá kæmi að vísu upp sá óþægilegi möguleiki að þetta elsta skráða dæmi um *finnvitka* hafi aldrei „verið til“ nema sem nýjung í *Flateyjarbók* eða í forriti hennar.

velheppnuð ágiskun eða skrifarar hafa getað þekkt til texta B- eða C-gerðar. (Orðin *í* og *sjá*, sem hér eru innan oddklofa, eru einnig viðbætur útgefenda.) Þegar á þingið kemur bregst Hrói við af klókindum og segist ekki kannast við sakargiftir; býður að eitt auga sé stungið úr höfði hvors þeirra, sínu og Þóris, og þau vegin á metaskálum og séu þau jafnþung skuli hann gangast við þessu og bæta Þóri eftir dómi konungs. Þórir eineygði hafnar því boði.

Í þessari frásögn af fyrstu fundum Hróa og Þóris kemur sögnin *finnvitka* fyrir í fyrsta og eina sinn í fornum bókum. Í ritum sem okkur eru tiltæk nú er ekki að sjá dæmi um sögn þessa fyrr en í orðabók Guðmundar Andrússonar frá 1683. Þar hefur hann *finnvitka* undir flettunni **Fynn** (um Finna og Sama): „at *finnvitka* / fascinare, Præstigiis aliquid subducere“ („galdra, að taka e-ð burt með töfrum“)⁸. Frá dæminu í *Flateyjarbók* og til Guðmundar, um tæpra 300 ára skeið, vantar örugg dæmi, a.m.k. um þessa mynd orðsins. Eina dæmið um *finnvitka* í Ritmálssafni Orðabókar Háskólans er úr bók Einaris Ól. Sveinssonar *Um íslenzkar þjóðsögur* þar sem hann endursegir efni gamalla galdrasagna, m.a. um Hálfðan prest Narfason á Felli í Sléttuhlíð í Skagafirði sem dorgar fisk um rifu á fjóspalli og „finnvitkar fisk úr hjalli í Grímsey“.⁹ Hálfðan var uppi á 15. og 16. öld, kemur við skjöl 1502, þá kirkjuprestur á Hólum.¹⁰ Einar Ól. Sveinsson hefur dæmið úr einhverjum þeirra þjóðsagna sem til eru um Hálfðan.¹¹ Alls óvíst er, auðvitað, að þessi orðmynd sé frá tímum séra Hálfðanar. Sögnin kemur fyrir í *Ágrip um ætt og æfi Jóns bónda Íslendings* eftir séra Björn Halldórsson í Sauðlauksdal (1724–1794)¹² sem og í orðabók hans sem kom út 1814, þar með skýringunni „*magia finnica acquirere, & per dissitas regiones qvære*“, opðage, tilvende sig noget fra forskjellige Lande med finsk Hekseri“.¹³

8 *Lexicon Islandicum: Orðabók Guðmundar Andrússonar*, útg. Gunnlaugur Ingólfsson et al., Orðfræðirit fyrir alda, 4. b. (Reykjavík: Orðabók Háskólans, 1999), 47.

9 Einar Ól. Sveinsson, *Um íslenzkar þjóðsögur* (Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 1940), 181.

10 Páll Eggert Ólason, *Íslenzkar æviskrár frá landnámstímum til ársloka 1940*, 2. b. (Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 1949), 238.

11 Einar Ól. Sveinsson, *Um íslenzkar þjóðsögur*, 180, nmgr. 1.

12 „Ágrip um ætt og æfi Jóns bónda Íslendings. Eftir séra Björn Halldórsson í Sauðlauksdal,“ útg. Ólafur Halldórsson, *Ársrit Sögufélags Ísfirðinga* 42 (2002): 31.

13 Björn Halldórsson, *Orðabók: Íslensk – latnesk – dönsk*, útg. Jón Aðalsteinn Jónsson, Orðfræðirit fyrir alda, 2. b. (Reykjavík: Orðabók Háskólans, 1992), 141.

Þá notar Brynjólfur biskup Sveinsson (1605–1675) nafnorðið *finvika*, sem ljóslega er af sama meiddi og sögnin, í athugasemd við lýsingu Saxós á galdramönnum fortíðar sem kunnu þá list að skipta um ham: „Til þess notuðu þeir þá tegund töfrapulu og galdraleturs er þeir kölluðu *finvika*, svo sem hún væri kennd við *hreyfingu Finna*. Ég trúi að þessi list hafi verið mjög tíð hjá Finnum“, segir hann.¹⁴ Orðalagið bendir til að Brynjólfur hafi tengt síðari lið samsetta orðsins *finvika* við nafnorðið *vik*, „smáhreyfing o.fl.“, og sögnina *vikja*.

Eindæmi *Flateyjarbókar* um sögnina *finnvitka* er afar oft tekið til marks um að norrænir menn hafi talið Sama í Norður-Skandinavíu stunda sérstaka tegund galdurs, og miklar ályktanir hafa verið dregnar af því. Í orðabók Fritzners segir:¹⁵

finnvitka, *v.* (að) hexe, øve Trolddom paa Finnernes Maade eller ved deres Hjælp (jvf. min Afhandling om *Lappernes Hedenskab og Trolddomskunst* i (norsk) *Historisk Tidsskrift* IV, 199); finnvitka auga or e-m o: ved Trolddom berøve nogen hans Øie, slaa Øiet ud paa ham, *Flat.* II, 76²⁵.

Grein Fritzners í *Historisk Tidsskrift*, sem hann vitnar til í orðskýringu sinni, var á sínum tíma merk greinargerð um heiðni og galdrakunnáttu Sama og er þar dreginn saman mikill fróðleikur. Fræðimenn eru enn sam-mála um að sögnin sýni að í norrænu hafi verið til sérstakt orð um það að fremja finnegaldur: „There is a word *finnvitka* in the Old Norse language, which means to practice witchcraft in the Saami way“¹⁶ og „*finnvitka* ‘to

14 „usi ad hanc rem incantationis & characteris genere, quos *Finvika* nominarunt, quasi *Finnorum motum* dicas: credo, quod illud artificium Finnis frequentissimum fuerit.“ Jón Helgason, „Sylloge Sagarum. Resenii Bibliotheca. Vatnshyrna,“ *Opuscula* 8 (1985): 25; sbr. *Munnmælasögur 17. aldar*, lxxxviii. Framhaldið er áhugavert þó að það skipti ekki máli hér: „Sanè Gunhilda, Erici Blodöxij uxor, ab illiusmodi præstigiis male audivit, Finlandica & ipsa, Ozuri Totonis filia“ („Reyndar heyrði Gunnhildur, kona Eiríks blóðöxar, illa sökum þess háttar galdra; var hún og sjálf finnsk, dóttir Özurar tóta“). Ég þakka ritrýni fyrir ábendingar um þýðingu; ég ber þó ábyrgð á henni.

15 Johan Fritzner, *Ordbog over Det gamle norske Sprog*, 2. útg., 1. b. (Ósló: Den norske Forlagsforening, 1886), 417.

16 Else Mundal, „The Perception of the Saamis and Their Religion in Old Norse Sources,“ í *Shamanism and Northern Ecology*, ritstj. Juha Pentikäinen, Religion and Society, 36. b. (Berlin: Mouton de Gruyter, 1996), 112.

Finn-witch, i.e., to bewitch like a Finn [or Sámi]”,¹⁷ svo tvö nýleg dæmi séu tekin. Svo langt hefur verið gengið að fullyrða að „[e]tter Hróa þáttur fanst det i vikingtidi i Danmark den tradisjonen at ein kunde leiga finnar til ved trolldom å øyda eit auga på ein mann (*finnvitka augat ór einhverjum*)”.¹⁸ Á tveim stöðum í *Kulturbhistorisk leksikon for nordisk middelalder* er *finnvitka* tekið sem mark um „[e]t generelt uttrykk for å drive trolldom på samisk vis”¹⁹ og að „[a]lt i mellomalderen tilla dei [þ.e. norrænir menn] samane slik trolldom [þ.e. að geta valdið þjófi augnskaða með galdri], med di ordet *finnvitka* (d.e. driva samisk trolldom) vart nytta i ordlaget: *at finnvitka augat ór einhverjum*”.²⁰

Þetta er allt sennilegt og stutt af margskyns vitneskju sem við höfum um galdrakunnáttu Sama að fornu, og það er ekki ætlun mín að hreyfa við þessum túlkunum eða draga þær í efa. Það er hins vegar áhyggjuvert ef miklar ályktanir um forn fræði eru dregnar af einu orði sem kemur seint fyrir, og hér voru aðeins nefnd örfá þeirra ótalmörgu dæma sem er að finna í fjölda ritgerða og bóka frá 19. öld til vorra daga. Yngri dæmi um orðið og afbakaðar myndir þess í íslensku, þótt fá séu, staðfesta auðvitað tilvist þess. *Fundvikka* er dæmigerð þjóðskýring; *finn-* hefur verið mönnum illskiljanlegt (og *-vitka* væntanlega líka) en *fund-* hefur mátt tengja við *fund*, það að finna eitthvað. Það breytir þó ekki því að í fornmáli er aðeins þetta eina staðfesta dæmi að finna um *finnvitka*, og það er í texta frá lokum 14. aldar. Um sögnina *vitka* ósamsetta eru engin örugg fornmálsdæmi og Orðabók Háskólans hefur hana ekki í ritmálssafni sínu.

Hróa þáttur (*Slýsa-Hróa saga*) er varðveittur í þremur öðrum gerðum en í *Flateyjarbók*. A-gerð er aðeins til í handritinu AM 557 4to, frá upphafi 15. aldar (um aldur þess sjá Lasse Mårtensson 2011). Hún er náskyld

17 Stephen Mitchell, „Learning Magic in the Sagas,” í *Old Norse Myths, Literature and Society: Proceedings of the 11th International Saga Conference 2–7 July 2000*, ritstj. Geraldine Barnes et al. (Sydney: University of Sydney, Centre for Medieval Studies, 2000), 336. Mitchell hefur enska orðið *finn-witch* og skýringu þess úr orðabók Cleasby-Vigfusson.

18 Nils Lid, „Magiske fyrestellingar og bruk,” í *Nordisk kultur*, 19. b., *Folketru*. Ósló: H. Aschehoug & Co.s forlag, 1935, 44; tekið upp nokkurn veginn orðrétt í Ørnulf Hodne, „Trolldomssaken mot Spå-Eilev. En undersøkelse av holdninger,” *Norveg: Tidsskrift for folkelivsgranskning* 24 (1981): 21.

19 Asbjørn Nesheim, „Samisk trolldom,” í *Kulturbhistorisk leksikon for nordisk middelalder fra vikingetid til reformationstid*, 15. b. (Kaupmannahöfn: Rosenkilde og Bagger, 1970), 10.

20 Nils Lid, „Biletmagi,” í *Kulturbhistorisk leksikon for nordisk middelalder fra vikingetid til reformationstid*, 1. b. (Kaupmannahöfn: Rosenkilde og Bagger, 1956), 540.

Flateyjarbókargerðinni en óvíst er hve langt er á milli þeirra og þess sam-eiginlega texta sem þær eru runnar frá. Blöð hafa glatast úr handritinu og svo illa vill til að þann hluta sögunnar vantar sem segir frá samræðum Hróa og Þóris, sem raktar voru hér að framan. Af A-gerðinni eru hinar tvær gerðirnar leiddar, B- og C-gerð, sem varðveittar eru í nokkrum 17.–18. aldar handritum. Færa má textafræðileg rök fyrir því að á milli B/C og A séu ekki færri en tveir milliliðir en vafalítið eru þeir mun fleiri, a.m.k. í afskriftum talið.²¹ Í B/C kemur orðið *finnvitka* ekki fyrir. Þar er samhengið eftirfarandi, og í stað *finnvitka* notuð sögnin *pikka*:

Flateyjarbók: þu hafdir með þer <Finna> ok keyftir þu at þeim at þeir finnuitekade ór mer augat (1862, 76);

B- og C-gerðir: þu haffder Finna með þier, og keijptter ad þeim ad þeir pickudu ur mier augad (AM 587 a 4to, 4r [B-gerð]).

Hér er þess sérstaklega getið að Þórir telji Hróa hafa haft með sér *Finna* (Sama) en sem fyrr segir vantar það orð í Flateyjarbókartextann sem ævinlega er vitnað til.

Sögnin *pikka*, ‚stinga‘, er gömul í íslensku og á sennilega rætur að rekja til miðlágbýsku *picken*, *pecken*.²² Hún hefur borist inn í öll norræn mál og kemur fyrir í íslenskum textum frá fyrri hluta 13. aldar, t.d. í biblíuþýð-ingunni *Stjórn*, *Þorláks sögu biskups* (B) og *Guðmundar sögu biskups* eftir Arngrím Brandsson:²³

- (1) hverr þeirra [...] tok annarri hendi i höfvðit en pikaði [pickaði, *annað hdr.*] með annarri hendi sino sverði a siðvnni þeim er i moti stoð. sva at þar fello þeir allir senn davnir niðr til iarðar (hdr. frá um 1300–1325).

21 Greinargerð um þessar mismunandi gerðir verður að finna í væntanlegri útgáfu *Slysa-Hróa sögu* (Veturlíði G. Óskarsson).

22 Ásgeir Blöndal Magnússon, *Íslensk orðsifjabók*, 709.

23 Hér verður ekki tekin afstaða til þess hvort *Stjórn* sé upphaflega norsk eða íslensk þýðing, en textinn er a.m.k. varðveittur á íslensku í íslenskum handritum frá 14. öld. Fornmálsdæmin þrjú: *Stjorn: Gammelnorsk bibelhistorie fra verdens skabelse til det babyloniske fangenskap*, útg. C.R. Unger (Ósló: Feilberg og Landmark, 1862), 497; *Þorláks saga byskups yngri*, í *Biskupa sögur*, 2. b., útg. Ásdís Egilsdóttir, Íslenzk fornrit, 16. b. (Reykjavík: Hið íslenzka fornritafélag, 2002), 210; *Biskupa sögur*, útg. Guðbrandur Vigfússon et al., 2. b. (Kaupmannahöfn: Hið íslenzka bókmenntafélag, 1878), 173.

- (2) náði hun þa litlum knifi or skeidunum. ok pikaði hálsinn a grað-
unginum (hdr. frá um 1350).
- (3) fann hún með sér, at hún var stúngin innan, því líkast sem þá er
maðr pikkar sjálfs síns kjöt með nálarodd (hdr. frá 1350–1365).

Næg dæmi (67) eru um sögnina í ritmálssafni Orðabókar Háskólans allt frá síðari hluta 16. aldar fram á síðari hluta 20. aldar, oftast í sömu eða svipaðri merkingu og elstu dæmin. Sum yngstu dæmin, frá miðri 20. öld og síðar, hafa aðra merkingu og eru nýlán úr ensku eða dönsku: „tína e-ð upp/út úr e-u“, „halda e-u að e-m“ („var að smádreypa á brennivínsþela, sem samferðamaður minn var alltaf að pikka að mér“); í merkingunni „vérlita“ og „leika á píanó“ er orðið jafnvel hljóðlíking. Þessi dæmi koma ekki við sögu hér.

Það er sjálfsgöð fyrsta ályktun að orðið *pikka* í B- og C-gerðunum endurspegli sama orð í A-gerð. En aðrar skýringar eru líka hugsanlegar. Það mætti t.d. hugsa sér að orðið *finnvitka*, sem fyrir okkur er *hapax legomenon* eða stakdæmi, hafi verið svo ókunnuglegt þeim sem setti saman forrit B- og C-gerða upp úr A-gerðinni að sá hafi einfaldlega reynt að finna skiljanlegra orð og gripið tökuorðið *pikka*, sem lá vel við.

Þegar betur er að gáð er þó jafnlíklegt að forrit B- og C-gerðanna hafi á þessum stað annað hvort haft sama texta og *Flateyjarbók*, *finnvitkaði*, eða e.t.v. *vitkaði*, þátíð sagnarinnar *vitka*, „galdra, töfra“. Í forritinu hafi „v“ í (-)*vitkaði* verið svokallað *eyja-v* (insular-*v*), þ.e. ⟨p⟩, sem líkist mjög „p“. Það var einkum notað í upphafi orða og er vel þekkt í íslenskum ritum frá um 1200 og út 13. öld.²⁴ Auk þess hafi „t“ í orðinu verið þeirrar gerðar sem líkist mjög „c“ og var oft nánast óaðgreinanlegt frá því, þ.e. ⟨τ⟩.

Ef gert er ráð fyrir fyrri kostinum hefur ritmyndin *finnpickadi*, e.t.v. skrifuð í tvennu lagi, *finn pickadi*, verið ranglesin sem „finnpickadi“ („finn pickadi“) en það síðar leitt af sér leshátt yngri gerðanna (vh.þt. *pikkaði* varð *pikkuðu* þegar viðtengingarháttur þátíðar tók upp endingar framsöguháttar). Hvernig sú breyting hefur orðið er annað mál og flóknara að skýra. Þessi tilgáta bætir að vísu ekki við neinum raunverulegum dæmum um sögnina *finnvitka*; hún er enn eindæmi í fornu máli. En sé tilgátan rétt, að forrit

24 Stefán Karlsson, „The Development of Latin Script II: in Iceland,“ í *The Nordic Languages: An International Handbook of the History of the North Germanic Languages*, ritstj. Oskar Bandle et al., 1. b., Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft, 22. b. (Berlin: Walter de Gruyter, 2002), 837.

B- og C-gerðanna hafi á þessum stað haft sama texta og *Flateyjarbók*, *finn-vitkaði*, mundi hún a.m.k. færa sennilegan aldur sagnarinnar allt aftur til um 1300 því ⟨p⟩ varð sárafaðgætt þegar kom fram á 14. öld.²⁵ Orðið hefði þá staðið í sameiginlegu forriti textans í *Flateyjarbók* og AM 557 4to.

Sé hugað að síðari kostinum, að í forriti B- og C-gerða hafi staðið *vitkaði*, sem mislesið hafi verið sem *pikkaði*, hefði texti forritsins verið u.þ.b. „þú hafðir Finna með þér ok keyptir at þeim at þeir vitkaði ór mér augat“ og mundi hann þá fela í sér óbeinan vitnisburð um ósamsettu sögnina *vitka*, sem með sömu rökum og áður mætti tímasetja til u.þ.b. 1300 eða fyrr. Það væri á sinn hátt jafnähugavert og hitt, því sem fyrr segir eru engin örugg dæmi til um þá sögn í fornu máli.

HEIMILDASKRÁ

FRUMHEIMILDIR

- Biskupa sögur*. Útg. Guðbrandur Vigfússon, Jón Sigurðsson, Eiríkur Jónsson og Þorvaldur Bjarnason. 2. b. Kaupmannahöfn: Hið íslenska bókmenntafélag, 1878.
- Flateyjarbok: En samling af norske konge-sagaer*. Útg. Guðbrandur Vigfússon og C.R. Unger. 2. b. Ósló: P.T. Mallings Forlagsboghandel, 1862.
- Formanna sögur*. 5. b. Útg. Carl Christian Rafn, Þorgeir Guðmundsson og Þorsteinn Helgason. Kaupmannahöfn: Hið konunglega norræna fornfræðafélag, 1830.
- Íslenzkar gátur, skemtánir, vikivakar og þulur*. 4. b., *Íslenzkar þulur og þjóðkvæði*. Útg. Ólafur Davíðsson. Kaupmannahöfn: Hið íslenska bókmenntafélag, 1898–1903.
- Magnús Bjarnason [frá Hnappavöllum]. *Þjóðsagnakver*. Útg. Jóhann Gunnar Ólafsson. Reykjavík: Hlaðbúð, 1950.
- Munnnælasögur 17. aldar*. Útg. Bjarni Einarsson. Íslensk rit síðari alda. 6. b. Reykjavík: Hið íslenska fræðafélag, 1955.
- „Slysa-Hróa saga.“ Útg. Veturliði G. Óskarsson. Væntanleg í: *Opuscula*.
- Stjorn: Gammelnorsk bibelhistorie fra verdens skabelse til det babyloniske fangenskap*. Útg. C.R. Unger. Ósló: Feilberg og Landmark, 1862.
- Þorláks saga byskups yngri*. Í *Biskupa sögur*. 2. b. Útg. Ásdís Egilsdóttir. Íslensk fornrit. 16. b. Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag, 2002.

25 Sama rit, 837.

FRÆÐIRIT

- „Ágrip um ætt og æfi Jóns bónda Íslendinga. Eftir séra Björn Halldórsson í Sauðlauksdal.“ Útg. Ólafur Halldórsson. *Ársrit Sögufélags Ísfirðinga* 42 (2002): 20–51.
- Ásgeir Blöndal Magnússon. *Íslensk orðsifjabók*. Reykjavík: Orðabók Háskólans, 1989.
- Beck, Richard. „Athyglisvert þjóðsagnasafn.“ *Heimskringla* 65. árg., 27. tbl., 4. apríl 1951: 8.
- Björn Halldórsson. *Orðabók: Íslensk – latnesk – dönsk*. Útg. Jón Aðalsteinn Jónsson. Orðfræðirit fyrri alda. 2. b. Reykjavík: Orðabók Háskólans, 1992.
- Cleasby, Richard og Guðbrandur Vigfússon. *An Icelandic-English Dictionary*. Oxford: Clarendon Press, 1874.
- Einar Ól. Sveinsson. *Um íslenzkar þjóðsögur*. Reykjavík: Hið íslenska bókmennta-félag, 1940.
- Fritzner, Johan. „Lappernes Hedenskab og Trolddomskunst sammenholdt med andre Folks, især Nordmændenes, Tro og Overtro.“ *Historisk Tidsskrift* 4 (1877): 135–217.
- . *Ordbog over Det gamle norske Sprog*. 2. útg. 1. b. Ósló: Den norske Forlagsforening, 1886.
- Guðrún Kvaran. „Fáein austfirsk orð.“ *Íslenskt mál og almenn málfræði* 26 (2004): 173–86.
- . „Sigfús Blöndal og vasabækur Björns M. Ólsens.“ *Íslenskt mál og almenn málfræði* 25 (2003): 149–72.
- Haukur Þorgeirsson. „Gullkársljóð og Hrafnagaldur: Framlag til sögu fornryðislags.“ *Gripla* 21 (2010): 299–334.
- Hodne, Ørnulf. „Trolldomssaken mot Spå-Eilev. En undersøkelse av holdninger.“ *Norge: Tidsskrift for folkelivsgransking* 24 (1981): 7–78.
- Jón Helgason. „Sylloge Sagarum. Resenii Bibliotheca. Vatnshyrna.“ *Opuscula* 8 (1985): 9–53.
- Lexicon Islandicum: Orðabók Guðmundar Andréssonar*. Útg. Gunnlaugur Ingólfsson og Jakob Benediktsson. Orðfræðirit fyrri alda. 4. b. (Reykjavík: Orðabók Háskólans, 1999).
- Lid, Nils. „Magiske fyrestellingar og bruk.“ Í *Nordisk kultur*. 19. b., *Folketru*, 3–76. Ósló: H. Aschehoug & Co.s forlag, 1935.
- Lid, Nils. „Biletmagi.“ Í *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder fra vikingetid til reformationstid*. 1. b., 540–42. Kaupmannahöfn: Rosenkilde og Bagger, 1956.
- Mitchell, Stephen. „Learning Magic in the Sagas.“ Í *Old Norse Myths, Literature and Society: Proceedings of the 11th International Saga Conference 2–7 July 2000*. Ritsj. Geraldine Barnes og Margaret Clunies Ross, 335–45. Sydney: University of Sydney, Centre for Medieval Studies, 2000.

- Mundal, Else. „The Perception of the Saamis and Their Religion in Old Norse Sources.“ Í *Shamanism and Northern Ecology*. Ritstj. Juha Pentikäinen, 97–116. Religion and Society. 36. b. Berlin: Mouton de Gruyter, 1996.
- Mårtensson, Lasse. *Studier i AM 557 4to: Kodikologisk, grafonomisk och ortografisk undersökning av en isländsk sammelhandskrift från 1400-talet*. Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum, Rit. 80. b. Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum, 2011.
- Nesheim, Asbjørn. „Samisk trolldom.“ Í *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder fra vikingetid til reformationstid*. 15. b., 7–14. Kaupmannahöfn: Rosenkilde og Bagger, 1970.
- Ordbog over det norrøne prosasprog*: <http://dataonp.hum.ku.dk/index.html>.
- Páll Eggert Ólason. *Íslenzkar æviskrár frá landnáms tímum til ársloka 1940*. 2. b. Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 1949.
- Ritmálssafn Orðabókar Háskólans: http://www.arnastofnun.is/page/arnastofnun_gagnasafn_ritmal.
- Stefán Karlsson. „The development of Latin script II: in Iceland.“ Í *The Nordic Languages: An International Handbook of the History of the North Germanic Languages*. Ritstj. Oskar Bandle, Braunmüller, Ernst Håkon Jahr, Allan Karker, Hans-Peter Naumann og Ulf Teleman, 2:832–40. 2 b. Berlin: Walter de Gruyter, 2002.

SUMMARY

On the Verb *Finnvitka* in *Flateyjarbók*

Keywords: *Finnvitka*, *vitka*, Sámi witchcraft, *Flateyjarbók*.

The article discusses the compound verb *finnvitka*, ‘to bewitch like a Finn [or Sámi]’, that occurs once in Old Norse literature, in *Flateyjarbók* (1387–95). Far-reaching conclusions have been drawn about Sámi witchcraft from this single and relatively late occurrence of the verb. Derived forms are found in more recent Icelandic texts, but in its oldest form the word seems to survive only in this one late-fourteenth-century instance. The author draws attention to the fact that the text in which the verb appears also exists in later versions, preserved in manuscripts from the seventeenth and the eighteenth centuries, but there *finnvitka* is replaced by *picka*, ‘pick’. The author argues that the word-form *picka* is either the result of a misreading of *finnvitka*, where insular-*v*, ⟨*ʋ*⟩, has been interpreted by a later scribe as a ‘*p*’, and the grapheme ⟨*ṭ*⟩ (a common form of ‘*t*’) has been interpreted as a ‘*c*’; or it is a misreading of the corresponding simplex verb *vitka*, ‘practice witchcraft’, where the same arguments would apply. Insular-*v* was used in Icelandic script from ca. 1200 until ca. 1300, and if this hypothesis is correct, we would, on the one hand, have a fairly good argument for dating the oldest example

of the verb *finnvitka* a hundred or so years earlier than the *Flateyjarbók* example, i.e. to ca. 1300. On the other hand, if *picka* is the result of a misreading of *vitka*, this would in turn be an argument for the early existence of the simplex verb, confirmed examples of which are lacking in Old Icelandic texts.

Veturlíði G. Óskarsson
Institutionen för nordiska språk
Uppsala universitet
Box 527
SE-751 20 Uppsala
veturlidi.oskarsson@nordiska.uu.se

REGINA JUCKNIES

EIN FRAGMENT
DER ÓLAFS SAGA TRYGGVASONAR
(AUS DEM HALLFREÐAR ÞÁTTTR)
IN DER KÖLNER ISLANDSAMMLUNG

*Dem Andenken an Ólafur Halldórsson gewidmet,
den ich noch so viel hätte fragen wollen*

IN DER UNIVERSITÄTS- und Stadtbibliothek Köln (USB) wird die Island-Sammlung des Kölner Kaufmanns und Bibliothekars Heinrich Erkes (1864–1932) aufbewahrt. Seine Sammelschwerpunkte waren isländische Literatur von den Anfängen bis in seine Zeit, dazu die entsprechende Sekundärliteratur, Reiseliteratur, geologische Schriften und Karten zu Island, isländische Zeitungen und Zeitschriften. Zu dieser Sammlung gehört auch eine bedeutende Kollektion alter isländischer Drucke. Die Sammlung Islandica wurde auch nach dem Tod Erkes' bis heute weitergeführt und umfaßt nun auch Kunst- und Bildbände, audiovisuelles Material sowie insbesondere auch Übersetzungen isländischer Werke. Damit ist die Sammlung Islandica mit insgesamt derzeit über 10.000 Bänden, wovon 4.500 bereits von Erkes zusammengetragen wurden, die wichtigste Sammlung isländischer Werke im deutschsprachigen Raum neben dem Sondersammelgebiet an der Universitätsbibliothek in Kiel, das die nationale Versorgung mit Fachliteratur zu Skandinavien betreut. Derzeit wird die Sammlung Erkes in Köln zum einen sorgfältig elektronisch nachkatalogisiert und in einer gesonderten Datenbank aufbereitet; andererseits ist damit begonnen worden, die Sammlung wissenschaftlich zu bearbeiten. Im Herbst 2014 soll ein Sammelband mit Aufsätzen verschiedener Forscher über die Sammlung Erkes erscheinen.

Besonders wertvoll sind die isländischen Drucke, die Heinrich Erkes der Bibliothek im Jahr 1921 übergab — quasi im Tausch mit einer Fest-

anstellung ebendort als wissenschaftlicher Bibliothekar.¹ Erkes wollte seinerzeit eine möglichst vollständige Sammlung aller Drucke bis 1800 zusammentragen, und die Anzahl der Titel belief sich schließlich auf über 230. Die Mehrzahl davon sind wie zu erwarten erbauliche Schriften, meist Übersetzungen aus dem Deutschen oder Dänischen, doch finden sich auch die großen Bibeln (*Guðbrands-*, *Þorláks-* und *Steinsbiblíá*) darin ebenso wie Ausgaben der *Landnámabók* und anderer genuin isländischer Werke, beispielsweise eine Reihe von Ausgaben der *Passíusálmar* von Hallgrímur Pétursson, einige seltene Rímur-Ausgaben sowie eine Handschrift der *Huldar saga* und der *Saga af Hrana Hring* aus dem 18. Jahrhundert.²

Bei der Durchsicht der alten Drucke, von denen einige derzeit wegen ihres teilweise labilen Zustandes restauriert werden, da einige Exemplare sich in einem sehr labilen Zustand befinden, fiel auf, daß in fast jedem Band handschriftliche Materialien zu finden sind, beispielsweise als Ersatz für fehlende Seiten des Drucks (häufig auch die Titelseiten). Überaus häufig sind aber auch Briefe und anderes isländisches Schriftmaterial als Vorsatzblätter oder Makulaturfalze verwendet worden. Momentan werden alle Bände der Sammlung hierauf systematisch untersucht. Nach Durchsicht etwa eines Drittels der Sammlung kamen bisher zwei Fragmente altnordischer Sagas zum Vorschein, von denen eines hier vorab publiziert werden soll. Es handelt sich um ein aus dem 17. Jahrhundert stammendes Fragment des *Hallfreðar þátts*, das sich in einem Druck der *Passionspsalmen* Hallgrímur Péturssons (*Historia Pijnunnar og Daudans Drottins vors Jesu Christi*. Hólar: 1666, Signatur: AD+I95) befindet. Hier ist das Papierfragment ganz hinten als Makulaturfalz mit eingebunden, ursprünglich wohl, um die letzte Lage des Drucks zu schützen. Für die

1 Dieser "Handel" verursachte einen Sturm der Entrüstung, denn Erkes war zwar bibliothekarisch durchaus beschlagen, konnte aber die seinerzeit für die Beamtenlaufbahn erforderliche Ausbildung nicht vorweisen. Ihm wurde daher Vetternwirtschaft mit seinem sozialdemokratischen Parteigenossen Konrad Adenauer vorgeworfen, mit dem er nicht nur das Parteibuch, sondern auch die Mitgliedschaft in der Vereinigung der Freunde Islands teilte, die er 1913 mit gegründet hatte, vgl. Regina Jucknies, *Heinrich Erkes (1864–1932): Kölner Kaufmann, Kenner Islands und kluger Bibliothekar*. Ein Gedenkvortrag, gehalten in der Universitäts- und Stadtbibliothek Köln am 13.12.2007 (Köln: Universitäts- und Stadtbibliothek, 2010 [Vorträge in der Universitäts- und Stadtbibliothek Köln. 1. B.]).

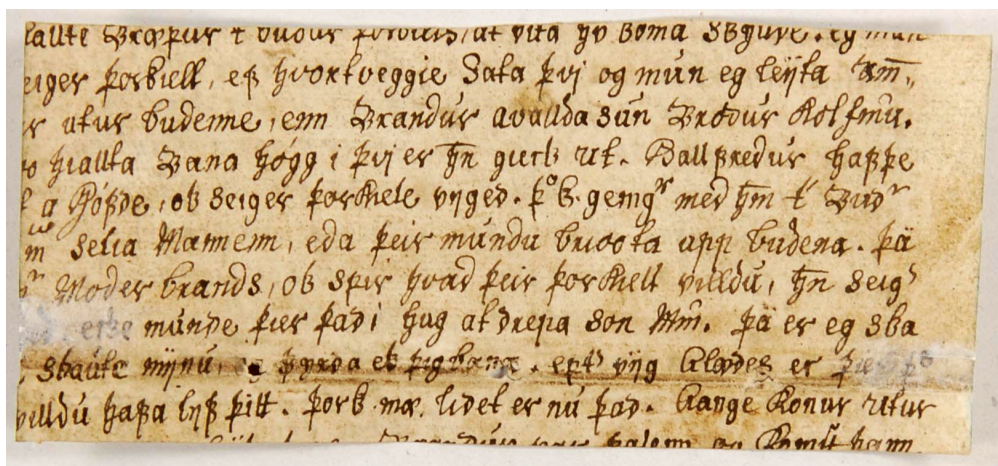
2 Der Katalog der Sammlung Alter Drucke, den Erkes selbst handschriftlich erstellte, wird heute in Landsbókasafn in Reykjavík aufbewahrt (Lbs 4448 4to, online unter (letzter Aufruf am 26.04.2013): <http://www.ub.uni-koeln.de/cdm4/document.php?CISOROOT=/erkes&CISOPTR=477&REC=1>).

Restaurierung wurde das Blatt entnommen, restauriert, photographiert und wieder eingebunden.

Das Fragment mißt 12,7x5,8 cm und ist beidseitig beschrieben. Auf der recto-Seite ist das Blatt rechts vor dem Zeilenende beschnitten (links auf der Rückseite). Die Schrift ist eine flüssige isländische Kanzleischrift des 17. Jahrhunderts.

Im folgenden gebe ich neben den Abbildungen eine einfache Transkription des gut lesbaren Textes an. Es handelt sich um zwei Abschnitte aus dem *Hallfreðar þátttr*, wie er in der *Ólafs saga Tryggvasonar* der *Flateyjarbók* überliefert ist. Somit ist das Fragment nach Ólafur Halldórsson der D2-Klasse der Handschriften dieser Saga zuzuordnen.³ In der tabellarischen Darstellung der entsprechenden Passagen der *Flateyjarbók* finden sich die im Fragment abgeschnittenen Textelemente in einer eigenen Spalte ergänzt, um sowohl einen Eindruck von der Nähe der beiden Textzeugen zueinander wie auch der dem Fragment fehlenden Textmenge jeder Zeile zu vermitteln.

3 Vgl. *Ólafs saga Tryggvasonar en mesta*, hg. Ólafur Halldórsson, 3. Bd., Editiones Arn-magnæanæ, Reihe A, 3. B. (Kopenhagen: Reitzel, 2000), cxii.

AD+I95-Fragment r

[G]allte Bræpur t[il] budar þorkiel[s], at vita hv[ar] koma skyllde. [e]g
[mun]

[s]eiger þorkiell, ef hvortveggie Jata þvj og mun eg leiþta umm

[þei]r utur budenne, enn Brandur avallda sun Brodur Kolfinnu.

[h]io hiallta [!] Bana hógg i þvj er hann gieck ut. Hallfredur hafþe

[nau]t a Hófde, ok seiger þorkiele vijged. þorkiell geingur med honum til
Budar

[f]ram selia Mannenn, eda þeir mundu brioota upp budena. þá

ar Moder brands, ok spir hvad þeir þorkiell villdu, hann seiger

ad ecke munde þier þad i hug at drepa son Minn. þá er eg ska

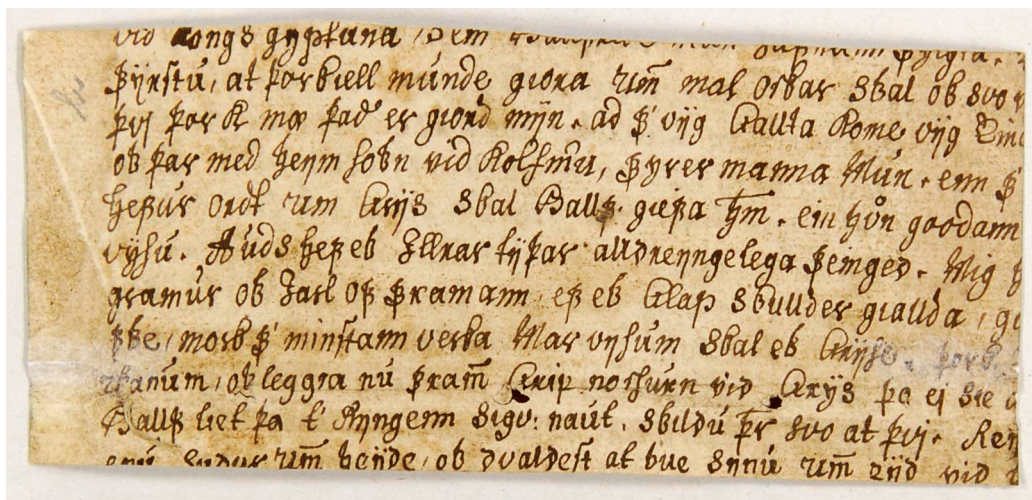
skaute mijnu, og fyrda ek þig bana. epter vijg Glædes er þie[r?] þor

velldu hafa lijf þitt. þorkiell mællte lidet er nu þad. Gange konur utur

(buðinni ok vilium ver leita manzins.) [Brandur var falenn] og Komst
hann

GKS 1005 fol. (*Flateyjarbók*)

abgeschnittener Text	Text des Fragments
þa gengu þeir Hallfredr ok biodazst til gerdar sættir. Nu gengu la a uegginum ok hialminn konungs nau Griss ok bad hann f hliop Hilldr j a dyrn henni vigit ok sagde ey- rendit. Hilldr mællti. ut yfir þig skikkiu gils ok Þorualldr budinne ok vilium ver sidan læita hans.	Gallti til budar Þorkels at vita huar koma skyllde. ek mun segir Þorkell ef huorirtueggju iatta þui ok mun ek leita um þeir vt ór budinne en Brandr Aualldason brodir Kolfinnu hio Gallta banahógg j þui er hann gek vt. Hallfredr hafde t a hófde ok sagde Þorketle vigit. Þorkell gengr med honum til budar ram selia manninn edr þeir munu briota upp budina. Þa ar modir Brannz ok spyrr huat Þorkell uillde. En hann sagde ekki munde þer þat j hug at drepa son minn þa er ek ska skauti minu ok firda ek þig bana eftir uig Glædis er þeir Þor uilldu hafa hófut þitt. Þorkell mællti. lidit er nu þat. gangi konur vt ór Brandr uar falldinn ok komzst hann

AD+I95-Fragment v

vid kongs gyptuna / sem [Hallfrede mun jafnann] fy[l]gia.

fijrstu, at þorkiell munde giora umm mal ockar skal ok svo v[era]

þvj þork(iell) mæ(lte) þad er giord mijn, ad fyrer vijg Gallta kome vijg

Ein[ars]

ok þar med heijm sokn vid kolfinnu, fyrer manna Mun, enn fyrer

hefur ordt um Grijs skal Hallfredur giefra honum. ein hvorn goodann

vijsu. Auds hef ek Jllrar tijþar alldreijngelega feinged. Mig h[efir]

gramur ok Jarl of framann, ef ek Glap skullder giallda, gi

fke, mork fyrer minstann verka Mar [!] vijsum skal ek Grijse. þorkiell

rkanum, ok leggja nu fram Grip nochurn vid Grijs þo ej sie [a]

Hallf(redr) liet þa til Rijngenn Sigvallda naut, skildu þeir svo at þvj. Reij

Reij[d]

enu sudur umm heijde, ok dvaldest at bue sijnu umm rijd vid

GKS 1005 fol. (*Flateyjarbók*)

Text des Fragments	abgeschnittener Text
vid konungs giftuna sem hallfredi mun iafnan fylgia. fyzstu at þorkell munde gera um mal okkur. Þorkell mælti. þat er gerd min ath firir uig Gallta kome uig Æin ok þar med heimsoknn vit Kolfinnu firir manna mun. en firir hafir ort vm Gris skal hallfredr gefa honum æinnhuern godann visu. Auds hof ek illrar tidar alldreingiliga feingit mik h gramr ok jall of framdan. ef glapskulldir gial- lda gi fk æigi mór k firir minnzstan uerka matvisum skal ek Grise. Þorkell rkanum. ok legg nu fram grip nokkurnn uid Gris þo at æigi se hallfredr lét þa til hringinn Siuallda naut ok skildu þeir at þui. rei inu sudr vm heide ok dualdizst at bui sinu vm hrid vid	(ek skal æigi beriazst) Nu var þat talat j Hallfredr jatte þui. ars Þorissonar oþokka visur er hall- fredr grip. Þa quad hallfredr efir giollnu gulle alfr tæigs ok he bad hann þa hætta ve af konungs nautum. d hallfredr fyst af þing litla glede.

Leider war es mir noch nicht möglich, den Schreiber des Fragments genauer zu bestimmen, obwohl die Hand bekannt ist und ganz sicher mehrere weitere Textzeugen dieser Hand existieren. Die geplante eingehendere Untersuchung wird hoffentlich nähere Erkenntnisse liefern. Hinweise diesbezüglich werden sehr gerne entgegengenommen.

Auch in einem weiteren Band der Sammlung, ebenfalls einer Ausgabe der *Passíusálmar* (von 1771) sind Handschriftenfragmente aus dem 17. Jahrhundert eingebunden. Hier handelt es sich um zwei Blatt, von denen eines vorn und eines hinten als Vorsatz verwendet wurden. Hier sind wohl in beiden Fällen ebenfalls Teile der *Ólafs saga Tryggvasonar* überliefert, und die Hand ist dieselbe wie diejenige des vorliegenden Hallfred-Fragments.

Ob alle drei Fragmente tatsächlich wie vermutet ursprünglich sogar aus demselben Manuskript, stammen, konnte aufgrund der Aktualität der Entdeckung noch nicht näher untersucht werden. Auch ist der betreffende Band noch nicht restauriert worden und daher die mit dem Buchdeckel verklebten Passagen noch nicht zugänglich. Hierzu hoffe ich an späterer Stelle ebenso Auskunft geben zu können wie über die Ergebnisse der vollständigen Durchsicht der Sammlung.

BIBLIOGRAPHIE

HANDSCHRIFTEN

Lbs 4448 4to
 USB Köln, AD+I95, Frgm.
 GKS 1005 fol. (*Flateyjarbók*)

BÜCHER

Hallgrímur Pétursson. *Historia Pijnunnar og Daudans Drottins vors Jesu Christi*. Hólar: 1666.

———. *Psalterium Passionale Edur Pijslar Psaltare* [...] Editio 15. Hólar: 1771.

Jucknies, Regina. *Heinrich Erkes (1864–1932): Kölner Kaufmann, Kenner Islands und kluger Bibliothekar*. Ein Gedenkvortrag, gehalten in der Universitäts- und Stadtbibliothek Köln am 13.12.2007 (Köln: Universitäts- und Stadtbibliothek, 2010 [Vorträge in der Universitäts- und Stadtbibliothek Köln. 1. B.]), online unter (letzter Aufruf am 26.04.2013): http://www.ub.uni-koeln.de/e30/e316/e303/e10176/e10189/e37340/e37343/jucknies_ger.pdf.

Óláfs saga Tryggvasonar en mesta, herausgegeben von Ólafur Halldórsson. 3. B. Editiones Arnarnagðanæ. Reihe A. 3. B. Kopenhagen: Reitzel, 2000.

Regina Jucknies
Institut für Skandinavistik/Fennistik
Universität zu Köln
Albertus-Magnus-Platz
DE-50923 Köln
r.juck@uni-koeln.de

GUNNAR SKARPHÉÐINSSON

SKAMMAR ERU SKIPS RÁR

Nótt verður feginn
sá er nesti trúir;
skammar ro skips rár;
hverf er haustgríma;
fiqlð um viðrir
á fimm dögum,
en meira á mánaði.¹

74. vísa í *Hávamálum*

Skips láta menn skammar rár,
skatna þykkir hugrinn grár,
tungan leikr við tanna sár,
trauðla er gengt á ís of vár;
mjök fár er sér ærinn einn,
eyvit týr, þótt skyndi seinn,
göfgask mætti af gengi hverr,
görgva þekkik sumt hvé ferr.²

12. vísa í *Málsháttakvæði*

SIGURJÓN PÁLL ÍSAKSSON skrifaði árið 2011 grein í tímaritið *Gripla* þar sem hann fjallar um málsháttinn *skammar eru skips rár*.³ Málshátturinn kemur fyrir í 74. vísu í *Gestafætti Hávamála* og er þá orðaður með þessum hætti og er myndin sennilega upphafleg gerð hans. En málshátturinn

1 *Eddadigte*, útg. Jón Helgason, 1. b., *Völuspá – Hávamál*, Nordisk filologi, röð A, 4. b. (Kaupmannahöfn: E. Munksgaard, 1951), 24.

2 *Den norsk-islandske skjaldedigtning*, 4 b., útg. Finnur Jónsson, 4. b. (B2) (Kaupmannahöfn: Gyldendal, 1912–15), 141.

3 Sigurjón Páll Ísaksson, „Skammar eru skips rár,“ *Gripla* 22 (2011): 119–34.

kemur einnig fyrir í kvæði sem venjulega er nefnt *Málsháttakvæði*. Tólfta vísa kvæðisins hefst á þessum orðum: „Skips láta menn skammar rá“.

Sigurjón Páll segir að þessi ljóðlína úr *Hávamálum* hafi valdið mönnum heilabrotum og rekur rækilega hvernig reynt hefur verið að skýra hana. Óþarfi er að endursegja þær skýringar hér en meginvandinn liggur í orðinu *rá*. Merkir það í þessu sambandi ‘þverslá á siglutré (segli)’ eða merkir það ‘horn, krókur, skot’?⁴

Í *Fyrstu málfræðiritgerðinni* segir: „*R* er æitt tre vr segl víðvm, enn *r* er hyrning hvss.“⁵ Höfundurinn sýnir með þessu dæmi mun á þeim sérhljóðum sem „eru kveðnir í nef“ og þeim sem eru ónefkveðnir. Hann setur punkt fyrir ofan þá nefkveðnu. Hreinn Benediktsson fjallar um nefkveðin og ónefkveðin sérhljóð í bók sinni um *Fyrstu málfræðiritgerðina*.⁶ Hann rekur þar skoðanir ýmissa fræðimanna sem töldu að fyrsti málfræðingurinn hefði ekki haft lög að mæla þegar hann gerði mun á nefkveðnum og ónefkveðnum sérhljóðum. Hreinn telur að samanburður við önnur mál (*comparative data*) sýni að fyrsti málfræðingurinn hafi haft á réttu að standa: „Og þessi vitnisburður, eins fjarlægur og hann kann að virðast, afsannar alls ekki orð FG [fyrsta málfræðingsins], heldur þvert á móti styður hann með afgerandi hætti.“⁷ Hreinn rekur síðan eftirfarandi orðsifjafræðilegar skýringar í tengslum við þetta dæmi:

*r*þ ‘corner’ < **uranhō* (cf. Sw. *vrå*), cf., with alternation according to Verner’s Law, Oícel. *rþng* < **wrang-*, OE *wrang(a)*, cf. Mod. Engl. *wrong* ‘twisted’; but *r*þ ‘yard’ < **rahō*, cf. Sw. *rå*, MHG *rahe*.⁸

Ekki vita menn nákvæmlega hvenær *Málsháttakvæði* muni ort en sennilegt þykir að það hafi verið í upphafi 13. aldar. Færa má að því allsterk rök að skáldið, sem orti kvæðið, hafi gert mun þessara tveggja orða: *rá* ‘þverslá á siglutré’ og hins vegar *rá* ‘skot, hyrning húss, afkimi’, rétt eins

4 Ásgeir Blöndal Magnússon, *Íslensk orðsifjabók* (Reykjavík: Orðabók Háskólans, 1989), 736a.

5 *The First Grammatical Treatise: Introduction, Text, Notes, Translation, Vocabulary, Facsimiles*, útg. Hreinn Benediktsson, University of Iceland Publications in Linguistics, 1. b. (Reykjavík: Institute of Nordic Linguistics, 1972). Hreinn þýðir málsgreinina þannig: „The *yard* (*rþ*) is a wooden pole in the rigging, but *rþ* is the *corner* of the house“ (216–19).

6 Sama rit, 130–37.

7 „And this evidence, marginal as it may be, not only does not disprove the FG’s [p.e. First Grammarian’s] statements, but on the contrary lends them overwhelmingly convincing support.“ Sama rit, 131.

8 Sama rit, 132.

og höfundur *Fyrstu málfræðiritgerðarinnar*.⁹ Skáldið hefur væntanlega skilið alla þá málshætti, sem það felldi inn í kvæði sitt, réttum skilningi og þar á meðal þann sem hér um ræðir. En hvernig skildi skáldið orðið? Það vitum við ekki með fullri vissu en trúlegt má telja að skáldið hafi skilið orðið sama eða svipuðum skilningi og forfeður þess. Þessi ályktun gerir ráð fyrir því að rétt sé með málsháttinn farið í *Hávamálum* og skáldið hafi annaðhvort tekið hann úr því safni eða kunnað hann sjálfstætt. Merking málsháttarins er ekki auðráðin í *Málsháttakvæði* en sennilegra virðist þó að orð *rá* þýði 'horn, krókur, skot' en 'þverslá á siglutré'. Þetta má ráða af því hvernig með sögnina að *láta* er farið í kvæðinu. Fram kemur hjá Sigurjóni Páli að hann telur að sögnin að *láta* í *Málsháttakvæði* (12. v./1) merki 'að gera' í orðasambandinu *skips láta menn skammar rár*, þ.e.: 'menn gera skips rár stuttar' og andmælir hann Finni Jónssyni, sem þýðir það á eftirfarandi hátt: 'menn segja að rár skipsins séu stuttar'.¹⁰

Þetta hlýtur að teljast vafasamt þar sem finna má annað dæmi í *Málsháttakvæði* þar sem ljóst má vera að sögnin að *láta* merkir tvímælalaust 'að segja' eða eitthvað í þá áttina. Dæmið er úr 5. erindi kvæðisins, þ.e. fimmta vísuorð þess: *dýrt láta menn dróttins orð*, en Finnur Jónsson þýðir svo: „man **siger**, [leturbreyting höf.] at höjt er herrebud“, sem augljóslega er réttur skilningur.¹¹ Finnur Jónsson segir enn fremur um þessa tvo málshætti, þ.e. *dýrt láta menn dróttins orð* og *skips láta menn skammar rár* í *Lexicon poeticum*: „i bægge disse tilfælde betyder *láta menn* 'man siger', d. v. s. 'ordsproget lyder'.“¹² Sveinbjörn Egilsson nefnir allmörg dæmi þess að sögnin að *láta* merki: *loqui, dicere, significare, ostendere*.¹³ Hann þýðir *dýrt láta menn dróttins orð* þannig: **ajunt**, [leturbreyting höf.] *jussum domini magni æstimandum esse*.¹⁴ Sveinbjörn er hins vegar greinilega þeirrar skoðunar að *rá* í 74. vísu í

9 Ritunartími *Fyrstu málfræðiritgerðarinnar* er talinn vera á milli 1125 og 1175; sama rit, 22–33.

10 Sigurjón Páll Ísaksson, „Skammar eru skips rár,“ 125, nmgr. 7. Sigurjón Páll vísar hér enn fremur til þess sem Hjalmar Falk hafði haft um þessa ljóðlínu að segja, sjá „Hávamál strofe 74,“ *Maal og Minne* 14 (1922): 173–5. Hann endursegir meginatriðin á bls. 124–5.

11 *Den norsk-islandske skjaldedigtning*, 4 (B2):139.

12 Sveinbjörn Egilsson, *Lexicon poeticum antiquæ linguae septentrionalis: Ordbog over det norsk-islandske skjaldesprog*, útg. Finnur Jónsson, 2. útg. (Kaupmannahöfn: Møller, 1931), 363a.

13 Sveinbjörn Egilsson, *Lexicon poeticum antiquæ linguae septentrionalis* (Kaupmannahöfn: Societas regia antiquariorum septentrionalium, 1860), 495b.

14 Sama rit, 116–17.

Hávamálum merki ‘seglrá’, því að hann þýðir orðið með *antenna navis*.¹⁵

Þessar vangaveltur skera ekki úr um það hvað margumrædd hending í *Hávamálum* muni merkja en sýna þó að ekki er hægt að styrkja þann skilning að átt sé við ‘þverslá á siglutré’ með því að vísa í *Málsháttakvæði*. Öll fjögur fyrstu vísuorðin í 12. erindi kvæðisins benda efnislega til þess sem gjalda þarf varhug við eða er mönnum til angurs eða ama á einhvern hátt. Hendingin *skammar eru skips rár* gæti átt að skilja efnislega á þessa lund: ‘þrengsli angra menn um borð í skipum’ (þ.e. vegna þess að menn hafa svo lítið rúm til að hvílast, ‘skips hvílurúmin eru stutt’) og lífsspekin sem þá væri fólgin í orðskviðnum ætti hugsanlega að kenna mönnum að sætta sig við það sem verður að vera, taka því af æðruleysi. Þetta er nú einu sinni það sem menn verða að leggja á sig þegar þeir sigla landa á milli og eru lengi í hafi.

15 Sama rit, 640a.

HEIMILDASKRÁ

- Ásgeir Blöndal Magnússon. *Íslensk orðsifjabók*. Reykjavík: Orðabók Háskólans, 1989.
- Eddadigte*. Útg. Jón Helgason. 1. b., *Völuspá – Hávamál*. Nordisk filologi. Röð A. 4. b. Kaupmannahöfn: E. Munksgaard, 1951.
- Eddukvæði*. Útg. Ólafur Briem. Reykjavík: Skálholt, 1968.
- Hávamál*. Útg. David A.H. Evans. Text Series. 7. b. London: Viking Society for Northern Research. 1986.
- Falk, Hjalmar. „Altnordisches Seewesen.“ *Wörter und Sachen. Kulturhistorische Zeitschrift für Sprach- und Sachforschung* 4 (1912): 1–122.
- . „Hávamál strofe 74.“ *Maal og Minne* 14 (1922): 173–75.
- The First Grammatical Treatise: Introduction, Text, Notes, Translation, Vocabulary, Facsimiles*. Útg. Hreinn Benediktsson. University of Iceland Publications in Linguistics. 1. b. Reykjavík: Institute of Nordic Linguistics, 1972.
- Gunnar Skarphéðinsson. „Málsháttakvæði.“ *Són: tímarit um óðfræði* 2 (2004): 31–72.
- Hávamál*. Útg. Finnur Jónsson. Kaupmannahöfn: G.E.C. Gads forlag, 1924.
- Den norsk-islandske skjaldedigtning*. 4 b. (A1–2, B1–2). Útg. Finnur Jónsson. Kaupmannahöfn: Gyldendal, 1912–15.
- Sigurjón Páll Ísaksson. „Skammar eru skips rár.“ *Gripla* 22 (2011): 119–34.
- Sveinbjörn Egilsson. *Lexicon poeticum antiquæ linguae septentrionalis*. Kaupmannahöfn: Societas regia antiquariorum septentrionalium, 1860.
- . *Lexicon poeticum antiquæ linguae septentrionalis: Ordbog over det norsk-islandske skjaldesprog*. Útg. Finnur Jónsson. 2. útg. Kaupmannahöfn: Møller, 1931.

Gunnar Skarphéðinsson
 Bárugötu 36
 IS-101 Reykjavík
 gunnarsk@verslo.is

HANDRIT

Gripla XXIII (2012)

*Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum
fræðum, Reykjavík*

AM 107 fol. (Sturlubók Landnámu) 55,
57–58, 66, 70, 92

AM 110 fol. 220

AM 122 a fol. (Króksfjarðarbók) 53–55,
62, 63, 66, 73, 79, 81, 82–84, 87–88,
92

AM 122 b fol. (Reykjafjarðarbók)
53–56, 62, 82–84, 86–87, 92

AM 125 fol. 220–221, 227, 228

AM 132 fol. (Möðruvallabók) 183,
208–210, 378

AM 133 fol. (Kálfalækjarbók) 183

AM 136 fol. 219

AM 137 fol. 202

AM 151 fol. 219

AM 152 fol. 216–219

AM 162 C fol. 214, 215, 216

AM 163 a fol. 220

AM 163 b fol. 220

AM 163 c fol. 220

AM 163 d fol. 220

AM 165 a fol. 220

AM 165 b fol. 220

AM 165 c fol. 220

AM 165 m II fol. 219

AM 241 a II fol. 157

AM 260 fol. (Vilkinsbók) 109, 111, 117,
119, 121, 123–124, 126

AM 261 fol. 126

AM 263 fol. 115, 126

AM 350 fol. (Skarðsbók Jónsbókar) 85

AM 433 1 fol. 30

AM 148 4to 297

AM 371 4to (Hauksbók) 182

AM 379 4to 160

AM 382 4to 133, 172

AM 386 I 4to 140 157

AM 386 II 4to 157, 165

AM 463 4to (Ketilsbók) 378

AM 466 4to (Oddabók) 207, 215

AM 471 4to 214

AM 510 4to 219

AM 556 a 4to 214

AM 571 4to 219

AM 657 c 4to 179

AM 713 4to 12

AM 738 4to 294, 297, 300, 302–304,
307, 310, 311

AM 758 4to (Laufás-Edda) 375

AM 66 a 8vo 99, 116, 124

AM 102 8vo 28

AM 149 8vo 294, 297, 300, 302–304,
307, 311–312

AM 161 8vo 294, 295, 297, 299, 300,
302, 303–307, 311–312

AM 214 a–c 8vo 93, 95

AM 433 c 12mo 217

AM Apograf. Dipl. Isl. II, 4 355, 362

- GKS 1002–1003 fol. 203–208, 214–220, 223
 GKS 1005 fol. (Flateyjarbók) 85, 135, 162–164, 167, 169, 175, 183, 208, 212, 262
 GKS 2365 4to (Konungsbók eddukvæða) 287–298, 300–308, 310–313, 317
 GKS 2367 4to (Konungsbók Snorra-Eddu) 241
 GKS 2845 4to 214
 GKS 2870 4to 183
 SÁM 1 (Skarðsbók postulasagna) 85
Den arnamagnæanske samling, Nordisk forskningsinstitut, Københavns Universitet, København:
 AM 11 fol. 219
 AM 62 fol. 162
 AM 202 g fol. II 220
 AM 468 4to (Reykjabók) 183
 AM 544 4to (Hauksbók) 55, 70, 71, 77, 78, 150, 167
 AM 567 V 4to 215
 AM 645 4to 156, 160, 165
 AM 657 a–b 4to 179
 AM 764 4to 203
 AM 1062 4to 353, 355, 357
 Rask 98 (Melódía) 7–9, 12–14, 17–23, 26–28, 30–31, 40–46
Landsbókasafn Íslands – Háskólabókasafn, Reykjavík:
 ÍB 68 4to 297
 ÍB 299 4to 297
 ÍB 243 8vo 39
 ÍB 361 8vo 27
 ÍB 380 8vo 38
 ÍB 815 8vo 38
 ÍBR 36 4to 296
 ÍBR 7 8vo 38
 ÍBR 24 8vo 297
 ÍBR 104 8vo 38
 JS 28 fol. 201–202, 218, 220
 JS 143 4to 120, 124
 JS 223 4to 296
 JS 643 4to 20, 38
 JS 53 8vo 38
 JS 135 8vo 38
 JS 138 8vo 13–14, 20–21, 46, 52
 JS 155 8vo 38, 39
 JS 207 8vo 38
 JS 308 8vo 222
 JS 377 8vo 297
 JS 385 8vo 38
 JS 390 8vo 93, 95
 Lbs 108 4to 98, 99
 Lbs 175 4to 29
 Lbs 214 4to 296
 Lbs 215 4to 296
 Lbs 268 4to 120
 Lbs 271 4to 38
 Lbs 289 4to 296
 Lbs 631 4to 297
 Lbs 636 4to 297
 Lbs 847 4to 38
 Lbs 1199 4to 288, 297–313, 317
 Lbs 1246 4to 297
 Lbs 1441 4to 296
 Lbs 1562 4to 296
 Lbs 1588 4to 297
 Lbs 1689 4to 296
 Lbs 1927 4to (Hymnodia sacra) 38, 41–42
 Lbs 139 8vo 358
 Lbs 200 8vo 38

- Lbs 361 8vo 38
 Lbs 508 8vo 27
 Lbs 723 8vo 38
 Lbs 735 8vo 38
 Lbs 1158 8vo 38
 Lbs 1246 8vo 38
 Lbs 1249 8vo 297
 Lbs 1341 8vo 297
 Lbs 1422 8vo 37, 38, 41–42, 44
 Lbs 1485 8vo 38, 41, 44
 Lbs 1536 8vo 37, 38, 41–42, 44
 Lbs 1609 8vo 296
 Lbs 2057 8vo 38
 Lbs 3633 8vo 297
- Þjóðminjasafn Íslands, Reykjavík /
 Nordiska museet, Stockholm:*
 Þjms 2008-5-186 / Nms 38868 38, 39
- Þjóðskjalasafn Íslands, Reykjavík*
 Þjsks Bps A, I, XIV, nr. 15 354, 363, 366
 Þjsks Bps A, II, 1 126
- Advocates' Library, National Library of
 Scotland, Edinburgh:*
 Adv. 21.7.17 39
- Bodleian Library, Oxford:*
 MS Boreal 109 39
 MS Boreal 113 38
 MS Boreal 115 39
- British Library, London:*
 Add MS 4891 38
 Add MS 11181 38
- British Museum, London:*
 Add MS 11127 54
- Fiske Icelandic Collection, Cornell
 University Library, Ithaca*
 Cornell Icelandic MS 4 / IcH23f871
 30–32, 37, 38, 39–40, 44–45
- Herzog August Bibliothek, Wolfenbüttel:*
 WolfAug 9. 10 4to 378
- Det kongelige bibliotek, København:*
 GKS 1009 fol. (Morkinskinna) 235–278
- NKS 1108 fol. 296
 NKS 1109 fol. 294, 296
 NKS 1110 fol. 296
 NKS 1111 fol. 296
- NKS 1866 4to 294, 296
 NKS 1867 4to 287, 296
 NKS 1868 4to 296
 NKS 1869 4to 296
 NKS 1870 4to 296
 NKS 1872 4to 296
- Thott 773a fol. 294, 296
- Thott 25 4to 353–358, 360–363
 Thott 1491 4to 294, 296
 Thott 1492 4to
- Kungliga biblioteket, Stockholm:*
 Holm perg. 10 8vo 179
- Holm papp. 34 fol. 296
 Holm papp. 64 fol. 294, 297, 300,
 302–304, 306–307, 311
 Holm papp. 122 fol. 297
- Holm papp. 11 4to 296
 Holm papp. 46 4to 296
 Holm papp. 64 4to 296
- Holm papp. 15 8vo 296
 Holm papp. 25 8vo 93, 95
- Proske-Bibliothek, Regensburg*
 A.R. 940/41 31, 33–34, 36, 45
- Uppsala Universitetsbibliotek, Uppsala*
 DG 11 4to (Codex Upsaliensis) 241, 374

Glötuð handrit:

Ormsbók riddarasagna 78, 85

Handritanöfn:

Flateyjarbók, sjá GKS 1005 fol.

Hauksbók, sjá AM 544 4to og AM 371 4to

Hymnodia sacra, sjá Lbs 1927 4to

Melódía, sjá Rask 98

Möðruvallabók, sjá AM 132 fol.

Laufás-Edda, sjá AM 758

Kálfalækjarbók, sjá AM 133 fol.

Ketilsbók, sjá AM 463 4to

Konungsbók eddukvæða, sjá GKS 2365 4to

Konungsbók Snorra-Eddu, sjá GKS 2367 4to

Króksfjarðarbók, sjá AM 122 a fol.

Morkinskinna, sjá GKS 1009 fol.

Möðruvallabók, sjá AM 132 fol.

Oddabók, sjá AM 466 4to

Reykjabók, sjá AM 468 4to

Reykjafjarðarbók, sjá AM 122 b fol.

Skarðsbók Jónsbókar, sjá AM 350 fol.

Skarðsbók postulasagna, sjá SÁM 1

Sturlubók Landnámu, sjá AM 107 fol.

Uppsalabók Snorra-Eddu (Codex

Upsaliensis), sjá DG 11 4to

Vilkinsbók, sjá AM 260 fol.

Gripla XXIV (2013)

*Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum
fræðum, Reykjavík*

AM 132 fol. (Möðruvallabók) 91–118

AM 237 a fol. 48

AM 429 fol. 122

AM 433 1 fol. 123

AM 435 fol. 125

AM 437 fol. 126

AM 445 b 4to 199

AM 557 4to 273, 276

AM 624 4to 48, 63, 69–70

AM 960 VI 4to 223, 227

AM 974 4to 122

AM 990 4to 122

AM 994 4to 169

AM 995 4to 124

AM 996 4to (Bréfabók Jóns Ólafssonar
úr Grunnavík) 121–122, 124,
129–137, 141–146, 150–155, 159–161,
163–169

AM 147 8vo 216–223, 226–227

AM 277 8vo 227

AM 441 12mo 228

GKS 1005 fol. (Flateyjarbók) 218, 219,
269–276, 279, 283, 285, 287

*Den arnamagnæanske samling,
Nordisk forskningsinstitut, Københavns
Universitet, København:*

AM 413 fol. (Runologia (1732)) 125, 154

AM 544 4to (Hauksbók) 46, 179, 181–
182, 183, 187, 191

AM 587 a 4to 274

AM 619 4to 45

AM 629 4to 77–89

AM 630 4to 78

AM 652 4to 78

AM 655 XXVII 4to 45, 49–70, 74

AM 677 4to 46

AM 998 4to 122

Rask 16 128

Rask 49 255

*Héraðsskjalasafn Skagfirðinga,
Sauðárkrókur*

HSk 393 8vo 242

*Landsbókasafn Íslands –
Háskólabókasafn, Reykjavík*

ÍB 15 fol. 255

ÍB 250 4to 244

ÍB 277 4to 244

ÍB 27 8vo 244

ÍB 109 8vo 227

ÍB 267 8vo 244

ÍB 713 8vo 258

ÍB 729 8vo 256, 257

ÍBR 88 8vo 158

JS 30 4to 223

JS 254–58 4to 244

JS 271 4to 228

JS 334 4to 248, 249, 254, 256, 263

JS 389 a 4to 227

JS 398 b 4to 214

JS 472 4to 122, 125
 JS 588–91 4to 244, 245
 JS 617 4to 243

JS 121 8vo 254
 JS 289 8vo 214, 227
 JS 481 8vo 214–215, 227
 JS 510 8vo 223

Lbs 290 fol. 255

Lbs 180 4to 259, 260
 Lbs 355 4to 244
 Lbs 726 4to 244
 Lbs 817 4to 122
 Lbs 853 4to 126
 Lbs 1209–10 4to 257
 Lbs 1213 4to 244
 Lbs 1220 4to 122
 Lbs 1236 4to 257, 258
 Lbs 1261 4to 258
 Lbs 1297 4to 260
 Lbs 1301 4to 247, 258
 Lbs 1529 4to 224
 Lbs 2796 4to 244
 Lbs 3724 4to 255
 Lbs 4448 4to 282

Lbs 450 8vo 223
 Lbs 484 8vo 243, 248
 Lbs 485 8vo 257
 Lbs 563 8vo 244
 Lbs 696 8vo 252
 Lbs 1273 8vo 243, 247, 248
 Lbs 1507 8vo 242
 Lbs 1588 8vo 264, 268
 Lbs 1744 8vo 259, 268
 Lbs 1765 8vo 244

Þjóðskjalasafn Íslands, Reykjavík
 BA/1 prestsþjónustubók 261

British Museum, London:

Add. MS 11177 216, 218, 219, 223, 227
 Add. MS 11139 270

Det kongelige bibliotek, København:

DFS 67 213

Thott 486 8vo 126

Kungliga biblioteket, Stockholm:

Holm Perg. 15 4to (Íslenska
 hómiliubókin) 45

*Linköpings Stifts- och landsbibliotek,
 Linköping*

Link. T. 180 49

*Parker Library, Corpus Christi College,
 Cambridge*

Cambridge, Corpus Christi College
 MS 66 53, 57

Cambridge, Corpus Christi College
 MS 365 57

Cambridge, Corpus Christi College
 MS 459 53, 57

Cambridge, Corpus Christi College
 MS 481 57

Riksarkivet, Oslo

Nor. Fragm. 101 49

Universitäts- und Stadtbibliothek, Köln

AD+I95, Frgm. 282

Handritanöfn:

Íslenska hómiliubókin, sjá Holm Perg.
 15 4to

Möðruvallabók, sjá AM 132 fol.

Runologia (1732), sjá AM 413 fol.

Hauksbók, sjá AM 544 4to

Bréfabók Jóns Ólafssonar úr

Grunnavík, sjá AM 996 4to

Flateyjarbók, sjá GKS 1005 fol.

